EGYHÁZI REFORM.

HAVI KÖZLÖNY.

1873.

HARMADIK ÉVFOLYAM.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

KOVÁCS ALBERT.

PEST, 1873.
NYOMATOTT KOCSI SÁNDOR SAJÁT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.
SÁNDOR-UTCA 13. SZ.

EGYHÁZI REFORM.

Megjelenik havonként 2 iven.
Előfizetési ára:
egész évre 2 frt; egyes számok ára 20 kr.

Kiadó és felelős szerkesztő:
KOVÁCS ALBERT,
Pesten, Szénatér 6. sz.

3-ik évfolyam 1. sz. Pest, 1873. Január.

Magyar protestáns énekes könyv.

II.

Első cikkemben (l. Egyházi Reform 1872. 12. füzetét) igyekeztem a figyelmet a használatban lévő prot. énekes könyvek többrendbéli hiányaira forditni, s egy közös protestans énekes könyv szükségességét bebizonyitni. Most már jelöljük ki a négy énekes könyvből a használható darabokat.

Vegyük fel először az Evangelikusok igen vaskos könyvét. Az első cikkben erről mondottakból lehet gondolni, hogy itt a dogmatikai tartalom ellen alig tehetünk kifogást, hanem inkább azt mondhatjuk, hogy ennél érzelmesebb és vallásosabb könyvet ohajtunk. Ezen ohajtásnak aránylag kevés ének felel meg; de meg kell jegyeznünk, hogy épen ezen könyvben még a kihagyandó darabok közt is, igen sokban vannak oly kitünő vonások, melyek egy almas költő figyelmét és feldolgozását megérdemelnék, s nem kétlem, hogy kiérdemelni is fogják.

Egészen kitünőknek és remekeknek csak a 28, 132, 188, 246, 255, (megvan az Erd. ref.-ben is) számu dicséretek mondhatók.

Szinte hibátlanok, de az előbbiek magas mértékén alól állanak: az 1, 54, 55, 76, 96, 103, 121, 135, 136, 167. első verse, 187, 242, (az Erd. ref.-ben is) 253, 290, 324, 334, 391, 402, 443 (jóllehet nincs benne valami magas költészet), 467, 473, 487, 488. számu énekek. Ezek hibátlanságát ugy kell érteni, hogy sem tartalmok, sem vallási irányzatok ellen nem tehetünk kifogást, s költői melegség is van bennök; de azért némi nyelvezeti igazitás rájok

fér. E tekintetben különben mind a négy könyvben, még a legjobb darabokban is lehet egyes szavakon igazitni.

Használhatók és az uj könyvbe mindenesetre felveendők; de több-kevesebb igazitással, hihagyásokkal, vagy teljes átdolgozással: a 8, 11, 17, 75, 87, 160, 175—1 és 4 verse, 177, 207 (jóllehet ez mellőzhető, mivel az uj könyvet sokkal jobb pünkösti énekekkel láthatjuk el) 210, 214 a 3-ik verstől kezdve, s az első kettő mellőzhető is az értelem kára nélkül, 215. E három utolsó urvacsorai ének, egyik sem igen kitünő költemény, de dogmatikai tartalmok ellen semmi kifogás nem lehet sem modern, sem orthodox kálvinista részről, s a többi könyvben még ilyeneket sem találtunk nagyon sokat. A 227. bünbánati ének felvehető volna, ha a Magy. ref. három ily nemü darabja oly rendkivül sokkal felül nem mulná és szükségtelenné nem tenné: A 243. első négy verse, s ez itt be is fejezhető, a 274, 280, kivéve a 8. és 9. verseket, melyeket kihagyva, az ének a husvétiak közt foglalhat helyet, a 282 kevés igazitással szinte alkalmas husvéti ének, a 297, 315, 321. első négy verse, a meddig elég is volna, a 337, 395 alapgondolata szép, a keresztyén ember megnyugvását és bizalmát istenben egy énekünk sem fejezi ki oly szépen mint ez, egyes részletei kitünően sikerültek; de az egész sem ezen, sem az Erd. ref. (35. dics.). igazitása szerint nem használható, s ujabb átnézést igényel, a 476, 478 számu énekek.

A magyar reformátusok énekes könyve aránylag ugyan több, de számszerint még kevesebb használhatót nyujt.

Kitünő és hibátlan ebben a 2-ik vas. d. e. invoc. (Erd. ref. 2. dics.) a 37. (Erd. ref. első 92.) 74. (Erd. ref. 14.) 75. (Erd. ref. 15.) kivévén az utolsó versét, 130, 153. de az erdélyi kóták szerint, 162. kivéve a 2. és 5. verseket, de a melyek egyszerü kihagyása nem tesz kárt az értelemben és összefüggésben. Az 5-ik vers az Erd. ref.-ből (63. dics.) ki is maradt, azonban ott a 9-ik vers uj betoldás, de nem jó; a 163 a lehető legmeghatóbb bűnbánati ének, de az Erd. ref. hangjegyei szerint, és a 164-nek kivált első három verse. Tehát mindhárom bűnbánati énekünk nagyon jó, a kalvinismus mély töredelmessége mindenikből kitünik. A 179—1. és 10. verse ritka szépségü, de többi része sem itt, sem az Erd. ref.-ben (184. dics.) sem az Unit. igazitása szerint nem sikerült. Türhető

volna még az Unit. és Erd. 2. verse és a Magy. ref. 9. verse, s e négy vers épen elég is. Különös furcsán ütött ki az Erd. ref. igazitásában a 4-ik vers:

Barlangok fenekén nyugvó mérges sárkányok,
Sötét havasokon lakozó vad oroszlánok
Ti is iszonyu nagy cetthalak,
Tenger örvényit kik járjátok.
Áldassék az Ur! azt mondjátok.

(azt nem tudjuk, mik légyenek azok a barlangok fenekén nyugvó mérges sárkányok; de azt tudjuk, hogy az oroszlánok nem laknak a havasokon).

Jók: az 1, és 2. vasárn. d. u. invocatiók, 5. dics. 22 (Erd. ref. 78), 25, 29, 45, 48, 69, 85, 88, 140 első négy verse, 176, 178, 237 kivált az eleje.

Igazitásokkal és kihagyásokkal használhatók, sőt néha egyes részleteikben kitünők a 2. dics., de az Unit. igazitása szerint, a 17. de dallama igen rosz, a 19 (husvéti) 3-ik verse kitűnő, de a többi része igen gyenge, a 38-nak tartalma kifogástalan, de kidolgozás tekintetében igazitni kellene, ugyanez áll a 39-ről, a 42, kivéve a 2. 3. 4. verseket. Ugyanez az Unitáriusoknál igazitva van, de szerencsétlenül, az oly szép 5. 6. 7. versek elvetésével. Nótája a legroszabbak egyike. Az 53-nak 4. verse nagyon jó, de többi része használhatatlan; a 60-nak 1. 2. 3. verse jó, a többi nem, de egy pár szakaszszal kiegészithető volna; a 63-nak 3. 7. 8. versei törlendők, de a többi anynyira jó, hogy okvetlenül ki kellene egészitni, s az Erd. ref. kóta szerint énekelni. A 64. Luther gyönyörü éneke, melynek egyes részletei naivságok által meghatók; de ujra kellene forditni, mert nyelve igen tökéletlen, valószinüleg nagyon régi forditás, elég jó a 66. is. Következik a 67. dics. „A csillagos égnek seregei", és a 68. „Nagy az ur, ki fényes házát", mindkettőt Kleist után németből forditotta Lengyel. E két énekünket annyit magasztalták már reformátusok és idegenek, hogy alig merek ellenök észrevételt tenni, s valóban igen szép vallásos költemények is, de egy pár versen kivül alig alkalmasak a templomi éneklésre. Kit indithatna vallásos felbuzdulásra és dalra pl. a 67, 13. verse:

1*

Az ő szájából kijövő szél ereje
Miatt letörik az árbocfák erdeje,
És a fegyvertől megfosztott hajódarabok
Hátán rémült hadi népet visznek a habok.
Itt szakadt vitorla látszik, ott egy tört kormány,
Melyeket a szélvész játszodva fel s alá hány.

vagy a 68. dics. 7. v., melynek még zárjel közt is van valami mondani valója:

Te boldog remeke formáló kezének,
Lelkével részese vagy természetének;
És te általlátod, (mert a te lelked okos),
E roppant országban ki az egy főbirtokos;
Megismered, hogy a mesterséges világnak,
Csudakerekei egymásba miként vágnak.

A 67. az Erd. ref.-ben 22. dics., s ott ki is maradt a 10—14. vers; a 68 pedig ott a 31. szám alatt fordul elő, s hiányzik belőle a 2, 3, 4, 5, 7, 10, 11, 14, 15, 16. vers. Tehát az Erd. ref. szerkesztői is olyan véleményben voltak e szép költemények felől, mint én vagyok, s kivált a másodiknál a törlésben épen nem voltak fösvények. Német eredetijöket nem ismerem, de azt hiszem, hogy egy ügyes kéz alkothatna belőlök használhatót, habár az sokkal rövidebb volna a mostaninál. A 70. Dávid Ferenc éneke, s használható az Unit. igazitása szerint, a mi épen nem dogmatikai természetü. A 137-et Luther irta s a Miatyánk van benne feldolgozva. Nem rosz, de Luthertől jobbat is lehet átültetni, s ezen kivül az Erd. ref. magasztos szövegü és felséges dallamu 30-ik dicsérete is, mely szinte a Miatyánk feldolgozása, fölöslegessé teszi. A 139 az Evang. (473) szövegezése szerint, a 167-re jegyezzük meg, hogy elég jó gondolat urvacsora osztás alkalmával előadni énekben a Jézus szenvedéseit; de itt a kivitel gyenge, s csak egyes vonások sikerültek; az egész költészeti szempontból mind az érzelem mélységét, mind az alak szépségét tekintve nem teheti azt a hatást, mit tárgyánál fogva tennie kellene, s a helyzetnél fogva tennie szükséges volna. Tehát egyik urvacsora osztási énekünket sem vehetnők fel az uj

énekes könyvbe, de nem dogmatikai okok miatt, mert hiszen én kétségkivül inkább elfogadom a ref. mint az evang. urvacsorai dogmát; hanem mivel gyenge művek. (l. pl. Magy. ref. 169. 3. versét az I. cikkben is). A 233 templomszentelési, s ha jobb nem találtatnék e célra, felvehető volna; de az Erd. ref. igazitása szerint, melytől az Unit. csak pár szóban különbözik.

E szerint a kathekismusi énekek között kitünő csak a 130. dics. és megtartható még csak a 85 és 88, s talán több ma sincs közülök rendes használatban.

Az erdélyi reformátusoknál az ének ügyre mindig nagyobb figyelem volt forditva, mint a Királyhágón innen. Már a fejedelmek korában volt nagy gonddal szerkesztett énekes könyvök, s a fényes góth templomokban, melyek a ref. egyház birtokába jutottak, s nagy részben ma is ott vannak, az ország fejedelme és főurai jelenlétében, kétségkivül az éneklés is művészibb volt mint nálunk, hol a kalvinismus Pázmány szereplése után meglehetősen a parasztok vallása szinvonalára szállott. Az ujabb időben is kétszer javitották énekes könyvöket, s másodikszor a dallamokat is szebb és élénkebb rithmusokkal látták el; mig nálunk egy központi organum hiányában az egyház szekere mindig csak valami véletlen lökés által jöhetett némi lassu mozgásba. Ez az oka, hogy jóllehet a mi apáink már a mult század elején belátták az énekügy rendezésének szükségét, mert épen erre, s nem csak az énekes könyv igazitására volt akkor szükség, mégis nem előbb, mint száztiz év alatt tudtak megállapodásra jutni, s ez az oka, hogy most is, jóllehet 16 év előtt már világosan látták, hogy az énekes könyvet ismét ujra kell szerkeszteni; de azért a kivitelre még egyetlen egy intézkedést sem tettek.

E rövid kitérés önkéntelenül tollam alá jött, midőn az erdélyi reformátusok énekes könyvében a jobb darabok kijelöléséhez fogtam; mert ezen könyvecske a már kipróbált jóknak átültetése által a többinél sokkal jobb és kedvesebb lett, — nem is említve azon alárendelt érdeket, hogy kisebb terjedelme miatt a miéink árának negyed részén megszerezheti a szegény falusi nép.

Legszebb darabok az 1, 2, 14 (Magy. ref. 74.) 15, (l. fennebb Magy. ref. 75.) 16, 17, 18, 30, mely a Miatyánk feldolgozása, s valamennyi előttem ismeretes ily nemü kisérletnél sokkal szebb, dal-

lama is rendkivül szép, a magyar kath. egyházban is változatlanul megvan „Im arcunkra borulunk“ kezdettel. A 34, melynek dallama is nagyon szép, 55 (Magy. ref. 153), 64 mely a Magy. ref. 163. Az erdélyiben a 7. v. betoldás, de roszszasága által kíri az egésznek szent töredelmessége közül:

Mint kis madár,
Ha szélvész jár,
  Az égi csattogásban,
Rejtez lyukban,
Üres fákban,
  Az hol bátran megmarad stb.

a 8. versen is igazitott az erdélyi poezis, (a Magy. ref. 7. versén), de rosszul ütött ki. Maradjon változatlanul a Magy. ref. szövege. Az első 92 (Magy. ref. 37.) 146 (Magy. ref. 130), 210 a legszebb tanköltemények egyike egész irodalmunkban, valamint a temetési énekek nagy része szép, de kivált a 225, 226, 227, 228, 229, 233, 238, 239, 240, 241 számuak valóban kitünők, s ennyi elég is az ily nemü énekekből.

E magas mértéken egy kevéssel talán alól állanak, de nagyobbára szinte hibátlanok: a 4, 8, 9, 13 dallama a legfelségesebb összes énekeink közt, 21 (Magy. ref. 66), (a 22 és 31-re nézve lásd fennebb a Magy. ref. 67 és 68-ról mondottakat) a 29—1. verse, — kár hogy a többi nem jó, már csak a dallamáért is. A 32 (Magy. ref. 69), 35 (l. fennebb az Evang. 395-ről mondottakat) 49 az Evang. (473) szövegezése szerint, 50 első négy verse (Magy. ref. 140), 57, 62 (Magy. ref. 164), 63 (l. fennebb Magy. ref. 162.) a 66 is bünbánati, s dala nagyon szép, de csak az első verse jó, 67 (Magy. ref. 5) 69 (l. fenebb Magy. ref. 2.) 77 (l. fenneb Magy. ref. 19.) 81, 82. 88 (l. fenebb Magy. ref. 38), 89 (l. fennebb Magy. ref. 39), 90, 91 (l. fennebb Magy. ref. 42) 92 (két darab van e számmal jelölve, ide az invocatio tartozik), 99 (l. fennebb Magy. ref. 63), 100 (nb. a 101-nek dallama igen szép, de szövege a legroszszabbak közé tartozik az Erd. ref.-ben p. 7. v.:

Bethlehem kis város, de nagy;
Mert onnan jött a főhadnagy;
Kenyérnek háza méltán.
Mert ott adatik az manna,
Kin a vén Siméon s Anna
Örültenek azértan
Mellyel teljel kegyes lélek,
S mondjad élek e kenyérrel,
Hintetvén szent drága vérrel.

Egyébaránt Erdélyben gyakori használatban van, mit kétségkivül szép, vidám dallamának lehet tulajdonitani. Kár, hogy nem megy rá több ének), 105 (Magy, ref. 85) (Tehát az erdélyi katekismusi énekek közül is csak kettő maradhat meg, melyek a Magy. ref.-ben is megvannak, s igy e nemből az egész maradvány csak három darab lesz. Egyébaıánt ezen énekek a két könyvben kevés kivétellel ugyanazok), 156, 160, (l. fennebb Magy. ref. 167), 164, 165, — e négy utóbbbi urvacsorai ének, s az Evang.-ból átveendőkkel elég lesz. 168, 170, 171, 184 (l. fennebb Magy. ref. 179), 202, 214, 218 (l. fennebb Magy. ref. 233).

A unitáriusok énekes könyvében a dalok nincsenek számozva, azokat tehát az első sor kiirásával és a könyv lapszámával jelölhetem meg, megjegyezvén, hogy nálam az 1865-iki kolozsvári második kiadás van meg.

Azon dalok közül, melyek a többi könyvben nincsenek meg, használhatók volnának: a 20. lapon „Mindenható fővalóság", 21 l. „Mindenható isten", 33. l. „Csak tebenned örök isten", 35. l. „Áldott isten életemnek", 51. l. „Tebenned szent atyám", 53. l. „Adjunk hálákat", 126. l. „Dicsérünk téged ur Jézus", 181. l. „Dicsőség istennek".

A többi egyházzal közösen használt énekek közül megtarthatók: 5. l. „Adjunk hálát mindnyájan" (l. fennebb Magy. ref. 70.), 13. l „Örvendezzünk örömünkben. (Magy. ref. 74. és Erd. ref. 14,) 17. l. „Dicsőült helyeken" (l. fennebb Magy. ref. 179, ugyanaz Erd. ref. 184.) 94. l. „Örök isten kinek esztendők" (l. fennebb Magy. ref. 2.) 124. l. „A pünköstnek jeles napján" (l. fennebb Magy. ref. 42. ugyanaz Erd. ref. 91.) 142. l. „Nagy isten kit bé nem fognak"

(l. fennebb Magy, ref. 233. ugyanaz Erd. ref. 218.) 163. l. „Száljon áldás rád az égből“ (Erd. ref. 214.)

A régi énekes könyvek javát az ujak készitésénél annyira kizsákmányolták az elődök, hogy nem maradt azokban különös fontosságu. Egyébaránt ha egy figyelmesebb és avatottabb szem találna, én örülnék annak legjobban. Egyes kiváló sorok és versszakok, melyek főként egyszerü naivságok által meglepők, mindenesetre vannak; de egy gyöngyszemért, kivált ha már elég van birtokunkban, még sem vagyunk hajlandók házunkba fogadni egy kosár szemetet. A régi debreceni énekes könyvben pl. a 173-ik karácsoni énekben az angyalok éneke mindenesetre igen szépen van feldolgozva; de az 1. vers abban is mellőzendő volna.

Tehát a négy protestáns énekes könyvből összesen mintegy 134 dicséret válnék ki uj könyvünk számára, s enynyi, még nehány szebb zsoltárral együtt épen elég is volna. Ebből régi ismerős volna: az evangelikusok előtt 50 vagy 52, tehát $^{2}/_{5}$-e, a magyarországi reformátusok előtt 42, tehát $^{1}/_{3}$-a az erdélyi reformátusok előtt 64, tehát $^{1}/_{2}$-e, az unitáriusok előtt 15, tehát $^{1}/_{9}$-e. Ez utóbbi három még sok ismerőst nyerne a szebb zsoltárokban. Hasonlitsuk össze bármelyik használatban lévő énekes könyvünket közvetlen elődével, látni fogjuk, hogy az ujra szerkesztésnél a régieknek kisebb percentje maradt meg, mint ezen ajánlott megujitás által maradna.

Még némi mondani valóm van e tárgyra; de előbb szóljunk a zsoltárokról egy külön fejezetben.

III.

Az evangelikusok énekes könyvének „előbeszédében“ a zsoltárokra vonatkozólag a következő észrevételt találjuk: „Majd csak nem felesleg-valónak tartjuk azoknak, a kik ebben még zsidós Zsoltárokat kivánnának, megmondani: hogy ezen könyv tele vagyon keresztyén zsoltárokkal, azaz: Isten dicséreteivel,“ — és ezen nézet alapján azon énekes könyvből a zsoltárok végkép kimaradtak.

A rationalista ridegségét semmi sem jellemezhetné jobban, mint az a „zsidós zsoltárok“ kifejezés, mely részben ugyan igaz; de a zsoltárokra általában alkalmazva nem igaz.

A zsoltárokat, ugy a mint jelenleg magyar versekbe foglalva vannak, mindenesetre két osztályba kell soroznunk, a mint tettek a másik három énekes könyvünk szerkesztői is a megcsillagozás, s illetőleg a kiválogatás által. Dávid, a zsoltárok nagyobb részének irója, mint egyszerü pásztor fiu, lantja és vitézsége által a király körébe jutott, majd a király haragja elől menekülni kényszerült, hoszszasan bujdosott, mig végre a trónra emelkedett, s Zsidóországot addig nem ismert virágzásra juttatta. Egész változatos életében leghivebb kisérője volt az ő hárfája, melyen elpanaszolta a bujdosás szenvedéseit és fájdalmait, később megénekelte harcait és diadalait, kifejezte az országlás gondjait és veszélyeit, s megörökitett minden intézményt, mit népe javára létesitett. Az ő egész élete és egész birodalma él a zsoltárokban, s a nép az utcán és a templomban lelkesedéssel énekelte nagy királya dalait, s megőrizte szent könyvei közt. Ennyiben a zsoltárok nagyobb része Dávid és a zsidó nép specialis viszonyait tárgyalja, s ennyiben, ha már tetszik e kifejezés, nevezhetjük azokat zsidósoknak. Azonban a vallásos szellem, mely a zsoltárokon elömlik, s mely itt a fő dolog, épen nem nevezhető zsidósnak. Dávid sok veszélyt állott ki, mig a juhok pásztorából a népek őrizőjévé emelkedett, s azután is folytonosan érezte isten gondviselő kezeinek őrködését. Ez benne is, mint minden oly emberben, a ki kiváló állást foglal el, s nehéz próbákon ment át, kifejlesztette azon hitet, hogy istennek különös gondviselése alatt áll. Rá nézve az isten olyan, mint egy jó barát, s az iránta való bizalom zendül meg dalaiban. Ő istent nem csak szent könyve betüiből, hanem élte tapasztalataiból, s szivének igaz érzelmeiből ismerte. E szent érzelem vonul végig még az első osztályba sorozott dalain is; nehányból pedig csak ez tükröződik, minden vonatkozás nélkül a specialis zsidó viszonyokra. Ezért oly becsesek azok minden mélyebb kedélyü, s istenben kiválóan bizó emberre nézve, mert az ilyen saját szive hangját találja fel bennök, melyet nem lehet jobban kifejezni, mint istennek azon régi embere kifejezte; nyelvünk még most is gyakran szegény az ő véghetetlen mély érzelmeinek visszaadására. De a zsoltárok ezen szépségét csak

az érezheti igazán, a ki oly teljes gyermeki odaadó bizalommal van isten iránt, mint a keleti ember, mikor imádkozik, a ki oly csöndes bámulással tudja szemlélni isten nagy műveit a természetben, mint a kelet népei; s általában is, a régmult idők naiv, ártatlan költészetének csak a csöndes, nyugodt, bizalmas lélekre van hatása, mig a mesterkélt gúnyos lélek nem érzi szépségöket.

A reformátorok különösen szerették a zsoltárokat, Luther egész lelkületét kifejezve találta bennök, s a mikor lehetett, alkalmazta kora viszonyaira; Kalvin pedig átalakittatta mind a százötvenet az uj egyház templomi énekeivé. De a mily tévedés minden válogatás nélkül elvetni a „zsidós zsoltárokat,“ ép oly tévedés minden válogatás nélkül énekelni a valóban zsidósokat is. A Marot és Béza átdolgozásai ugyan kitünőleg sikerültek, s még nagyobbszerüleg oldotta meg feladatát Goudimel a páratlan fennségü dallamok által; de azon átdolgozók nem csak Dávid érzelmeit ültették át koruk életébe, hanem az ő szavait és egyéni viszonyait is, és a református ember azon nehányért, mely örök és általános érzelmeket fest utolérhetlen szépséggel: hosszasan énekelte a többit is, mintha őt is üldözné Saul, mintha őt is terhelnék a királyság gondjai, átkozta az Edomitát és Moabitát, kik már ezred évek óta elenyésztek a föld szinéről, s ezen átkot gyakran oly kegyes lelkek vették szájokra a templomban, kiknek szivétől, még a templomon kivül is, semmi sem állott oly távol, mint az átkozódás. Ezen dalok ugyan, pusztán aesthetikai szempontból tekintve, nem kevésbé szépek, mint az egyetemes jellemüek, ép oly erős és magas költészet van bennök mint azokban; de a mostani időkben, a mi viszonyaink közt nem énekelhetjük isteni tiszteletünkben. S a mi különösen az iszonyu átkokat illeti: ezeket nem csak énekelni nem lehet keresztyén templomban, de még kinyomatva a nép kezébe adni sem szabad semmiféle liturgiás könyvben. Pl. 69. zsolt. 10. verse:

Adja isten, hogy az ő asztalukon,
Az önön étköktől megfulladjanak,
Ő magok hálójokba akadjanak,
Békességök veszélyre forduljon;
Setétüljenek meg az ő szemek,
Hogy azokkal egy cseppet se lássanak,

Törd meg derekokat ő nékiek,
Hogy egyenesen fel ne állhassanak.

vagy a 109. zsolt. 4—7 és 11. versei:

Ő néki minden itéletben
Nehéz kárhoztatása legyen
És mindennemü könyörgése
Bünre forduljon ő ellene.
Hosszu élete ne legyen,
Más álljon az ő tisztiben.

Fiai legyenek árvákká,
Felesége özvegy asszonynyá!
Gyermeki e földön szüntelen
Elbujdossanak helyből helyben,
Házokból kipusztuljanak,
És ők szélyel kolduljanak.

Az uzsorás ennek marháját,
Ellenség vegye el jószágát,
Ne legyen segedelme neki,
Inségében ne szánja senki:
Az ő árváin e földön
Semmi nép ne könyörüljön.

E földről minden maradéki
Eltöröltessenek ő néki,
Nemzete elfogyjon más részben,
És el ne felejtse az isten
Bűnöket ő eleiknek,
Melyet ők cselekedtenek.

Az átok mint a viz, belé
Ugy folyjon, melylyel teljék béle,
Minden csontját az ő nagy átka,
Mint a ható olaj, megjárja:
Átokban, mint öltözetben,
Övedzék minden időben.

Midőn itt arról kell szólanunk, hogy mit csináljunk a zsoltárokkal, s illetőleg ki kell jelölnünk egyenként azokat, melyek az uj énekes könyvbe felveendők volnának: nem kis nehézségre bukkanunk, mert a zsoltárok megitélése különböző szempontokból lehetséges. Előttem kétségtelen az, hogy legnagyobb részöket át lehetne ültetni a mi viszonyaink közé, ha t. i, egy valódi ihletett költő, ki a héber nyelvet jól érti, bele élné magát azon érzelem-világba, mely Dávid dalait szülte, s melyet fennebb pár vonással jellemeztünk, s azután kifejezné azt a mi nyelvünkön. A francia versek készitői nem ily szempontból indultak ki, ők koruk szellemét követve igyekeztek a lehetőségig ragaszkodni az eredeti szöveghez, s csak a versformát vették hozzá az ujabb kortól. Ezen eljárás akkor igen természetes volt, mert a bibliának minden szava istentől ihletett, azon tehát változtatni nem volt szabad, s a mi atyánk is az üldöző Saul, a kegyetlen Edomita és Moabita alatt oly tökéletesen tudtak érteni valakit, a kivel hasonló rosz lábon állottak: hogy azok ellen talán a Sionnak hegyén sem énekeltek nagyobb és igazabb keserüséggel, mint pár század előtt a magyar alföldön. Mindez ma másképvan, és zsoltáraink nagyobb része a szolgai forditás következtében csak halt betüvé lett ránk nézve. Már a Magyar ref. énekes könyv szerkesztői hetven év előtt csillaggal jelölték meg az énekelhető verseket, s bizon a versek kisebbik fele részesült a megcsillagozásban; mig harminc évvel később az erdélyi reformátusok már csak 31 zsoltárban találtak énekelhető részleteket, s a többit egyszerüen ki is hagyták uj énekes könyvükből, valamint az unitáriusok is csak 34-ből vettek fel, igen csekély különbséggel az Erd. reformátusokkal megegyezőleg. Ehez járul még azon körülmény is, hogy bár Szenci Molnár Albert, a zsoltárok magyar versbe foglalója, anya nyelvünk és kora tudományos fejlesztése körül halhatatlan érdemeket szerzett magának; de a költészet múzsája még egyszer sem jelent meg bölcsőjét ringatni, s igy a magyar versek sokkal gyengébben sikerültek, mint a franciák, annyira, hogy a megtartható darabokat is egészen ujra kellene forditni. Azonban e pontnál is igaz az, hogy egyes részletek néha a gyenge költőnek is kitünően sikerülnek. A mi zsoltárainkban is vannak oly versek, melyeket nem lehetne jobban leforditni, és oly kifejezések, melyeket nem volna szabad megváltoztatni, annyira átmentek a nép életébe. Egy Szász Károly-

hoz méltó munka volna, hogy a zsoltárokat akár az eredeti szöveg alapján feldolgozza a fennebb érintett szempont szerint, akár a szebbeket a francia versek alapján ujra forditsa és illetőleg kijavitsa. A magyar protestantismusnak, és általában a vallás ügyének ez által megbecsülhetlen szolgálatot tenne. Ez a szép munka csakis rá néz, ebben őt senki sem tudja helyettesitni.

Azonban, mig az ujradolgozás egyik vagy másik módon meg nem történik: addig a zsoltárokról, mint templomi énekekről, csak azon alakjokban szólhatunk, melyben most vannak. Egy ujabb igazitás kétségkivül ujabb kiválogatást tesz szükségessé; de a mi még nem létezik, az nem lehet kritika tárgya.

Ha ezen szempontból jelöljük ki az énekelhetőket, akkor csak keveset tudunk megtartani, s még azon kevésnél is elengedhetlennek tartjuk az uj forditást. Mivel a felvehetőknél, igen ritka kivétellel épen a Magy. ref.-ben megcsillagozott versek használhatók csak; és mivel az Erd. ref. és Unit.-ban is igen kevés kivétellel épen csak a csillagosok vannak felvéve: tehát rövidség okáért mellőzöm az egyes versek megnevezését, hanem a ki a Magy. ref. énekes könyvet tartja kezében, az nézze csak a megcsillagozott verseket, az Erd. ref. és Unit.-ban 'pedig valamennyit, mert ezekből a kevésbé használható versek már ki vannak hagyva. És ha ezen általános szabály alól nehány kivételt talál, nyugtassa meg magát azzal, hogy azt én is észrevettem.

Eddigi eljárásunkat követve, sorozzuk a zsoltárokat is három osztályba. Legjobbak: a 8, 33, 50. melynek 1-ső verse körülbelül legjobban sikerült a magyar forditásban, s dallama is a legszebbek közül való; de többi részéből csak a 3. v. s tán szükségből a 2. v. használható; a 61, de dallama mindenesetre felcserélendő volna a 38-ikéval, mint az Erd. ref. és Unit.-ban van; 65 gyönyörü dallamával együtt még Molnár Albert forditásában is a legszebb bemélyedés isten jóságának magasztalásába; a 75-nek csak 1. verse; 90, 105, 146. számuak.

Második osztályba tegyük: az 5, 19, 23, 25, 30. 42, 62, 66, 67 (ez sem az Erd. ref.-ben, sem az Unit.-ban nincs meg), a 77-nek 1. és 8. versét (Erd. és Unit. 1. és 4. v.) 84, 86, 89, 130 (melynek dallama nem szép, de szava talál az oly szép Erd. ref. 30. dics.-re, s ott e szerint is éneklik.)

Harmadik osztályba jőnek: a 24, 63 (csak a Magy. ref.-ben) 95, 119, az Erd. és Unit. válogatása szerint, 135, 138, 139, melyet uj feldolgozással kitünővé lehetne tenni, (csak a Magy. ref.-ben van meg) és a 141-ik.

Az 1-ső zsolt. gyakori használatban van ugyan, de sem szava, sem dallama nem érdemli a megtartást; a 16-ik is megvan az Erd. ref. és Unit.-ban, de sem ott, sem Magyarországon nem tartozik a használtak közé. A 35-ik elesnék, de szép dallama megmaradna az Erd. ref. 1. dicséretben. A 38-iknak szövege ugyan kimaradna, de nagyon szép dallamát, mint mondám, alkalmazni lehetne a 61. zsoltárra.

Tehát a mostani forditást tekintve összesen harmincegy zsoltár maradna meg, és pedig igen kevés kivétellel épen azok, melyek az Erd. ref. és Unit.-ban megvannak, és szerencsére épen azok, melyeknek dallama is legszebb. A Magy. ref.-ben ugyan most is megvan mind a 150; de nyolc év alatt az itt kijelölt harmincegyen kivül többet nem hallottam énekelni.

IV.

Mondani valómat ezen alkalomra bevégeztem, s még csak néhány rövid észrevétellel fárasztom szives olvasóm türelmét.

A hosszas megszokás a gyerek kortól kezdve talán a késővénségig, az egyes ember előtt kedvessé tehet valamely igen gyenge dalt is, s az ilyen most fájdalommal nézi, hogy ezen, különben épen nem tulságos szigoru válogatás által az ő kedvenc éneke elesnék. De az ily eset mindenesetre a kivételek közé tartozik, s oly könyvben, mely több millió ember számára készül, az egészen egyéni hangulatokat tekintetbe venni nem lehet. A templomi éneknek a lehetőségig oly tökéletesnek kell lenni, hogy a kritikát ne provocálja mintegy erőszakkal, mert a birálgatás a cultusban az épülés megölője. Már pedig a hibás természettan, hamis moral, rosz nyelv, erőszakolt rimelés, dalba nem illő dogmatikai és philosophiai elmélkedések okvetlenül felébresztik a birálatot, s elvonják a figyelmet a vallásos épüléstől. Tehát mindazt, a mi e fajból való, kiméletlenül el kell vetni.

Vannak énekek, melyeknek egyes sorai egész példabeszéddé lettek; pedig azon az egy-két soron kivül egy szó sincs bennök használható, pl. a 94. zsolt. 6. versének eme két sora:

Az isten minden szivnek titkát
Jól tudja minden gondolatját;

a Magy. ref. 19. dics. 3. v.

Nincs már szivem félelmére
Nézni sirom fenekére;

a 38. zsolt. 1. verse, s ennek is főként első és negyedik sora:

Haragodnak nagy voltában
Megindulván
Ne feddj meg Uram engem,
Busult gerjedezésedben
Rám tekintvén,
Ne büntess meg istenem.

Az ilyeneket ugy fáj nélkülözni, s nem is szabad; de egy pár jó sorért nem vehetünk fel egy rosz dalt, gondoljuk meg, hogy pl. ezen hatalmas kezdetü 38-ik zsoltárban vannak ilyen részletek is:

5. v. Én sebeim elsenyvedtek.
Megbüszhödtek.

7. v. Mert elvajudtak ágyékim,
Fájnak bélim.
Kik szintén elszáradtak, stb.

Azt hiszem a mérleget az utóbbi sorok fogják lehuzni mindenkinek szemei előtt, s igy az olyan classicus helyekkel nem tehetünk mást, mint hogy felhasználjuk egy uj dalban.

E dolgozatban az énekeknek csak tartalmát vettem tekintetbe, s nem egyszersmind a dallamát is, és azt is egészen önmagában, elvontan azon gyakorlati szükségtől, hogy vajjon marad-e igy elég alkalmi énekünk. A mi az „alkalmat“ illeti: ez alatt csak a főbb

innepi alkalmakat értem, s nem azt a százféle lehetőséget, a mi előfordulhat, s mostani könyveinkben meg van énekelve, pl. szárazság, sok eső, égi háboru, sáskajárás, sőt még egy csomó szent bor-dal is „szüreti énekek“ cime alatt. Ugy emlékszem, hogy e tárgyról már egyszer tüzetesebben szólottam. Az sincs itt tekintetbe véve, hogy vajjon ezen kiválogatás által nem leszünk-e kénytelenek tulságos sok melodiát felvenni, a mi pedig igen fontos körülmény, mert gondolni sem lehet, hogy a zenében teljesen járatlan nép meg tudjon tanulni vagy 169 dallamot, a mennyi most a Magy. ref.-ben van. Más körben sem kerestem most alkalmas énekeket, csak a használatban lévő énekes könyvekben, s a mi az ezekből megtartható mennyiségét illeti: az épen bőven elég is volna egy könyv számára. Azonban nehány kitünő darabnak még lehetne helyet találni. Mind e körülmények, és a melyek ezekből folynak, ujabb combinatiót tesznek szükségessé; de arra gondolni elég korán lesz akkor is, midőn a három prot. felekezet megalkotta azon bizottságot, mely az uj énekes könyvet fogja szerkeszteni. Én most csak énekes könyveink hiányait, s az orvoslás legfőbb eszközét akartam kimutatni.

A kérdés zenei oldala nem kisebb fontosságu, mint a tartalmi. A templomi éneknek nem csak aesthetikailag szép zeneműnek, s a szöveghez találónak: hanem könynyünek, méltóságosnak s gyülekezetileg énekelhetőnek is kell lenni. Az uj énekes könyvnél az uj szöveg sokkal kevesebb bajt fog okozni, mint az uj dallam, melyet még előbb be kell tanulni. De e tárgyat szivesen átengedem avatottabbaknak, s csak azon esetben foglalkoznám vele, ha azok közül senki sem tartaná fáradságra érdemesnek.

Kovács Albert.

A biblia és a teremtés.

(I. Móz. 1, 1—2, 3.

Kezdetben teremté isten a mennyet és a földet, hat nap alatt teremté azt, és a hetediken megnyugovék, — e szavakba foglalható

össze Mózes első könyve idézett szakaszának tartalma. E része a bibliának az ujabb kor geologusai előtt mindennapi támadás tárgya, kézzelfoghatólag bebizonyitják, hogy a világ nem hat nap alatt, hanem számtalan ezer év alatt nyerte mostani alakját, s az ember megjelenése óta is nemcsak hat ezer év tölt el, a mint a Mózes időszámitásából kitünik, hanem nagyon sokkal több.

Ennyi valóban oly kétségtelen bizonyos, hogy a ki ezt a biblia és vallás nevében kétségbe vonja, csak a bibliát és vallást compromittálja a tudomány férfiai előtt. De hát hogy állott elő a világ, és honnan vette Mózes, vagy bárki azon könyv irója az ott olvasható gyönyörü költői képet? Az első kérdésre a tudomány még nem tudott kielégitő feleletet adni, ujabb meg ujabb elméletei bármily becses töredékek; de mégis csak hiányos, szétszakadozott, összefüggetlen krónikadarabok, melyekből még most teljes történelmet irni lehetetlen. Mi nem hogy félnénk azon időtől, midőn az ujabban előkerülő töredékek ki fogják egésziteni a hiányzó részleteket; hanem épen a vallás érdekében örömmel nézünk azon nap elé, mely isten dicsőségének oly gazdag történelmét még gazdagabbá teszi. Mi nem állitjuk szembe a bibliát a kutató tudománynyal, hadd folytassa ez szabadon és korlátlanul a maga vizsgálódásait. Nem igényeljük, hogy a biblia a geologiai tudományok netovábbja; de azért megkisértjük lélektani megfejtését adni azon kérdésnek, miként jutott a héber költő a világ teremtésének azon képéhez, mely Mózes első könyvében le van irva.

Kezdetben teremté isten a mennyet és a földet, — ez az első szó a bibliában. A hit szava ez, s nem a tudományé; azon hité, hogy mindenek isten által vannak. E pontra nézve a tudomány sem adott még biztosabb feleletet: isten teremtette a világot kezdetben.

A szent költő, hogy keblének ezen boldogitó hitét annál biztosabban átültethesse olvasói lelkébe, időszerü sorba foglalja a teremtés folyamatát. Az emberi tevékenység az idő korlátaihoz van kötve, mi az idő kategariáján kivül semmit képzelni nem tudunk. A költő nem bocsátkozik természettani kutatásokba, még azon ellenmondásra sem reflectál, hogy előbb lett a világosság mint a nap; ő csak festi ecsetjével azon képet, melyet maga a természet mindennap szemei elé tár. Minden este a sötétség tengerébe tünik

el szemeink elől a világ, s hajnal hasadtával megint kibontakozik az éjből, mintegy-a semmiségből ujjáteremtve. És ez igy történik minden nap, igy volt ezer évek előtt is. Nappal után éj, éj után nappal. Ezen egyszerü jelenség szolgál a szent költőnek kiindulási pontul. A mint kifejlik az éjszakából a nappal, ugy állott elő a világ a semmiség éjszakájából, isten parancsára, kezdetben, a teremtés első reggelén.

A föld pedig vala ékesség nélkül-való és puszta. A nap lehaladt, mélység és magasság, tenger és mező a sötétségbe tüntek el, barna felhő takarja az ég arculatját, minden alszik, csak Mózes, a zsidó nép tanitója, költője és vezére viraszt, és gondolkozik a világ előállása nagy kérdésén. Nincs előtte egy tájékozó pont, egy halvány adattöredék, egyedül keble vallásos hite sugja neki, hogy a világot isten teremtette, és azelőtt semmi sem volt. Egy gyönge szellő kél fel a tenger felől, megmozditja a viz sima tükörét, az urnak lelke kezd lebegni a vizek fölött.

Az éj kibontakozik sötét lepléből, a hajnal első pirja feltünik a keleti láthatáron, akkor monda isten legyen világosság, és lett világosság. Az éjszaka volt előbb, azután a nappal, az éjszakából hozta elő isten a hajnalt, egy parancsszavával: legyen világosság. A zsidó nép most is az estétől kezdve számitja a napot. Isten mindenek előtt világosságot teremtett, világosság a tükre saját lényének, ez jelképe az igazságnak, jóságnak, örömnek. Előbb sötét éj, a szem nem látott egyebet a névtelen semminél, — most már világosság van, isten elválasztja a világosságot a sötétségtől, a hajnal lesz a válaszfal a nappal és éjszaka közt.

Eddig az első nap.

A hajnal felhasadt, virad, az eget és földet ködtenger köti össze. Majd a nap melege megszakgatja a köd tömegét, egy része felszáll a magasba mint felhő, a más része lenyugszik a vizek tükrére. Előtünnek a homályból a hegyek ormai, majd az egész égbolt is meglátszik mint egy fényes kék tábor, mint egy kiterjesztetett erősség. Ez a második periodus, melyben monda isten: Legyen kiterjesztetett erősség a viz fölött, mely

elválaszsza a vizeket a vizektől, és ugy lett, és az isten nevezé azt égnek.

Azután monda isten: *Gyüljenek egybe az ég alatt való vizek egy helyre, hogy tessék meg a száraz. És ugy lett.* A köd szétoszlott, a szem már határozottan megkülönböztetheti a hegyeket és völgyeket, bérceket és folyókat; majd feltünnek az apróbb tárgyak is, az erdő lombjai, a mező füvei, a föld sorban egyenként tárja fel szépségeit, — *az isten parancsolja a földnek, hogy hozzon elő fákat, füveket.* Ez a harmadik nap munkája.

A nap még nem tünt fel a láthatáron, mikor mindezek már meglátszanak, az ó világ egyszerü költője nem okoskodik azon, hogy a napot megelőző világosság honnan származik, az ő ihletett vallásos lelke csak festi a képet, melyet a természet reggeli megujulása tár elibe. Végül megjelenik a hegy mögül a királyi nap, sugárkoronával fején, *isten parancsolja, hogy legyenek világitó testek az égbolton.* Most a sötétség és homály teljesen le van győzve a természetben, isten, a világosság istene, gondoskodik róla, hogy többé erőt se vehessen rajta, s teremti a holdat és csillagokat is, hogy legyenek az éj szövétnekei.

A héber költő képzetében, mint az egész gyermek-emberiségében a föld a mindenség központja, az ember a teremtés koronája, kiért lettek nemcsak a föld lényei, hanem a nap, hold és csillagok is. Igenis, hiszen ezek nélkül a föld puszta és sivatag volna, szemünk nem gyönyörködhetnék isten dicsősége tükörében; de isten ezt nem akarta, ő a föld és az okos ember kedvéért alkotott mindeneket!

Azóta a tudomány kétségtelenül bebizonyitotta, hogy a föld távolról sem központ, hanem csak egy igen kis porszem a nagy mindenségben, még saját környezetének sem központja, hanem kis bolygó csillag, mely a napot kerülgeti. És vajjon mi kárt tett e fölfedezés vallásos hitünknek? Kevésbé hatalmas-e az isten, ha nemcsak nehány fényes pontocskát, hanem millió meg millió oly égi testet alkotott, mely nagyobb a földnél? Vajjon a nap nem ép oly szelid jósággal árasztja fényét most is földünkre, mióta tudjuk, hogy a föld forog a nap körül? Hadd forogjon tehát a föld tovább is a teremtő által elibe szabott uton, — ne félj jámbor olvasó,

senki sem esett le még róla. A mi boldogitó hitünk nem azon alapszik, hogy a föld mozdulatlanul áll a központban, hanem azon, hogy isten végetlen jó, mindeneket bölcsen kormányoz. Vajjon nincs-e többé okunk ezt hinni, mióta tudjuk, hogy a csillagok nagyobbak a földnél? Ellenkezőleg, a tudományok felfedezései minél több nyilvánulását tárják fel naponként isten bölcs világigazgatásának: annál szilárdabb lesz istenbe vetett hitünk. A tudományok nem lerombolói, hanem támaszai vallásos hitünknek.

Az emberiség gyermekkorában élő héber költőt még nem győzték meg a föld forgása felől Copernik, Galilei, Kepler, ő még az égi testek létezésének nem tudta más célját képzelni, mint hogy világot és meleget áraszszanak a földre, s az idő mutatói legyenek, mint az óra. Vajjon hibás ő azért? Nem, ő keblének és korának vallásos hitét és világnézletét jegyezte fel, s mint végetlen nagy kincset hagyta megirva az utókor történetirása számára. A hibások és a vallás ügyével könnyelmüen kockázók azok, kik a tudomány mai fényénél is az ő felfogására esküsznek, mint kijelentett positiv isteni igazságra. Ezen ó-szövetségi világnézlet, melyet sok léha tudós csak az „obscurantismus" és „képtelenség" nevével tud jelölni, keletkezése korában minden létezők közt a legfejlettebb volt, mert az égi testek s a földi teremtmények rendeltetésének legalább egyik oldalát átlátta, mig a föld többi népei az ég csillagai s a föld állatjai és növényei előtt mint istenek előtt borultak le.

Az ötödik napon monda isten: Hozzanak a vizek úszó élő állatokat, és a madarak repdessenek a föld fölött. A királyi nap jóltevően szórja alá első sugarait, melyek a vizek szinén megtörve, előcsalják azok lakóit, a halak vidáman sütkéreznek a nap melegén. Majd megelevenül az erdő is, fölébrednek a lég szárnyasai, s vidám röpkedésökkel töltik be a láthatárt. A viz és a levegő megnépesedett. Az ébredő természet pompája által meghatott héber költő figyelmét először is a vizek lakói vonják magokra, gyönyörködve nézi őket lábai alatt, egészen elmerül gondolataiban, midőn a néma csend között egyszerre élénk zsibaj hatja meg füleit. Fölrezzen andalgásából, s bámulva látja, hogy az előbb puszta léget ezer meg ezer csevegő dalnok foglalja el. Viz és lég, mélység és magasság telve élő lényekkel, s a költő közből áll ég és föld között, s hálával gondol arra, ki mind e szépséget elő-

varázsolta, ki mélység alatt és magasság fölött mindenütt jelen van, kit az egeknek egei be nem foghatnak; de a kit ő hitének karjaival mégis átölelhet.

Akkor monda isten: Hozzon a föld barmokat, vadakat és csuszó-mászó állatokat. És ugy lett. A nap egészen kibontakozott a hegyek ormai közül, s ébredésre hivta a szárazföldi állatokat. Mindenütt élet és mozgás, s minden élő állat számára teritett asztal. Minden oly szép, oly megható, minden oly jól van teremtve, a költőt mélyen meghatja a természet háztartásának célszerüsége minden egyes ponton, — isten naponként végig tekint alkotásán, és látja, hogy az jó. De a teremtés munkája még sem kész, a láncolatnak egy szeme még hiányzik, a teremtő és teremtés közt át nem hidalt ür tátong, az ég és föld egymástól elszakitva áll. Egy nemesebb lény hiányzik, mely ne legyen csak a föld göröngyeihez láncolva, s éles szemével az egész teremtést tudja áttekinteni. És ismét szólt isten: Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra. És ugy lett. Urrá tette őt isten az egész föld felett, már testének egyenes állása által kitüntette az állatok közül; de mindenek fölött az okos lélek képezi nála a fokozatot.

Isten férfit és nőt teremtett, a férfiunak adott erőt, igazságérzetet és bölcsességet, — a nőnek szelidséget, szivjóságot és szeretetet. A két nem eme tökélyei egybefoglalva s minden földi salaktól megtisztitva, alkotják az isten képét és hasonlatosságát. Ez a hatodik nap munkája.

A költő kimerülve a természet szemléléseben, pihenni megy. Munka után oly édes a nyugalom! Isten végig tekint még egyszer a teremtésen, aztán a hetedik napon megpihen, s azt a pihenés napjává teszi az emberre nézve is.

A biblia nehány egyszerü, de mesteri vonással rajzolja a teremtés munkáját. A héber költő magától a természettől leste el e képet, mely minden nap megujul szemeink előtt. Költői alkotás ez, s nem geologiai tudomány, benne a vallásos hit fejti meg a világ teremtésének nagy titkát, rá nézve isten alkotott mindeneket, és mindeneket jól alkotott.

EGYHÁZI BESZÉD.

Karácson innepére.

(Elmondatott a veszprém-palotai evang. templomban, 1872. dec. 25-én).

Dicsőség istennek a magasságban:
Megváltó született!
Oh örvendj szivem a nagy boldogságban,
S dicsérd istenedet! Amen.

K. H. Ha én most innepi beszédemmel a járt uton haladnék, akkor szép, cifra szavakkal csak igy kellene szólanom, természetesen kibővitve: örülj keresztyén anyaszentegyház, örülj szent gyülekezet, örüljön ég és föld, mert született nektek ma a Megtartó, ki az Úr Krisztus, a Dávid városában, — s ezzel rámondanám az áment. Igen ám, de rámondhatná-e aztán e beszédre az áment kinek-kinek a szive is? érezhetné-e mindenki ez innep örömét, mélyen, igazán, boldogitóan, s oly meginditóan, hogy a sziv szinte repedne örömében, és könny és mosoly ülne e szent örömtől az arcon? — Vagy, hogy még érthetőbben fejezzem ki magamat, azt akarom mondani, mert az a tapasztalásom, hogy a keresztyén szószékek nem ritkán beérik azzal, hogy mennyre-földre eldicsérik a ker. vallást, — s nem az a hibájok, hogy a ker. vallást dicsérik, mert hisz ez méltán minden dicséretre méltó; hanem tévednek abban, hogy elmulasztják az elmét felvilágositani arról, hogy miért szép, miért oly dicséretre méltó a ker. vallás; s hogy ezt tehessék, elmulasztják megmagyarázni, hogy mi a vallás, különösen a Krisztus vallása, s mi ennek áldása, gyümölcse. Ezért van az, hogy sokszor ismétlődik aztán az ilyen beszédre a hallgatóknak ezen megjegyzése: olyan szép volt, hogy nem is értettem; s hogy: értem, de meg nem foghatom. Innen van az, hogy ez öröm-innepen is sok sziv váltig szeretne örülni, de nem tud; mert hiába, az örömöt senkire sem lehet kötözni, ráerőszakolni, önként kell ennek a sziv legmélyéről előbuzogni — önként pedig ugy származik ez öröm, ha is-

merjük ez öröm forrását, szent vallásunkat, s ha elmondhatjuk, tudom kiben hiszek s miben örülök! Én tehát senkit sem buzditok örömre, olyan örömre, mely a szivnek nem sajátja, mely az innep elmultával szintén elmúlik; hanem, ha isten megsegit, igyekezni fogok ez órában is, hogy kiki önmaga találja meg ez örömet, hogy kinek-kinek sajátja legyen ez, igazi, szent és tartós öröm, mely a sirig elkiséri az embert. Ezen célomat pedig csak ugy érhetem el, ha azon vallást, melyet a ma született Krisztus hirdetett, a maga egyszerü tisztaságában mutatom fel előttetek, — s ugy érem még el célomat, ha megajándékoztok buzgó- és a tárgy fontosságához méltó figyelemmel s kitartással, ha talán valamivel hosszasabban beszélnék, mint ahogy szoktam. Innepi elmélkedésünk tárgya lesz tehát:

A ma született Krisztus vallása.

Luk. 2, 1—14.

Az ég örül Krisztus születésén, s öröme szent, mert a mindentudó ég tudja miért örül. De a jó isten azt akarja, hogy mi, e földnek lakói is megtudjuk miért örüljünk; mert számunkra szereztetett e nagy öröm, mely oly szent, hogy még az ég is örül a föld örömén, még az angyalok is örülnek az embereknek örömén. Minek örül az ég? mert Megváltó született! Mi is örülni fogunk a Krisztusban s az ő szent vallásában — s örömünket semmi el nem rabolja — ha ismerjük, érezzük és cselekeszszük a ma született Krisztus vallását. Vizsgáljuk azért:

I. Azon vallást, mely nem a Krisztus vallása;

II. Azon vallást, mely a Krisztus vallása;

III. Azon áldást, melyet a Krisztus vallása nyujt.

I.

Szent könyvünk mondja, hogy támadnak hamis próféták, Antikrisztusok. Kik ezek? Nem azon kételkedők, kiknél a kételkedést

épen az erős, eleven vallásos érzet, az üdvösség utáni szomjuság, s az igazság megismerésének ohajtása kelti fel; mert nyomról-nyomra be tudjuk bizonyitani a történetből és életből, hogy az ilyenek annál erősebb hitre jutottak. Az Antikrisztusok Krisztusnak határozott ellenségei, kik előtt — anélkül, hogy előbb vizsgálódásra méltatnák a vallást — az evangelium botránkozás és bolondság. Minden időben voltak ilyen Antikrisztusok, s ugy látszik, ma is elég számosan vannak. S ha róluk is beszélek, ezt épen nem azért teszem, mintha félteném tőluk szent vallásomat; hanem azért, mert féltem a gyengébb hitüeket ez ördögöktől, kik mint az orditó oroszlánok szertejárnak, keresvén kit elnyeljenek. — De nézzünk a szemük közé, s halljuk mit beszélnek az Antikrisztusok? Azt mondják, hogy a vallás nem egyéb, mint

a) csalás és csalódás. Azt mondják, hogy a gyermeknek jóidején fejébe verik a kátét, s aztán a jámbor egész életében sem tud tőle szabadulni. Gondoskodnak — igy szólnak ők — a vallás őrei, hogy az ember már gyermekkorában megvakuljon, hogy aztán soha se lásson tisztán. Szép eget festenek az emberek előtt — igy szólnak — s hitegetik mennyországgal e siralom völgye után, holott az ég egy véghetetlen üresség, sehol sincs ott az isten és az ő trónusa; hanem van sors, vaktörténet vagy természeti őserő. Vagy ha szükség, hát poklot teremtenek, tüzet és kárhozottakat. Világos — mondják — hogy a kik a vallást tanitják, ámitók, — azok meg, a kiknek tanitják, szegény elámitott, rászedett emberek. Isten! lélek! magas erények! halhatatlanság! üres szavak; csak a mit megmarkolhatsz, az létezik; élj, örülj, mig örökre el nem nyel a sir, — a vallási csalódást bizd másokra, az a papok dolga. — Oh ti Antikrisztusok, nem ti vagytok-e megcsalva, nem titeket csalt-e meg a felfuvalkodott ész, s a száraz, romlott kebel? nem titeket csalt-e meg a világ hiu öröme, gazdagsága s a testiségnek vétkes szerelme? Azt mondjátok, hogy a vallás csalódás, s mi több, azt, hogy a Krisztus azért született, hogy ezen csalódást még inkább megerősitse az emberek között, — ezért nem tudtok ti örülni e napnak. Én sem tudnék, ha igy volna a dolog. Jaj volna nekem és mindnyájunknak! Hát azon sok ezerek, kik az élet háborui közt a Krisztusnak vallásában találták fel ujra lelküknek elrablott nyu-

galmát, — kik itt találtak erőt s példát hogy nemesen harcolják meg az életnek nehéz harcát, s boldogan érezzék az istenfiuságot; kik ezen édes vallomással váltak meg e földtől: nekem mind életemben, mind halálomban nyereség a Krisztus — hát ezek mind csalódott, rászedett emberek valának-e? Hát azok, a kiknek lelke nem ismert magasztosabb örömet, mint hirdetni a megfeszittetett Krisztus evangeliumát: mind ábrándozók voltak-e? Kik a tüzre adták testüket, inkább, mintsem vallásos meggyőződésüket megtagadják, s még a máglya lángjai közt is dicséretet énekeltek a nagy istennek, s még a halál torkában is igy zengett ajkukon a hitnek diadalmi-éneke: Erős várunk nekünk az isten! — ezek mind csalók voltak! S azok, a kiknek szive most is édesen gerjedez a vallás szavára, mind csalódottak? S kik most is lelkünkből hirdetjük az igét, mind hitetők vagyunk?

De hallgassuk csak, mit mondanak még az Antikrisztusok? azt mondják, hogy a vallás

b) fék, zabola, — arra való csak, hogy a népet féken tartsák vele, hogy el ne vaduljon egészen. Templomokat épitenek, hogy ott fékeztessenek a zabolátlan emberek. De mi — igy szólnak — mi tudósok, mi miveltek, mi felvilágosodottak, kik már az eget összejártuk, s ott nem találtunk semmit, — mi, kik már sok regényt megemésztettünk, s a bölcseséget kanállal ettük: mi már csak nem mehetünk az együgyü néppel együtt a templomba, nekünk arra semmi szükségünk sincs, kinőttünk mi már ebből az iskolából. — Oh mégcsak hagyján, ha az ugynevezett miveltek egyrésze szólna igy, de a példa ragad; különösen a mai korban, midőn a felvilágosodást sürgetjük, sokan abban keresik ezt, hogy lábbal akarják tapodni azt, a mi az ég szülötte, a mi a szivnek legdrágább, a vallást. — Oh Antikrisztusok, nem ti vagytok-e féktelenek, kik az istent igy kisértitek? De hiába! ebek elé nem vetik a drága gyöngyöt: drága gyöngy a vallás, nem tinéktek való az, s nem tinéktek való a karácsoni öröm!

Azt mondják még az Antikrisztusok, hogy a vallás

c) üres ceremonia és betü, mely megöl. Szerintök az a vallás, mely a hitvallásokba van beszoritva, s mely az ember

lelkét megkötözi hogy ugy üdvözüljön, a hogy parancsolják, — az a vallás szerintök, midőn az ember letérdel és ugy morzsolja le az imádságot, — vallás nekik az, midőn az ember az oltárra viszi az ajándékot, s azt hiszi már tisztává lesz ez által, habár még mindig tele van is a szive haragnak és bűnnek szemetjével; — vallás nekik, mely a holt betűkben irva áll: ezt tedd és ezt ne tedd! az a vallás, melyet az ember betanul, s akár érti, akár nem, akár hiszi, akár nem, mint gép leőrli a vallási szertartásokat. Azt mondják ők, ez a mi vallásunk, ez a Krisztus vallása. De elég! Ez is világosan mutatja, mily tévelygésben vannak a Krisztus ellenségei a Krisztus igaz vallása és az ő igaz követői felől. Oh, ha igy állna a dolog, nem örömre, hanem szomoruságra volna okunk karácson innepén. De nekünk örömet hirdetnek az ég angyalai e napon; örömet, mert a vallás, s főkép a Krisztus vallása:

II.

a) a legédesebb igazság és valóság. Egy drága kincs a vallás, mely minden érző szivnek fenekén megterem, — egy ép érzelem, egy földöntúli szent vágy és szomjuság, mely velünk született, mely olyan régi, mint maga az emberiség. Ott van ez a legbölcsebb ember szivében, s ott a vadember keblében is. S ha soha egy szót nem hallottunk volna is vallásról, megcsendülne lelkünkben egy titkos, édes, szent szózát, mely azt mondaná, van egy fővalóság, a kitől függök, s bárminek nevezné is e valóságot az ember — mert a név semmi, a valóság minden — nevezné bár teremtőnek, hatalomnak, szeretetnek vagy istennek; önkénytelenül leborulna lélekben előtte, e láthatatlan, de munkáiban a hit szemeivel látható, s a szivben érezhető valóság előtt. S ha nem tudja is magának kimagyarázni az ész, de bizonyság, hogy van, az, hogy érezem, s oly boldogan viszhangzik szivünkben a vallás szava, mit a költő, a bölcs és a vallásos hivő kebel igy fejez ki:

„Isten! kit a bölcs lángesze föl nem ér,
Csak titkon érző lelke ohajtva sejt;
Léted világit mint az égő
Nap, de szemünk bele nem tekinthet.

Buzgón leomlom szined előtt, dicső!
Majdan ha lelkem záraiból kikél,
S hozzád közelb járulhat, akkor
A mi után eped, ott eléri.

Addig letörlöm könnyeimet, s megyek
Rendeltetésem pályafutásain,
A jobb s nemesb lelkeknek útján,
Merre erőm s inaim vihetnek."

Nincs-e meg ez az érzelem minden romlatlan kebelben? Nem hallod-e azon titkos szózatot, mely felülről jő, s ugy von, ugy ragad fölfelé? Nincs-e szivedben egy kimagyarázhatlan vágy, mely valami jobbnak, nemesebbnek elérésére sarkal, mint a mit ez a föld képes nyujtani? Nincs-e lelkednek egy magasabb élete, mely felülemel sorson, s mindazon, a mi e földből sarjadzott, s egy örök hazát keres, s az örök hazában örökké boldogitó javakat? Nem voltak-e még perceid, midőn azt kellett vallanod, mintha szivedből irt volna a zsoltáriró, midőn igy szólt s te igy érezél: Miképen kivánkozik a szarvas a folyóvizekre, aképen kivánkozik az én lelkem tehozzád, óh isten! Szomjuhozik az én lelkem az istenhez, az élő, erős istenhez. — Ez az őszinte szomjuhozás istenhez, a függés érzete istentől, az élet istenben: ez a vallás; Jákobnak lajtorjája ez, melyen a mennyország leszáll a szivbe és a lélek felszáll az égbe. A lélek ösztönöz, a lélek hajt, hogy higyj istenben, s legyen vallásod. — S ezen kivül, ha nézed az eget, örökszépségü s csudáju csillagaival, — ha vizsgálod a mindenségnek bölcs törvényeit, ha vizsgálod a népek és saját életednek történetét: lehetetlen nem imádnod azon láthatatlan kezet, mely oly végtelen jósággal oszt örömet és szenvedést, s mindenkor atyai gondviselésének áldását harmatozza reád. Lehetetlen, hogy fel ne kiálts a tisztelet, szeretet és hála hangján igy: én Uram és én istenem! — És ez igy volt minden időben, igy van ma és igy lesz mindvégig. Csalódás-e hát az, melyet milliók meg milliók lelke édesen vall? csalódás-e isten, vallás, erény, örökélet?

De azt kérdhetnétek, ha a vallás igy velünk született, s ennélfogva Jézus előtt is volt vallásuk az embereknek: micsoda érdeme s méltósága van eszerint Jézusnak s az ő vallásának? Felette sok. Első az, hogy ő nem is tanitott olyat, a mi szivünkben, mint vágy, ott ne szunynyadna, — ugy, hogy Jézusnak minden szavára rámondja a sziv ámenét, hogy ugy van, hogy ugy legyen! De érdeme kivált az is, hogy a mit az emberek, tudatlanságból vagy roszakaratból a valláshoz toldottak, attól a vallást Jézus megtisztitotta. Érdeme és méltósága, hogy a sziv mélyén létező s addig kifejezhetlen ős gondolatoknak s érzelmeknek szavakat kölcsönzött, s olyan egyszerüen, s egyszerüségében is olyan nagyszerüen, olyan világosan, vonzóan s elragadóan tanitá a vallást, hogy ezt a gyermek is megértheti, s a bölcs szivét is foglyul viszi az igazságnak. Érdeme s méltósága, hogy ő példájával ment elől, s ugy szeretett, ugy szenvedett, ugy élt és ugy halt, mint a hogy tanitott. Érdeme s méltósága Jézusnak, mert lehetetlen nem látnunk, hogy őt istennek nagy szeretete küldé e földre. Érdeme s méltósága az ő vallásának, mert ez a vallás, mely Jézust, ki az irások szerint hozzánk emberekhez hasonlatos volt, az isten fiává nevelte: ez a vallás, mondom, arra van hivatva, hogy minket is az isten fiaivá szüljön. S azzá szül, mert a Krisztus vallása.

b) v i l á g o s s á g és s z a b a d s á g, l é l e k és é l e t. Jézus a világ világossága, — s vallása nem akarja az embert értelmétől megfosztani, hogy vakon higyjen; sőt inkább az igaz világosságot, a helyes ismeretet sürgeti, mert ebből származik az élő hit, az eleven, rendithetlen meggyőződés. Hát nem világosak ezen szavak: legyetek tökéletesek! legyetek szentek! boldogok a tiszta szivüek! s nem világos-e a szeretetnek nagy parancsolatja? Mi van ebben homályos, Antikrisztusok? feleljetek!

S nem Jézus tanitja-e, a betü megöl, a lélek megelevenit, — hogy az istent, aki lélek, lélekben és igazságban kell imádni, — s hogy az én beszédem lélek és élet? Nem az ő szellemében mondja-e az apostol: a szabadságban azért, melylyel minket a Krisztus megszabaditott, álljatok meg, és ne kötelezzétek meg magatokat ismét szolgálatnak igájával? Áldozatot kiván-e tőlünk isten, és nem inkább irgalmasságot? Hát ceremonia-e az ő vallása, s nem élet-e az odafennvalókért? Nem lélek-e: gyermekded kedély, tiszta

sziv, és egy nemes, szent élet? Hosszu imádságoknak lemorzsolásából áll-e az ő vallása, s nem a jótetteknek hosszu sorából?

Mindez szép, ugy-e, de az életben mégis sok helyen nem ilyen a keresztyén vallás, vetitek ellen. Elég szomoru, hogy igy van, hogy sok ker. templomban, sok keresztyén szivében és életében a Krisztus nem ismerne az ő áldott szellemére; mert az ő evangeliumát sokan elforditják, s vallásuk emberektől és nem a Jézus Krisztus jelentése által van, midőn a lélek helyébe betüt és ceremoniát tesznek, s a kegyességet farizeussággal akarják pótolni. De hát érheti-e ez által a Kriszus vallását vád? nem ez embereknek lelkét terheli-e ez, kik az evangelium világát véka alá rejtik, s azt cselekszik, hogy az evangelium sava megizetlenüljön?! De hiszszük, hogy a világosság áttöri a sötétséget, s mindenkinek megvilágosodik a Krisztus, — hiszszük, hogy az evangelium mindenkinél meg fogja mutatni boldogitó erejét s áldását.

III.

Mivel fejezi ki szentigénk ezen áldást? E földön békesség és az emberekhez jóakarat. Békesség a szegény bünösöknek, békesség a szegény szenvedőknek s békesség a szegény gyászolóknak.

A hol bűn van, ott nem lehet békesség, s a szegény bünös felkiált: ah, ki adja vissza lelkemnek elrablott nyugalmát, gyermekkoromnak ártatlanságát? A Jézus, ki tanit, hogy térjünk meg, s legyünk olyanok mint a gyermekek. — Téged hivlak fel felebarátom, nem voltál-e már bünös? nem érezted-e, hogy a bűn ugy emészt, ugy büntet, ugy vádol? nem érezted-e, mintha bűnödet semmi le nem moshatná, s a terhet lelkedről semmi le nem emelhetné? S a Jézus vallása lemossa bűnödet, a Jézus vallása leemelte lelkedről az iszonyu terhet. Ah! midőn szemedből, a vallás szavára, az igaz bűnbánat könnyei kicsordultak, s lélekben, hittel átölelted a keresztfát, mely néma nyelven bár, de érezhetően azt sugta neked, hogy isten nem akarja a bűnös halálát, hanem, hogy megtérjen és éljen, — midőn uj emberré lettél a Jézus és a szentlélek által, s most rendületlenül megállsz az Ur ösvényén: nem éreztél-e, s nem érzesz-e lelkedben olyan áldott békességet, melyet kifejezni

nem lehet? mintha az égnek angyalai együtt örülnének veled, mintha hallanád mennyei Atyádnak szavát: ime, az én fiam, elveszett és megtaláltatott, meghalt és feltámadott! Mi cselekedte ezt, nem annak vallása-e, a kinek születése emlékére ma szentelünk innepet? Nem adsz-e dicsőséget istennek, ki e békességet szerzé e napon?

Mi rabolja még el a békességet? az életnek sok szenvedése. S mi ád balzsamot a sebhedt szivre? Gileád nem, s nem az egész világ; egyedül szent vallásunk, mely hivogat: jőjjetek én hozzám mindnyájan, kik megfáradtatok s megterhelve vagytok, és én megnyugosztlak titeket! A szenvedés: a próbáltatás kemencéje, melyben a sziv megtisztul, a lélek megedződik s megistenül. S előttünk áll Jézusnak, a nagy szenvedőnek képe, ki mindenütt nagy volt; de talán soha sem oly nagy, oly nemes, oly isteni, mint a szenvedésben, midőn akaratját megnyugvással s bizalommal alárendeli az egyedül bölcs, az egyedül jó isten akaratjának, s igy szól: Atyám! ne ugy legyen, amint én, hanem amint te akarod! — Oh édes vigasztalása szent vallásomnak, s példája szenvedő Megváltómnak, ti törlitek le ma is könnyeinket, ti gyógyitjátok meg szivünk sebét, hogy béketüréssel, békességgel viseljük az élet terhét. Legyen dicsőség istennek e békességért!

A sirhalomnál is szent vallásunk szerez békét; mert Jézus meggyőzte a halált. A ki ugy él, mint ő, az meg nem hal soha: él az a jók emlékezetében, él az jótetteiben. S aki igy él, annak lelke örökéletre méltó, annak lelke halhatatlan, annak lelke kitör a sirból és eget kér, s az égi Atya megadja azt neki, mert az ő házában sok hajlékok vannak. — Oh légy áldott, isten! e magasztos reményért, mely engem a halállal kibékit!

Áldást hirdet Jézus vallása az emberekhez való jóakarat, vagy szeretet által is. Szeretni istent és szeretni felebarátainkat, az a főparancsolat. Az istent akkor szeretjük, ha felebarátaink iránt jóakarat, szeretet él bennünk. Mily felségesen tanitá és gyakorlá Jézus e szeretetet! Felségesen ellenségei iránt, midőn értük imádkozik, nekik megbocsát, és áldja azokat a kik őt átkozzák. Oh, ha mi is boszút, haragot, gyülölséget elfojtunk, s a szeretet eleven szenével fegyverezzük le elleneinket: a boldogságot, mit ekkor erezünk, neked köszönjük, oh Jézus, dicső példaadónk! — Felségesen tanitá és gyakorlá még Jézus a szeretetet a szenvedők iránt is. Ő volt

amaz irgalmas samaritánus, ki példát adott, mint kell a szenvedő emberiség sebeit bekötözni. Oh ez a jézusi szeretet él még ma is, az ő igaz tanitványaiban! Nézzétek: ott jár e szeretet a szegények között és házat épit számukra, kenyeret tör nekik és megruházza őket, — ott jár a szenvedők és elhagyottak között, és aláhajol és gyógyitja a betegeket és könnyet törül az árvák szeméről, — ott jár e szeretet a foglyok között és javitja őket, Mindenütt áld, mindenütt boldogit! És boldogitók és boldogitottak ajkán fölzeng az apostol szava: ha angyaloknak nyelvén szólanék is, szeretet pedig nincsen énbennem, olyanná lettem, mint a zengő érc és pengő cimbalom! — Azt mondják erre némelyek, ezt a kor humánus szelleme cselekszi. De hát ezt a humánus szellemet mi teremti? nem a Jézus vallása-e, mely leolvasztja a részvétlen kebel fagyos kérgét, s oda leheli a részvétnek melegitő, áldott szent tüzét! S az a körülmény, hogy a szeretet munkáját a nem-keresztyén is gyakorolja már, nem azt bizonyitja-e, hogy a ker. vallás mind jobban-jobban áthatja a világot, s olyan lesz, mint az áldott, jó levegő, mely mindeneket éltet. Oh szent vallás, Krisztusom vallása, te cselekszed ezt! Meghódolok isteni hatalmad előtt, s szent örömmel kiáltom: „Isten felséges adománya, vallás! te vagy legjobb hivem; Midőn éltemet szélvész hányja, Mit tenne nélküled szivem? Te bölcsességre tanitasz, S ha hanyatlok, gyámolitasz. — Oh ti, kik csúfolni meritek, Mi gáncsot találtok benne? Mit tanitottak bölcseitek, A mi boldogabbá tenne? Hol van jobb vezér utunkra, Mi visz hivebben célunkra?

Oh, Antikrisztusok! mig a ti ajkatok gunyosan mosolyog: a jobbak, a nemesebbek egy szivvel és szájjal zengik ez innepen: dicsőség a magasságos mennyekben az istennek! és e földön békesség és az emberekhez jóakarat!

Emeljenek a nagyoknak szobrokat, — minden ércnél maradandóbb oszlopot emel a világ teneked, oh világ üdvözitője, a szivben és életben! Azok az ezer meg ezer ker. templomok, melyek vallásodat prédikálják, s dicső életedet állitják az emberek elé követendő például, — azok az emberek, kiket te épitettél s épitesz az idők végeig az istennek élő templomaivá, — s mi is, kik most sziv-

beli örömmel, s megindult hálás kebellel emlékezünk születésed nagy napjára: azok a templomok és mi vagyunk és szent életünk és tetteink az emlékoszlopok, hirdetvén áldott nagyságodat, ki méltó vagy, hogy nevedre égieknek és földieknek lelki térdei meghajoljanak! S lesz még idő, azt vallja hivő szivünk, lesz még idő, midőn még szebb oszlopot emel a világ teneked. Midőn majd az összes emberiség lábaidhoz telepedik le, hivő szivvel, hogy hallgassa az élet beszédjét, — midőn szent tudományod és életed át-meg áthatja a népek társaságának minden rétegét, — midőn igazság, szeretet és békesség csókolják egymást az egész föld szinén, — midőn a mennyország a földre száll, s a tiszta szivekben vesz magának lakást, midőn majd minden szivben meg fogsz születni, oh Jézusom: ez, ez leszen a nagy innep, a második nagy karácson, midőn méltó lesz az emberek ajka, hogy az angyalok énekét zengje: dicsőség légyen istennek a magasságban!

Oh boldogok mi, kiknek szivében már megszületett a Jézus és ujjászült minket, — mi érezzük a karácsoni örömet, s ez öröm arra indit, hogy a hálának könnycsepje csillogjon szemünkben! Oh, de megszületett-e már mindnyájunknak szivében a Krisztus? A helyett, hogy e kérdésre nyilt feleletet mernénk adni, inkább alázzuk meg magunkat, igy esedezvén:

Leborulok lábaidhoz,
Világ Megváltója!
S buzgón kérlek, szivemben is
Szülessél ma ujra!
Veled éljek, veled haljak,
És te veled boldoguljak!
Te légy nekem békességem,
Te légy nekem üdvösségem!
Amen.

Sántha Károly.

EGYHÁZI REFORM.

Megjelenik havonként 2 iven.
Előfizetési ára:
egész évre 2 frt; egyes számok ára 20 kr.

Kiadó és felelős szerkesztő:
KOVÁCS ALBERT,
Pesten, Szénatér 6. sz.

3-ik évfolyam. **2. sz.** **Pest, 1873. Február.**

A protestánsegylet irodalmi működéséről.

A protestánsegylet főcélja a gyakorlati életre hatni. Ezen tudatának adott kifejezést, midőn alapszabályaiban „a vallás-erkölcsi élet megujitását“ tűzte ki feladatául. Voltak az alakitó gyülésen olyanok, a kik azt hivék, hogy ez által egyletünk teljesen lelépett az elmélet, az irodalmi működés teréről, s aggódva kérdék: avagy lehetséges-e a vallásos élet (mint gyakorlat) átalakitása a vallásos tudat (mint elmélet) tisztázása nélkül, s vajjon ez utóbbit nem beható és terjedelmes tudományos és irodalmi működésnek kellene megelőzni? Tudjuk, hogy ez aggodalom elég erős volt arra, hogy egy kis sajnálandó s némileg a nyilvánosság elé is került szakadást idézzen elő.

S im, a választmány legelső gyülésén már külön irodalmi bizottságot neveznek ki, s a második nagy gyülés működésének és intézkedéseinek igen jelentékeny részét az ezen bizottság által javaslatba hozott s a vallástudományi irodalom teremtésére célzó ajánlatok foglalják el; s ez ajánlatok nemcsak elfogadtattak, hanem a megvalósulásokra szükséges lépések is megtétettek, ugy, hogy ha isten a maga áldását nem vonja meg, egyletünk rövid idő alatt terjedt irodalmi működéssel fog dicsekedhetni!

Honnan e jelenség? Megváltoztatta-e célját, vagy legalább az eszközöket illetőleg más belátásra jött?

Teljességgel nem.

Miként kezdetben teljes tudatával birtunk annak, hogy a val-

lásos élet megujitása együtt jár a vallásos tudat megujulásával, s hogy erre egyik hatalmas eszköz az irodalom: ugy most sem célunk visszavonulni a térről, melyre léptünk, s hol mindenek felett a vallásnak a gyakorlati életbe való átültetésére akartunk hatni.

Egy tisztán csak tudós irodalmi célokra alakult egyletet nem tartánk sem lehetségesnek, sem tanácsosnak. Nem lehetségesnek, mert hiányzottak ugy az activ mint a passiv szereplők, a tudósok és az olvasók egyformán.

Theologiai irodalmunk az utóbbi évtizedben kétségkivül elég örvendes lendületet vett; örvendetest, kivált viszonyitva a megelőző teljes pangáshoz. Azonban ha őszinték akarunk lenni, kénytelenek leszünk bevallani, hogy az, mit e téren ezen tiz év alatt is felmutathatunk, alig egyéb, mint forditása, átdolgozása egyes külföldi cikkeknek vagy műveknek; rövid tudósitás a külföld egyházi és vallástudományi életében felmerült eseményekről, s szintoly rövid ismertetése vagy tárgyalása az ezen eseményeket mozgató szellemnek és főbb eszméinek, s ez is a legtöbbször belső összefüggéséből kiszakitva, az egészet felölelő és az egészen áthuzódó terv nélkül. Korántsem kárhoztatásképen mondjuk ezt. Tekintve, hogy mily kevesen voltak, bár enyire is képesek; tekintve, mennyire elvoltunk maradva nemcsak az önfejlésben, hanem mások fejlésének ismeretében is, s tekintve főleg, hogy kis olvasó közönségünk is mily kis mértékben birt kellő előismerettel és érdekeltséggel nagyobb és behatóbb művek megértésére és elolvasására: bátran elmondhatjuk, hogy theologiai irodalmunknak ez volt nemcsak szükségképeni, hanem valószinüleg a legszükségesebb és leghelyesebb nyilatkozata és fejlődése. Mielőtt önálló theol. irodalomra gondolhatnánk, előbb okvetetlen ki kell ragadnunk magunkat azon közönyösségből és felületességből, a melyek egyformán jellemzik ugy vallásos életünket, mint a vallásos eszmékről való fogalmainkat; a vallásos életet élénkebbé, bensőbbé kell tennünk, a vallásos eszmék genesisével behatóbban, bölcselmibb tekintettel kell megismerkednünk. Ezekre kétség kivül leghatalmasabb emeltyüül, legsikeresebb tanitó mesterül szolgál azok szellemi működésének vizsgálása és megismerése, a kik e harcot már megharcolták. E tanitó mester szerepe még nem járt le s valószinüleg még sokáig szükségünk fog lenni rá. Ha ideje korán akarjuk emancipálni magunkat alóla, aligha kárát nem valljuk,

mint a korán felszabaditott gyermek. A mi theologiai fejlődésünk körülbelől az u. n. vulgaris rationalismusnál, sőt még inkább a még vulgarisabb és laposabb rationalis supranaturalismusnál szakadt meg. Azon innen — legalább a nagy tömeg — még nem jött. És ennek félreismerhetlen nyomai látszanak még ma is, s annál világosabban, mentől inkább önállólag ir valaki. Hijában! abban nőttünk fel, nagyon nehéz teljesen menekedni tőle, pedig tudjuk és hirdetjük, hogy az már tulhaladott álláspont. De hogy m i is tulhaladjuk, még sokáig kell figyelmes tanitványokként ülnünk azok lábainál, a kik legyőzték! Ily helyzetben egy t h e o l. t u d ó s t á r s a s á g felállitása bizonyosan sikertelen lett volna. Azt hiszem, nem lett volna nehéz megszámlálni azon bátor férfiakat, kik ily társaság sokat mondó és sokat kivánó igényeitől vissza nem ijednek, s kétségkivül még kevesebb lett volna azoknak száma, a kik ez igényeknek valósággal is meg tudtak volna felelni. Mert hát egy tudós társaságnak az egyszerü ismertető, forditó vagy átdolgozó szerény szerepe már derogált volna! Ott a „vallástudományi társulat“ tagjainak a tudomány különböző főbb szakjai szerint beosztva, azon tudomány ág önálló mivelői és továbbfejtői gyanánt kellett volna szerepelniök, s miután ez a legnagyobb résznek (már t. i. a kevésből) nehezen sikerült volna, vagy nem tettek volna semmit -- s ez a legvalószinübb, — vagy pedig irnak olyan eredetit, a melynél egy hasontárgyu külföldi jeles mű leforditásával kétségkivül több hasznot tesznek, sőt — ismerve a nálunk más tudományos téren is divatozó eljárást — valószinünek tarthatjuk azt is, hogy dolgoztak volna mégis csak valamely külföldi munka után, csakhogy elhallgatva és eltakarva, s hogy annál inkább takarhassák, az eredeti értelmét elferditve, ellapitva, az egészet a nagyon szükségesek kihagyásával és oda nem illők betoldozgatásával eléktelenitve. Van már erre több példa! Végül, mindezektől eltekintve is, e társulattól távol maradt volna nemcsak a mivelt világi elem, hanem lelkészeink legnagyobb része is, miután ők arra, hogy a tudományt tovább fejtsék, igényt tartani nem akarhattak, mig ellenben a vallásos és erkölcsi élet felelevenitése, emelése nemcsak hogy érdekelheti és kell is hogy érdekelje mindeniket közelről, hanem erre még tevőleges befolyást is gyakorolhat mindenik. S ha már ezen az uton a megindult mozgalomban egyszer már benne vannak, s az érdekelt-

ség már tágasb körben is felkeltetett: akkor már inkább lehet arra gondolni, hogy jeles, de igazán jeles vallástudományi művek által a vallásról való fogalmak, s ez által — a mennyiben összeköttetésben vannak — az egyéni vallásos tudat tisztázására befolyunk. S ekkor aztán kikerülhetjük azon veszélyt is, a mely annyival nagyobb lett volna, mentől inkább sikerül a tudós társaság, s a mely ennek felállitását a siker reménye mellett sem tette volna tanácsossá, azon veszélyt, hogy hazai vallástudományunk és közönségünk vallásos tudata között nagy, betöltetlenül maradt ür támadjon, a mi aztán előbb-utóbb csak szakadást idézne elő; mig ellenben a mostani eljárás mellett lehetségessé van téve az egyedül egészséges fejlődés, a mely a vallástudomány, a közönség vallásos tudata és a a kettő között közvetitő gyanánt működő lelkészek együttes szerves haladásában áll.

Azon meggyőződésben, hogy e tekintetben a kezdeményezés ideje már eljött: tettem volt az irodalmi bizottságban azon inditványt, hogy kisértse meg a prot. egylet egy theol. könyvtár alapitását, oly módon, hogy három év alatt 130—150 ivnyi terjedelmü s részint külföldről átültetendő, részint eredeti jeles műveket tartalmazó vállalatot inditson, s szólitsa fel a közönséget aláirásra, 4 frt. évi dij fizetés mellett, három évi kötelezettséggel. Ez inditványt a mult évi közgyülés tárgyalta, lényegileg elfogadta s kivitelét a választmányra bizta. Ha hasonló vállalat sikerült közelebbről az orvosoknak, sikerült, még pedig fényesen, a természettudományi társulatnak (holott évi 7 frtért igért annyi ivet, mint mi 4-ért) miért csüggednénk el a sikerülés felől a vallástudományi téren, midőn itt hazai prot. egyházakban többen vannak három ezernél, a kiknek ex professo kell foglalkozni e tudománynyal, s midőn e tudománynak tárgya olyan, hogy — mint általános emberi — minden embert kell hogy érdekeljen? Én részemről a jó eredmény felől meg vagyok győződve s inkább a kivitel akadályaitól félek, miután — mint a közgyülésen is fel volt hozva — mind a választmány, mind az irodalmi bizottság tagjai az országban szétszortan laknak s igy az ex consilio való működés szerfelett meg van nehezitve.

Hogy legalább a megkezdés legelső nehézségein tul essünk, bátorkodom e helyen két felszólitást tenni közzé, az elsőt az

irodalmi bizottság tagjaihoz:

Kétségkivül közös megállapodással — s igy gyülésből — kell elhatároznunk azt, hogy mely műveket vegyünk fel a vállalatba. De hogy igy is határozhassunk, arra is tudnunk kell először, hogy kikből fog állani az olvasó közönség. Különbséget teend a megválasztásnál az, ha csak is szakemberek (theologiát hallgató ifjak, lelkészek) vesznek részt a vállalatban, vagy pedig ha a nem szakemberekből álló mivelt közönség is felkarolja. Azon szerencsés helyzetben vagyok, hogy egy oly kiváló jeles művet tudok ajánlani, a melyre nézve alig hiszem, hogy a bizottság tagjai közül valamelyik kifogást tenne, s a mely ép annyira szükséges s tanuságos a szakemberekre nézve, a mennyire érdekes és élvezhető olvasmány a mivelt közönség számára is, a kikre való tekintettel irva van. Ez, Pfleiderer Ottónak, a fiatal s ép ezen műve által oly gyorsan elhiresedett jénai theol. tanárnak műve: „A vallás lényege és története“ („Die Religion, ihr Wesen und ihre Geschichte“ Leipzig 1869). A Schleiermacher dogmatikája óta alig jelent meg theol. mű, mely nagyobb feltünést okozott volna s azt inkább megérdemelné, mint ez. A mi igazat és jelest az ujabb lélektani vallásbölcsészet és kritikai vallástörténelem szorványosan felmutatott és kideritett, mindazt ezen műben együtt, rendszerezve s érdekesen, könnyen érthetőleg előadva találhatjuk fel. A mű két kötetből áll, a kettő $57\frac{1}{2}$ 8^0 iv. Az első kötet tárgyalja a vallás lényegét, a második történetét. Némi tájékozásul közlöm a két kötet kivonatos tartalom jegyzékét; s ismertetésül mindkét kötetből egy kis mutatványt.

A. kötet. A vallás lényege.

I. R. A vallás, mint az emberi szellem egyik nyilatkozata. (A vallásbölcsészet lélektana).

1. sz. A vallás lélektani lényege önmagára. A kegyesség a) A bölcsészeti vallásfogalom története (Kant, Fichte, Hegel, Schleiermacher, Feuerbach). b) Ezek birálata.

2. sz. A kegyesség viszonya a többi szellemi működésekhez. a) Az ismerő tehetség viszonya a valláshoz. (Tudás és hit.) b) Az erkölcsi gyakorlat viszonya a kegyességhez.

3. sz. A kegyesség által létrehozott közösség. Ennek előállása, nyilatkozata a cultusban.

II. R. A vallásnak, mint isten-emberi viszonynak lényege. A vallásos tudat tartalma. (A vallásbölcsészet metaphysikája).

1. sz. Isten és a világ. a) A személyes isten lételének bizonyitékai; b) istennek viszonya a világhoz (teremtés, megtartás, isten tulajdonai).

2. sz. Az ember. a) Az emberiség kezdete (teremtése, önállapota, a bűn;) b) Az emberiség végcélja (halhatatlanság, örökélet).

3 sz. Az isteni kijelentés. a) fogalma; b) a csuda, jövendölés, ihletés dogmatikai fogalmainak birálata.

II. kötet. . A vallás története. Bevezetés. A régiek és mostaniak fogalma a mythologiáról. Felosztás.

I. R. A pogányság.

1. sz. A közvetlen természet-vallások a) a függés tulnyomó jellegével (Semiták, Egyiptomiak); b) a szabadság tulnyomó jellegével (az árják az Indus mellett és Németországon.)

2. sz. A mivelt természetvallások. a) a szabadság tulnyomó jellegével (görögök és rómaiak); b) a függés tulnyomó jellegével, a chinaiak.

3. sz. A természeti fölé emelkedett vallások. a) A természeti függés fölé emelkedés negativ erkölcsi tény által (Brahmanismus, Buddhismus); b) a természeti szabadság fölé emelkedés az isteni jóra irányzott positiv erkölcsi törekvés által (Zarathustra vallása).

II. R. A monotheistikus vallások. Zsidóság, Islam, Keresztyénség.

E mű különös előnye gyanánt még megemlitem azt is, hogy az összes német irodalomban nincs vallásphilosophia, a mely annyira alkalmas lenne arra, hogy theologusainknak segéd-könyvül kezökbe adjuk, mint ez.

Ezek után felkérem az irodalmi bizottság tagjait, legyenek szivesek akár az elnökhez (Ballagi), akár a titkárhoz (Kovács A.) intézett levélben nyilatkozni, elfogadják-e Pfleiderer ezen művét a vállalat megkezdésére? A vállalatba felveendő többi művekről intézkedhetnénk személyes találkozásunk alkalmával, ha előbb nem, a közelebbi nagy gyüléskor. Tájékozásul addig is lehetne ilyen forma ajánlatokat tenni. Felvehetnénk pl. nehányat a francia „Biblio-

thèque de philosophie contemporaine" c. vállalatból, mint P. Janet „Le materialisme contemporain", A. Reville „Histoire du dogme de la divinité de J. Christ", Conquereltől a Credo történetét, a mely már be is van jelentve — stb. A költségvetés és kiadás körül tudakozódni és tervet adni felkérhetnők Fördőst, Ballagit és Kovács Albertet. A Pfleiderer műve leforditását vagy felelősségem melletti lefordittatását — ha sziveskednek megbizni — magamra vállalom (NB. Minden forditás ugy intézendő, hogy még valaki — akár az egylet által kinevezett, akár a forditó által saját felelősségére felvett egyén — szigoruan revideálja. Egy nagy 8⁰ iv forditására,revideálására és nyomdai correctiójára lehetne számitani 20 frtot, melyből 5—6 revisióra és correctióra esnék. A kiadási költséget 7—800 példányban, ivétől 30 frtra számitva, lenne az évi kiadás 45 iv után 2,250 frt. s igy 600 taggal 2,400 frt. meg lehetne inditani. Ha évenként csak 45 ivet adunk is, az aláirók mégis minden művet az eredetinek fele árán kapnának meg; az aláirók számának növekedésével folyton szaparithatnók az ivek számát is. A kiadandó művek közül lehet egyszerre több is folyamatban).

De hogy az irodalmi bizottság bár az előintézkedéseket megtegye, arra okvetlen szüksége van a siker némi előleges biztositékára. Ennélfogva bátorkodom felkérni a közönséget s különösen a protestansegylet tagjait, a fiók-egyletek hivatalnokait és a theologiát hallgató ifjuságot, hogy miután ők külön kiadott programm nélkül is be tudják látni vállalatunk természetét, sziveskedjenek — lehetőleg csoportosulva — vállalkozásukat előre bejelenteni az egylet titkárához, vagy Ballagihoz, vagy „az erdélyi prot. közlöny" szerkesztőségéhez; s folyjanak be ez által a vállalat meginditásának siettetésére. Azokat, a kik parochialis könyvtárak felállitására törekesznek, azt hiszem, már előre tagokul nézhetjük, mert ily könyvtárak létesithetésének csaknem egyedüli feltétele vállalatunk sikere.

Mindkettő pedig nagy mértékben feltétele, — mert tényezője leend — vallásos életünk s igy egyházaink felvirágozásának. A mit adjon meg az isten!

(Mutatványul álljon itt a következő cikk 2. Band p. 408—418).

Jézus mennyország hirdetése.

Azon tömeg között, mely a pusztában a bűnbánat hirdetőjéhez (Ker. Jánoshoz) Galileából is zarándokolt, s a keresztséget, mint a közeledő mennyországba való beavatást felvette, ott volt a nazarethi Jézus is, egy Jánosnál kevéssel ifjabb, ugyanazon vágyakkal és reményekkel telt, de mégis egészen más szellemü férfi. Hogy Jézust a János mennyországhirdetése hatalmasan megragadta, ezt nemcsak azon tény mutatja, hogy ő maga is megkereszteltette magát általa, hanem az is, sőt még inkább a z, hogy János elfogatása után az ő predikálását ugyanazon szavakkal folytatta tovább: „Térjetek meg, mert elközelitett a mennyeknek országa!" mintha ez által kétségbevonhatlanul a ker. János utódjának, s az ő profétai müve tovább folytatójának akarta volna magát jelölni. Ennélfogva a tisztán történeti tárgyalás módját követve, legalább előlegesen, nincs jogunk e szavaknak, vagy legalább a mennyekországának" Jézus szájában más értelmet tulajdonitani, mint a ker. Jánosébàn. Hanem ha valahol, ugy itt alkalmazható a példabeszéd: si duo faciunt idem, non est idem. Ugyanazon szavak, ugyanazon alaki, logikai értelemmel Jézus teremtő szellemében oly vallásos alapnézletekkel állottak összefüggésben, melyek egészen más mélységüek voltak, s oly gondolat csoportozatokat hivtak életre, a melyek egészen más horderővel birtak, mint a milyen Jánosnál valaha lehetséges lett volna. S ezen uj szellem nyilatkozott mindjárt azon módban is, melyen a Jánostól fennmaradt, megadott alakot elfogadta; a mennyiben nem adta ugyan a mennyekországának azonnal uj felfogását és uj rajzát, de ujból raká s teljesen megujitá ez ország alapját az emberek erkölcsi-vallásos érzületében s igy bensővé tevé a megigazulást, a mely az általános (ugy Jánosnál, mint a farizeusoknál uralkodó) felvétel szerint előfeltétele kellett hogy legyen a mennyekországa eljövetelének. Legvilágosabb tanubizonyságot nyujt erről a hegyibeszéd, a mely, ha összerakását kétségtelenül az evangelium (Máté V—VII.) irójának kell is tulajdonítanunk, a ki a rendezésben bizonyos számsymbolikát követett, de egyes alkatrészeit véve bizonyára Jézustól származik. „Ha a ti megigazulástok nem

jobb az irástudókénál és farizeusokénál, ugy nem juttok be a menny-eknek országába" — ez tulajdonképen a Jézus mennyország hirdetésének programmja. Alakilag ugyan még ezáltal sem különbözik Jézus Jánostól, mert a farizeusokat ez is viperafajzatnak, s a külső cselekedetre alapitott megigazulásokat polyvának nevezte, s ennélfogva a mennyekországában való részvétel feltételéül az övéknél jobb megigazulást kivánt. De Jézus ezen „jobb megigazulás" alatt valami egészen mást, sokkal mélyebbet ért. Az erkölcsi parancsoknak a farizeusok iskolájában divatozó tágas és felületes magyarázatára tett birálatában a rosz minden nyilatkozatának legmélyebb gyökerét a sziv gonosz érzületében találja, s ennélfogva oly megigazulást kiván, a mely minden akaratnyilvánulás alapjáig a sziv milyenségéig hatol, kivánja az erkölcsi érzék azon tisztaságát, a mely minden hamis, képmutató látszatot, — az isten akarata iránt azon feltétlen engedelmességet, mely minden kikötést, minden önző kivételt teljesen kizár, mert csak a jó fa teremhet valóban jó gyümölcsöket. S miként minden egyes erkölcsi cselekvényt tulajdonképi központjára az egyén belsőjére vezet vissza, ugy egyszersmind kimutatja minden erkölcsinek a maga legmagasb célját s feltétlen zsinórmértékét is isten tökéletességében: „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok tökéletes." Ez által az erkölcsi eszményképet egyszerre oly magaslatra helyezé, a mely előtt minden emberi valódiság, ha még oly magas volna is, mindig csak tökéletlennek fog feltünni. („Senki sem jó, csak isten egyedül." Máté 19, 17); ennélfogva megsemmisité az embernek minden önmegigazulási dicsekvését isten és ember előtt és az erkölcsi önbecsülést az alázatosság, a gyermeki egyszerüség és igénynélküliség korlátai közé utalá, mely sem istennel, sem felebarátjával nem akar perlekedni, tudva, hogy isten előtt mindnyájan bünösök vagyunk. Midőn azonban erkölcsi eszményképül a mennyei atya tökéletességét állitá, akkor egyszersmind az erkölcsiség legmélyebb alapját s legerősebb indokát is megadta azon kegyes viszonyban, a melynélfogva az ember istennel szemben ugy áll, mint a gyermek az atyával. Ezen eszmében éri el tetőpontját a Jézus — s bátran hozzá tehetjük — az egész emberiség vallásos tudata; mert bár e szót itt vagy ott már előbb is kimondák, de annak teljtartalmát, mely magában foglalja

ugy a kegyességet mint az erkölcsiséget, mégis csak Jézus hozta először napfényre legbensőbb öntudata aknájából, s ő közlé az emberiséggel. Ez istenfiuság eszméje veti meg legmélyebb alapját az erkölcsi kötelességnek s ez emeli egyszersmind a csupa kötelesség álláspontjáról a vallásos szabadság légkörébe, hol saját ösztönéből s belső kedvteléssel teszi mindazt, a mit az erkölcsi kötelesség csak megkiván. Mert ha az ember isten gyermeke, ugy az istennel való rokonság lényegében fekszik, maga is isteni természetü s rendeltetése az istenhez való hasonlóságra egyszersmind saját tulajdon lényegének tehetéke; az erre való törekvés kötelessége nem egyéb mint azon törvény, mely már épen magában ezen tehetékben megvan. Ez által tehát semmi olyan sem kivántatik tőle, a mi saját igaz lényegéhez idegen vagy azzal ellenkező volna, hanem csak olyan, a mi saját legbensőbb hajlamainak megfelel, saját legmélyebb ösztönét elégiti ki. Ennélfogva ezen legmagasb rendeltetés betöltésére való törekvés valódi kedvteléssel s saját belső ösztönből történhetik, a szeretet ösztönéből, a mely, midőn az atya akaratát teljesiti, önmagának tesz eleget; a mely, midőn az atyához hasonló lenni törekszik, ugyanakkor s ugyanaz által egyszersmind saját önállóságra is fejlődik; a mely, szóval, ez atyától való legfeltétlenebb, legtartózkodásnélkülibb függésben egyszersmind teljes belső szabadságra jut. Az igaz kegyesség lényegének ezen különválaszthatlan két oldalát Jézus egyforma nyomatékkal emeli ki. Az emberi akaratnak ezen feltétlen meghódolását az isteni akarat előtt mindkét alakjában, mint vallásos és erkölcsi megigazulást, vagy mint isten és felebarátaink szeretetét, a maga legszélsőbb következményeiben előttünk gyakran merevnek feltünő eszményiséggel alkalmazza. „Senki sem szolgálhat két urnak; a ki kezét az ekére teszi és hátrafféle néz, nem méltó isten országára; a ki hozzám jő s nem gyülöli atyját, anyját, testvérét, nejét és gyermekeit, az nem lehet az én tanitványom; ha szemed megbotránkoztat, vájd ki azt; add el a mid van és oszd ki a szegények között; boldogok a kik sirnak, mert ők megvigasztaltatnak, ellenben jaj azoknak a kik nevetnek, mert ők jajgatni fognak!" — Mindezen gyakran nagyon nyersen hangzó szavak mégis nem egyebek, mint azon egyetlen alapeszme meg annyi különféle változatai, hogy isten az ember egész szivét akarja birni, feltétlenül és osztat-

lanul. De istennek ezen feltétlen szeretete még sem elvont, a világgal és az erkölcsi tevékenységgel semmi összefüggésben sem álló szeretet; sőt az igaz, munkás felebaráti szeretetet is teljesen magában foglalja s csak a tisztátalant, az önzőt zárja ki. Miként az isten iránti szeretet feltétlenségét, ugy a felebaráti szeretet önzetlenségét és korlátlanságát is a legeszményibb következményekig viszi. „Ne álljatok ellene a gonosznak, hanem a ki téged jobb felől arcul üt, forditsd a másik orcádat is, és a ki el akarja venni alsó ruhádat, engedd neki felső ruhádat is. Szeressétek ellenségeiteket, áldjátok, a kik átkoznak, jót tegyetek azokkal, kik titeket gyülölnek, imádkozzatak azokért, kik titeket megsértettek és üldöznek; nem elég hétszer, hanem hetvenszer hétszer kell megbocsátani annak, a ki ellenünk vétett.“ S ezen magas parancsnak alapul a menyei atya példája szolgál, a ki „a maga napját felhozza a gonoszokra és a jókra s esőt ád az igazaknak és a hamisaknak“. S miként isten könyörületessége kimerithetlen gazdagságu, minthogy emberi tévedés soha felül nem mulhatja, hanem mindig és örökre felette álland annak: ép ugy isten fiai is anyira felül kell hogy emelkedjenek minden igazságtalanságon, hogy azzal szembe mindig csak a jónak önmagához mindig egyenlő, könyörületes és szabaditó akarását állitsák. — Azonban a feltétlen isten és emberszeretet ezen eszményi követelményeinek az emberek valóságos érzülete és cselekvésmódja sehol sem felel meg, az emberek ugyan lényegök alapja s isteni rendeltetésök szerint isten gyermekei s egymásnak testvérei, de tényleges állapotuk rendesen mindig kisebb vagy nagyobb mértékben hátra marad ezen rendeltetés mögött, azzal inkább vagy kevésbé ellentétben áll, szóval az emberek bünösök. Jézus a bűnt túlnyomólag vallásos oldaláról fogja fel, mint a váltságra való rászorulást (Erlösungsbedürftigkeit); az előtte isten atyai házától való távollét, a világ javai sokaságában való elveszés és eltévelyedés, a mely mellett a lélek mégis üres marad s vágyakozik az atyai házban való kielégittetés után; a bűn ennélfogva nem egyéb, mint az akarás hamis szabadsága, a mely a végetlen istennel való ősalap összefüggésétől elszakitva, annál mélyebb függésbe sülyed a véges dolgoktól, azokra törekszik, azokat ohajtja, azokban keres kielégülést. Lehet-e ennél a bűnnek igazabb, komolyabb s egyszersmind mégis szelidebb felfogását adni? Az istentől távol tévelygő, kielé-

gülését a végesben kereső s azt mégis soha meg nem találó ember csak a részvét, a felkereső és megszabadító szeretet tárgya lehet, mely a tévelygőnek megmutatja az igaz utat, az elfáradottat nyugalomra, az éhezőt és szomjuhozót megelégülésre hivja s a megtérőt nyilt karokkal fogadja. Megtérni és olyanná lenni mint egy gyermek, ez azon kivánság, a mely intéztetik minden olyanhoz, ki ál szabadságban isten nélkül növekedett nagyra, először be kell látnia, hogy ő isten nélkül tehetetlen, semmi, s azon feltétlen függést istentől, a melynek mindig alatta állott, szabad akarattal el is kell ismernie; csak ez által, ezen erkölcsi akarati tény által lesz valódilag is azzá, a mi eredetileg, mire tehetéke van, mire rendeltetve: isten gyermeke, szabad szeretet-közösség által összekötve az atyával, korlátlanul élvezve mindazt, a mi az atyáé. — Ezen feltétlen függésnek istentől ép oly feltétlen szabadság, istenben való öntökéletesités és önkielégités felel meg. Hogy ezen két mozzanat szétválaszthatlan s annyira együtt járnak, egymásban kölcsönösen annyira bennefoglalvák, hogy egyik állandólag feltételezi a másikat, ezt legnyomatékosabban a következő mondatban fejezte ki: „A ki szereti az ő életét és meg akarja tartani, elveszti azt, a ki azonban elveszti istenért, megtartja azt;“ azaz, mig az ember akarata önző, mig csak a végesben keres kielégittetést, addig kielégitetlen és boldogtalan marad, ha ellenben akarata teljesen meghódol istennek, akkor ebben feltalálja végetlen kielégittetését és boldogságát. Ha az isteni akarat előtt való feltétlen meghódolás követelménye iga és teher is, a mely az önző emberi akaratot elnyomja; de azért mégis könnyü teher és szelid iga, mert a hamis szabadságban nyugtalanul zaklatott szellemnek nyugalmat és enyhülést nyujt. Különösen erre vonatkoznak a hegyi beszéd boldognak magasztalásai. Az, a ki önmagában semmi, a kinek semmije sincs, mert önmagára nem is akar lenni semmi s nem akar birni semmit, mert mindent csak istentől akar kapni, benne élni, vele lenni: az, minden szegénysége mellett is valódi gazdag, minden szenvedésében megvigasztaltatik, éhségében és szomjuságában kielégittetik, kielégittetik a legfőbb jóval, az isten általi megigazittatással. Továbbá: kinek törekvése a legfőbbre irányul, a legfőbb által elégittetik ki, annak egyebek, a kissebb javak is megadatnak. Isten fiai szabad élvezhetési joggal birnak atyjok minden javaiban,

felügyelőkké és gazdákká tevék egész háza felett; nincs ott ennélfogva helye a setét világkerülésnek, a föld javairól való aggódó lemondásnak, de nyitva az ut a világ gondnélküli elvezésére. A pusztai bűnbánat hirdetővel ellentétben Jézus mint ember az emberek között él, velök eszik és iszik, vendégségekre megy s maga is Péter házánál Kapernaumban vendégeket fogad; az emberek társasági életétől és működésétől ép oly kevéssé idegenkedik mint a természet szép játékától, nyilt tekintettel s fogékony kedélylyel bir a természet és az emberélet iránt s gyöngéden ellesett vonásaikból rajzolja azon képeket, melyekbe menyei igazságait öltözteti. Sőt épen isten gyermekei egyik kiváló szerencséjének tartja, hogy az anyagi élet nyomasztó gondjaitól menten, vidáman élvezik a lételt, mint a madarak az ég alatt, a liliomok a mezőn, melyekre a mennyei atya saját fáradságok és gondoskodások nélkül is gondot visel. Ezen jóltevően derült, valóban eszményi életnézet ellentétben látszik lenni a világ- és önmegtagadás azon merev követelményével, a mely szerint mindent el kell hagyni, sőt épen meggyülölni isten országáért, s ép azért akar itt Renan Jézus nyilvános életében két korszakot megkülönböztetni, a melyek közül a másodikban Jézus hangulatát a közben tett elkeseritő tapasztalatok elkomoriták. — Azonban ez korántsem szükséges, mert a két világnézet nagyon is megállhat együtt, egyidejüleg is; mentől inkább feloldva a végestől való hamis függés s mentől feltétlenebbül áthatja az életet és szivet az istentől való függés, annál szabadabb az ember a véges világgal szemben, annál butalanabbul is élvezheti ártatlan örömeit, annál gondtalanabbul adhatja magát a menyei atya védelme alá, a kinek akarata nélkül egy hajszál sem eshetik le fejéről. Végül, szivének istennel való összeköttetésében szabaddá lesz az ember a betü törvényéhez való szolgai megkötöttségtől is. Az ember, ki isten akaratát szivébe vette fel, ez által végetlen becsre emelkedett, öncéllá lett, a mivel szemben a külső törvény csak viszonylagos becsü eszközzé sülyedt. „Az ember nem a szombatért van, hanem a szombat van az emberért, s igy az ember fia ura a szombatnak is." A mózesi törvény és a farizeusi hagyomány ételtilalmával egyszer mindenkorra ezen tételt állitja szembe: nem az a mi az emberbe bemegy tisztátalanitja meg őt, hanem az, a mi tisztátalan szivéből kijön. Az egész szertartási rendszer, még a mindenekfelett szent

áldozatot sem véve ki, kicsinynyé válik az isten és az emberek szeretetének egyetlen nagy parancsával szemben; a régi profétai szó: „könyörületességet akarok és nem áldozatot“ most találja meg először Jézus szájában a maga beható jelentését, a mely következetesen keresztül vive, a mózesi törvénytiszteletet is megszünteté. Ezen következményeket azonban Jézus maga nem huzta ki, kikél ugyan a törvény azon nagyrabecsülése ellen, a mely mellett az igazi erkölcsiség és kegyesség háttérbe szorul (p. o. midőn a farizeus a templomi áldozat kedvéért szülőit nélkülözni engedi); de azért mégis meghagyja ezen szabály érvényét: az egyiket meg kell tenni, s a másikat nem kell elmulasztani.“ Sem a körülmetélkedést meg nem támadta, mint később Pál, sem tanitványait,kik a theokratiai istennépéhez tartoztak, tényleg fel nem oldá a mózesi szertartás megtartása alól. Soha a mozaismus érvénytelenségét teljesen ki nem mondá, sőt innepélyesen kijelenti, hogy nem jött a törvény és a profétták feloldására, hanem betöltésére . . . . (Itt tovább kifejti Jézusnak a mozaismushoz és a zsidó particularismushoz való viszonyát) . . . . A mennyekországára megkivántató „jobb megigazulás“ fogalmának kifejtése oly eredményekre vezetett, a melyek nemcsak a Keresztelő János álláspontját haladják jóval felül, hanem általában mindazt, mit a vallások története eddigelő felmutat, feltétlenül tulszárnyalják s messze felül mulják. A vallásos tudatnak azon elmélyedése, a mely mellett az ember istentől való teljes függése érzetében egyszersmind teljes szabadságát is érzi istenben — e z az uj, a mi egészen a Jézus sajátja, s ezt honnan merithette volna egyebünnen, mint saját kegyes kedélye mélyéből, a melyben minden ellentétnek meg kellett találnia tényleges megoldását a f i u n a k a m e n n y e i a t y a i r á n t i s z e r e t e t é b e n, azon szeretetben, melyben egynek érezhette magát az atyával, mert mindent, még a végesség korlátait is tulszárnyalá? Azonban ezen uj korántsem lépett egyedül magára fel, hanem eleitől fogva egybe volt kapcsolva az ő korában és környezetében meglevő vallásos eszmékkel. (Itt következik a Jézus Messias tudatának, istenországáról való képzetének kifejtése, azonban itt félbe szakitom, hogy jövő alkalommal az elméleti (első) részből közölhessek egy kis mutatványt). **Dr. Kovács Ödön.**

A zsidó messiás-remény felfogása és kifejtése Jézus által.

Kétségen kivül áll, hogy midőn Jézus fellépett, a zsidók közt általánosan el volt terjedve a messiás reménye; s tehát méltán fel lehet tenni azon kérdést, hogy Jézus mikép fogta fel és alakitotta át lelkében a zsidók ezen várakozását, vajjon megtartotta-e a messiás-képnek sajátságos zsidó vonásait, vajjon nem adott-e okot arra, a mivel később vádolták, hogy magát a zsidók királyának akarta kikiáltatni? Vajjon nem ő vezette-e tanitványait szóval és tettel azon gondolatra, hogy ezek még halála után is ragaszkodjanak azon előitélethez, hogy ő csak a zsidók messiása volt, és a kik az ő országa áldásaiban részesülni akarnak, kénytelenek a Mózes törvényét, a körülmetélkedést, s több e féléket megtartani?

Nemcsak nehéz, hanem — tekintve a forrásokat, melyekből ismeretünket meritnünk kell — néha lehetetlen is az ilyen kérdésekre kielégitő feleletet adni; mert azon időben, mikor evangeliumaink keletkeztek, már kitört a keresztyénségben a vélemények azon harca, mely az egyetemes és a zsidó keresztyénség között folyt, s ily körülmények között nem is történhetett máskép, mint-hogy az evangelium irói, mint pártemberek, oly szókat is adtak Jézus szájába, melyeket ő nem mondott, s melyek egészen magokon hordják azon vita bélyegét, mely az apostoli és ezután következő keresztyénséget izgalomban tartotta. De, habár kénytelenek vagyunk e tárgy körül sok kérdést eldöntetlenül hagyni, annyi mégis bizonyos, hogy Jézus törekvései jóval tulszárnyalták a zsidóság határait, és hogy az ő személyisége sokkal magasztosabb és hatalmasabb volt, mint hogy a zsidó korlátokat, melyek közt fellépett, előbb vagy utóbb erőszakkal szét ne törte volna. Jézusban az emberiség igaz vallása valósággá lett. Jézus a vallás lényegét nem kereste és nem találta másban, csak a mit az egész emberiség sajátjának mondhat. Szerinte az emberiség az üdvjavakban csakis oly erkölcsi tények által részesülhet, melyek az emberi szellem lényegében alapszanak. A mennyeknek országa, melyet ő alapitott, istennel való közösség, mely egykor mennyet és földet, időt és örökkévalóságot magába fog ölelni, s feltétele csak a megtérés, az

ujjászületés, vagyis a bűnbánat és a hit, vagy a mi ezzel egy: a szeretet. „Szeressed istent teljes szivedből, és felebarátodat mint önmagadat," ez Jézus szerint a vallás alapelve, a törvény és a proféták rövid foglalatja és betöltése. Jézus vallása ethikai, azaz oly vallás, melynek szilárd alapja az ember erkölcsi természetében van, s azért lehet a világ vallása.

Ennek elvi ellentéte a zsidó particularismus, mely épen abban áll, hogy a vallást szertartások megállapitott alakjaikhoz köti, s ez által a mozaismus egyetemes elterjedését lehetlenné teszi.

Hasonlókép az evangelisták egyhangu bizonysága szerint ellenséges állást foglalt el Jézusnál a messiás-fogalom, a zsidó messiás-remények érzéki és földi vonásaival szemben. Sehol nem találjuk nyomát annak, hogy Jézus a politikai térre lépett volna, hogy célja lett volna Dávid összeomlott trónját ismét felemelni és hogy a zsidó népet állami felsőséggel kecsegtette volna a többi népek fölött. Tanitványai is, habár kezdetben álmadoztak a theokrátikus király jobb és bal keze felől való ülésről: később ezen ábrándot teljesen erkölcsi kilátásokkal cserélték fel.

Krisztus képe, a mint azt az uj testamentum rajzolja, az ő türő és szenvedő vonásaival annyi férfias bátorság mellett; Krisztus, ki szolgál és méltatlanságot tűr, mivel mindenkit szeret, a ki szelid és alázatos szivü, a ki megbocsát és elfelejt, s mikor kell önként veszi vállára a keresztet: oly jelenség, minőről az ó világnak fogalma sem volt, s épen ez sokkal inkább feltünteti mint minden egyéb, hogy miben kell állani a keresztyéni szellem sajátszerüségének.

Felkeresni és boldogitni azt, a mi elveszett, az emberek lelkét megtartani, békét és boldogságot szerezni azoknak, a kik megfáradtak és megterheltettek, az emberek szemeit elforditni mindattól, a mi külső és mulandó, s a kedély rejtett világára irányozni, melyben gyökerezni kell a mennyekországának minden áldásaival együtt; megtanitni az emberiséget, hogy a vallást ne a külső isteni tiszteleti formákban, hanem a sziv belső szentségében keresse, mely teljes önmegtagadással istennek szenteli magát, isten országának kezd élni s igy megigazul: im ez rövid vonásokban azon életcél, melyre Jézus törekedett. Hogy magát megtagadta, hogy önfeláldozása által a halhatatlan lelkeket megmentse, és hogy az ő egész

élete a szenvedő, megbocsátó és megmentő szeretet állandó nyilatkozata volt: ez volt Jézus jellemvonása tanitványainak öszhangzó tudósitása szerint, ez az eredeti alak, melyet nála a messiási élet felöltött. Itt semmi külsőség nincs. Nem a csudatévő varázsbotjával, nem az angyalok legiói által, nem győzelmes hadsergekkel ujul meg a világ és jő el isten országa, a mint azt a zsidó képzelgés várta. Az embernek fia győzedelmeskedni fog, mivel önmagát megtagadva: szelid és alázatos, mivel tűr, szenved és meghal. „Az alázatosak örökségül birják a földet.“ Belölről, az ember szivéből, az élet sajátképi forrásából; az ember kedélyéből, ki töredelmesség és megtérés által istennel kibékült; az emberi szellemből, mely az örökkévaló szellemmel egygyé lett; a személyiség lényegéből, mely szeret és hiszen: fog előállni az uj ég és uj föld. Az uj ég és uj föld azonnal létre jő, mihelyt az ember istenhez helyes, s az emberi szellemnek megfelelő viszonyba lép. Létre jő, mihelyt az isten mint szeretet az embernél lakást talál és az ember az édes atya szavát szivében viszhangzani hallja, s mihelyt az istentől való elidegenedés végét éri; midőn az ember minden utógondolat nélkül átadja magát istennek, s öndudatára jő isten segitő és megbocsátó szeretetének.

Hogy a vallás ezen legmagasabb foka, a szellem és a szabadság, a szeretet és az istenfiuság vallása Krisztusban valósággá lett: ez az, a mit mi az uj testamentum iróival és a keresztyénség közérzületével megegyezőleg vallunk, midőn a názáreti Jézusról azt mondjuk, hogy ő a Messiás, a Krisztus.

Nehány szó a felnőttek oktatásáról.

Itt a komor tél. Földmüves népünk beszorult a házba. Egyetlen hely, hol szellemiekkel foglalkozhat: a templom. Ki itt sem talál lelki táplálékot: egy más templomba ül, de a melyben idegen istennek áldoz, a szőlőfürtös, Bachusnak. A léleknek táplálék kell ép ugy, mint a testnek; a szegény földmüvesnek ép ugy, mint az urnak. Ez a természet örök törvénye. Az urak szinházba járnak, casinókba, egyletek és országgyülésre; a szegény

nép casinója: — a korcsma; szinháza: a medve mutagató, a ringelspil, — olvasmánya: a komáromi kalendárium, mely legpontosabban megmondja az időjárást, — vagy valami ponyva-irodalmi rémséges história, — a Csizió, meg az álmos könyv .....

Ha volna falun is oly hely, a hol összegyülhetnének s valami okos szót hallhatnának; — ha valaki olvasna nekik olyan nyelven, a melyet ők megértenek, oly dologról, melyhez egy kicsit ők is tudnak, — ugy hogy abból tanulhatnának is, meg gyönyörködhetnének is benne — ha falun is volna ilyen hely: senki sem panaszkodnék jobban, mint a korcsmáros.

Felnőttek oktatása! mily üdvös ez eszme! — A szegény földmüves, ki réges-régen, egy-két télen forgatta a kalamust, aztán mihelyt felcseperedett, pátriárhális szokás szerint elment apjának barmait őrizni: most első, hogy kérgesedett kezébe fogja ujra a pennát s kipótolja a mult idők mulasztásait. — Az, ki nagy idők óta csak néha vasárnaponkint hallott a templomban értelmes és mivelt emberektől szót; — a ki erősen hitte, hogy a jégesőt a sárkány csinálja, a telegráfra fölakasztott levél végig röpül a drótokon, a ki erősen hitt boszorkányság és babonákban: most eljő hetenkint 3—4-szer az iskolába, hol álmélkodva hallja, hogy sok dolog nem ugy van, miként ő eddig hitte. — A társadalomnak azon osztályát, melynek különösen szellemi müvelése oly anynyira elhanyagoltatott, melylyel — valljuk meg — oly keveset gondolt eddig állam és felekezet: most versenyezve, mind a kettő felemelni iparkodik, meg levén győződve, hogy im-e, nem épen rég jogilag és szellemileg embernek alig tartott néposztály van hivatva arra, hogy mint erős demokraciai elem, legfontosabb tényezőjét képezze Magyarországnak. E néposztálynak a müveltség azon fokára kell emelkednie, melyen a mai középosztály áll. A népnevelés nagy lendülete s emelkedése ezt méltán engedi remélnünk. A felnőttek oktatása a hid ez átmeneti korszakból a szebb jövő felé. . . . Midőn már a legutolsó falucskában sem lesz egyetlen irástudatlan ember, ha majd minden községben lesz egy virágzó népkönyvtár és olvasókör, a felnőttek oktatására — oly módon mint most — nem leend többé szükség.

Ámde addig, mig e szebb kor bekövetkeznék, szent köteles-

sége különösen a lelkészeknek és tanitóknak oktatni a felnőtteket. Mikép járjon el ezen, a népmüvelődésére kiszámithatlan jótékonysággal biró oktatásban az a két férfiu, a kitől egyedül függ a népnek nemcsak vallási s erkölcsi, hanem szellemi s anyagi összes élete is — hogy mikép járjon el a felnőttek oktatása körül lelkész és tanitó: arról kivánnak e sorok nehány igénytelen észrevételt tenni.

A tanitó, mielőtt megkezdené a felnőttek oktatását, mely mindenütt, a hol csak akarat van a tanitóban s lelkészben, kivihető, minden akadály nélkül, miután a legelső felhivásra örömmel sereglenek fel a munkaszünet idején, esténkint, felserdült ifjak és megletttek egyiránt — mielőtt megkezdené a tanitó működését: szükség, hogy jó eleve tervszerüleg kicsinálja: melyik osztálynak mit és meddig tanitand a tanfolyam alatt, egy hó és egy héten, szóval szükséges a rendszeres tanterv. Épen ugy, mint a kis iskolásokkal. A tananyag itt is ugyanaz, t. i. irás, olvasás, szám és természetisme. Igen célszerü még ide beosztani az alkotmány és gazdaságtant. A főkülönbség felnőttek és kisdedek oktatásában az előadásban áll. Amott nem anyira a kérdezgető, mint inkább a felolvasási mód követendő. Felnőtteknél nem kell, nem szabad a rendszerességhez ragaszkodni. Az a rövidre szabott idő nem engedi, hogy a tantárgyak egész rendszerökben adassanak. Ha a rendszeres séghez ragaszkodunk: akkor felnőtteink a téli hónapok alatt a természetrajzból alig fognak egyebet tudni magánál a rendszernél, p. o. van állat-, növény-, és ásványország; az állatok felosztatnak: emlősök, madarak, halak stbre. A történelemből: van ó-, közép- és ujkor stb. — A rendszer csak burok, takaró, melyben a tudomány megjelen; felnőtteinknél nem erre van szükség. Ez a rendszeresség hamar unttá válik. Ennél sokkal üdvösebb — mivel felnőtteknél némi előismereteket, miket az élet és tapasztalás már megadott nekik, ugy is feltételezünk — sokkal célszerűbb — mondom — a tantárgyakból egyes anyagokat adni elő. Igy p. o. a helyett, hogy a természettant, habár dióhéjba szoritva, rendszeresen tárgyalnók, jobb és célszerübb: felolvasást tartani a hó, dér, vagy alkalmilag a telegráfról. — Történelemből: egyes kiválóbb események, képek, jellemvonások. A hol pedig történi nevezetességek van-

nak p. o. várak, csatahelyek, régi pénzek stb. ezekről Földrajzból: dunamelléki ember előtt igen alkalmasan lehet beszélni a Dunán teendő utazásról, más vidékek népei, azok jó szokásairól; alföldön a hegyes, erdős vidékekről, befásitásról stb. . . . Mindezen példákkal csak azt akartam jelezni, hogy ez uton — a helyi viszonyok jobban szem előtt tarthatók levén — eredményesebb és hasznosabb dolgot cselekszünk, mintha a rendszerességhez tartjuk magunkat.

Ez eljárás mellett magára a tanitóra, az anyagi s erkölcsi jutalmon kivül egy nem kevésbé fontos haszon háramlik, t. i. önmunkásságra s behatóbb gondolkodásra szokik. Mert a meglevő jeles tan- és vezérkönyvek nyomán lehet valaki jeles és jó tanitó, de az nem a mi kincsünk, nem a mi érdemünk, azok idegen tollak. Szellemi erőnk csak akkor tétetik próbára és csak akkor fejlesztetik valóban, ha a mit elsajátitottunk, azt leirni próbáljuk. Az összes emberi tudomány nem gépies memorizálás, hanem önmunkásság nyomán fejlik. — Hogy sok helyen a felnőttek oktatásánál nem éretik el a kivánt eredmény, oka a szoros rendszerességhez való ragaszkodás. Épen azért, ha azt akarjuk, hogy ne csak látszat, formalitas legyen a felnőttek oktatása, hanem valódi szellemi nyereség: a felolvasási módot kell követnünk.

A lelkésznek is jut szerep, még pedig szép és nevezetes, a felnőttek oktatásánál . . . Oda kell hatnia, hogy ha netán idegenkedik népe az oktatástól, az előitéleteket eloszlassa, a balvéleményeket s nehézségeket legyőzze. Teljesen ingyen és dijnélküli legyen ez oktatás. A felszerelési, világitási és egyéb költségeket viselje az egyház vagy község. — A népnek ne kerüljön egyetlen krajcárjába sem. — Mindez azonban csak közvetett szerep; — közvetlenül is részt kell a lelkésznek vennie. Ő maga is tartson felolvasásokat vallás-erkölcsi s társadalmi kérdésekről. A szoros tudományosságot kerülje, alkalmazkodván népe felfogása s gondolkodásmódjához,* mind a tárgy mind a nyelvezetre nézve.

Alakitson a lelkész olvasókört, megszerezvén s magyarázgatván a népének való jó és hasznos könyveket, lapokat. — Az a pénz és fáradság, a mit e célra ő és az egyház áldozand: nem vesz

kárba; — gazdagon kárpoltatik; gyümölcsöt termend némely 40, más száz annyit.

Nem szabad megelégednünk szorosan vett hivatalos működésünkkel. Hatnunk kell uton és utfélen.

Szentkuthy Károly.

EGYLETI ÉRTESITŐ.

A v. palotai prot. fiókegylet köréből.

Szép innepeket szentelt a v.-palotai ev. gyülekezet, melynek körében alólirott olyformán alakitott fiókegyletet, hogy a prot. egyletnek jól felfogott magas eszméje a gyülekezetnek lassankint lehetőleg minden egyes tagját megérintse. Azért volt pedig a mi legközelebbi inneplésünk szép és örvendetes, mert nemcsak szájjal, hanem cselekedettel dicsőitettük az Urat.

Ugyanis alólirott — miután az ügyet megérlelte — advent 1-ső vasárnapján adakozásra kérte föl a hiveket, a végett, hogy a befolyandó összeg a temetőnek jobb karba hozatalára és szépitésére forditassék. Az adakozás folyt egész vizkereszt napjáig, s bejött összesen a lelkész kezeihez 140 forint. — A bibliai özvegynek filléres adakozása volt ez, mert gyülekezetünk az utóbbi mostoha esztendők alatt az anyagi jólétnek özvegységére jutott — elszegényedett. De annál becsesebb ez összeg, minél szegényebbek vagyunk.

Ezt az ügyet különben leginkább azoknak a kedvéért hoztam nyilvánosságra, a kik a prot. egyletre gyanús szemmel néznek. Ha ezen áldozatkész buzgóságot nem kárhoztathatja a világ, — kérem, ne kárhoztassa akkor a prot. egyletet se, mert ilyet és ehez hasonlót céloz egyletünk.

Ehez hasonlót: gyülekezetünk az iskolát a még hiányzó tanszerekkel, pár hóval ezelőtt, teljesen fölszerelte; — nehány tankönyvvel gyarapitá; — a növendékeknek gyermek-lapot járat, s mindezt önkéntes adakozás utján.

Több családot meglátogat a kedves „Ker. Csal.“ is; — a vasárnapi népszerü felolvasások látogatottak.

Mindezek dacára elismerjük, hogy még soknak hijával vagyunk; de igyekezünk futni azon cél felé, melyet nekünk a Krisztus, és az ő vallása szellemében a prot. egylet kitüzött.

Sántha Károly.

A kassai fiókegylet elnöksége közhirré tette a helyi lapokban, hogy az egylet a böjt minden vasárnapján felolvatást fog rendezni a polgári kör nagy termében. Az első március 2-ikán d. u. 5 órakor tartatik. Felolvasók lesznek: Szerényi Ede városi főjegyző, Timkó József a „Kassai közlöny" szerkesztője, Möszl Gusztáv és Bogsch Albert tanitók, s Ujj István és Csisko János lelkészek.

SZEMELVÉNYEK.

Isten igaz tisztelete csak szellemi lehet. Ha azonban erre érzéki alakokat használunk, ugy ezek nem lehetnek egyéb, mint eszköz, mely által a szellemi célt inkább elérhetni reméljük; önmągokra tekintve semmi becscsel sem birnak, Nem ránk rótt kötelességek azok, melyeknek teljesitése minket isten szemei előtt kedvesekké tehetne; hanem csak külső jegyek, melyek által hitünknek látható kifejezést adunk, vallásos érzésünket élénkitjük, ébren tartjuk s meggyőződéseinket erősitjük. Ezek a cultus alakjai, de a cultus nem a vallás. A vallásnak használhat ugyan, de árthat is, s kétségkivül árt, valahányszor igen nagy becset tulajdonitunk neki. Azonban a valással soha és sehol sem szabad összezavarni. Az igaz istentiszteletnek egészen más jelleme van. — Istent, a tökélyes szellemet tisztelni nem tehet egyebet, mint saját szellemünket egészen istennek szentelni, önmagunkat, s mindent, mire hatásunk van, tökéletesiteni, istent szeretni teljes szivünkből s tenni mindent, mire ezen szeretet ösztönöz. S lehetne-e csak percig is kétséges, mely gyümölcsöket teremhet ez? Ha csak valamely derék és nemes embert szeretünk is, nemde mindenek felett arra tö-

rekszünk hogy mi is nemesedjünk, tetszésére méltók legyünk, s oda fejlődjünk, hogy abban, a mit benne tisztelünk, hozzá hasonlók legyünk? Hogyan lehetne pedig a tökéletes iránti szeretet egyéb, mint rugó az öntökéletesitésre? Ha isten iránti szeretetünk több mint szép, de puszta hang, ha az szent komolyságu: ugy nem enged nyugalmat és pihenést, mig tökéletesek nem vagyunk, mint ő tökéletes. Végnélküli feladatot szab előnkbe, melynek betöltése soha egészen ki nem elégit; elitél minden tettet, minden érzelmet, miden gondolatot, a mely tökéletlen, s annál hangosabban és szigorubban, mentől nagyobb ezen tökéletlenség. Önmagunkat tökéletesiteni mi egyébben állhat, mint minden istentől kölcsönzött erőinket használatba venni, azok által szakadatlanul az igazság és világosságra, istenországának a földre való eljövetelére működni? Nem, a vallás nem ringat szunnyadozásba; nem nyugalomra, hanem soha meg nem szünő tevékenységre hangol. Nem tesz közönyössé a világ iránt, de buzdit a világot oly jóvá, oly széppé és szerencséssé tenni a mint csak erőnktől telik. Egy percre sem bocsátja el kezünket, minden utainkon kisérőnk s folyton sarkal a bátor, szünetnélküli haladásra; előhaladni isten fenséges művei ismeretében, melyeket a természet és a világtörténet szinpadán szemlélünk; előhaladni az iparban, hogy ugy a természetben mint a történelemben annál inkább nyilvánuljon s folyton tisztábban látható legyen a szellemi lények tevékenysége és a tökéletes szellem képe. A vallás nem akar remetéket csinálni belőlünk, kik elvonulnak az élettől, hanem használható embereket, kik az életet megnemesitik és megszentelik. Nem áll ellenség gyanánt szemben a humanismussal, hanem lehetővé teszi azt, mert csak a vallás képesiti és bátoritja az embert valódilag egész emberré, istennek földi hasonmásává lenni.

Opzomer „Die Religion".

S a p e r e a u d e! Legyen bátorságod bölcscsé lenni, mert valóban bizonyos lelki erőre és bátorságra van szükség, hogy szembe szálljunk mind azon nehézségekkel, melyeket természetünk restsége s szivünk kényelem-vágya állandólag ismeret- és tudomány

szomjunk utjába gördítenek. Épen nem jelentéktelen vonás, hogy a görög mythologia a bölcseség istennőjét teljesen felfegyverezve a Zeus fejéből származtatja; ki születése órájától fogva nehéz harcot vivott az érzékiséggel. Vagy kép nélkül szólva: vajjon nem kell-e nemünk legnagyobb részének nehéz harcot vivni, hogy megszerezhesse azt, a mit egy ember sem nélkülözhet? Ilyen az ember; boldog ha a gondolkozás kevéssé csábitó munkájától megszabadulhat, s miután ismeretszomját még sem nyomhatja el egészen, örömest nyul azon megállapitott formulák után, melyeket az egyház vagy az állam mindig készen tart számára. Sajnáljuk az ilyen szerencsétleneket; de csak azokat vetjük meg, kiknek független állása van, s mégis önként meghajtják nyakokat a rabszolga járom alatt. Az ilyenek vonzódnak a homályos fogalmakhoz, melyek érzelmeiket élénken érdeklik s képzelődésöket semmiben sem korlátozzák, ezeket többre becsülik, mint az igazság fényes világát, mely álomképeiket mint a ködöt szétoszlatná. Szerencséjök egész épülete csalódáson alapszik, mely azonnal romokká hull szét, mihelyt a tudomány és ismeret világa felderül fölötte; és ezt tudva ugy vélik, hogy az igazságot, mely meg fog semmisitni mindent, mi szemeik előtt oly becses volt, igen drágán kellene megvásárolniok.

Valóban, a bölcseséget szeretni csak a bölcsek tudják; ezt bizonyára érezte azon férfiu, ki a „philosophia“ nevet először használta.

Zeitstimmen, 1860.

Ujévi receptek a régi Prot. lapból, hogyan lehet rontani és hátra haladni az egyházban?

1.) A hozott törvényeket meghiusitani. Ird be azokat tisztán a jegyzőkönyvbe; köröztesd az egyházakban, és irasd be a protocollumba; végrehajtásukat bizd oly esperesre, kinek érdemei: hogy 50 év óta pap, 30 év óta esperes és 80 évek óta eszik sót, kenyeret az egyházban.

2. Lelkésznek elpóriasulni. A tudomány-ellenességet és az olvasás-iszonyt vidd be veled uj fárádba. Most

végy jószágos nőt, de neveletlent; ne barátkozzál senkivel; kivált nálad különbekkel; ne foglalkozzál tudománynyal, kivált olyannal, mely non dat panem; sőt ne olvass se könyveket, se hirlapokat, hanem üzd a mezei gazdálkodást teljes szivedből, teljes lelkedből és minden erődből. Eléred célodat bizonyosan.

3. Gyülekezetet megnyomoritni. Csipkedd el tőle filiáit, és alakits belőlök anyaegyházakat; a tagosztálykor ne gondolj vele mérnek-e az egyház részére is illendő részt vagy nem; az alaptőkéket add ki kölcsön rosz fizető hitelezőknek; végre adj nekie kevély papot és valláscsufoló iskolamestert. Meg lesz nyomoritva a gyülekezet.

4. Egyházihivatalban szerencsétlenné lenni. Végy 2 nehezék kevélységet, ugyanannyi buzgótlanságot, 2 drachma küzködést felügyelővel és gondnokkal. Légy ügyes társalgó, azaz: pipázó, játszó és ivópajtás. A szónoklatokhoz ne sokat készülj. Ne szabd magad hiveidhez, hanem azt követeld, hogy ők szabják magokat tehozzád; aztán taxáld őket. Adványul: nőszülj oldalbordából készült kardos falubelit, pajkost, piperést és hirharangot. Hidd el, utján jársz a szerencsétlenségnek.

EGYHÁZI BESZÉD.

(Elmondatott Pesten, 1871-ben, reformatió innepén).

„Ti magatok látjátok, mely nagy nyavalyában vagyunk, mert Jeruzsálem elpusztult és annak kapui tűzzel megégettettek: jertek, épitsük meg Jeruzsálem kőfalait, hogy ne legyünk ezután gyalázatosok.“ Nehém. II. 17.

Két képet állitok elötökbe, atyámfiai, a régen mult idők sötét ködéből, a szent hajdankor történeteiből. Egyik sem uj, mindegyik

ismerős, mert mindegyik megragadó. Az egyiken látom a zsidó állami élet s nemzeti nagyság szédületes hanyatlását, az ős erkölcsök végzetes sülyedését; látom Nabukodnezár király hóditó hadait a szent város Jeruzsálem falainál megjelenni, hogy a zsidóság szemefényét, nemzeti létök központját, Dávid és Salamon nagyszerü alkotásit romba döntsék, semmivé tegyék. A porig alázott zsidó nép seregenként hajtatik a babyloni fogságba... gyermekek, nők, öregek nehéz láncokat vonszolnak kezeiken s lábaikon; és e tragikus jelenetnek teljességeül látok a szent város omladékain egy embert, egy reszkető öreget — az agg Jeremiást ülni, és az ő könyhullatásai az ő orcáján lefolynak; kesergő lelke sir, panaszol és jajgat, siratja a próféták városát, siratja Jeruzsálemet, siratja hazáját! Ez szomoru kép, megrenditő jelent!

A másik kép egészen ellenkező, lelket felemelő, mondhatni bűbájosan nagyszerü eseményt ábrázol. A babyloni fogság hetven esztendeje — Dávidként — mint egy tünő álom elrepült; a kiszabadult és a szenvedések kemencéjében megtisztult zsidó nép, a honvágy ellenállhatlan hatalmától hajtatva, siet viszsza hazájába, hogy Jeruzsálemet, a romjaiban is kedves és szent Jeruzsálemet megláthassa, felépithesse. — És a nemzet jobbjainak legjobbika, Nehemiás, látva az általános nemzeti lelkesedést, s tudva azt, hogy nemzeti nagy veszedelmek leginkább kifejtik egy nemzet fiainál az összetartás és közegyetértés érzetét: feláll honfiai között és az egykori Jeruzsálem romjaira mutatva igy predikál: Ti magatok látjátok, mely nagy nyavalyában vagyunk, mert Jeruzsálem elpusztult és annak kapui tüzzel megégettettek: jertek, épitsük meg Jeruzsálem kőfalait, hogy ne legyünk ezután gyalázatosok. S nézzétek e felbuzdult népet, a mint szent hevületében éjjel és nappal dolgozik a falakon; és mig ifjainak egy része munkálkodik vala, a másik rész tart vala dárdákat és pajzsokat, sőt a kőfalom munkálkodók is egyik kezökkel dolgoznak, a másikkal fegyvert tartanak, oltalmazva, védelmezve folytonosan az épülő félben levő falakat, minden ellenséges támadás ellen. De nem is hiába, mert im! a szent város gyorsan fölépült és a második templom dicsőségesebb lett az elsőnél. Jeremiás könyeit csak egy Nehemiás volt méltó letörleni, és letörlötte!

K. A.! A ker. egyház is egy nagy Jeruzsálem volt, mely kezdetben — mig hű volt az alapitó eszméjéhez — magas fokára hágott a virágzásnak; de később, önfiainak lelki kevélysége, erkölcsi romlottsága, valóságos Babylonná változtatták azt. A középkori sötét századok mutatnak ugyan fel kesergő Jeremiásokat, kik az egyház omladványain keserüen siránkoztak, de zokogásuk a hatatalom szava által mindig elfojtatott, mig nem a XVI-ik század Nehemiása — a nagy Luther — felrázza a nehéz álom zsibbasztotta foglyokat; felrázza, felszólitja őket a nagy munkára: jertek, épitsük meg Jeruzsálem kőfalait, hogy ne legyünk ezután gyalázatosok.

A munka csakugyan megkezdetett, az uj ker. Jeruzsálem alapkövei lerakattak a reformatió által s negyedfél század óta folytonosan épül, épül; s csudálatos, még ma sincs egészen felépitve! Mert a protestantismus épülete nem az az épület, melyet valaha teljesen be lehetne fejezni; olyan ez, hogy egy igen halvány hasonlattal éljek, mint az évezred óta folyton épülő nagyszerű dómok, melyeken mindenik korszak talál épiteni, javitani valót. A mi prot. egyházunk nem dicsekszik a teljes tökéletességgel, sőt megengedi, hogy a megkezdett alapon folytonosan épitsük és reformáljuk. Azért is a mai napon, midőn a reformatió évfordulati emléknapját ünnepeljük, érdekesnek látom előttetek ama kérdést fejtegetni, hogy miként kell prot. egyházunkat ma is épitenünk, reformálnunk?

I.

Első kötelességünk, hogy vállvetve, egyesült erővel, mindnyájan munkálkodjunk.

Hogy Jeruzsálem városa oly gyorsan felemelkedett romjaiból, első sorban kétségkivül Nehemiás próféta érdeme, ki az összes nép keblében égő vágyaknak oly hatalmas kifejezést adott; de a kivitel dicsősége mégis a nemzet összegét, a népet illeti, mely erőt erőhöz, vállat vállhoz vetve dolgozott és fáradott a nemes célért, mely a távolban szemei elé ragyogott. Azon általános érdeklődés, mely a szent város felépitése iránt mindnyájok keblét leikesité, csaknem példanélküli a történetben. És ez meg is hozta gazdag gyümölcseit!

Atyámfiai! Ha volt a multban s ha van a jelenben valami ügy, mely az erők összesitését és az általános érdeklődést nemcsak megérdemli, de meg is követeli, ugy az egyház és vallás ügye bizonnyal olyan. A vallás nem egyes emberek és kasztok tulajdona; közös kincse ez az egész emberiségnek, életadó kovásza ugy anyagi, mint szellemi életünknek; a ker. egyház is nem olyan akol, mely csak a pásztorok menyhelyéül épült volna, hanem az egész nyáj számára, hogy azt a zivatartól megvédelmezze. Ily közös kincset tehát közös erővel is kell védelmeznünk és öregbitenünk, ha azt akarjuk, hogy a vallás el ne veszitse rangját a világban; ha szivünkön fekszik a kornak, melyben élünk, s a társadalomnak, melynek tagjai vagyunk, előhaladása.

De tán azt mondják sokan, hogy mai napság már nem találkoznak Nehemiások, nincsenek lánglelkü vezérek, kik a kor gyeplőit megragadván, irányt adjanak a haladásnak s kimutassák a fejlődés ösvényét. Ezen aggodalom látszólag tán bir is némi alappal, de szerencsére, csak is látszólag. Igaz, hogy korunk a vallásosság mezején nem mutat oly kimagasuló alakokat, mint a hajdan; a Mózesek, Ezsaiások és Krisztusok — ugy látszik — örökre letüntek a földről; de azért nem kell aggódnunk s nem kell felednünk az emberiség fejlődésébe vetett hitünket. Hajdan, az emberiség gyermekkorában, egyes egyének tüntek ki és ezek nagyon is kimagasultak, minthogy a kor — melyben éltek — igen alacsony volt; ma azon nagy férfiak erényeit a kor vette át örökségül s fejti tovább szakadatlanul. Hajdan találkoztak egyes érző szivű emberbarátok, kik a szegények és ügyefogyottak közt szétosztották javaikat; ma az egész emberi társadalom gyakorolja a szeretet nemes tényeit. A multban látunk egyes dicső férfiakat, kik erényes életük és nemes erkölcseik által tiszteletet vivtak kik nevöknek, de mellettök a kor és népek erkölcsi állapota elszomorit, gyakran iszonyt gerjeszt; ma az erényes élet nem tartozik a ritkaságok közé. Általában a multnak erényeit és bűneit összehasonlitva a jelennek erényei s büneivel, bátran elmondhatjuk, hogy a jelen nagyobb a multnál, mert közös vállvetett törekvéssel igyekszik a tökély felé!

A mai emberiség, atyámfiai, ugy vallási, mint miveltségi tekintetben óriási lépéseket teszen előre és ezen rohamos haladásra ma már nem egyes egyének, hanem a kor szelleme adja meg a jel-

szót és irányt. Nekünk csak az a kötelességünk, hogy a kor intő szavát megértsük és kövessük, mint megértették és követték a zsidók Nehemiás intő szózatát; és ha ezt tesszük, ugy haladásunk iránya biztos lesz, mert az egyes Nehemiások igen könnyen s mindenesetre könnyebben tévedhetnek, mint egy egész korszak, mely átvette a vezérletben azok szerepét. Egyes egyének, bármily nagy hatást gyakorolnak is korukra, elérvén szereplésük zenithjét, alábuknak 's velök együtt — ugy lehet — művök is összeomlik; de a kor nem hal meg, eszméit tovább fejti, tovább épiti, hogy a legalkalmasabb időben majd életet adjon azoknak.

Jelszó, vallási dolgokban, volt mindig s van ma is. Jelszavunk, törekvésünk: hogy a vallás közös kincse legyen minden ember lelkiismeretének, hogy az emberi természeten alapuló felebaráti szeretet létrejőjjön és az egyetemes papság megvalósuljon, mert „oly korral nézünk szembe, hol az istennek temploma többé nem emberi kezektől épittetik, hanem a hol azt a templomot magában hordja mindenki, egy oly templom ez, melyben az értelem a pap, és a hol a keresztyénség örök eszméi, mint szentek tiszteltetnek". *) Mi nem hisszük azt, hogy valakinek lelki üdve egy másik szintoly gyarló, vagy tán még gyarlóbb ember kezeibe volna letéve; ellenben hisszük és valljuk, hogy kiki a maga erejéből fellelheti az idvességet, csak akarja. De épen ez az akarat, melyről pedig irva van, hogy hegyeket is mozdithat ki helyeikből, ez a közös érdeklődés látszik kihalni a keblekből; ezt kell tehát élesztenünk magunkban és másokban, ennek vezérlete alatt közösen dolgoznunk és fáradnunk, mint a szent várost épitő zsidók. A mesebeli haldokló király gyermekeinek az összetartást hagyván örökségül, gyenge vesszőszálakkal mutatta meg, hogy az egyes szálvessző könnyen eltörik a kisebb erő alatt is, de sürü csomaggá egyesitve megdacol az erőszakkal, s ha meghajlik is, de el nem törhető.

A protestáns egyháznak eleitől fogva a közösség és összetartozás érzete volt fenntartója, éltetője. Ennek szép nyilatkozatát láttuk legközelébb is, midőn egy nagy birodalom elnyomott protestans lakóinak ügyében, az egész prot. világ lépett fel, hogy

*) Keller beszédéből a sweici protestánsok 1871-i bieli közgyülésen.

közös kérelmök által meginditsák a fejedelem szivét hitsorsosaik irányában. *)

A szeretet, a testvériség érzete lelkesitse azért egyházunk minden egyes tagját az együttes működésre és cselekvésre, mert Krisztus is megmondá, hogy mi királyi papság és szent nép vagyunk, kiknek közösek érdekeink, közös boldogságunk, lelkünk üdve s mindenünk egy közös forráshoz vezetnek, mely a Krisztus tudománya; egy közös célhoz, mely az isten országa. Ezen érzet a romokból is palotát emel s megépiti a mi Jeruzsálemünk falait.

II.

De a megépitett falakat ellenséges kezek feldulhatják, tiszta gabonánk közé konkolyt hinthetnek; azért miután egyesültünk a közös munkára, másik kötelességünk az, hogy egyesüljünk közös harcra, közös védelemre.

Különösen hangzik ez — mondhatjátok — egy keresztyén, s mi több, protestáns ember szájából: harc, háboru! Hiszen a mi egyházunk a szeretet egyháza, mely a békességet irta zászlajára, és mi mégis háborut izenünk valakinek? Igenis, háborut izenünk, háborut folytatunk minden lelki kevélység s minden lelki szolgaság ellenében, szemeink előtt tartván az apostoli figyelmeztetést: az istennek lelkét meg ne oltsátok (I. Thess. 5, 19) s le ne kötelezzétek magatokat szolgálatnak igájával.

Távol legyen tőlünk, hogy az átkos emlékü vallás-háborukat, még csak gondolatban is, visszaidézzük; a mi harcunk lelki fegyverekkel, a szellem hatalmával folytatandó mindazok ellen, kik nekünk közös ellenségeink, kik Krisztus vallását kigunyolják vagy csak hitvány önérdekeik takarójául használják, kik olyanok mint a festett koporsó, mely kivül szép, belül telve minden rútsággal.

Krisztus nem azért jött, hogy békességet bocsásson e földre, hanem fegyvert. Világosság fegyverét a sötétség ellen, alázatosság fegyverét a lelki kevélység ellen,

*) Célzás az orosz cárnál járt ev. küldöttségre.

szeretet fegyverét a türelmetlenség és gyülölet ellen. Ezen fegyvereket diadalmasan kell forgatnunk, midőn egyházunkat épitgetjük, mint az uj Jeruzsálem épitői, kik egyik kezökkel mig dolgoztak, a másikkal fegyvert forgattak, rést állván a kőfalakon s éber figyelemmel kisérve az ellenséget, mely épitményét megtámadni, lerombolni szándékozott.

Azzal ne ámitsunk magunkat, hogy nekünk nincsenek is ellenségeink. Tekintsetek csak széllyel, atyámfiai s mindenfelől ellenséget láthattok kémlelődni, mely egyházunk falait folyton éber figyelemmel vizsgálja s gyengiteni törekszik. Ott van ama nagy Babylon, melynek jármát alig hogy leráztuk nyakunkról, már ismét bilincseket kovácsol az emberiség lelki szabadságának, s polyp-karjait kinyujtva a világ minden tájaira, egyetlen szoritással akarja megfojtani a világ lelkiismeretét, hogy aztán a szolgaságot, mely neki éltető eleme, az egész földön szentesitse. Ki gondolta volna a keresztyénség kezdetekor, hogy Krisztus egyháza tizenkilenc század mulva oly hallatlan merényletet kövessen el, minőt elkövetett legközelebb, midőn egy bünös embert, csak azért mert hármas koronát visel, csalatkozhatlannak, istennek nyilvánitott? De az idő igazságos, a történet kérlelhetlen; nem hagyja bosszulatlanul eme kevélységet sem, s kimélet nélkül eltiprandja, ki haladásának utját állni akarja.

Addig is, mig ez itélet elérkezik, mi csak legyünk éberek atyámfiai, tömörüljünk egy közös sereggé, s harcoljunk minden tudatlanság és sötétség ellen, mert az éj madarainak nincs nagyobb ellensége, mint a világosság; a kevélységnek, mint az alázatosság; a szolgaságnak, mint a szabadság.

De vannak nekünk nemcsak kivülről, hanem saját társaságunkban, velünk egy födél alatt lakó elleneink is, kik a világ előtt barátinknak nevezik magokat, de épen ezért veszedelmesek. Ezek a csökönösség, a helyben maradás emberei, kik minden vallási ujitásnak konok ellenei, azon szin alatt, hogy igy az egyház épülete összeomlik, a vallás elveszti tekintélyét és befolyását a lelkekre. Csudálatos okoskodás! azt kivánni a férfiutól, hogy gyermekkori eszével gondolkozzék, azt követelni a mai kor fiától, hogy háromszáz év előtt élt atyáinak szemeivel nézzen! Ugy-e biz' ez lehetetlen? S nem ép oly lehetetlen-e az is, hogy a vallás élő folyama tespedő

tóvá változzék, melyben minden élet és tenyészet kihal, mely a légkört mindenfelől megmételyezi?

Akkor vesztené el a vallás minden tekintélyét, ha egyéb ismereteinkkel együtt tovább nem fejlődnék, ha a kor szellemét meghazudtolná, ha lekötelezné magát szolgálatnak igájával. Isten óvjon ettől! Ezt mi nem akarjuk, nem akarhatjuk, mert mi nem holt tetemek, hanem az istennek élő templomai vagyunk; ép ezért közös erővel harcolunk azok ellen, kik elfeledték a protestantismus jelszavát, s nem szününk meg folytonosan füleikbe kiáltani: mindeneket megpróbáljatok, s a mi jó, azt megtartsátok.

Eme közös küzdelmet azonban csak lelki fegyverekkel, az igazság és szeretet kétélü kardjával kivánjuk megküzdeni. Mi nem akarjuk elleneinket megsemmisiteni, legyőzni, csak meggyőzni ama világosság hatalmával, mely az evangeliumból felénk sugárzik.

* * *

Jertek most már, jertek atyámfiai, igy épitsük meg a mi Jeruzsálemünk kőfalait, igy reformáljuk a mi egyházunkat: egyesülve a közös munkára s egyesülve közös harcra. Dolgozzunk folytonosan, hordozgassuk el lassanként a romokat, melyeket a százados idő elporlasztott, s épitsük fel a mi Jeruzsálemünket az evangelium örökké uj és szilárd alapjára. Egyesüljünk, tömörüljünk! mint elleneink is tömörülnek, mert az egyesülésben van erő, mig a szétziláltság mindig veszedelem. Keljen fel minden protestáns ember, s elég sokan vagyunk arra, hogy ha mindenki csak egy tégladarabbal járul is az építéshez, felépül a mi anyaszentegyházunk, s oly szilárdan felépül, hogy a pokol kapui sem vesznek azon diadalmat. Ugy legyen! Amen.

Kálmán Gyula,
ságvári reform. lelkész.

EGYHÁZI REFORM.

Megjelenik havonként 2 iven.
Előfizetési ára:
egész évre 2 frt; egyes számok ára 20 kr.

Kiadó és felelős szerkesztő:
KOVÁCS ALBERT,
Pesten, Szénatér 6. sz.

3-ik évfolyam. 3. sz. Pest, 1873. Március.

A csuda, jövendölés és ihletés dogmatikai fogalmainak birálata.

(Pfleiderer „Das Wesen der Religion p. 303—410.)

A fő hiba ezen fogalmak szokott tárgyalási módjában bizonynyára abban rejlik, hogy nem tisztázzák előre mily értelemben veszik őket, ezért történik meg oly gyakran, hogy a védelmezők védelmezik azt a mit mások épen nem támadtak meg. Ha a csuda alatt az emberi és természeti élet folyamában felmerülő azon jelenségeket értik, a melyeknek előhozására az addig működésben levő véges életnyilatkozatok termő ereje nem elégséges, s a melyeket csak isten ujat teremtő működéséből tudunk kellőleg kimagyarázni: ugy a theismus álláspontján a csuda nemcsak lehetséges, hanem ezen világnézletnél fogva épen fel is tételeztetik. Mert ezen értelemben csuda minden magasb életalak fellépése az alsóbbakkal szemben; ily csuda a növény a kővel, az állat a növénnyel, az ember az állattal, — s mindenek felett a megváltott ember a természeti emberrel szemben. Azonban ezen csudák attól, a mit közönségesen a csuda fogalma alatt érteni szoktak, első tekintetre is különböznek, már csak az által is, hogy bármily rendkivüli legyen is első fellépésök, azonnal rendessé, a dolgok maradandó, törvényszerü természetévé válnak; ép ezért a közönséges felfogás előtt rendkivüli jellemöket annyira elvesztik, hogy ezeket, — a mik pedig a valódi csudák, — alig tartják többé annak, sőt ellenkezőleg csak azon tényeket akarják itt szerepeltetni, a melyek különállók és mulékonyok, rendkivüliek, minden azelőtti és azutáni eseményektől különbözők, s különösen épen a természetélet tényeit, mert itt a szokott rend egyszerübb és szembeötlőbb lévén a szokatlan, a rendetlen élénkebben mutatkozik, mint a szellemélet sokkal

nehezebben áttekinthető összefüggésében. A dogmatikai érdek semmiesetre sem áll magoknak az érzéki csudatüneményeknek önmagokért való elismertetésében; sőt elismerik, hogy a szellemi csudák, s mindenek felett maga a keresztyénség, mint uj szellemélet, az igazi, a legnagyobb csuda; de épen mivel a szelleméletben a csudás jelenkezése kevésbé szembeötlő, megkivánják, hogy a szellemi csudát érzékiek is kisérjék, részint mint annak hatásai, részint hogy előtte az utat megtörjék, vagy mint jelek és bizonyitékok előkészitsenek rá. S valóban ezen felfogástól bizonyos jogosultságot nem is lehet megtagadni; tekintve a szellemi életnek a természetivel való tagadhatatlan összefüggését, a mint az különösen a kettő érintkezési pontján, a szellemi-érzéki-emberi természetben jelentkezik, előre várni lehet s utólagosan is számtalan példa bizonyitja minden időkből, hogy a nagy szellemi mozgalmakkal az érzéki természetélet rendkivüli jelenségei is szoktak együtt járni, ugy is mint amazok hatásai, de ugy is mint a szellemi mozgalmak erősitésére, megelevenitésére visszaható tényezők. Ennélfogva természetesnek fogjuk találni, hogy a legmagasb szellemi mozgalom, a keresztyénség fellépése és terjedése a másik téren, az emberi természetéletben is rendkivüli jelenségekkel járt együtt. Ide tartoznak Jézus legtöbb s legjobban bizonyitott csudatettei is, melyek nagyobbára beteggyógyitások voltak, hol az érzéki eredményt szellemi benyomás hozta létre s igy lelkileg közvetité. Hogy az igy lelkileg közvetitett csudahatások lehetősége mily messzire terjed, az előlegesen nehezen határozható meg, miután — mint ezt Schleiermacher helyesen megjegyzi — „a lelkiállapotok ilynemü befolyása a testre és testi jelenségekre még nagyon kevéssé ismert mező.“ Azonban annyi mindenesetre bizonyos, hogy az ilynemü rendkivüli gyógyitások másutt is ugy, a szent, mint a profán történelemben, gyakran fordulnak elő. De ép ezért jogosulva, nemcsak, hanem kötelezve is vagyunk elfogadni, hogy az ilyeknek az emberi szelleméletnek az emberi- testi élettel való természetes összefüggésében annyira megvan a magok alapjok és törvényszerü okok, hogy a megadott feltételek között szükségkép be kellett következniök; ennélfogva rendkivüliségök, vagy jobban mondva fellépésök szokatlansága még teljességgel nem jogosit fel arra, hogy rendetleneknek, a természet törvényszerü rendjével ellenkezőknek és e rendet fel-

függesztőknek tartsuk. — És itt azon ponthoz érénk, melynél a mi csuda fogalmunk elválik a dogmatikaitól. Mert az egyházi dogmatika szerint a csuda nemcsak valamely a természet körén belül jelenkező tünemény, hanem olyan kell hogy legyen, a mely a természeti törvények hatásával egyenesen ellentétben s épen a természeti erőknek és ezek törvényes hatásának felfüggesztésében áll s igy ténylegesen isten oly teremtői működése által hozatik létre, a mely semmi összeköttetésben sincs az ő megtartó működésével, az ő mindenhatósága rendszeres gyakorlásával, s a mely igy az ő teljesen független akaratának vagy is önkényének ténye. Ezen csudának pedig célja kellene hogy legyen, tanubizonyságul szolgálni az igazság, azaz valamely kijelentés isteni eredete felől, a mely a maga részéről hasonlóan minden közvetités nélkül lép elő, s ép azért, mert az ember belsejében nincs csatlakozási pontja, nem is képes önmaga mutatni ki előtte igazságát, hanem oly rendkivüli bizonyitékra szorult, mint a csuda a jelzett (dogmatikai) értelemben. Hogy ez okoskodásában van következetesség, el kell ismernünk. Ránk nézve azonban kérdés: 1) A mi kijelentés fogalmunk mellett van-e még szükség ily csudabizonyitékra? és 2) istennek a világhoz való viszonyáról alkotott fogalmaink szerint ily csudák bárcsak lehetségesek-e?

Első kérdésünk: Vajjon azon csudáknak, melyeket mi már csak irott hagyományokból ismerünk, van-e ránk, a mai kor fiaira, meggyőző erejök a keresztyénség igazvoltának bebizonyitására? Ez csak akkor lehetne, ha meggyőződésünk felőlök szilárdabb volna, mint a felől, a mit bebizonyitaniok és megerősiteniök kellene. Igen de az utóbbi nem valamely előttünk idegen és megfoghatatlan tantétel (mint a milyen a dogmatikai-természetfeletti kijelentésfogalom szerint), hanem inkább a keresztyénség megváltó ereje, a mely önmagáról tesz tanubizonyságot saját tapasztalatunk előtt azáltal, hogy kielégiti vallásos szükségleteinket, — ennélfogva olyan, a mi bensőleg mi nálunk jelentkezik, a mit mi magunk átélünk, s a mi ép oly közvetlen bizonyosságu mindenki előtt a ki tapasztalja, mint bármely külső tapasztalati tény. Ellenben a csuda (természetesen a jelzett dogmatikai értelemben) ránk nézve nemcsak hogy nem ily közvetlen tapasztalati tény, hanem ellenkezőleg minden valódi tapasztalatunkkal határozottan ellentétben áll, s ennélfogva legalább is nagy mértékü kifogás alá jön, s igy távol attól, hogy

bizonyitékul szolgálhatna, önmaga szorult először bebizonyitásra. Előttünk tehát a viszony épen megforditva áll: az, a mivel bizonyitani kellene (a csuda), nemcsak hogy több meggyőző erővel nem bir, de ép jóval kevesebbel, mint az, a mit bebizonyitania kellene, (hogy t. i. a keresztyénség megváltó kijelentés) Ennélfogva ránk, most élőkre nézve ugy áll a dolog, mint Schleiermacher mondja: A csudák nem képesek hitet támasztani, sőt a megváltás hitének már valami módon létre kellett jönnie arra, hogy hajlandók legyünk a csudákat elhinni. Sőt oly korban, mint a miénk, midőn a a tapasztalat analogiája a meggyőződésen oly nagy hatalmat nyert, még tovább mehetünk és azt mondhatjuk, hogy a csudaelbészélések a helyett, hogy a hitre vezérlő eszközök lennének, inkább a hit legnehezebb járulékai s nem kevesekre nézve ép azon szirt, melyen keresztyén hitök fennakad; ez utóbbi ugyancsak azáltal lesz lehetségessé, hogy a magot összezavarják az őt fedő burokkal, azonban annyit még sem tagadhatni, hogy mai nap a hivők legnagyobb része nem a csudákért, hanem a csudák **dacára** hiszen. Ebből látszik, hogy ránk, ma élőkre nézve, a csudáknak semmi bizonyitó erejök nincs. — De, mondják, a keresztyénség felléptekor más volt az eset; akkor a csudák a szemtanukra nézve a közvetlen érzéki tény bizonyitó erejével birtak, s mint ily bizonyitékok célszerüek és szükségesek voltak. Azonban ha a bibliai tudósitásokból mégis saját szemeinkkel olvassuk, hogy a hit sokaknál (pl. Jézus első tanitványainál) létre jött minden csudajel nélkül, mig ellenkezőleg még többeknél minden csudák dacára sem jött létre (pl. Kapernaum, Bethsaida városaiban, a hol „legtöbb jeleket tett s még sem hittek“), ez csakugyan mégsem szól a mellett, mintha a csuda az egyedüli, avagy akár csak szükséges eszköz is volna a hit felébresztésére. Ha isten e végre csakugyan szükségesnek tartotta volna a csudákat, ugy — az ő bölcsességéről azt feltehetni, — hogy e csudákat egyszersmind ugy rendezte volna be, hogy legalább a tulnyomó nagy többségnél valóban és csalhatatlanul felébresztették solna a hitet. S ugy látszik, hogy magok a Jézus korabeli zsidók is azon nézetet osztták, hogy a hitre szükségkép megkivántatnak a hatásos csudák, mert többször emlittetik (pl. Máté 12, 38-ik sk. 16, 1 sk.), hogy Jézustól jelt kivántak (sőt egy izben égből való jelt, tehát egy egészen kiváló csudát) arra, hogy

benne higyjenek. De Jézus távol attól, hogy kivánságukat méltányosnak találta volna „gonosz parázna nemzetségnek“ nevezi őket csudavágyukért s utalja Jónás próféta jelére, azaz (a mint ez Lukács előadásából világosan kitünik) az általa hirdetett ige hatalmára, a mely itt sokkal nagyobb mint Jónásnál és Salamonnál, ennélfogva sokkal inkább igényt tarthat a hivő elfogadásra, még pedig épen saját belső igazságáért, minden külső csudabizonyiték nélkül. Jézusnak ezen csudákat visszautasitó álláspontjával teljesen öszhangban áll azon jellemző vonás is, melyről oly gyakran tétetik emlités (főleg Márknál), hogy hitelességét alig vonhatni kétségbe, hogy t. i. Jézus megtiltá, hogy azon rendkivüli eseményeket, melyeket a nép csudának nézett, tovább terjeszszék. Ha csakugyan célja lett volna a csudákat eszközül használni arra, hogy maga iránt hitet keltsen, ugy kétségkivül mitsem óhajthatott volna inkább, mint hogy hirök mentől tovább terjedjen. De azon félreismerhetlen vonakodás, melyet ép ez iránt mutatott, világosan mutatja minden elfogulatlan előtt, hogy Jézusnak határozottan ellenére volt ily uton támasztani hitet. S ennek alapját nem nehéz felismerni; az ily, érzéki eszközök által keltett hit maga is csak érzéki lett volna, hit, nem a büntől megváltóban, hanem az érzéki rosztól megváltóban, a messiási népemberében. Ezen hitet pedig Jézus sem felkelteni, sem táplálni nem akarta, ezért vonakodott a csudalátványoktól, ezért tartózkodott az elhitt csudák terjesztésétől. De, ha az igazi hit felébresztésére nem szolgálhattak is, talán szükségesek lehettek azért a csudák a végre, hogy a nép figyelmét Jézusra irányozzák, hogy őt mintegy rendkivüli prófétát szélesebb körben ismeretessé tegyék és a tömeget arra inditsák, hogy őt hallgassák s szavai felett utángondoljanak. Ezen felvétel ellen is áll az ép előbb megbeszélt tény, hogy Jézus inkább kikerülni akarta az ilynemű felhivást, semhogy létrehozni törekedett volna. S az ilynemü bevezetés szükségessége vagy célszerüsége meglehetősen kétségesnek fog fetünni, ha meggondoljuk, hogy egy ker. Jánost illetőleg semmi feltünő csudatevésről nincs emlités, s a nép mégis tömegesen tódult hozzá a pusztába; mig megforditva ez időben nagyon sok csudatevő, s különösen ördögüző volt, a kiket még sem tartottak istentől küldött prófétáknak. Nem akarjuk ugyan kétségbe vonni, hogy Jézus rendkivüli gyógyitásainak meglett az az eredménye, hogy a nép

figyelmét rá irányozták, de ha már az is kétséges, ha vajjon Jézusnak magának céljában volt-e ezen eredmény, az teljesen kétségkivüli, hogy a nép figyelmének még ezen is tulmenő feltünőbb csudák általi felébresztése Jézusnak épen nem volt szándékában. Ennélfogva az erre alapitott csudabizonyitékot lehetetlen bebizonyultnak tartanunk. Midőn Rothe azt állitja, hogy istennek az érzéki csuda általi külső kijelentése nélkül a belső hatás közvetitetlen és igy varázserejü volna, akkor tekinteten kivül hagyja, hogy ily „isteni varázshatás“ nélkül is elég isteni nyilatkozat van ép Jézusnak ezen korban való fellépésében, az ő mennyország hirdetésében, a mely tulajdonkép a kortalány megoldó szava volt, s ennélfogva a kor legjobbjainál is gyujtó hatásu kellett hogy legyen. S ez állitás nemcsak egy lehetséges feltétel, hanem Jézus kétségtelen nyilatkozatán épül; a farizeusoknak, kik tőle jelt kivántak, mondja: „képmutatók, az égnek ábrázatját meg tudjátok itélni s az idők jeleit nem tudjátok-e? Ezen „jelek“ alatt pedig csudákat nem érthetett, miután épen ezen összefüggésben kárhoztatja a csudavágyat s utasitja vissza csudakérésöket; ennélfogva nem érthetett alatta egyebet, mint istenországának eljövetelét, a mennyország hirdetésének hatását, a mely mintegy ellenállhatlan hatalommal ragadta meg a lelkeket (Máté 11, 12.). A teljes ismertető jel, a mi által valamely jelenség isteni kijelentésnek bizonyul be, ugy a világtörténelem menetében, mint az egyes jelenségeket illetőleg, nem áll egyébben, mint „a szellem és az erő belső kimutatásában“, azaz abban, hogy felmerülésekor azonnal a kor talánya megfejtő szózatának, a kor szükségeiből kiszabaditó ténynek bizonyul be s ép ez által azonnal legyőzhetlen életteljes szervezetté tömörül. Igy volt ez a keresztyénség első fellépésénél s igy leghatalmasb fejlődése korszakánál a reformationál. Minden csuda nélkül ragadta meg ott is az uj szellem a legrövidebb idő alatt a félkeresztyénséget; s ha ez itt lehetséges volt, miért ne lett volna lehetséges a keresztyénség első fellépésekor? avagy a szellem belső hatalma akkor talán kissebb lett volna, mint a reformatiokor? Ezt bizonyára magok a csuda védői sem állitanák! — Mindezekből világosan következtethetjük, hogy meg kell elégednünk Lessing szavaival: „Esetleges történeti igazságok soha sem szolgálhatnak szükségképi észigazságok bizonyitékául“, a mivel Hegel is egyet ért, midőn állitja, hogy: „A szel-

lemit nem lehet külsőleges, szellemtelen által bizonyitani, hanem magamagának kell igazságát bebizonyitani; az igazi hitnek nem lehet esetleges tartalma, hanem csak isten bizonyságtétele önmagáról mint szellem a szellemben."

— — — — — — — —

A csudák szükséges voltának bebizonyitására tehát nincs kielégitő bizonyiték. És miként áll a dolog az ily csudák lehetőségének kérdésével? Ezek cáfolata Spinoza óta ezen mondatban foglaltatik össze: „A csuda ellenmondás volna a természetrenddel, a mely megtörhetlen érvényességü." Ez ellen supranaturalis részről a következő kifogást teszik: „Isten, mint személyes és mindenható akarat, nem korlátoltatik a természeti rend által, sőt azt felfüggesztheti, módosithatja, szóval létrehozhat bármely hatást a természeti okozatosság nélkül, vagy akár annak ellenére." Ebből csak annyi igaz, hogy az isteni mindenható akaratot nem kötheti meg valamely tőle idegen, eleibe szabott hatalom; hanem azért az ő akarata még sem önkényakarat (mint fennebb kimutatók), hanem meg van határozva egyszer a világeszme által, a mely saját lényének örök tükrözése, továbbá a már létrehozott teremtmény által, melynek ő adott önálló lételt, valamint ő szabta meg lételének és működésének módját, a melyet ennélfogva ő maga ujra el nem törölhet anélkül, hogy önmagával ellenmondásba nem jöjjön; pedig minden olynemü kényszer, a mely által a teremtmény kényszerittetnék természetével ellenkező működésre, ily viszonylagos eltörlés volna. Tehát épen azért, mert a természeti rendet isten állitá meg, annak csuda általi megszüntetése annyi, mint az isteni akarat következetességének, az ő erkölcsi változhatlanságának megszüntetése, a mely nélkül az istenfogalom mégsem gondolható. Ugyanezt, a világból indulva ki, igy is mondhatjuk: a csuda, mint a természet összefüggését a világban megtörő uj teremtésnem volna egyéb, mint, egy hátrányos kiigazitás, utójavitás az előbbi teremtésen, a mi az elsőbb teremtés tökéletlenségét feltételezné. Csakhogy ezen tökéletlenséget ne abban találjuk (a mint ez a rationalisták részéről valóban történt), hogy az isteni akarat a fennálló világ körén belül teremtőleg tovább működik — hisz ez minden egészséges metaphysikának épen szükségképi felvétele — hanem az elsőbb teremtés tökéletlensége a fennebbi felvétel szerint abban állana, hogy az nem volt

isten állandó és rendezett tovább működésére alapitva és számitva, hogy nem volt alkalmas és hozzáférhető az isteni teremtő erő folytonos és előhaladó elfogadására. Mert a világ kezdetbeli tökéletessége épen nem abban áll, hogy miután teremtetett, nem volt többé szüksége az isteni behatásra, hanem megforditva abban, hogy törvényes fejlődése minden mozzanatában fogékony az isteni behatásra, anélkül, hogy szigoru törvényszerüsége megszakadjon, anélkül, hogy állandó összefüggése megbomoljon, anélkül, hogy azon egészet átfogó rend, melyet teremtésekor elveszithetlenül nyert, megtörjék. Ez azonban aztán feltételezi, hogy a beható isteni akarat soha és seholsem önkényes, hanem mindig és mindenütt alkalmazkodik a teremtménynek saját folytonos fejlődése által létrejött fogékonyságához, hogy ennélfogva behatása nem történik elkülönzötten ex abrupto, hanem ugy, a mint a teremtmény által előkészitve, közvetitve és feltételezve van. Találólag mondja erről W e i s s e : „Isten a világra külsőlegesen egyetlen teremtési eredményt sem erőszakol rá, hanem az uj teremtés minden egyes tényénél számitásba kell venni egyfelől a természetet, a teremtés már meglevő fokozatai belső és külső törvényszerüségét, másfelől az uj eredmény céljára nézve igénybe kell venni minden egyes fokozatban meglevő fejlődési erők öntevékenységét, önkéntes közreműködését. A természetfeletti csudafogalom megengedhetősége kérdésénél nem az jön vita alá, ha lehetséges-e uj teremtői tény a megadott és már megállapitott világrend körén belől is (sőt ennek lehetősége és valódisága kétségen kivüli), hanem az, ha vajjon az alsóbb fokról a felsőbbre állandó folytonossággal halad-e előre? Azonban a természetfeletti csudának épen az a lényeges ismertető jegye, hogy az a természettünemények ezen állandó összefüggésének egyes fokozatát vagy a fokozatok egész sorát átugordja, s a természetre oly hatásokat kényszerit rá, a melyekre ez saját törvényei szerint közre nem működhetik. A szigoru természetfelettiség elvének ezen folytonosság követelésében oly akadály áll utjában, a melyet csak ugy győzhet le, ha lemond magáról ezen követelésről s ezáltal egyszersmind a teremtésfogalom tudományos megértésének elengedhetlen feltételeiről is.“ Midőn R o t h e megengedi, hogy isten mint teremtő a teremtés egyetlen fejlődési fokozatát sem röktönözheti, hogy isten a világot folytonos teremtői működése által

ugy tökéletesiti, hogy a világ egyszersmind maga fejlik: ezáltal szemmel láthatólag elismeri Weisse idézett nézetét; annál következetlenebbnek fog ennélfogva feltünni, hogy semmi kifogás alá esőt sem lát abban, hogy isten egyszer a természetes növekedés és mesterséges készités minden közvetitése nélkül „nehány kenyeret" „egyenesen elővarázsolt," s igy a legszigorubb értelemben „rögtönzött." Isten ily varázsténye által — teszi hozzá — teljességgel nem sértetett meg és függesztetett fel egyetlen természeti törvény sem, miután ezen kenyerek épen minden természeti fejlődés nélkül, tehát a természeti törvényekkel való érintkezés s igy azokkal való összeütközés nélkül jöttek létre, tulajdonképen nem is létrejöttek, hanem csak egyszerre ott voltak. De hogyan? isten ily varázshatása által egyetlen természeti törvény se lett volna megsértve, a midőn ép a természet alaptörvénye, sőt tulajdonkép maga a természetnek fogalma van általa felfüggesztve? mert az a természetfogalmához tartozik, hogy semmi sem állhat elő a természettüneményék körében, a mi nem általuk közvetittetik; a jelenségek között nincs meglevő, anélkül, hogy ne lett volna, azaz anélkül, hogy át ne ment volna a közvetitő fokozatokon, a melyek törvényes sorban következtek egymásra. Ha tehát Rothe az egyenesen elővarázsolt csudajelenségeknél tagadja a fokozatos előállást, a mint a szigoru csudánál tagadnia is kell, ugy azáltal nemcsak egyetlen külön természeti törvényt sért meg, hanem megtagadja magát a természetet lényeges fogalma szerint, mint levő (fejlődő = werdend) világot; midőn azonban a természetet tagadja, azáltal nemcsak a világot tagadja a maga istentől megkülönböztethető valódi létezésében (a világ e szerint csak az isteni akarat lényegtelen tüneménye lesz), hanem tagadja egyszersmind isten akarata tökéletességét, mert bizonyára tökéletlenebb az oly akarat, a mely törvénytelenül önkényesen, mint az, mely saját lényege belső következetessége szerint állandó rendszerességgel müködik. — De — kérdik — miért ne törhetné át a természeti összefüggést isten szabad akarata ép ugy, mint ezt az ember szabad akarata tényleg mindig teszi? A csudának ezen gyakran hallható védelme kézzelfogható hamis okoskodáson nyugszik, a „természeti öszszefüggés" szó kettős értelmü használatán. Az ember, mint egyike azon véges okozatosságoknak, a melyek a természeti kölcsönhatás

egészét alkotják, kétségkivül folytonosan változtatólag hat a létezők állapotára, de azért a törvényszerüséget oly kevéssé törheti át, hogy ellenkezőleg minden működése, mint a mely be van foglalva az összeható véges okozatosságok — vagy a meghatározott és rendezett világegyetem összeségébe —, egyszersmind kötve is van a lét általános törvényeihez, sőt az által teljesen feltételezve is. Mert minden ismerete a világ törvényeire vonatkozik s minden működése azon törvényekhez kell hogy alkalmazkodjék s ép ezen alkalmazkodás szolgál biztositékul arra, hogy a szándékolt eredményt eléri s e nélkül lehetetlenné válnék a meghatározott célra való működés; e szerint az emberi szellemnek ugy elméleti, mint gyakorlati életműködése csak az által van lehetővé téve, hogy bizhatik a világrend csalhatatlan törvényszerüségében, — s e szerint az embernek a természethez való viszonya bizonyiték — nem a természettörvények megtörhetlensége ellen, hanem a mellett s igy bizonyiték a csudák lehetősége ellen.

A csudák ezen tárgyilagos lehetetlenségével szoros összefüggésben áll az alanyi lehetetlenség a csudáról tudni, vagyis a csuda felismerhetlensége. Az események tárgyilagos törvényszerüségének meg kell hogy feleljen a megismerés lélektani törvényszerüsége; a dolog természete szerint csakis e kettő együttes felvétele által lehetséges a valódi ismeret az igazság bizonyosságával; a hol azonban a kettő közül valamelyik hiányzik, ott megszünik a bizonyosság a tapasztalati ismeret tárgyilagos valódisága felől, s igy akkor is, ha tárgya valamely csuda, bizonytalanná lesz annak valódisága. „„Saját szemeimnek nem hinnék, ha természetfeletti csudát látnék előttök lefolyni“, ez nem tulzott, hanem tökéletesen illő kifejezés arra nézve, hogy a tárgyilagos biztositék valamely csuda valódisága iránt teljesen gondolhatatlan; hisz maga a szemmel való látás is a természet törvényei szerint történik, hogyan fogadhatnám hát el ezen törvény alapján a törvénytelenséget?“ (Weisse). Tehát valamely rendkivüli jelenség még magok a szemtanuk előtt sem volna felismerhető, mint szoros értelemben vett csuda, azaz, mint egy az érzéki közvetitéseket kizáró tény az érzéki világban. Még sokkal nehezebb megbizonyosodni valamely csuda valódisága felől azoknak, kiket attól tér és idő választ el s igy csak másoktól tudhatnak róla valamit; ha meggondoljuk, mi szokott történni az ily szájbeli

hagyománynyal, hogy gyakran nagyon rövid idő alatt valamely nagyon is egyszerü esemény ily uton görgeteg gyanánt csudássá növekedik: ugy a nehézség, valamely sok közvetitőn át értésünkre jutott csuda valódisága felől megbizonyosodni, a lehetetlenség határáig emelkedik. Végül meg kell emlitenünk még egy a történészre nézve is elhatározó pontot, s ez azon tény, hogy minden vallásban, sőt a vallásos téren kivül is, midőn valamely jelentékeny szellemi jelenség lép fel, azt több vagy kevesebb csudás monda is nyomban követi. Az elfogulatlan vizsgálódás ki nem kerülheti, hogy egyiket mint a másikat ugyanazon mértékkel mérje; ezen mérték pedig nem lehet más, mint a lélektani, a mely szerint ezen csudaelbeszélésekben nem a természet, hanem a vallásos tudat tüneményeit ismerjük fel.

A dogmatika szerint a kijelentés bizonyitó eszközei közé tartozik a jövendölés is, a mennyiben az a jövő eseményekről, egyes részleteikkel egyetemben, oly előtudást mutat, a mely nem származhatott a természetes emberi előrelátásból, s igy csak közvetlen isteni tudtuladás által jöhetett létre. Ily természetfeletti alapon nyugvó jövendölés nemcsak hogy oly isteni előtudást tételezne fel még a legrészletesebb és a legesetlegesebb dolgok felől is, a milyet nagyon sok nehézséggel járna elfogadni, hanem alanyilag is csak ép az egyes nevekig és számokig terjedő adatok gépies tudtuladása által lenne lehetségessé, holott az ilyet — a kijelentésről szóló részben — elvetendőnek itéltük. A mi pedig a meglevő ily jövendöléseket illeti, azokról a beható birálat kimutatta, hogy gyakran nem is valódi jövendölések, hanem csak a bekövetkezés után csináltattak (különösen az ugynevezett „apokalyptikus“ irodalomban, mely a jelen rajzát régebbi próféták szájába adá jóslatkép, pl. Dániel könyve.) Máskor pedig megforditva az elbeszélés a régi jóslatok mintájára alakittatott át. Igy Jézus szenvedése történetének rajzolásában, a mint az lassanként a község szájában képződött, a kegyes monda belemagyarázta a régi panaszzsoltárok vonásait, melyeket előbb csak ugy alkalmaztak, mint idézeteket, elmélkedéseket, majd pedig az elbeszélés lényeges alkatrészeinek vették. A messiási jóslatokról átalában jogosan jegyzi meg Schleiermacher, hogy azok ott, hol valósággal és eredetileg a jövendő Messiásra és annak országára vonatkoznak, nem adnak hü képet Krisztusról és

or szágáról, a mennyiben ezen régi jóslatokban a Dávid királyságáról a főszerepet mindig a külsőleges theokratiai játszszá; megforditva pedig ott, hol hü képet nyujtanak, mint Jehova tanitó és szenvedő szolgájának rajzában (Ezs. 42, 53.), ott legközelebbről, eredeti értelmök szerint nem a Messiásra, a dávidi királyra vonatkoznak, hanem csak a bennök levő általános igazságnál fogva alkalmat nyujtottak rá, hogy utólagosan arra s a keresztyénségben Jézusra alkalmazzák. Az uj testamentumi jóslatok között pedig egyik sem játszik oly jelentékeny szerepet, mint a Krisztus itéletre való közeli visszajövetelére vonatkozó, s épen ez az, a mely legalább azon értelemben, a melyben jelölve van, beteljesedetlen maradt. Tehát lehetetlen bennök valami különösen isten által kijelentett dolgot látnunk, hanem ugy kell vennünk, mint nagyon természetes kifejezését annak, mire az első keresztyének átalános kivánsága irányult; a kivánság, a remény, a vágy a felébresztett képzelem által akaratlanul a remélt dolog képévé alakul, a mely annál érzékibben körülirt, de egyszersmind annál rejtelmesebben ábrándozó is lesz, mentől feszültebb és lángolóbb a remélt dolog utáni vágy. Következőleg az ily jóslatok megértésére a kulcsot, ép ugy mint a csudáknál, a lélektan szolgáltatja. Az igaz jóslat pedig, a mely ugy a történelemben nagyban, mint az egyesek életében kicsinyben ujra meg ujra ismétlődik, az a magasb, tökéletesb fejlődésnek azon elősejtelme, a mely az alsóbb fokon a kielégitetlen vágy, a homályos, határozatlan, csaknem ösztönszerü törekvés alakjában nyilvánul, s csak a beteljesedés által lesz világossá. A szellemi fejlődés ezen alapvonására kétségkivül ráillik az, mit ujabban gyakran hallhatni, hogy minden jóslatot csak a beteljesedés világánál érthetünk meg teljesen; azonban ha e tételt a dogmatikai jövendölésfogalom megmentésére használják fel, azt nem nézhetjük egyébnek, mint a különnemü felfogási módok tilalmas összezavarásának.

A dogmatika a kijelentéshez számitja végül a szent iratok ihletését (inspiratio) is; sőt ez csaknem ugyanazonos előtte minden kijelentés lényegével, mig a csuda csak azt kisérő függelék az ihletés igazsága bizonyságára, a belső váltságmozzanatok pedig csak utólagosan következő hatását alkotják. A mi legközelebbről az irás ihletésének szükségességét illeti, Schleiermacher megcáfolhatlanul kimutatta, hogy nálunk, miként az első keresz-

tyéneknél a Krisztustól kiinduló megváltásban való hit az első s az irásban való hit csak azután következhetik; hogy ennélfogva az irás isteni eredetéről vagyis ihletéséről való meggyőződés épen nem végső támaszpontja egész keresztyén hitünknek, hanem az egyedül igaz meggyőződési alap abban áll, hogy önmagunkban tényleg tapasztaljuk a megváltást. A hol ezen tapasztalatot tették, ott ez által hajlandókká tétetnek az irásnak isteni jellemet tulajdonitani, de csak annyiban és addig, a mennyiben tartalma oly isteni kijelentéstényekre vonatkozik, a melyek egynemüek az önmagoknak történt belső kijelentéssel. Ellenben arról, hogy ezen iratok keletkezése miként történt, a kegyesség érdekében nem áll valamit felállitani, miután annak alapja önmagában van, s igy külső támaszokra nem szorult. Hogy pedig azon iratok keletkezése azon dogmatikai ihletés alatt állott volna, az lehetetlen részint önmagában, miután az olyforma ihletés minden egészséges lélektan nézeteivel ellenkezik (mint fennebb kifejtve); részint mivel ezen felvételt a valódi tényállás megcáfolja. Mert bármely elfogulatlan tekintet az irás valódi minőségére eléggé mutatja mily sok abban a tisztán emberi, — kétségbevonhatlanul kitünnek belőle az egyes irók egyéni sajátságai; idői és helyi korlátozottságok jutnak benne érvényre; az egyes iratok célja épen nem valamely általános tan felmutatása, hanem legnagyobbára alkalmi iratok, külön meghatározott céllal, a mi a megadott emberi viszonyokra vagy gyakran tisztán személyi ügyekre vonatkozott; hasonlólag a tanmód is nagyon sokféle, az iró egyénisége és kora szerint különböző, s a különbség nem is mindig csak alaki, nemcsak előhaladás határozatlanabból határozottabb tanképződésre, hanem némely pontokban valódi tartalmi ellentétek is vannak a dogmatikai felfogásban, a vallásos irányban, a keresztyénség elvi felfogásában (pl. Pál és Jakab között). Az irásnak csakis egyoldalulag elvont, az egyeseknek minden különös sajátságait elsimitó vizsgálásmódja hozhat csalódásba ezen tényállás felől s ejthet a gépies, egyhangu ihletés hamis képzetébe, eltakarva a minden egyes részben gazdagon és váltakozólag nyilatkozó emberi szelleméletet. — De -- mondják — ha az irás képzetei és tana nem a kijelentés közvetlen eredménye, hogyan van mégis, hogy magok az irók is oly gyakran isteni kijelentésnek mondják, s kétségkivül annak is tartották? Itt is ujra a lélektan nyujtja a talány

kulcsát. Ezen jelenség alapja ugyanis azon ismerőképesség lélektani alakjában fekszik, a mely legközelebbről szerepel a vallásos képzetek alakitásánál, s ez a képzelem; ez öltözteti — mint fennebb kimutatók — a vallásos kedély gerjedelmeit először láthatólag képzelhető alakba. Mivel azonban ezen képzelmi működés közvetlen és önkéntelen s igy még a tudatos szabad elmélkedési működésen innen áll, kivonja magát a világos öntudat alól s ezért teremtményei ugy tünnek fel, mint a mi közvetlen ihletés, kijelentés által született. S mégis világos jeleit hordják magokon a képzelem ereje általi születésöknek, a mely alakitó működésében teljesen a rendelkezés alatti képzetanyaghoz van kötve. Ezen képzelmi működésben épen közvetlenségénél fogva az a jó van, hogy az általa létrehozott alakok legalkalmasabbak arra, hogy ugy maga az alany, mint legközelebbi környezete és kora számára a kedély belső vallásos gerjedelmeit hiven visszatükrözzék s átalánosan érthető jelképben kifejezzék. De nem kevésbé bizonyos, hogy ezen első alakok későbbi, másnemü képzet és gondolkozásmóddal biró emberekre nem lehetnek a tartalom megfelelő alakjai; a mi kezdetben a helyes, az egyedül lehetséges kifejezés volt, később elfedő lepellé, áthatlan burokká lesz. De ezen lepelt leszaggatni, a burkot áttörni és azon alakot különválasztani a tulajdonképeni maradandó tartalomtól, — ép ez a bölcselmi és történelmi kutatás feladata.

Dr. Kovács Ödön.

Jézus és a pártok.

(Máté 5, 17—20.)

Midőn Jézus fellépett, a zsidóság különböző pártokra volt szakadva, melyek nem kisebb ingerültséggel küzdöttek egymás ellen, mint a mai pártok. Az akkori és a mostani idő sok tekintetben hasonló. Akkor is mint most, s mint kevés ellankadt korszak kivételével mindig, folyt a harc a régi és az uj közt; a régi már nagyobbára elvesztette életerejét, de még birta a külső hatalmat, az uj ellenben még határozatlan és a külhatalmat nélkülöző volt. Jézus ezen harcban komoly és önálló hivatást töltött be, ő a pártok felett állott.

A pártok felett? Nagyon szép beszéd ez, — mondja talán egyik vagy másik olvasó, — de nem sok értelme van; szép az elméletben, de kivihetetlen a gyakorlatban, kivált a mi napjainkban, midőn az egymást kizáró irányzatok a legélesebb ellentétben állanak egymással! Ki állhat most a pártok felett? Csak a középszerüség, a se hideg, se meleg közöny, és ez is tulajdonképen nem a pártok felett, hanem a pártok között áll. Jézusról ezt nem lehet mondani.

Lássuk tehát Jézus álláspontját a pártokkal szemben, hogy a közlött ellenvetésre megfelelhessünk. Vizsgálódásunkban legjobb vezérfonalul szolgálhatnak Jézus szavai Máté 5, 17—20 verseiben: „Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek és prófétáknak eltörlésekre. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy azt betöltsem; mert bizony mondom nektek, hogy mig az ég és a föld elmulik, egy kis jóta vagy egy pontocska el nem mulik a törvényben, mig nem abban mindenek beteljesittetnek. Valaki ezért a legkisebb parancsolatok közül egyet megrontánd, és a képen tanitandja az embereket, a mennyeknek országában legkisebb lészen; valaki pedig a törvényt cselekszi és ugy tanit, a mennyeknek országában nagy lészen. Mert mondom nektek,, hogy ha a ti igazságtok feljebb nem bővölködik az irástudók és a farizeusok igazságánál, semmiképen nem mehettek bé a mennyeknek országába."

Midőn Jézus igy szól: Ne gondoljátok, hogy mint tanitó a törvény és a próféták eltörlését tüztem célul, — nyilván azoknak felel, kik őt a Mózes isteni tisztelete és a régi zsidó intézmények felforgatójának tartották. Hogy voltak ilyenek, kitünik onnan, hogy István vértanut azzal vádolták, hogy mondása szerint a názáreti Jézus megváltoztatja azon szokásokat, melyeket Mózes alapitott; továbbá Jézus egész magaviseletéből lehet következtetni, hogy ily gondolatokat az ő életében is sokan tápláltak. E gyanunak alapul szolgált azon nagy szabadelvüség, mellyel ő pl. a szombat meginneplésérő1, s azon szigor, mellyel a farizeusoknak az ősi intézményekhez ragaszkodásáról nyilatkozott, sőt még a kezünk alatt lévő szövegben is azt mondja, hogy ő a törvényt és a prófétákat teljesebbé akarja tenni. Mit akart ezzel mondani?

Törvény és a próféták, Mózes és a próféták, nem szokatlan kifejezés az uj testamentumban, s az egész ó szövetségi intézményt jelenti. Legjelentékenyebb volt ebben a törvény, mely magától Je-

hovától származott, s az egész zsidó állam alapját képezte. Ehez csatlakoztak a próféták, kik Jehova szelleme által lelkesitve, igyekeztek a törvény szellemi tartalmát érvényre emelni a nép elhajlásai és igazságtalanságai ellenében. Mindezek iránt most kijelentette Jézus, hogy egyátalában nincs ellenséges szándéka, hanem inkább szilárditni és tökélyesitni szándékszik. Szóval nem mást akart, mint a törvény szellemi jelentésének érvényre emelését, a próféták által kezdett mű bevégzését. E biztositást még szilárdabban hangoztatja a következő versben: Bizony mondom nektek, hogy mig az ég és a föld elmulik egy kis jóta vagy egy pontocska el nem mulik a törvényben, amignem abban mindenek beteljesittetnek; — és hogy Jézus e biztositásra nagy sulyt fektetett mutatja a nagyou komoly „bizony mondom nektek“ kifejezés.

A felületes vizsgáló azt mondhatja, hogy nagy ellenmondás van Jézus ezen nyilatkozata és későbbi magaviselete, valamint a ker. egyház egész kifejlődése közt. E biztositás nem akadályozta őt, hogy később kijelentse, hogy a törvény pontosabb betöltésére nem sokat ád, sőt másokat is felszabaditott a törvény mellőzésére. Kitünik ez a szombat innep kérdésében elfoglalt álláspontjából. A tizparancsolatban szombat napon minden munka el volt tiltva. — Jézus kijelentette, hogy ezen a napon is szabad a jó szándéku munka. Kicsoda az — mondá — a ki, ha az ő barmā a verembe esik szombat napon: nem fogja kihuzni? sőt még határozottabban is szólt, hogy a szombat van az emberért, s nem az ember a szombatért, — a minek nem lehet más jelentése, mint hogy az embert szabaddá teszi a szombat törvényével szemben. Igy fogták fel Jézus célzatát az első keresztyének is, rövid idő mulva a szombat meginneplését eltörölték, s helyette a hét első napját innepelték. Nem különben elhagyták a keresztyének az áldozatokat, tisztulásokat, bőjtöt stb. melyek a zsidó törvényben fontos szerepet játszottak. És mégis Jézus azt mondta, hogy nem jött a törvény eltörlésére, hogy abból egy pontocska sem mulik el.

Hogy ezen nehézséget megoldhassuk, tekintsük meg a zsidó nép vallásos fejlődését Jézusig. Mózes a népnek törvényt adott, mely a teendőket a legkisebb részletekig meghatározta. Ezt a nép a legrégibb időkben betü szerint megtartotta, és ez helyes volt. Akkor a zsidó nép gyermekkorát élte, s szigoru engedelmesség által kellett megértenie isten akaratját. Azonban a külső formák és köte-

lességek nem célok, hanem eszközök voltak a magasabb fejlődésre. A többféle áldozatnak a bün és megbocsátás hitét kellett megszilárditni, a többféle mosakodásnak célja volt, hogy a sziv tisztaságára sulyt fektessenek. De később a nép a törvényt csak külsőleg teljesitette, elvégezte a megszabott áldozatokat, mosódásokat; de azért a legnagyobb közönnyel járt a vétek utján. Ekkor felléptek a próféták, hogy érvényre emeljék a törvényt, nem betüszerinti, hanem magasabb és szellemi értelemben. „Nem gyönyörködöm a ti áldozataitokban, nem telik kedvem barmaitok vérében, hanem csak igazságosságtokban és egyenes lelketekben“ igy szól az ur a próféták által. (V. ö. Ezs. 1, 11—18; Jerem. 7, 21—23; Hos. 6, 6; 14, 3; Mik. 6, 6—8; Ámos 5, 21—24. stb). Igy a régi törvény szellemi irányzata mindig előtérbe lépett, s bár betüszerinti jelentését még szigoruan megtartották, de ez elvesztette kizárólagos becsét. A babyloni fogság után előállott a farizeusok sectája, mely azon törekvésében, hogy Jehova cultusát teljesen helyreállitsa, kezdetben kétségkivül sok jót tett; de a törvény külformájáért való tulzó buzgolkodásában annak szellemi jelentőségéről megfeledkezett. Ez a secta az utolsó időben többet aggódott a kéz és az edények, mint a sziv tisztasága miatt, többet a bőjt, mint az istentelen beszédek miatt. És mit tesz Jézus ezekkel szemben? Tovább folytatja a régi próféták munkáját, s hathatósan előtérbe állitja a törvény szellemi célját. Nem az teszen tisztátalanná, a mi a szájon bemegy, hanem a mi azon kijő. Természetesen a betüért buzgolkodók azt gondolják, hogy ő a törvényt megveti. Nem — szólt Jézus — nem jöttem a törvényt eltörölni, hanem betölteni, a törvényből egy pontocskának sem szabad elmulni. Önként értetik, hogy Jézus ezt szellemi értelemben veszi, mely szerint a kéz és edények tisztasága kevéssé fontos, de a lelki tisztaság törvénye örökre érvényben marad.

Ugyanezen szempot szerint kell értenünk a 19. verset is, mely mintegy alkalmazása a fennebb mondottaknak. Erre nézve jegyezzük meg, hogy a „mennyeknek országa,“ s „isten országa“ kifejezések, melyek az uj szövetségben gyakran előjőnek, jelentik a Jézus vallását, a mint az benne élt, s általa és apostolai által az utókorra maradt. Tehát a mennyeknek országában legkisebbnek lenni, azt teszi: Jézus vallását csak hiányosan, csak kis mértékben felfogni; nagynak lenni pedig: a Jézus vallását magasabb fokon birni, annak

szelleme által mélyen áthatva lenni. És ha már most az érintett verset áttekintjük, beláthatjuk mily komoly jelentése van Jézusnál azon nyilatkozatnak, hogy nem akarja a törvényt eltörölni. A ki a törvényt, természetesen annak magasabb, szellemi jelentését megsérti, az csak félig fogta fel Jézust, az csak hiányosan vette fel magába az ő szellemét. Valóban jó lecke volt ez azoknak, kik azt gondolták, hogy Jézus a törvényt megveti, hogy azon uj és magasabb eszme érdekében, melyet képviselt, minden régit fel akar forgatni; jó lecke volt a farizeusoknak, kik midőn szellemtelenül buzgólkodtak az ősi intézmények és törvények fenntartásában, megtagadták az isteni szellemet, mely azon intézményekben és törvényekben nyilvánult. Ők legkisebbek lesznek a mennyeknek országában.

Körülményesen kifejezve találjuk ezt a 20-ik versben. Miben állott az irástudók és farizeusok igazsága, — vagy más szókkal: mi volt az ő törekvéseik célja vallási és erkölcsi tekintetben? Az, hogy Mózes törvényét és az ősök minden intézményét kis lelkü pontossággal megtartsák a legapróbb részletekig. A szombatot a legcsekélyebb munkával sem szentségtelenitették meg, egy bőjtöt sem sértettek meg, egy áldozatot sem mulasztottak el; de aztán ebből állott egész vallások, ezzel mindent megtettek, ugy vélekedtek, hogy ha minden régi dolog változatlanul marad, istennek semmi egyéb kivánsága nincs. Igy az ő vallások nem volt egyéb, mint a formák hiu játéka, a tantételek, fogalmak és kötelességek szellemtelen rendszere, mely mellett a belső ember távol maradt istentől, Jehovát hideg szertartásokkal tisztelték, sziv és lélek nélkül. Ez nem volt a Jézus vallása, egészen más magasabb igazságosság volt az, melyet ő képviselt és tanitott, s épen azért, kinek igazságossága nem áll felyül az irástudók és farizeusokénál, annak nincs része Jézus szellemi vallásában.

Ezen magyarázat után térjünk vissza azon ponthoz, melyből kiindultunk. Ott azt mondtuk, hogy nemcsak mi, hanem Jézus is oly korban élt, melyben a réginek és az ujnak vezérei egymással heves harcban állottak. Mit tesz most Jézus? Vajjon csatlakozik-e az irástudókhoz és farizeusokhoz, kik a régit képviselték? Nem, mert az ő bölcsességében ugy itélt, hogy azon régi rendszer igen jó lehetett ugyan a nép korábbi fejletlenebb állapotához; de most

a szellemi fejlettség magasabb fokán elavultnak tekinthető. Belátták ezt a sadduceusok is, — és mit tettek? Teljes ellentétei voltak a farizeusoknak, elvetettek csaknem minden régi zsidó hagyományt, s minden lehető alkalommal a legnagyobb megvetést tanusitották az ősi intézmények és szertartások iránt. Ők koruk ujitói és szabad gondolkozói voltak. És vajjon ezekhez csatlakozott Jézus? Nem, mert ezek a régi intézmények elvetésénél félreismerték azon magasabb szellemi értelmet is, mely azokban foglaltatott, s ezt is megvetették, hogy a farizeusok lélekölő formalismusától magokat megóvhassák. Jézus sokkal mélyebb belátásu ember volt, minthogy a farizeusok kislelkü és szellemtelen törekvését ne tudta volna felfogni, s azt meg is támadta egész erővel; de szive nem fordult el vakon mindattól, a mi régi, nem volt bezárva az isteni szellem előtt, mely bár elavult formákban nyilatkozott, de mégis nyilatkozott a legkisebb törvényben is. És igy őt sem a farizeusokhoz, sem a sadduceusokhoz nem számithatjuk. Hová tartozott tehát? Vajjon a két párt között állott, elfogadva egy gondolatot az egyiktől, a mást a másiktól? Épen nem, ő nem a pártok k ö z ö t t, hanem a pártok f e l e t t állott, őt azon magasabb eszme lelkesitette, melyet mindkét párt félreismert, ő csak a sziv vallásáért buzgólkodott. Igy fogta fel Jézus hivatását azon pártharcban, melyben élt, s ezért mindkét pártnak áldásul szolgálhatott volna; de épen ezért mindkét pártban heves ellenségekre talált, leghivebb barátjai pedig azok közt voltak, kik a pártszenvedélytől érintetlenül maradtak, a vidék egyszerü férfiai közt, kik ép oly mentek voltak a sadduceusok könynyelmüségétől, mint a farizeusok formalismusától.

Pár évvel azután, hogy ezen szavakat mondotta, bevégezte Jézus földi életét; de szelleme életben maradt az emberek közt, az ő országa és vallása maig fennáll. A farizeusok és sadduceusok sectája rég elenyészett; de Jézus magasabb felfogása érvényre jutott saját isteni ereje által. Az isten és a felebarátok szeretete volt az ő értelme szerint az egész törvény és a próféták betöltése, s azon isteni erővel szemben, mellyel Jézus ezen igazságot a lelkiismeretek előtt feltárta: sem a farizeusi betühöz ragaszkodás, sem a sadduceus közöny meg nem állhatott. A zsidó conservativ és ujitó párt csak egy nap számára dolgozott; Jézus pedig magasabb hi-

vatást töltött be, melynek hatása nem csak nehány évre, hanem örök időkre terjed.

Jézus vallása a sziv vallása, ezért tudott diadalmaskodni a mai napig, s épen ebben rejlik jövője kezessége is. Mint emlitők, az ő követői között is folyt és foly különböző pártnevek és jelszók alatt a réginek és az ujnak harca állandólag. Mindig voltak és most is vannak, kik e küzdelmet kárhoztatják; de ezek legkevesebb hasznot tesznek a kifejlésre, a kárhoztatás igen könnyü munka; de igen keveset is ér. A harc megvan, benne élünk, s a kérdés csak az miként viseljük magunkat benne, minő hivatást kell benne betöltenünk.

Lássuk mit tanulhatunk e tárgyban Jézus példájából. Az ő elve volt nem eltörölni, hanem betölteni, azaz tökélyesebbé és szilárdabbá tenni. Ez lehet a mi feladatunk is.

A mi korunk megegyezik abban a Jézuséval, hogy a réginek védelmezői és felforgatói most is harcolnak egymással; de a kettő között különbség is van, a mit nem lehet figyelmen kivül hagyni. Jézus idejében a Mózes törvénye és intézményei felett folyt a harc, később változtak a vita tárgyai a viszonyok szerint. Három század előtt pl. egyik oldalon a római egyház intézményeinek és szokásainak védői állottak, a másikon pedig azok, kik mindezeket, mint teljesen elavult épületet végkép le akarták rontani. Azt hitték ezek, hogy a római egyház, mint a mely tévedésen, hazugságon, csaláson épült, magától össze fog omlani. De ez nem történt meg, s a menynyiben most is vannak, kik azon egyház pusztulását bizonyosnak tartják, el kell ismerniök, hogy a romlás ideje nagyon lassan közelget. A reformatió a római egyházzal szemben egy másikat alapitott, melynek alapjául a bibliát tette, s támaszokat azon tantételekben keresett, melyeket a bibliában vélt feltalálni. Ezen idő óta protestansok és katholikusok, mint pártok álltak egymással szemben, s kölcsönösen jövendőlgették egymás pusztulását, habár eddig legalább hiában. Mi a feladatunk ezek küzdelmében?

A feleletet megtaláljuk Jézus szavaiban: nem eltörölni, hanem betölteni. Jézusnak igen könnyü lett volna a zsidó törvényből előkeresni valami mellékes pontot, s annak alapján az egész törvényt elvetni, mint a sadduceusok tettek; épen igy mi is könnyen találhatunk a római egyházban hibás intézményeket, melyek alapján az egészet rosznak bélyegezhetjük. Azonban még a leg-

r osszabb intézményben is vannak jó vonások, melyekből sokat tanulhatunk és a melyeket nem szabad rosszaknak mondanunk azért, mivel a rosszal összekeveredve jőnek elő. A római egyházzal szemben óhajtanunk kell, hogy mindenek fölött a sziv vallását, istennek lélekben és igazságban imádását, isten és felebarátok szeretetét érvényben tartsa és fejlődni engedje, — és a katholikus ember, ki ezen örök elvekhez ragaszkodik, jó uton van a maga sajátságos egyházi intézményei között is, jóllehet azon intézmények, a mennyiben csak külső formák, ép ugy el fognak egykor enyészni, mint a zsidó törvény elavult formái. A római egyház elpusztulását hiában várjuk, hanem inkább kérjük istent, hogy azt mindig jobban fejlessze és megszentelje a Krisztus lelkével. A katholicismus és protestantismus harca is véget ér egykor; de a Jézus vallása sem római, sem protestans, — és ez egyedül megmarad az időknek végéig.

De a Róma elleni harcon kivül még egy másiknak is folyamában élünk, a protestans egyház is pártokra van szakadva, itt is, foly a harc a régi és uj vezérei közt. A reformatio, mint mondtuk, a bibliát fogadta alapul, s támaszokat azon tantételekben keresett, melyeket ebben vélt találhatni. Kezdetben a harc ezen tantételek fölött folyt, az ujabb időben maga a biblia fölött. Az egyik oldalon azok állanak, kik hiven ragaszkodnak a biblia betüihez, s egy pontocskában sem szeretnének különbözni Páltól vagy Pétertől; a másik oldalon lévők a bibliát, mint mesék és valótlanságok gyüjteményét szeretnék elvetni, s ezen elvetés lenne nézetök szerint egy jobb nap hajnala. E szélső pártok közt mi a feladatunk? Csatlakozzunk-e az egyikhez vagy másikhoz? Nem eltörölni, hanem betölteni, mondá Jézus a maga korában, és ezt most is ismételhetjük.

Mi nem csatlakozhatunk a mai kor sadduceusaihoz, nem vethetjük el bibliánkat, örök életnek beszéde szól abból mi hozzánk, mely viszhangra talál szivünkben. De hát a másik párttal a betübe fogódzunk, s minden eltérést vagy szabadabb magyarázatot szentségtörésnek bélyegezzünk? Ezt sem, sőt inkább kérjük istent, hogy óvjon meg minket azon örvénytől, melyben a farizeusok elvesztek. Ha mi a biblia betüiért buzgolkodunk, könnyen elmellőzzük a magasabb szellemi értelmet, épen mint a farizeusok tettek Jézus korában a Mózes törvényeivel szemben. A mi atyáink ugyan a bibliá-

nak csak egyoldalu méltánylásában adtak nekünk példát, s mi azért még sem feledjük el, hogy tőlük vallásos tekintetben is sok áldás szállott reánk; de nekünk betölteni, tökélyesitni kell a tőlök nyert örökséget. Nekünk tovább kell haladni azon uton, melyen ők jártak, a biblia betüitől fel kell emelkednünk isten lelkéhez, mely azokból szól, s eként tökélyesitnünk az apák művét. Ők is használtak az épitésnél oly anyagot, mely az idők tüzpróbáját ki nem állotta; de azért méltányoljuk az épületben lévő köveket és épitsünk azokra tovább. Igy csakhamar észrevesszük, hogy a mi már elavult, magától szétmálik, ellenben a mit az urnak lelke áthatott, az örök ifjuságban és erőben fennmarad.

A régi és uj régi harca most is foly és folyni fog mindig; de a zászlók folyvást változnak, más pártnevek keletkeznek, s a régiek más jelentőséget nyernek. Mi lesz a vége? Az, hogy ezek is nem sokára elenyésznek, pártok és felekezetek, irányok és egyházak egyaránt; de van valami, a mi ezeket túléli, a mi oly sok harcot tulélt, s ez a Jézus vallása. Az ő országának alapja nem a mai nap szenvedélye, hanem az emberi sziv legmélyebb és legszentebb szüksége. Az ő országa fennmarad az időknek végéig.

EGYLETI ÉRTESITŐ.

A magyarországi prot. egylet pénztára.

Az 187½-ik egyleti első évre fizettek: Pesten Váradi Károly 100 frt alapitványának egy évi kamatját 5 frt.

Vidéken: Vári Szabó Sámuel tiszaföldvári lelkész 1 frt, Máté József jászkiséri s. l. 1 frt, Kocka József jászkiséri tanitó 1 frt, Belohorszky Gábor ujvidéki l. és esperes 1 ft, Kérészi Mihály alsóvadászi l. 2 ft, Kubinyi Károly hodászi l. 1 ft, Litkei Péter bulyi l. 1 ft, Massányi Mihály lévai l. 1 ft, Balajthi Ferdinánd beregujfalui l. 1 ft 50 kr., Farkas Lajos márfai l. 1 ft, Göncy Benő gödöllői l. 1 ft, Szemes László sz.-jánosi l. Biharmegyében 1 ft, Budai István somogymegyei főmérnök 1 ft, Varga Mátyás enyingi közs. jegyző 1 ft, Szabó Pál diósadi l. 1 ft, a veszprém-palotai fiókegylet tagjai 9 frtot, ehez járultak: Sántha Károly 2 ft 20 krral, Dukavics Lajos 1 ft, Móroc Sándor 1 ft, Lantai István 50 kr., Horváth Pál 50 kr., Öreg Soós János 50 kr., Nagy Sándor 50 kr., Móroc Károly 50 kr.,

Kárász József 30 kr., Magyari Antal 1 ft és Fadgyas József tési l. 1 fttal, az alsó soproni fiókegylet 9 tagja 4 ft 50 krt., összesen 30 ft.

Az $187^{2}/_{3}$-ik egyleti második évre: Kelemen István szabédi lelkész 5 frtot, Vári-Szabó Sámuel tiszaföldvári l. 1 ft, Máté József jászkiséri s. l. 1 ft, Litkei Péter bulyi l. 1 ft, Szilágyi Benő gyömröi l. 1 ft, dr. Fejér Bartalan mármaros-szigeti tanár 1 ft, Kérészi Mihály alsó-vadászi l. 2 ft, Massányi Mihály lévai l. 1 ft, Demeter Sámuel zágoni l. 1 ft, Debreceni Sándor Szóládról 1 ft, Farkas Lajos márfai l. 1 ft, Göncy Benő gödöllői l. 1 ft, Budai István somogymegyei főmérnök 1 ft, Szemes László sz.-jánosi l. 1 ft, Varga Mátyás közs. jegyző Enyingen 1 ft, Szabó Pál diósadi l. 1 ft, Ercsei Sámuel sepsei s. l. 1 ft. Összesen = 22 frt.

Humánisticus célokra: Litkei Péter 1 frtot.

A mai közlemény összege = 58 frt.

EGYHÁZI BESZÉD.

(Elmondatott Maros-Vásárhelyen, 1837. december 25-én.) János I. 9—11.

Olvastam valahol a mesék között, hogy bizonyos emberek nem állhatván a nap világát, nyilaikkal lövöldöztek e dicső égitest felé, magas utjáról alá ejtendők. Ennél több példát nem tudok arra, hogy ember a nap világának gyülölője lett volna, s ez is, mikép mondám, csak mese. Egész emberi nem kelettől-nyugotig áldva tekint ez égi testre. Hogy is ne? Mily puszta s kietlen volna e nélkül a természet! Örök homály fedné a földet, semmi élet és elevenség, semmi öröm s gyönyör nem honolna rajta. És én nem is bámulok midőn olvasom, hogy mint régen voltak, ugy ma is még vannak népek, melyek miveletlen gyermeki korukhoz képest, áldáshozó világáért s melegéért ép magát a napot tartva istennek, leborulva imádják.

Azt lehetne hinni, hogy hasonlókép van a dolog az erkölcsi vagy lelki világban is. Sőt azt lehetne s kellene hinni, hogy minél nemesb a lélek a testnél, a lelki világosság a testi vagy anyagi világosságnál: annál nagyobb hódolat s tisztelet adatik a lelki világ napjainak, melyek a lelkekre hintik jótevő fénysugaraikat. De hiában. A tapasztalás ellenkezőt bizonyit. Azok a nagy és nemes lelkek, kik emberi alakban jelentek meg a földön, hogy világolja-

nak, hogy az igazság megismerésére, a boldogság keresésére vezércsillagok legyenek embertársaik előtt: ezek a nagy lelkek mondom, kezdet óta maig, legalább első megjelenésökkor többnyire mind legdühösebb ellenekre találtak, legnagyobb akadályokkal küzdöttek, legtöbb rágalmat, üldözést, fájdalmat szenvedni kénytelenittettek. Épen e történt amaz emberiség legfőbb világitó napjával Jézussal is. Ő megjelent testben, hogy minden e világra született embert megvilágitson, de az emberek, ugy mond János evangelista, őt meg nem ismerték és bé nem vették, sőt mint büntetésre méltó közellennel bántak vele, mert az emberek inkább szerették a sötétséget, mint a világosságot.

Vajjon mi lehet oka annak, hogy az emberek oly nehezen veszik be, sőt üldözik azokat, kik a lelkivilágosodást, s ez által az emberiség boldogságát terjeszteni törekednek? Állapodjunk meg néhány pillanatig e kérdés fejtegetésén él. Ha ez elmélkedésünk által bármi kevéssé könnyithetjük mi a lelkek világitóinak sorsát s készithetjük a világosodás utját: rá forditott időnk s figyelmünk eléggé jutalmazva leend. Egyszersmind pedig innepelve lesz általunk is Jézus születése napja, kinek, mint az igaz világosodás és jótékony ujitás fejdelmének ennél kedvesebb, ránk nézve gyümölcsözőbb tiszteletet sem adhatunk.

A világosodás akadályairól értekezendő, ugy itélek, szükség lesz a tárgy tisztább felfoghatására azt mondanom meg előbb röviden: mi a felvilágosodás? Minden egyéb előtt erre kérem hát becses figyelmetöket. Oly érthetőleg s egyszerüen igyekezem felelni, mint csak lehet.

Mikor éji homály fedi földünket, nem láthatjuk a körülöttünk levő tárgyakat tisztán azoknak, a mik és milyenek valóban. Igy például sokszor megtörtént tán mindenikünkel, hogy sötétben a fát embernek, a szárazt viznek stb. láttuk, vagy képzeltük, hogy látjuk csalódásunkban. De mikor a feljött nap sugarai mindent megvilágitottak körültünk: ekkor többé a fát nem embernek, az embert nem fának, a vizet nem száraznak, a szárazt nem viznek; hanem ép azoknak tartottuk és láttuk, a mik és a milyenek voltak azok valóban. Bátran léphettünk ekkor; szabadon jöhettünk, mehettünk; kétség, félelem nem ostromolta szivünket, s célunkra akadály nélkül munkálkodhattunk. Im a nap feljöttének, s világa szétterjedésének az a

következése lett, hogy a természeti tárgyakat olyanoknak láttuk s ismertük el, a milyenek voltak, azaz felvilágosodtunk felőlök.

E példából már előre is sejthetjük, mi a felvilágosodás lelki vagy szellemi tárgyakra nézve. Felvilágosodás t. i. átalán oly állapota lelkünknek, miszerint az tapasztalás, elmélkedés, tanulás, tanitás által annyira fejlődik, hogy a szemmel nem látható lelki vagy szellemi tárgyakról is nem hiányosan, a valósággal össze nem illőleg; de igazán, helyesen képes gondolni, itélni, okoskodni s ahoz képest cselekedni. Költemény- s balvéleménnyel meg nem zavart, minél tisztább és bizonyosabb tudás és hit főként vallási tárgyakról: u. m. ezen főkérdésekről: „kitől, honnan vagyunk? miért élünk? mit kell tennünk hogy célunkat érjük, boldogok lehessünk? minő jogaink s kötelmeink vannak mások irányában? mivé, hová leszünk testünk halála után?“ és ezen tiszta, bizonyos tudásnak, józan hitnek áthatása akaratunkba, érzéseinkbe, tetteinkbe, kitüntetése egész életünkben: ebből áll az igaz felvilágosodás.

Fájdalom, sokszor összetévesztik az emberek a hamis vagy álvilágosodást az igazival. Felvilágosultnak tartnak oly embert, ki szépen öltözködik, eszesen él a világgal, semmit nem gondol a vallással; vagy egész népet, mely ugyan eljutott annyira, hogy a babonát nevesse, gunyolja a balvéleményeket, melyeknek kötelében sokáig fogoly volt, s lábaival tapodja; azonban a kigunyolt babona, s megtapodott balvélemények, helyett, az átellenben levő igazságot még meg nem ismerte, el nem tanulta, be nem szivta és gyakorolta. Ez álvilágosodás, melynek rettentő művei szoktak lenni. Ennek keblében tenyészik leginkább a vallástalanság, erkölcstelenség, polgári forradalom, minden romlottság és nyomor, mi csak ostorozza az emberi társadalmat, és a minek jelen századunk, oly sok szomoru példáit tudja felmutatni. Nem, nem elég az igaz felvilágosodásra a babonát csak megismerni, megutálni s ott megállapodni; hanem meg kell a fölött ismerni az igazságot, s azt elsajátitni. Például: nem elég csak azt tudni, hogy a testi bőjt semmit sem tesz üdvünkre, hanem azt is tudni kell, hogy lelki bőjt nélkül, a nemtelen indulatok s kivánságok okos mérséklése nélkül senki nem mehet be isten országába. Nem elég csak azt tudni, hogy egy templomban is a világon nem lakik isten, s a csupa templomba járás senkit szentebbé nem tesz, hanem azt is tudni kell, hogy a templom csakugyan

eszköze a vallásos mivelődésnek, erkölcsi jobbulásnak, és ezért azt gyakorolni szükség. Nem elég csak azt tudni, hogy Jézusbani hit keresztség, urvacsora stb. csak magára senkinek nem nyitja meg a mennyei paradicsom ajtaját, hanem azt is tudni kell, hogy a Jézusbani hit, keresztség, urvacsora örök üdvünk bizonyos eszközei lehetnek, csak akarjuk. Nem elég csak azt tudni, hogy a királyok is oly emberek, mint más, nem pedig isteni ivadékok, hanem azt is kell tudni, hogy igazgatóság, felsőbbség nélkül egy pillanatig is nem állhatna fenn az emberi társulat, s elenyészne minden jó rend, bátorság és boldogság. Ugy van, nem elég a sötétség birodalmának csak széléig kijönni, s ott makacsul megállni, s azzal képzelődni, hogy már tökéletesen megvirradt a léleknek. Ez álvilágosodás; nem sokkal jobb a sötétségnél, babonánál. Ebben legalább megengedi az ember, hogy más okosabb vezesse, s kevesebbet hibázhat. Amabban pedig azt hivén magáról, hogy már elég tisztán lát, magától akar menni, senkitől nem vezettetni, s annál többet bukik. Át kell hát lépni a határszélről a világosság birodalmába, s minél bennebb hatolni. E lesz valódi világosodás, hova tovább mind teljesebb mértékben.

Igy értvén már a felvilágosodást, mint a melytől függ minden helyes cselekedet, minden emberi boldogság: kicsoda ne hinné, hogy ez mindenki előtt legszentebb s kedvessebb állapot, s nincs ember, ki annak eleibe állni s azt kárhoztatni akarná? Oh a tapasztalás ellenkezőt bizonyit. Nincs oly rut és gunyos név, melyet az emberek rá nem fogtak volna. Pokolból jött ördög koholta, istentelen, átkozott dögvészes, minden rendet felzavaró, oltárt és tront felforgató, s több ily borzasztó nevekkel illetik ma is az isteni tökélyre törekvést. a felvilágosodást. Annyi gátot s töltést vizár ellen, annyi véd s oltó eszközt tűz ellen, nem állitottak és soha semmi nemét a véteknek keményebben nem büntették, mint ez ártatlant. De hát e mi dolog? Vajjon miért cselekedték ezt? T u d a t l a n s á g b ó l, i r i g y s é g b ő l, h a s z o n f é l t é s b ő l nagyobbára. Lássuk már ezentul e három akadályát, ellenségét a világosságnak.

L e g e l ő l á l l a t u d a t l a n s á g t á b o r a. Szörnyü nagy tábor ez, melynek sorai közt minden rend- és rangbeliek találtatnak. Vannak itt papok, világiak, gazdagok és szegények, biborba és darócba öltözködtek. Mikor a nagyra született az ész és erkölcs ma-

gas utján járó s emberi nemének jobb sorsra jutását forró kebellel óhajtó lélek valami olyat kezd tanitni, terjesztni, mi addig előttünk ismeretlen és szokatlan volt: ezek állnak legelőbb is utjába boldogitó munkálatainak, sikerét akadályozandók. A mit rozsdában s miveletlenségben hagyott, gondolkodni nem tudó elméjük legott át nem ért és föl nem foghat: ahoz nincs semmi kedvök és vonzalmuk. Mihez kedvök és vonzalmuk nincs: azt hiszik, az lehetetlen, s ha lehetséges volna is, nem szükséges, sőt ártalmas, Mint a bagoly s más éji madaraknak sérti szemöket a fényes nap világa: ugy ezeknek a tudatlanság homályához szokottaknak kedvetlen és sértő az igazság minden uj sugara, melyhez nincsenek szokva. Ha kiáltani kezd egy közülök az ujitás és jobbitás ellen, a többi is mind kiált utána, mint mikor az erdőben vagy halmok között egyet kiáltasz, minden fa, minden halom viszhangozza szavadat. S jaj ekkor a vallás és hazáért vagy emberiségért dobogó szivü dicső embernek, eltapostatik, ha félre nem áll az utból. Igy taszitják el tudatlanságból sokan magoktól az ő boldogságokat eszközlő magas és jobb lelkeket.

Annyival inkább cselekszik pedig ezt, mivel a tudatlansággal gyakran nagy kevélység s önhitség van párosulva. A világos fejü, sok szép ismeretekkel biró ember, minél fennebb áll, annál világosabban látja, mi sok tanulandó s tudandó van még előtte: azért érezvén önkicsinységét s hiányát, mindig szemérmes, alázatos, tudományával nem kérkedő, mindig többet tudni s tanulni vágyó szokott lenni. Ellenben a tudatlan, nem láthatván ki azon homályból, mely őt környezi, azt hiszi, hogy már nincs is több tudni s tanulni való, mint a mennyinek birtokába jutott. S ha valaki még is többet akar nála tudni, előtte ismeretlen dolgokat kezd emlegetni, dicsérni, terjeszteni: ez szörnyüképen bántja kevélységét, mert olybá veszi, mintha ez által tudatlansága lobbantatna szemére. Azért természetesen ellenségivé válik a magasb elméjü s szebb munkásságu jobbitónak. Igy voltak sokan tudatlanságból akadályul Mózesnek, a prófétáknak, Jézusnak s több másoknak átánuk, kik nagy pályát futottak a világban, Ma is igy van még, s igy is fog lenni, isten tudja meddig.

Az ily tudatlanoknak szokott lenni egy igen kedves okoskodásuk, melylyel rendszerint előállnak minden világitó s jobbitó uji-

tás ellen. Ebből áll az: „eleink is igy szoktak volt, s mi is megmaradunk azzal, mivel ők megelégedtek, s boldogok voltak.“ Ez okoskodásban két tetemes hiba van. Egyik, hogy semmikép nem igaz; mert csak önmagunkat véve fel, eleink idejében is mindig volt időről-időre változtatás, jobbitás. Eleink hajdan kétségkivül meztelen, minden vallásos ismeret nélkül, mély tudatlanságban kóboroltak Ázsia sivatag pusztáin. Azután, a rege szerint, ki tudja mikor? nap vagy tüz imádók lettek, s annak megölt lovakkal áldoztak. Későbbre bejövén Európába ezer év előtt, addigi vallásukat felcserélték a keresztyénnel. Három század előtt a róm. kath. egyházból kiléptek, reformálódtak; s egyéb tekintetben is változtattak, ujitottak szüntelen. Nem igaz tehát az okoskodás. De más hiba is van még benne. Az t. i., hogy az emberi okos természettel ellenkezvén, vallástalanságot, erkölcstelenséget foglal magában. Ugyanis, mint a földből kibujt növénynek szüntelen növekedni, levelezni, virágozni, gyümölcsözni: ugy az emberiségnek is természete megállapodás nélkül fejlődni. Belső, csudálatos ösztön készti őt mindig többet tudó, bölcsebb, jobb és boldogabb lenni törekedni. Igy szól az okosság, igy a vallás is hozzá: „ne állapodj meg sehol; vizsgálj, próbálj szüntelen mindent, s a mi jó, azt megtartsad.“ Már azok, kik mindenben ott akarnak maradni, hol atyáik voltak, vagy hol ők magok állnak most, ezek mondom, ugyan miként engednek a belső természeti ösztönnek? miként teljesitik az okosság s ker. vallás parancsát? Roszul, igen roszul, s midőn azt hiszik, hogy helyesen cselekesznek, akkor emberi természetöket megtagadják, erkölcstelenséget, vallástalanságot követnek el. Mintha valami nagy érdem s dics volna isten s emberek előtt, egy helyben megállapodni, s többre nem törekedni! Az ilyenek még csak nem is sejtik, mit jelent Jézus mondása: „Legyetek tökéletesek, mint mennyei atyátok.“ Az ilyenekről elmondhatjuk: Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekesznek!“ Ezekre nézve kötelmünk, hogy ha őket magokat már nem lehet is jobbra tanitni, legalább gyermekeik jobb nevelését kivánjuk és eszközöljük.

S ezzel már átmegyek a világosodás második akadályára az irigységre. Tudjuk, az irigység az a vétek, melynek fő tulajdona, hogy fáj neki, mi jól esik másnak, jól esik ellenben, mi másnak fáj. Szelidithetlen, makacs ellenei tehát az irigyek

mindennek, mi hozzájuk közel, s rájuk némi árnyékot vetve, embertársaiknak bármi tekintetben tanitója, jobbra vezetője és boldogitója tud és akar is lenni. Mert azt az érdemet, becsületet, tekintélyt és kedvességet, mit az igaz ember szerez magának a világ előtt a jó terjesztésével, mire ők tehetetlenek, ugy nézik, mint tölök lopott kincset. Annyival szegényebb s kisebb érdemüeknek érzik magokat a világ szemében, minél inkább hódol a közvélemény mások érdemének. És az fáj nekik. Nem bánják azért ők, maradjon minden a régi rosz lábon, legyen a nép tovább is tudatlan, s babonás; legyen az ifjak növelése hiányos, sántikáljon az ipar és üzlet, ingadozzon a társadalmi közjólét; sinlődjön a haza sorsa, nem bánják: csakhogy másoké ne legyen fölöttük azon érdem és dics, hogy jobbitóbb és boldogitóbb utravezetés történt általuk a világon. E végre mindennemü eszköz, mit csak felgondolhat a pokoli irigység, kedves előttük, mi által a más inditotta s terjesztette jót még bölcsőjében megfojthatni remélik. Ah! mennyit szenvedtél ezektől nemes lelkü Socrates az alatt mig szép pályádon haladtál! Mennyi keserüséget éreztél Columbus miattuk, mig Amerikát felfedező utadra elindulhattál, s azután is, mig a nemzetek érdemeidet valóban elismerték! Mily sokszor nevettettek ki a néppel téged, elcsüggedni nem tudott Fulton, mig gőzhajódat a vizen elindithattad! Mennyit állottál ki ezektől, mennyi tőrt vetettek elődbe, te világ legfőbb világitója, isteni Jézus!

Igen, megtámadják az irigyek a felettök érdemesbb jobbitónak személyét, s előbb csak titkon, kisebb körben, majd többek előtt is nevetségessé, guny tárgyává igyekeznek tenni, hogy hitele s befolyása csökkenjen. Gunymosolylyal mondogatják felőle: Ugyan miként is tudna több jót tenni, mint más? Jól ismertük gyermeksége óta, akkor se nézett sok ki belőle Honnan is tanult volna többet, mint más? Mi is csak tudunk valamit, de még sem tartunk olyan sokat magunk felől.“ — Épen mint a zsidók cselekedtek Jézussal, kik ezt mondogatták a nép közt róla: avagy nem Józsefnek, amaz ácsmesternek fia? Nem ismerjük-e rokonait? Hol vette volna mások fölött a tudományt? Hát származhat-e valami jó s derék a csekély Názáreth városából? — Megtámadják a jobbitónak célzását, azt hitetvén el róla másokkal, mint Jézusról irigyei, hogy csak hitető és ámitó, ki nem a közjóért fárad, hanem egyéb a célja: te-

kintélyt, dicsőséget, hasznot akar magának szerezni; vagy mint Lutherről ellenei: hogy csak azért lépett ki a kolostorból, s lett reformátorrá, hogy nősülhessen, mit addig, szerzetes korában nem tehetett. — Megtámadják a jobbitónak tudományát, s azt hitetik el róla másokkal, hogy ördög fejedelemmel, Belzebubbal cimborál, tőle tanul, és hogy a mit fel akar állitni, az bizonyosan felbont minden jó rendet, s zavart szül a régi jó rend helyett. — Megtámadják a jobbitónak legártatlanabb szavait, kifejezéseit, s azoknak balértelmet adván, ellene vádul forditják, mint némely zsidók cselekedtek Jézussal, kik, hogy ő magát igen érthetőleg és ártatlanul Isten fiának mondta, istenkáromlással vádolták; kik, hogy ő magát királynak nevezte az igazság országában, a császár elleni lázitással gyanusitották; kik, hogy ő a jeruzsálemi templomot, azaz, a zsidó vallást, alkotmányt, ha lerontatnék vagy eltöröltetnék, harmadnap alatt ujra és jobban felállitni mondotta magáról, minden szentség, erkölcs, vallás megtámadójának kiabálták. — Megtámadják a jobbitónak erkölcsi magaviseletét, s azt hitetik el róla másokkal, mint a zsidók Jézusról: hogy gyanus életünek kell lenni, mert gyanus személyekkel, bünösökkel, utált publikánusokkal eszik, iszik, nem a legjobb hirü nőkkel is beszélget, társalog; vagy mint az ártatlan Socratesről rosz akarói, hogy a hozzá seregestől tóduló ifjuságot erkölcsében megvesztegeti. — Ilyeket s több eféléket költnek, mondnak az irigyek minden mód és határ nélkül, csakhogy bevághassák utját a mások által inditott jónak. Eként nem kevés akadályára vannak a józan világosodásnak, az értelmi, erkölcsi s jólléti előhaladásnak. De hála istennek! mind e mellett, habár nehezen is, szüntelen halad előbb a világ a jóban. Haladjon is, habár e miatti boszujában végkép itt hagyná is az irigység ez oly sok ideig gyalázott honát, ezt a világot!!

Szállok már a világosodás harmadik s tán legerősbb akadályára, a haszonféltésre. Ez különösen megérdemli a szemügyrevételt. Az embereket egy hatalmas rugó mozgatja: az önérdek. Miben hasznuk van, azt szeretik és keresik. Miben kártól félnek, azt törekednek kerülni. És ez eddig még nem is hiba. De hiba a mi következik Mert némelyeknek az önérdek annyira befogja szemeiket, hogy a mi magános és tetsző hasznukkal ellenkezik, azt, ha jó is, jónak nem láthatják; a mi pedig hasznot igér,

azt ha rosz is, rosznak nem hihetik. S ha valaki tisztán meg akarja mutogatni nekik, hogy jó az, mit ők haszonféltésből rosznak tartnak, vagy rosz az, mit ők nyereségért jónak állitnak: szántszándékkal ki nem nyitják, vagy ha nyitvák voltak is addig, befogják szemeiket, hogy az igazat ne is láthassák.

Mikor már a polgári, vallásos társaságokban vagy egyéb nagyobb s kisebb egyesületekben bizonyos javitások, igazitások intéztetnek: természetes, hogy az ellen kiáltsanak s dolgozzanak azok, kik a régi állapotból nyereséget huznak, s az ujitás miatt kárt szenvednének. Nem mulatnak el azért semmi eszközt, módot és alkalmat mindannak elfojtására, vagy legalább mig csak lehet késleltetésére, a mi jövedelmöket röviditéssel fenyegeti. Ha hétszer elesnek is a viadalban, hétszer ismét felkelnek, mig csak van erejök, hogy önérdeköket védjék.

Mikor Jézus azt hintegette, hogy istent sem Sion, sem Garizim hegyén csak ceremoniákkal nem lehet igazán tisztelni, és az áldozatoknál, melyekből nagy jövedelmök volt a papoknak, többet érőnek hirdette az igazságot és irgalmasságot, a töredelmes szivet és megjobbulást, ekkor sokaknak legérzékenyebb részöket, t. i. erszényöket érintette, s azért ezek mindent el is követtek, hogy őt uj tudományostól tönkre tegyék. Mikor Pál apostol az egy láthatlan istent hirdette Efézusban, hol hires temploma volt Diána pogány istennőnek, melynek alakjára készitett s egész Ázsiában szerte árultatott ezüst templomkák árából gazdagodtak sok efézusi ezüst mivesek: az egész város föllázitatott ellene nehány ezüstmives által, kik féltek, hogy ha az ujon hirdetett isten tisztelete lábra kapand, jövedelmüktől elesnek.

És ez világszerte igy van most is. Eredj Áfrikába az Ashantik királyához, vagy valamely más vele rokon hatalmu fejedelemhez; vidd el az evangeliumot, mutogasd neki belőle mi szépen tanitja Jézus, hogy minden ember gyermeke a mennyei atyának; szólj azután ekép hozzá: „ebből láthatja felséged, hogy nem kellene jobbágyai közül,egynek is, mikor tetszik, egy pillanatban minden keresményét elvenni, sem pedig, mikor nagy lakomát akar ütni, tizenkét, sőt huszonnégy szolgáját csupa mulatságból megöletni;“ eredj szólj eként neki evangeliumod nyomán, vagy ha nem is neki, de alattvalóinak hirdesd uj tudományodat: sokat fel mernék

tenni, hogy legott félbeszakadna minden jó igyekezeted életeddel együtt. Jöjj be a keresztyénségbe, és itt is mily sokan vannak, kik oly hasznot aratnak, oly nyereséget huznak, oly gazdagságon hiznak, mellyel más embertársaik tudatlansága, babonája, veritéke, vére s nyomorult insége adózik nekik! Próbálj valamit mozditni ezek sorsa könnyitésére: legott ellenségid lennének mindazok, kik vesztenének jövedelmökből, ha ezek sorsa valamit javulna. Könnyü volna nekem itt példákat egymásra halmozni, de minek beszélni többet ott, hol a dolog világos eléggé? Nem gondolom, hogy volna közületek egy is ki az iránt meggyőződve ne lenne, hogy a haszonféltés legátalkodtabb ellensége a legjobb intézkedések, leghasznosabb és legboldogitóbb ujitásoknak.

A józan felvilágosodásnak tehát, mint az emberi boldogság egyedüli eszközének, három fő ellensége van, mint hallottátok: tudatlanság, irigység, haszonféltés. Ezekkel vivott Jézus, ezek okozták, hogy János evangelistának ezt kellett irni akkor róla: „a világ őtet meg nem ismerte és bé nem vette.“ Csakugyan, ezer hála a gondviselésnek! sok részben diadalt nyert Jézus már rajtok, ha szinte ki nem irthatta is egészen. Vív és sokáig vivni fog még ezekkel Jézus nyomain járó, felebarátit világitni, jobbitni, boldogitni törekedő minden nemes lélek. Ezek miatt tán sok igaz ember el is fog bukni földi pályáján. De legyen bizalmunk. Eljő az idő, melyben Jézus hiveivel együtt, mindezen elleneit tökéletesen le fogja győzni. Hozza isten e boldog jövendőt! Addig pedig imádkozzunk, adja kegyelmét nekünk, hogy mi sem tudatlanságból, sem irigységből, sem haszonféltésből az igazán jónak ellenei ne legyünk; hanem inkább Jézus zászlója alá esküdvén, legyünk vele együtt az ő világosságának tehetségünkhez képest buzgó terjesztői, minden akadályok mellett is, magunk s embertársaink boldogitására.

Amen.

Péterfi József,
marosszéki esperes.

EGYHÁZI REFORM.

Megjelenik havonként 2 iven.
Előfizetési ára:
egész évre 2 frt; egyes számok ára 20 kr.

Kiadó és felelős szerkesztő:
KOVÁCS ALBERT,
Pesten, Szénatér 6. sz.

3-ik évfolyam. 4. sz. Pest, 1873. április.

A protestantismus és a vélemény-szabadság.

Ha a protestantismus a tudomány mezején nem adja meg az egyes tagoknak a vélemény szabadságot: akkor csekély felfogásom szerint a maga eredetével és mivoltával iszonyu következetlenségbe esik.

Révész Imre 1862-ben.

Teljesen igaz állitás, hogy a vallástények felfogására nézve tanegyformaság valósággal soha nem létezett, s nem is fog máshol létezni, mint a papiron. Próbálták erőszakolni, s a léleknek elibe szabni merre fujjon; de akkor fuvása nem hogy üditett volna, hanem olyan volt mint a számum, mely éget és öl.

Révész Imre 1862-ben.

A római egyházban, a csalhatatlan egyházi tekintélylyel szemben, természetesen szóba sem jöhet az egyéni vélemény szabadsága; a katholicismusnak épen az a fő jellemvonása, hogy az egyén feltétlenül hódoljon az egyházi hatalomnak, akaratját még akkor is ennek alárendelje, mikor tudományos és lelkiismereti meggyőződése az egyház orthodox tanával ellenkezésbe jő. Ezen elvnek csak közelebbről is hathatós kifejezést adtak többek közt a magyar püspökök is, kik a római zsinaton a történelemből és az egyház régi traditióiból vett számos adattal bizonyitották be, hogy a pápa is tévedhet, következőleg ők csalhatatlanságát nem hihetik; azonban a zsinat nyilatkozata után egyenként mint hivők borultak a pápa lá-

baihoz. Nem igy áll a dolog a protestans egyházban. Ennek a szabad vizsgálódás adott lételt, ez ád létezési jogot, s e tény annyira él a prot., népek öntudatában, hogy az egyházi hatalmat kezében tartó orthodoxiának csak ritkán és csak egyes vidékeken sikerült az egyén jogát teljesen elnyomni. De azért maig is vitatott kérdés, s a nyugati protestantismusnak most épen egyik legfontosabb napi kérdése az, hogy egyházunkban meddig terjedhet a vélemény- és tanitás-szabadság határa, melyen innen a katholicismus, tul pedig a congregatiókra szétbomlás kezdődik. E kérdés tulajdonkép soha sem is volt letörölve a protestans élet napi rendjéről, csak hogy oly tüzetesen nem vitatták mint most.

Nem vonakódunk elismerni a kérdés nagy fontosságát, s bámuljuk a két szélsőség férfiainak szerencsés véralkatát, kik az emberiség legnagyobb kérdéseit oly könnyüszerrel tudják eldönteni. A valódi igazhivő protestans ép oly feltétlen meghódolást kiván a dogmának, mint a katholikus, s a kinek ez nem tetszik, hát patent portae, elmehet; mig az ellenkező szélsőség emberei egy csepppet sem törődve az egyházzal, valóban el is mennek, s uj felekezeteket alakitnak, vagy minden egyházi összeköttetés nélkül élnek. Azt hiszem, hogy a két szélsőség közül bármelyik jutna általános érvényre, az emberiség fejlődésében jelentékeny fennakadást, illetőleg zavart, megoszlást idézni elő. Nem is gondolok e percben arra, hogy hazai interconfessionalis, nemzetiségi, sőt politikai viszonyaink sokkal tanácsosabbá tennék a protestansok uniálását, mint még ujabb felekezetekre szétbontását: csak azon meggyőződésemnek adok kifejezést, hogy a nagyobb egyházak, feltéve, hogy jó uton haladnak, sokkal egyöntetübbé tehetik a társadalom fejlődését, és sokkal több eszközzel rendelkezhetnek annak előmozditására. Ha igy van a dolog, ép oly nagyot vét a társadalom érdeke ellen az, ki a máskép gondolkozót a protestans egyházból könnyelmüen kiküldözgeti, mint az, ki eltérő nézetével azonnal uj felekezet alakitásához fog. „Ha a protestantismus a maga eredetével és mivoltávol iszonyu következetlenségbe esni nem akar“, kénytelen a maga körében a szabadság elve érvényesülését megtűrni, s a dogmatikai eltéréseket nem tekintve, tagjának ismerni mindazt, ki tagja akar maradni; az eltérő nézetüeknek pedig birni kell annyi hittel és bizalommal a protestantismus iránt, hogy az a maga eredetével és mivoltával követ-

kezetlenségbe esni nem fog, s az ellentétes nézetek surlódását, mint a szellemi fejlődés egyetlen eszközét, akadályozni nem szándékszik.

Jóllehet a vélemény-szabadság kérdése a német protestans egyházban sincs valamely megállapodott elv, vagy egyházi törvény által eldöntve: de a folytonosan élő és szervesen fejlődő tudomány s az élénk egyházi élet ezt is megoldotta a gyakorlatban annyira, hogy ámbár a különböző vélemény árnyalatok Feuerbachtól a Hyperlutherthumig teljes szabadsággal nyilatkoznak, mégis csak a ritka kivételek közé tartozik az egyházi hatalom erőszakos közbelépése, s mindig erősebbé lesz a protestantismus azon öntudata, hogy a különböző vélemények nemhogy károsak volnának a prot. egyházban, hanem épen hasznosak és szükségesek, mert ezek által történik annak folytonos fejlődése, a mi a protestantismus életére és létezési jogára nézve lényeges dolog. Nálunk pedig kétszáz év óta az egyház belső fejlődése teljesen megakadván, e tárgyról is ép ugy nem gondolkoztak embereink, mint az egyház egyéb kérdéseiről; a megoldáshoz sem az elmélet, sem a gyakorlat terén nem közelitettek. A mi egyházunkban legfennebb külső okok hozták néha rángatodzásba a megdermedt tagokat, de a belső szerves fejlődést még eddig sem a mi szabadabb beszédünk, sem a debreceniek eretneküldözési törekvése meg nem indithatta; nekik és nekünk egyaránt nincs nagy okunk a tömeg érdeklődésével sokat dicsekedni. A mi szabadabb beszédünktől egy cseppet sem rémült el a tömeg, s a debreceni atyafiak borzasztó vészharang-kongatására egy lélek sem sietett elő a nem égő házat oltani. Ily viszonyok közt a szabad vizsgálódás kérdése is egészen theoretikussá válik, eldöntése talán senkit sem érdekel. Nekem ugy tetszik, hogy e borzasztó közöny maga az egyetlen tény, mely összeköttetésben áll a szabad vizsgálódás magyarországi történetével. Majd meglátjuk.

Révész Imrének mottóul használt szavai kellő tájékozást nyujtanak az iránt, hogy e kérdést a protestantismus eredetének és lényegének, s a szabadság korlátozása következményeinek megvizsgálása után lehet helyesen mogoldani.

Midőn a keresztyénség a 16-ik századba lépett, az egyházi hatalom már teljesen ki volt fejlődve; Krisztus láthatatlan egyháza

átalakult látható és nagyon is érezhető földi hatalommá, s az üdvösség feltétele volt a szigoru engedelmesség ezen hatalomnak. Az egyház mozgásba hozta már az inquisitio gépezetét is az engedetlenek és eretnekek megbüntetésére; az egyén joga végkép megsemmisült a központi hatalom jogával szemben. A baj forrásának felismerése kezébe adta a reformátoroknak az orvosszert is. Vissza kellett térni Krisztushoz, ki a szentek mögött háttérbe szorult, s az egyházi engedelmesség helyére a hit által való megigazulást tenni. Ezen uton lehetett visszaszerezni az egyén jogát, melyet az egyház jogtalanul elfoglalt. Az egyén- vagy az egyházi hatalom joga? ez volt a vitakérdés a protestantismus és a katholicismus közt kezdettől fogva a mai napig. A reformátorok önállóságra és szabadságra hivták az egyént a vallás terén, kezébe adták a bibliát anyanyelvén, hogy lásson és itéljen saját maga az üdvösségére tartozó dolgokban. Ebben is mesteröket követték, ki a zsidó theologikus tételek elismerése helyett az üdvösségre elégnek mondta az istenben való hitet, s ezért ők munkájokat méltán Jézus műve tovább folytatásának s az eredeti keresztyénségre visszatérésnek tekinthették.

Luthernek nem kis fáradságot okozott azon járom levetése, mely iránt élte jobb részén át tisztelettel viseltetett. Kezdetben elismerte az egyházi atyák és a pápai decretumok tekintélyét, s csak a roszul informált pápától a jobban informálandó pápára hivatkozott. Később a pápa helyett az egyházra, illetőleg annak egyetemes zsinatjára felebbezte ügyét, és csak midőn Eckel való vitájában kérdésbe jött, hogy mi oknál fogva tartja a zsinatot csalhatatlannak, és miután Huss iratait valódi keresztyénieknek és evangeliumszerüeknek ismerte fel, holott őt 'a konstanci zsinat azokért halálra itélte: csak akkor állitotta szembe határozottan a mai megromlott egyházzal az ős egyházat és annak legrégibb okmányát. De a biblia betüjének is fölötte állott előtte Krisztus, kinek életét és tetteit a biblia csak emlékezetben tartotta. „A hol mások az irásra támaszkodnak a Krisztus ellen, ott én a Krisztusra fogok támaszkodni az irás ellen“ — mondá, s valóban az ő hivő lelkében élő Krisztusra támaszkodva szabadságot vett magának a Judás és Jakab levelei s az Apokalypsis fölött kemény itéletet mondani. Midőn a protestansok az augsburgi gyülésen hitvallásokat a császárnak átnyujtották,

ennek azon kérdésére, hogy nincs-e egyéb kivánságok, azon nagy jelentőségü feleletet adták: „Most nincs“; a Helv. Confessio bevezetésében pedig ezen gyakran idézett nyilatkozattal találkozunk: „Készek vagyunk azoknak, kik az isten beszédéből jobbakra tanitanának, köszönettel mind helyt adni, mind engedelmeskedni az urban“.

Sem az Augustana, sem a Helvetica Confessio készitői nem szándékoztak azon vallástételek által a protestantismus szabad mozgásának és tovább fejlésének utját bevágni, s kivált az első mind Genf, mind Róma felé nyitva hagyta a kapukat. Reformátoraink ugyan, egynek kivételével, a kevésbé hajlitható természetek közé tartoztak; de az ő szilárd meggyőződésen alapuló makacsságok épen nem volt egy jelentésü az odahagyott egyház dogmatikai merevségével. Ők a vallást nem csak subjective, hanem objective is tökélyesedhetőnek tartották, a jobbnak engedelmeskedni készeknek nyilatkoztak, sőt az idő folytában valóban módosult is nézetök sok tekintetben, a mennyiben Luther Róma felé, Melanchton pedig Genf felé tett nehány lépést; de azért e két férfi, sokban eltérő nézete mellett is a legbensőbb barátságban élt egymással, s mindenben karöltve tudott működni.

Azonban a törpébb utódok nem tudtak az első alapitók magas álláspontjára emelkedni, ők a protestans egyházban csak más dogmarendszert láttak a rómaival szemben; féltek a szellemek azon szabad surlódásától, mely főként Németországon a philippismus és lutherismus közt keletkezett, jól látták, hogy ennek oka a fejlődés utjának nyitva hagyása az augsburgi vallástételben; tehát ezt kellett elzárni, a mi végre a Formula Concordiae által 1577-ben meg is történt.

Az uj eszme ezzel bevégezte hóditó hadjáratát, letette azon fegyvert, melynek eddigi diadalait köszönhette, felöltötte az ellenfél régi nehézkes páncélját, — s ezen tény által a hadfolytatás képe egyszerre átalakult, a támadókból védők, s a védőkből támadók lettek. — De ne előlegezzük a dolgokat, mig szét nem tekintünk a hazai viszonyok közt is, melyek minket közvetlenebbül érdekelnek.

Hazánkban a reformátió mozgalmában a gyülekezetek és lelkészek szabadsága semmiben sem volt korlátozva, s az 1557-i tordai országgyülés már törvényben is kimondta, hogy „Quisque teneat eam fidem, quam vellet, cum novis et antiquis ceremoniis“. A szabadság e korszakában az előbb lutheranussá lett nemzet körében minden akadály nélkül lehetett hirdetni a svájci tanokat, s a többség minden rázkodás nélkül lett reformátussá, ugyszinte háboritatlanul terjedhetett az unitarismus is a keleti és déli részeken, és a szellemek e szabad harcában akkora elterjedést nyert a protestantismus, hogy midőn őseink 1567-ben a Helvetica Confessiot bevették, már a nemzet nagy többsége a megujitott egyházhoz tartozott.

Az emlitett hitvallás bevétele, mely csak nehány évvel történt a Formula Concordiae megjelenése előtt, jelzi körül-belől a szép idők határát. Ekkor volt a protestantismus legjobban elterjedve Magyarországon; itt kezdődik a protestansok türelmetlensége egymás iránt, s itt kezdődnek a visszatérések is a római egyházba. Borzadva olvassuk a magyar katholicismus kegyetlenségeit, melyek sok tekintetben páratlanok a vallási üldözés történetében; de azt se feledjük el, hogy a mily harc folyt hazánkban a három prot. felekezet között: annak épen nincsen több párja a protestans egyházban, sőt még ugyanazon egy felekezet körében is a véleményszabadság korlátozásában egyedül az angol episcopalis egyház multa felül a mi magyar egyházunkat.

A nagyváradi disputatióban 1569-ben a reformátusok egyenesen felszólitották a fejedelmet, hogy a leggyőzött félt véleményeért büntesse meg. János Zsigmondnak erre adott fennkölt felelete egyszersmind a helyzet jellemzésére is érdekes vonásokat tartalmaz: „Mi tőlünk és a miéinktől ti néktek semmi bántástok nem volt. Hogy pedig Mélius Péternek a mi szónkat megmondották, hogy a mi birodalmunkban nem pápálkodik, és a ministereket az igaz vallásért ne kergesse, a könyveket meg ne égesse, senkit hittel az ő vallása mellé ne kötelezzen, ez az oka: mert a mi birodalmunkban, miképen arról ország végzése is vagyon, mi azt akarjuk, hogy szabadság legyen. Továbbá tudjuk, hogy a hit istennek ajándéka, és a lelkiismeret semmire erőszakkal nem vitethetik. Ezokáért, ha ez

határban meg nem marad, szabadon a Tiszántul mehet".*) Egyébaránt Melius debreceni pap és püspök türelmetlensége és üldözési dühe még nálunk is páratlan volt. Én csak azon egy adatot említem meg róla melyet „Debrecen város történelmében" olvastam: „Feljegyezve maradott az 1571-ik évi városi jegyző könyvben, hogy a debreceni tanács előtt Mélius, Patkó Mihály nevü hallgatóját, ennek Blandrata és Dávid Ferenc tanaihozi szitásáért, sőt lelkésztársát Somogyi Mátét is tévelygő értelméért bevádolta. S az eredmény a lett, hogy a lelkésztárs magát kellőleg igazolta; Patkó irányában pedig csak több becsületes emberek közbenjárására, annak engedelemkérése, és azon nyilvánitása után csendesült meg a panaszló, hogy a panaszlott az eretnekségbeni részesüléstől magát távol fogja tartani".**)

A szabadság szép elve, mely az 1557-i tordai zsinaton nyilatkozott, később nagyon sokat módosult Erdély törvényhozásában is. Az Approbata C. 1. R. 1. Tz. 3. cikke már igy szól: „A négy recepta religiokon kivül, in articulis fidei vagy religionis, se privatus akármi rendbeli emberek, se pedig gyülekezetek innovatiot, se pedig szakadozásokat behozni vagy cselekedni ne merészeljenek, sub poena notae infidelitatis". Tehát a reformatio vivmánya a szabadon fejlődő vallásos élet helyet lett négy megállapodott és bevégzett dogmarendszer. És pedig ugyancsak római szagu dogmarendszer lehetett az, melynek papjai 1598-ban Mogioro Benedek superintendenst Nagy-Bányán tömlöcbe vettették, mivel a most általános használatban lévő Gergelyféle naptárt tudományos érvekkel védelmezni merte!

A 17-ik században egy kis egyházjogi vita keletkezett a magyar protestans világban, Szilvás-Ujfalusi Imre nagy-váradi lelkész megtámadta a püspöki igazgatási formát. Ezért Hodászi Lukács debreceni püspök 1610-ben Nagyváradon zsinatot tartott, Ujfalusit hivatalából kitétette, tömlöcbe hurcoltatta, s később Bethlen Gábort rávette, hogy számüzetésbe küldje, hol meg is halt. De az egyház-szervezeti kérdés sehogy sem akart elalunni; nem sokára nehány fiatal ember hathatós szót emelt a presbyterianus elvek mel-

*) A n.-váradi disputatio. Uj kiadás, 130 l.
**) Szücs István: Szab kir. Debrecen város története, 552 l.

lett. Ezen elvek már akkor realisalva voltak a skót, holland és svájci ref. egyházakban, s a viszonyok rövid idő alatt a magyar egyházat is kényszeritették azok elfogadására: de azért az első hirdetőket az 1646-i szathmári zsinat vétkeseknek nyilvánitotta s hivatalaiktól megfosztotta, „mig megtérésöknek világos jelét nem adnák“. Kilenc évvel később a nagy Apácai Cseri Jánosnak kellett megkostolni az üldözést presbyterianus elvei és a Cartesius bölcsészetének terjesztése miatt. 1673-ban ismét a tudomány üldözésében látjuk szorgalmatoskodni a magyar ref. egyházat. Az ekkor tartott radnóthi zsinaton Dézsi, Csernátoni, Pataki és Hunyadi ültek a vádlottak padján a Cartesius philosophiája és a Coccejus theologiája miatt. Dézsi ellen egyik vád volt azon állitása, hogy „a kik valamely dolgot egyáltalában való demonstratio nélkül el akarnak vele hitetni, pápai authoritast tulajdonitanak magoknak“. A papi gyülés Patakit reversalissal rendeli kötelezni, hogy többé Coccejus után nem tanit, ellenkező esetben hivatalából elmozdittatik. Dézsit, „mivelhogy derekasabban a scandalumok Enyedről vettenek eredetet, hogy az ifjuság ennél is inkább ne corrumpáltassék és hogy másoknál is hire legyen, hogy az ataxiát köztünk nem szenvedjük . . . professori tisztiből amovealtassék végeztük. Mindazonáltal predicatori tisztiben megtartatik. Hunyadi Pál ur is, mivel nagy botránkozást tett az enyedi ecclesiában predikálásával: azért ő kegyelme recantalja világosan tudós tanitásával a mit mondott; azt pedig közönséges helyen egy vasárnapon“. Az itélet berekesztése pedig igy hangzik: „His itaque ad extremum non praetermissis: minthogy a Coccejus uram munkái szülték hazánkfiaiban a sok egyenetlenséget: rendesnek ismerjük, hogy scholában, tanitó professor uraimék a rendes receptus authort megtartsák és a mellől dilabálván megnevezett Coccejus irásit ne tanitsák, hanem ő kegyelmek ha olvassák, a közönséges értelemtől különböző opinióit tartanák magoknak. Philosophiát pedig olyat tanitsanak, mely ancilláljon a theologiának és vele consonáljon, hogy scholáink felől az apostol szava reánk ne szabadéttassék: Nemo vos decipiat per inanem philosophiam“.

A személyek felől hozott itéletet Apafi fejedelmi kegyelme csak dorgálássá változtatta; de „Coccejus felől és a philosophiáról irt ő kegyelmek tetszését approbálta.“

Apafi után még pár évtizedig tartott az erdélyi fejedelemség

végvonaglása, mig 1711-ben, a szathmári béke után teljesen megszünt. Itt szakadt meg a magyar protestantismus tudományos fejlődése is végképen, miután már azelőtt is egy századon keresztül, mint nehány futólagos vonásból láttuk, teméntelen akadálylyal küzdött. Protestans irók általában az üldözéseket adják okul; de meg kell jegyeznünk, hogy habár III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt sem pihent egyházunk rózsa párnán: de ekkori bajai távolról sem hasonlithatók a pozsonyi inquisitio, eperjesi törvényszék, vallásháboruk és gályák századáéhoz, — ezen alapon tehát nem csökkenésnek, hanem egy kevés emelkedésnek kellett volna bekövetkezni; azonban megforditva történt. Egyebütt kell tehát az okot keresnünk, és pedig épen abban, hogy egész 1848-ig a gyalázatos VI. Sándor pápa által feltalált censurát a magyar protestans egyház is hivatalosan gyakorolta a maga irodalma fölött. Ezen másfél század semmi örökséget nem hagyott ránk, olyan ezen idő, mintha ki volna törölve egyházunk életéből, olyan mint egy hosszu lázas betegség az egyes ember életében, mely megfosztja eszméletétől, teste-lelke erejétől, elfeledteti vele multjának részleteit, s még az üdülés után is meglátszanak borzasztó nyomai. Ki ezen másfél század b e l é l e t é n e k történetét meg fogja irni, alig hagyhat róla egyebet emlékezetben, mint hogy Sinait, ki ezen korszak legnagyobb egyházi tudósa volt, a többségétől eltérő egyházjogi nézeteiért elüldözték debreceni püspöki székéből, s a legnagyobb nyomorban engedték meghalni; hogy Benkő, a Transsylvania nagy irója, némi csekély tiszteletlenségét az erdélyi consistorium iránt azzal fizette meg, hogy a kert alatt veszett el éhen; és hogy a derék Tarcy Pápán silentiumot kapott a Hegel philosophiája előadása miatt.

1842-ben Török Pál és Székács József pesti lelkészek meginditották a „Protestans egyházi és iskolai lapot“. Ezen folyóirat jelent meg először, hosszu idők után, a protestans egyházi censura gyámkodása nélkül, bár a közönséges censor ellenőrzése mellett. Nem akarom innen következtetni a szabadság azon uj korszakát, mely mint hajnalpir derült fel egyházunk beléletében az uj lap megindulásával. Igaz, hogy a mi egyházi hatalmasságaink nem jó szemmel nézték azon bátor és ügyes harcot, melyet az uj lap sok elavult intézmény ellen folytatott, és a lap terjedését tehetségök szerint több helyen gátolták; és az is igaz, hogy az állami censor a lap

erős rationalistikus, sőt modern szellemének nyilvánulását legkevésbé sem akadályozta: de azért nem következtetem ezt onnan, hogy mi saját magunk nagyobb zsarnokai voltunk a lelkiismeretnek, mint az a borzasztó pápista helytartó tanács és bécsi kormány. Ám, következzék ez a megváltozott időkből! Az a nemzeti szabadságvágy általános fellángolásának korszaka volt, midőn a kitünő szellemek egyszerre minden téren munkához láttak, romboltak és épitettek, midőn az ész és jó akarat volt a derekak egyetlen nemes levele és testvéri jelvénye. A kormány közegei csak kételkedve merték háborgatni a szabadság nemes harcosait, s én elhiszem, hogy az uj idők szelleme egyházunkat is annyira átjárta, hogy habár egyes hangok emelkedtek is körében az uj eszmék hirdetői ellen, de az egyetemes egyház nem lett volna hajlandó őket holmi régi dogmákkal. és beporosodott kánonokkal üldözőbe venni.

Kevesen emlékeznek már a régi „Prot. lap“ harcaira, melyeket az a véleményszabadság mellett és a visszaélések ellen folytatott; öreg emberek lettek, kik ott probálgatták először ifju szárnyaikat a repülésben, s most már csak keveseknek van módja azon régi lapokba pillantani. Pedig a „Prot. lap“ megindulása kétségkivül a régitől egészen különböző uj időt jelez egyházunk életében. Ez a lap volt az, mely másfél század után először bátorkodott egyházi hatóságaink eljárására és régi intézményeinkre észrevételt tenni, s kimondta, hogy sok mindennek máskép kell lenni jövőben, mint volt eddig. A mi jó és üdvös változás a lefolyt harminc év alatt egyházunkban történt, mindaz már ott jelezve, inditványozva, sürgetve volt; azért a szives olvasó elnéző lesz, ha e lap hét évi működésénél hosszasabban megállapodom.

A mai Debrecen elrémül egy oly egyházi egylet létezésén, melynek tagja lehet bárki felekezeti különbség nélkül, — s ime az 1844-i „Prot. lap“-ban (419. l.) egy „magyarországi protestansegyletet“ tervez Jeszenszky László, melynek „célja a vallásra, az egyházra és a nevelésre vonatkozó jó könyveknek kiadása“, és a melynek „tagja mindenki lehet, ki célja előmozditásához járulni akar“, — kétségkivül a pápista és unitárius is.

Ellenünk vádul hozatik fel Debrecenben, hogy a tudományos és vallásos világnézlet közt támadt meghasonlásról, a kettő kibékitésének szükségéről beszélünk, — s im a régi „Prot. lap“ irói már

látták ezen anomaliát. F. A. az 1844-ki évfolyamban (3. sz.) a symbolicus könyvek kijavitásáról értekezvén, igy szól: „Ohajtanám, hogy a kijavitás a kor tudományosságával versenyt tartó józan exegesis szerint történjék.“ „Vizsgálni kell a symbolumokat elfogulatlanul, a korszerü tudományos előhaladás készületei között,“ a protestantismusnak „az azokban létező hibákat el kell hagynia, ki kell igazitnia, ha haladási szellemét megtagadni nem akarja.“ Még világosabban, s a modern szellemtől öntudatosabban áthatva szól a „Helv. hitv. Tiszántuli egyházkerületi életképek“ szellemdús irója: „Igenis — feleli Vezendi Pál — ha a theologia más tudományokkal lépést tart, és ezek resultatumait mintegy feldolgozza. Oh, mert a régi dogmatica theologián keserves, sőt gyógyithatatlan sebeket ejtettek a többi előre haladt tudományok.“

„Csak igen rövid szemlét kell e felőli meggyőződés tekintetéből, a tudományok s ezeknek a theologiára kiáradt hatásuk felett tartani, s elég Luther és Kalvin korátó kezdenünk. Ők az Augustin pater philosophiájához ragaszkodtak, s bármint igyekeztek is a szent könyv igéihez alkalmazni magokat: Augustin philosophiájának hatásától menekülni nem tudtak. Ez elfogultság miatt találtak ők a bibliában oly tanokat minők: Ádám esetének imputatiója s az embernek minden jóra tehetlensége. A reformatió után minden nevezetesb philosophiai rendszer, pl. Cartes, Leibnitz, Wolf, Kant, Fichte, Schelling, Hegel rendszereik nem csak a kijelentésnek, csudáknak, titkoknak theoriájába vágtak bele: de a régibb dogmatika sok egyes részein is nagy reformatiót vittek véghez, mint az isteni büntető igazság eszméjén, eredendő bünről, helyettes elég- tételről szóló tanokon.“

„A tapasztalati tudományok még érzékenyebb vágásokat tettek, mint a speculativa philosophia. Az előtt minden historicus Mózes könyvén kezdte a történeti tudományt, s melyik az most, ki ezzel megelégednék? A geologia, összekötve az astronomiával, földgolyóbisunk több nagy változási epocháit tanitja. Ha a régi világ értelme szerint, mely csak a közép-tengerre fekvő száraz földet ismerte, az özönviz általánosnak tartatott, mely a föld minden hegyeit elboritotta; s ha lehetőnek képzelte minden állatok közül néhány párnak a bárkába vitelét: ma már mindez lehetetlen, — mert ismerjük a földgolyóbisát, a tenger fölemelkedésének törvényeit, s egy oly általános özönviz, mely minden hegyeket elboritott, mathe-

matice nem lehet. És mikép mutatná meg ma már theologus, hogy azon állatok, melyek csak Amerikában, csak Afrikában, csak a polus körül otthonosak, Kis-Ázsiába jöttek Nóéhoz, ki őket a bárkába fölszedte, s ott a clima és eledelek különbsége dacára, egyiránt táplálta? Mikép mutatná meg, hogy azok mindegyike ismét visszatért eredeti honába..... Ki győzné megemlitni a természetvizsgálók s utazók tapasztalatai s cáfolhatlan állásai által megrázkódtatott régibb dogmaticai tételeket?"

„Bizony a theologusnak, — ha ugyan tudatlan vagy tettető lenni nem akar, ha a ker. vallást és ennek következtében a tiszta erkölcsiséget buzgó lélekkel tanitni s terjeszteni kivánja, nem szabad ignoralni a philosophia, physica, geologia, geographia, astronomia, historia, philologia vagy bármelyik tudománynak is resultatumait. Nem csak ignoralnia nem szabad pedig, de sőt a theologiába bele kell dolgoznia."

„Ugyan mit mondanánk, ha egy polgárzat semmit sem akarna tudni a tudományoknak törvényhozásban, katonai dolgokban, finánciában három század óta tett előhaladásáról? Ha magát a 16-dik század nézetei szerint kormányozná belül, s viselné a külső hatalmasságokhoz? Volt egy ilyen státus, — a lengyeleké — és sorsa tudva van. Van még egy másik — az ozmanoké — s erőtlenségét ki nem ismeri? A theologia oly viszonyban áll a többi tudományokhoz mint Európának egyes státusa a szomszéd státusokhoz. Mikép isolálhatná tehát magát? mikép lehetne ignorálni azt, mi más tudományok birodalmában történik, s az ő fennállását oly sok oldalról fenyegeti??... És ime, a tudományok resultatumainak a theologiában feldolgozását tüzte ki célul a protestans rationalismus." (Prot. l. 1845-ki 274. l.)

Geduly Lajos, most a dunáninneni evang. kerület érdemes püspöke, akkor, és kétségkivül most is a szabad vizsgálódás legbátrabb harcosai egyike, igy ir: „A protestantismus szabad vizsgálatot hirdet mindenekben, absolut tekintélyt, az isteni kinyilatkoztatást kivéve, nem ismer, sőt még ezt is az ész probakövének veti alá, megemlékezvén sz. Pál apostol intéséről: mindeneket megpróbáljatok, a mi jó, azt megtartsátok." És imé, nemde ezen elv is általános uralmat vivott ki jelenleg magának, nemde az emberi ész mozog és forr mindenfelé, vizsgálatát évezre-

dek tiszteletteljes porával zománcozott dolgokra is kiterjeszti és elvét, javal, ront, s épit fáradatlanul.“

„Ezen utolsó elv főleg az, mi a jelenkor embereit mindenek felett általhatá, sőt ezen elv az, mely a protestantismusból vevén eredetét, most már magára e szülőanyjára nagy erővel visszaveté magát. És ezen busuljunk-e? Én legalább nem busulok, hanem e tüneményt is ujra örvendetesnek mondom minden igazi protestánsra nézve. Hitvallásunk, egyházunk maga-magát tagadná meg, ha a szabad vizsgálattól az őt magát illető dolgokba is visszaijedne, ha türni nem akarná, hogy az emberi ész jobb belátása szerint, benne és rajta is változtatásokat, reformokat tegyen. Igenis, változtassunk, reformáljunk mi egyházunkban is: erre teljes jogunk, és erre bizony sok részben szükségünk is vagyon.“ (Prot. l. 1844. 6. sz.) Egyébiránt Geduly dogmatikai álláspontjára minden magyarázat nélkül is kellő világot vett azon körülmény, hogy ő a prot. unio hive és harcosa volt. (1846. 25. sz.)

A jó debreceniek irataiból az tünik ki, mintha mi találtuk volna fel azon istentelenséget, hogy az észnek joga van még az isteni kijelentés fölött is itélni, — holott elődeink e tekintetben is feltalálhatók a régi prot. lapban. Széky Béla, a dunántuli kerületnek közelebbről elhunyt derék főjegyzője e tárgyban igy nyilatkozik: „Megütközhetnék valaki azon, hogy az előadottakhoz hitünk alapossága, sőt az isteni kijelentések ránknézvei érvényessége okosságunk helybenhagyásától függesztetvén fel, szellemi felsőbb életünk egy tévedhető biró itélete alá rendeltetett: azért nyilvánitanunk kell, hogy ezt nem csak a valódi hit s igaz vallásosság természete kivánja, hanem még az a tagadhatlan körülmény is, mely szerint a bölcs teremtő ugy alkotta eszünket, hogy ennek az elébe terjesztett tárgyak fölött itélnie kell,“ stb. . . . „Mi keresztyének vagyunk, azért főgondunk az uj szövetségi szent kánon. Mit tapasztalunk ebben? azt, hogy tartalmában sok olyan tárgy van — mi tanuságot ád ugyan — de nem kijelentés, nem isten igéje, nem vallási igazság.“ (Prot. l. 1844. 32. és 33. sz.)

A közös énekes könyv sem a protestansegylet tagjainak uj eszméje, — bár hiszem, hogy ezen egylet sürgetni fogja létesitését, — hanem Székács József mondta ki először 1846-ban (Prot.

l. 629. l.) sőt ugyanő nem csak ezt, de egybevágó liturgiát is sürgetett a prot. felekezetre nézve; Horváth János pedig egy közös protestans káté szükségét mondta ki (1844. 24. sz.) „az eltaszitó dogmák vagy egész elmellőzésével, vagy csak rövid megjegyzésével."

A debreceni testvéreknél az ujabb időben nevünk „az unitaria popaganda," — mintha előttünk senkinek sem is lett volna aggodalma a magyar protestansok közt a szent háromság dogmája iránt! Az 1847-ki prot. lapban (442. l.) Válka János egyházi ev. lelkész igy ir e tárgyról: „E szó „szent-háromság" nincs a bibliában, és különösen nincs az uj testamentumban; már pedig a mi ebben nincs, nem lehet az a keresztyén egység megismertető jele, nem egységünk temploma, nem keresztyén seregünk köz-zászlója; hanem azzá lehet egyedül Jézus és az apostolok tanitása; lehet azzá az uj testamentum, de nem a betü, mely megöl, hanem a szellem szerint, mely megelevenit, magyaráztatva. Jézusunk előtt a szent-háromság ismeretlen, valamint az apostolok előtt is; Jézusunk istenéhez, az atyához imádkozott, az ő tanitványai is; és a midőn ellenségei (Ján. 10, 33—36) azt hányták szemére, hogy istenitené magát: megmagyarázá nekiek, mely értelemben teszi; és ha ő az, tehát mi is mindazok vagyunk, mert barátinak s testvérinek nevez. A szent-háromság tehát, Jézus és az apostolok értelmén kivül magyarázva, nem a keresztyénség közös zászlója; ez csak a keresztyén épületnek, ugy a mint azt a keresztyén igyekezet és buzgóság Jézusra és az apostolokra nem ügyelvén, felépitette, az egésznek egy szárnya, egy részecskéje. Kizárjuk-e hát az unitáriusokat s számtalan másokat?" Ugyanő azon kort sokban meghaladó tiszta látással nyilatkozik a dogmákról általában. Kimondja, hogy isten és felebarátok szeretete az üdvösségre tökéletesen elegendő, hogy Jézus és az apostolok „uj dogmákat nem csináltak", — „a dogmákat s hitvallásokat buzgó keresztyén zsinatok fogalmazták; egyiket a másikára rá kényszeritették; patakokban folyt miattok az emberi vér; dühödött az embertelen gyülölség; kihalt közülök a Jézus hite, — és igy fog az ezentúl is maradni, mindaddig, mig az emberek nem szünnek meg a hitvallások készitésétől." (Prot. l. 1847—40. szám.)

Az uj korszak harcosainak sorában látjuk Tóth Mihályt,

ki akkor losonci lelkész volt, ma debreceni theologiai tanár. „Prot. főiskoláink hittani oktatóinak — irja ő — nemcsak szabad, de szükségkép a haladás jelen lépcsőjén kell előadni minden theologiai tudományokat". „Ha azt akarjuk, hogy a vallásnak az életre, s kivált magasabb tudományos miveltségü emberekre igazi befolyása legyen, meg kell azt tisztitanunk a puszta tekintet porától, mely mint a ker. vallás menyei tudományától idegen és annak belső lényegére nem tartozó dolog, csak kivülről ragadott arra, és szükséges, hogy a mai nagy tökélyre emelkedett prot. theologiai kritika állását, mely nemhogy a tiszta vallásos érzelmek s kegyességnek valamit ártott volna, de sőt inkább a vallást a többi tudományokkal kibékéltetvén, magas trónjába vissza ültette, szüntelen szemünk előtt tartsuk . . . . E szavakban ki van világosan mondva a protestestantismus szellemének főelve, a haladás és tökéletesedés." (1844 — 9. sz.)

Különösen kedvesen lep meg azon évek férfiainak sorában Hajnal Ábel, jelenleg a hatalmas békési tractusnak még hatalmasabb főesperese. Oh mily gyakran lehetne őt idézni mostani debreceni barátjai ellen; de fájdalom még saját maga ellen is.*) Az ész jogának, a tiszta rationalismusnak, az ennek alapján létesitendő protestans uniónak buzgóbb, elszántabb és alaposabb tervü harcosa egy sem volt akkor, mint ő, kinek nézete szerint „a mindig tökéletesbülni törekvő ész eleibe véghatárt, non plus ultrát vonni anynyi, mint a protestantismus életgyökerén halálos döfést tenni". (1844 — 36 sz.) és a ki most mégis anathemát szor „a légvárak épitgetésére egyedül alkalmas rajongó ész" ellen. (Figy. 1873. 38. l.) Az uniót ugyan akkor nem tartotta kivihetőnek, de tanácsolja, hogy „mindenik prot. felekezet kezdje el az uniót önmagában, azaz: „rostálgassa, tisztogassa tanait s szertartásait; előtte tartva, hogy Jézus vallásának elve az észszerü egyszerüség. E tekintetből: tágasb mozoghatási tér a főiskolák oktatóinak". (1847 — 34 sz.) De azért nem kell felhagyni a törekvéssel, hanem szükség „időről időre fúdogálni az unió ellökött szikráját (u. o. 32. sz.) Az ő félreérthetlen egyenességével megmondja azt is, mikép fogja fel az uniót: „Szerintem vallási unió csak a rationalismus lobogója alatt reményl-

*) l. Figyelmező 1873. 34 — 41. l.

hető" ; (1847 — 32. sz,) ezért „fájlalja", hogy „a józan rationalismus fáklyája nem oly tiszta fényben lobog Némethonban ma, mint csak kevéssel ez előtt." És mint igazi szélső rationalistához illik, kinek a gyakorlati becsületesség és jóravalóság iránt elég érzéke van ugyan, de a sziv gyöngédebb vallásos szüksége iránt nem sok, ily határozott szókban kiált fel: „Moral, uraim! a templomban a népnek, sokkal inkább mint dogma" (1844—36. sz.) Még akkor nem részesült volt a fiatal békési pap sem az esperesi méltóságban, sem azon felsőbb világosságban, mely a mai Figyelmezőben felfedeztette vele, hogy „Jézus evangeliuma nem csak erkölcsi törvényt s parancsokat, de hitigazságokat is foglal magában", melyek közé sorozza „a testi feltámadást" is, jóllehet e dogma 1844-ben sem volt „a rationalismus lobogójára" irva.

Végezzük be idézeteinket a valóban nagytiszteletü vámosi Pap István szavaival: „Töröld el az okosság használását a vallásban: azzal együtt eltörlötted a vallásnak a szivbe jótékony befolyását is, — eltörlötted az élő s munkás hitet; mert a mit én nem gondolhatok, nem érthetek, s belső meggyőződéssel nem hihetek, annak nem lehet ereje megjobbulásom s megnyugtatásomra. Csak emlékeztető tehetségemben van az, mint holt hit, melyet hiában tanultam. . . . . Ha nekem csak azt kell hinnem, mit több századokkal ez előtt hittek eleim, s csak azért, mert ezek is ugy hitték: ugy én nem világosodhatom, és vagy vakul kell hinnem, vagy más tudományoktól világosittatva, hitetlenségbe kell esnem; és egyik szintugy mint a másik, halála az istenben való életnek, az erkölcsi jóságnak. . . . Nem a symbolikus könyvek, hanem magunk bilincseljük meg kezeinket, hogy a másokét is megbilincselhessük. Magunknak nem tetszik a Jézus könnyü s gyönyörüséges igája, s önként vesszük magunkra az elhordozhatatlan jármot, mitől mind az evangelium, mind hitvallásunk szabadokká kivánt bennünket tenni, s az egyháznak mind belső, mind külső reformjára nézve gátoljuk az isten országának eljövetelét". (1847 — 7. sz.)

Kemény beszédek voltak ezek egy oly egyházban, mely másfél századon át csak olyan szerü tengéletet folytatott, minőt a keleti egyház már ezer év óta él. Egy uj világ volt ez, melyet nehány avatott ismert ugyan egész történeti kifejlődésében; de a nagy tömeg nem értette, s veleszületett ázsia conservativismusánál fogva irtód-

zott mind ujságától, mind a vele járó nagyobb munkától és mozgalmasabb élettől. Természetes tehát, hogy ellene szegült.

Két igen becses dolgozat van a régi Prot. lapban, mely jellemzi akkori egyházi hatóságaink magatartását a lapban megindult szabad eszmeáramlattal szemben. Az egyik: „a magyar protestans lap kronikája“ Dobos János mostani dunamelléki generalis notáriustól. Vegyük át ennek érdekesebb részleteit: „És lőn nagy ingerültség az impertinens lap ellen! A világi rész megvetette, összeszidta, ignoralta; az egyháziak ellene szövetkeztek, nem az igazság és nyilvánosság utján, hanem szokás szerint más uton. A nagy Bábel tornya alatti munkások, a helyett hogy egymást kinevették vagy megértették volna, a tolmácsoló szegény lapra fogták az egész bajt, megverték, kenyerét elvették. Van kezünk között egy hiteles levél, melyben nevezve vannak alföldi gazdag református papok, kik többnyire debreceni séniorok, öreg diákok valának, kik fogadást tőnek, hogy e gonosz és egyháziatlan irányu lapot nem járatják, nem olvassák. Vannak esperesek, kik ott, hol lehetett, kötelességgé tevék nem pártolását, stb“.

.. „Kemény beszédek ezek, kiáltának a régi kerékvágás emberei, túl a Tisza, tul a Duna, erősen belerozsdásodva az ordo régi hüvelyébe, zörgött és csikorgott, kinjában a zsinatot hivta segitségül. Néhány anticato esperes és ülnök sehogy meg nem foghatván, mi köze a lapnak az ő zárt consistoriumához, kis hiján, hogy le nem kendezte a szerkesztőket, s a jámbor tudósitók és lapbarátok ellen megkezdé az üldözést“.

.... „Igy ritkultak, igy fogytak mindig az előfizetők, s mig más helyeken győzött a haladás és tisztitás szelleme: a magyar protestans egyházban veszett neve költetett.“ ....

..... „Debrecen collegialis szelleme még mind ez ideig nem barátkozott meg a nyilvánossággal, 573 lelkész közül egyetlen egy sem tudta, merte vagy akarta megirni csak egyetlenegy kerületi gyülését is. Az utolsót, melyről valamit tudunk, az 1842-iki Berliner Krzeitung 4-ik számában olvastuk. Ott a függés és tekintély nem önként jő, hanem követeltetik, még pedig iskolás fokozat szerint. Conservativ elve hű pártolóit már előre kiszemelve ott állogatja fel közel maga körül mint fekete sereget, hogy veszteglő intézet vagy zárvám képében leeresszе a sorompót minden egyházi reform előtt,

vagy elébb — mint a dunamelléki superintendens-választás kérdésénél — felhányja mindenik uj elvnek utlevelét, táskáját, nincs-e benne valami contraband? Itt vannak csoportban azon nagytiszteletü férfiak, kik büszkén felfogadták, hogy a lapba nem irnak, azt nem olvassák, kik a baranyai és más meteoroktól megijedve, bezártak ajtót ablakot, hogy hozzájok egy sugarocska se szürődjék be. Vannak a tisztelendő férfiak közt nehányan, kik Debrecenben énfölöttem is esküdt diákok valának, és nem egyszer idéztek szék elébe a sero surrexit-ért; megfordult a kocka, és ha isten éltet visszaadom a kölcsönt — igen uraim! a későn ébredésért én idézem önöket az intelligentia széke elébe, és nevöket felolvasom. Egy főpap, káplánját, ki a lapba irni mert, e tettéért megrótta. Egy nagy befolyásu esperes, azért, hogy róla a lapban olyasmi mondatott, mit maga sem tagadott: behajtá ezt és többé nem olvasá. Egy főiskola tudós oktatói nem átallanak azzal dicsekedni, hogy lapunk kezöktől soha nem szenynyesedik. És kérdem, csuda-e, ha egy lap ennyi malapropos elleneivel küzdeni nem bir, csuda-e, ha a szerkesztőknek nincs kedvök munkájokon felül fizetni is“. . . . „Hagyjuk veszni a lapot, de egyuttal irjuk rá sirkövére, hogy egyházunk még nem birja el az igazságot, és hogy a magyar protestans egyháznak még egyetemes élete nincs“. (1844 — 21. sz.)

A másik dolgozat, melyről már fennebb emlékeztünk, az: „Életképek a helv. hitv. tiszántuli egyházkerületből“. E szellemdus korrajz egyik legbecsesebb kincse a régi lapnak az utókor számára; de elbeszélési alakja nehézzé teszi belőle az idézést. Olvasni kell azt egészen, hogy hű képét lássa az ember egyházunk nyomoruságainak, a papok közt uralkodó üldözési szellemnek, s általában papjaink tudományos és társadalmi miveltségének; hogy: „a tiszteletes és tudós hitszónok urak a magyar gramatikát sem tudják, s mivelt ember elcsömörlik a gramatikai hibákkal tele lévő, de dologtól, velőtől üres egyházi beszédeiktől. Ők, mióta post cathedram haza vitték a Catharinát, megforditják az ügyet, post Catharinam áll a cathedra. Mióta hivataljokat elkezdették, azóta tudományos könyvet nem olvastak, sokkal kevésbé hozattak. Alig van egész egyházkerületben egy pár vidék, mely Allg. Krch Ztg-ot járatna, Litteratur Zeitungot egy sem hozat.. Sőt még a Prot. egyh. és isk. lapokra sem jut költsége számos pre-

dikátorainknak", — — hanem e helyett inkább hajtó vadászatot tartanak az esperesek a lap olvasói és dolgozó társai ellen, stb. stb. Érdekes nagyon az ő képök a társaságban, hol mig a világi elem s nehány képzettebb pap, áthatva az uj korszak mozgalmától, tervez, okoskodik, lelkesül és lelkesit: Boros Márton esperes ur felveszi a kancsót és iszik, és a társalgás minden ujabb fordulatát megragadja és iszik, sorba adja társai közt az „orrost", és a nagytiszteletü társaság rákezd egy szellemdus papi nótára:

„Igyunk, barátim! csendesen,
Vágtat az idő sebesen,
Az órros hadd kerülgessen!

Sült lúd járjon e szobában,
Ugorkát tartson szájában,
Ezt kiáltván: gi! gá! gá! gá!"

De legyen elég azon korszak jellemzésére. Oly viszonyok, minőket a magyar egyház teremtett magának iszonyu mozdulatlan orthodoxiájával és az eltérő vélemények kicensurázásával és üldözésével: csak ilyen tudatlan és miveletlen papságot nevelhettek!

Nem sokára a forradalom elsöpörte a Prot. lap alkotását, sőt magát a lapot is, s ez csak tiz évi szünetelés után indulhatott meg ujra. Alig kezdte meg pályafutását, már ötödik évében kénytelen volt láncsát törni a vélemény szabadsága mellett, az eretnekités ellenében. Akkor nyert fényes diadala nehány évre biztositotta egyházi életünk és tudományosságunk szabad fejlődését; de imé egészen váratlanul, épen az, kinek tiz év előtt a szabad eszmék diadalából oly kitünő rész jutott, ki akkor oly nemes bátorsággal hirdette, hogy ha a protestantismus a tudomány mezején nem adja meg az egyes tagoknak a vélemény-szabadságot: akkor a maga eredetével és mivoltával iszonyu következetlenségbe esik: most a vádlottak padjáról átköltözött a vádlók kényelmesebb karszékébe, s egy hozzá nem illő tábor élén szorja régi párthivei ellen az eretnekség vádját s izgatja ellenök az egyházi hatóságokat!

Ez futólagos vonásokban nálunk a prot. vélemény-szabadság története, — szomoru és gyászos ez is, mint a magyar történetnek

minden lapja, s kétszeresen szomoru, mert mi tettük azzá, mert csak tőlünk függött, hogy ne legyen az. E téren nem a török vagy a német fosztott meg szabadságunktól, hanem a magyar. A helyett, hogy „a reformátio vivmányainak élő és a lelkiismeret szabadságával egyező birtoklására és tovább fejlesztésére törekedtünk volna; a helyett, hogy mint a reformátorok élő és valódi örökösei mindnyájan átküzdöttük volna legalább lényegében azon harcot, melyet ők vivtak: a római katholikusokhoz hasonlóan anathémát szortunk minden szabad megmozdulás ellen".*) Pedig a protestantismusban, mind eredeténél, mind lényegénél fogva nem csak szabad, hanem épen szükséges és hasznos, hogy különböző vélemények legyenek, s a vélemény-szabadság korlátozása valamint a multban mindig kárára vált a protestans ügynek, ugy a jövőben is annak romlását fogja okozni.

A protestantismus története a 16-ik század végén és a 17-ik egész folyamában szomoru visszaesést mutat mindenütt. Szolgai módon ragaszkodott nem csak a bibliának, hanem a symbolicus könyveknek is minden szavához; a közös keresztyén hitigazságokkal kevesebbet gondolt, de annál nagyobb sulyt fektetett az eltérő dogmákra, és ezekre nézve oly nagy türelmetlenséget tanusitott, hogy gyakran a katholikusok is megszégyenitették. Spener, kinek nevét ma orthodox és modern protestansok, sőt még a kevésbé elfogult katholikusok is tisztelettel emlegetik, mint mi egy szent Bernhardét vagy assisi sz. Ferencét, kénytelen a prot. egyházról ily nyilatkozatot tenni: „Ugy látszik, hogy néha egyik vagy másik doctor, professor vagy facultás tekintélyét fennebb akarják becsülni, mint a pápistáknál magának a pápának és bibornokjainak tekintélyét, mintha azoknak hatalma volna, hogy a ki nem az ő methodusok szerint tanit, nem az ő szavaikat viszhangozza, s nem ir alá, azonnal minden következtetést, a mit ők a symbolikus könyvekből kivonnak: azonnal eretneknek nyilvánitsák, s ilyen vagy amolyan

*) Révész Imre szavai, más vonatkozásban, de nem más értelemben. V. ö. Prot. l. 1863. 965 — 6. l. és Egyházi Reform 1872. 105. l.

névvel felruházzák. Mi volna igazságosabb, mint ha isten egyházunkat ujból a pápa hatalma alá adná, mivel ennek maximái nekünk oly nagyon kezdenek tetszeni.“ És Zinzendorf, kinek hernhuter telepeit ma is a legnagyobb lelki gyönyörrel fogja szemlélni mindaz, kiben a szép és nemes iránt fogékony sziv lakik, és a kinek bő alkalma volt megismerkedni az egyházak hatalmasságaival, eként panaszkodik: „Mig a katholikusok szájokban hordják az anathemát ellenfeleik ellen, addig gyakorlatban sok méltányosságot és szeretetet mutatnak; ellenben mi protestánsok a szabadságot hordjuk szánkban és pajzsunkon, de a gyakorlatban a lelkiismeretnek valóságos hóhérai találtatnak köztünk.“ A protestantismus midőn igy cselekedett, félreértette saját magát, megfeledkezett saját életelvéről, nem tudta felfogni mily nagy erő rejlik rá nézve a lelkiismeret szabadságában. Alkotott egy dogmarendszert, mely különbözött ugyan a Rómáétól; de ép oly feltétlenül kellett hinni mint amazt, sőt még azt is megengedte magának, hogy az ő absolut igazságától eltérő tévelygés nyilvánulását akadályozza, szükség esetén fegyverrel is. „Ha a pápisták babonájokat az ártatlan vér kiontásával igyekeztek védelmezni: vajjon egy kegyes felsőségnek semmit sem lehet merni az igazságért?“ Kálvin e szavai mutatják mily közel állott még akkor a protestantismus Rómához.

Én nem akarom kétségbe vonni, hogy ezen protestans dogmarendszer még ilyen alakjában is jobb volt a rómainál, sőt inkább most utólagosan a történelem világánál látom, hogy a protestantismus sok és nagy tévedései dacára sem lett soha olyan rosszá, mint volt a katholicismus, mert a hit- és lelkiismeret szabadságából nőtt ki, s ezen eredeti principiuma minden ellenállást áttörve többször diadalmaskodott az orthodoxián s ismét felnyitotta a keresztyénség bezárult örök forrásait. A reformátori szellem egyes fellángolásai mindannyiszor egy-egy hatalmas lépéssel előre vitték az emberiség fejlődését, — és ez végkép lehetetlen volt a katholicismusban a maga principiumánál fogva. Ebben állott a protestantismus előnye, tévedései dacára is, a mint most negyedfélszáz éves történetéből meg tudjuk itélni, s ezen előnye az, miért ragaszkodnunk kell hozzá még tévedései korszakában is, áldanunk akkor is, ha anathemával

sujtana, mert tudjuk, hogy munkánk nem veszhet el benne örökre, hanem jőni fog egy jobb kor, mely után buzgó imádság epedez százezrek ajakán!

De a sülyedés első időszakában élők ezt nem láthatták, a két absolut dogmarendszer közt a különbséget fel nem foghatták, s ezért tömegesen tértek vissza a római egyházba, mely legalább önmagával nem versengett. A 17-ik század kezdete óta a protestantismus Német-, Angol-, Francia-, Magyarországokban, Hollandiában és Svájcban egyaránt vesztett, ellenben a katholicismus nyert folytonosan, egész a mai napig. Magyar- és Franciaországokra nézve legalább lehet hivatkozni az üldözésekre, s ezeknek pusztitó hatását tagadni bizonyára senki nem akarja; de hát a többi országban, hol megforditva a katholicismus volt üldözött, vagy legalább is hátrányos helyzetben, miért találkozunk ugyanazon jelenséggel, és miért nem az ellenkezővel sehol? Azért, hogy a dogmatismus az ellenfélnek volt természetes és kipróbált csatatere, mi pedig szabadsági jelszónk mellett folytonos ellenmondásban és belső meghasonlásban állottunk rajta. A dogmatismus mint következetlenség, ránk nézve nem az erő, hanem a gyengeség forrását képezte s állandó belviták és szakadások okozója lett. Annyi felekezetre oszlottunk, hogy azoknak még a számát megmondani sem volna könnyü. Legtöbb szakadás történt az anglikán egyházban, s a methodisták, quäckerek, swedenborgianusok mindig az angol egyház merev dogmatismusát adták okul, eredetileg nem szakadásra, hanem csak bensőbb keresztyéni élet folytatására hivták fel az embereket; de a puszta formalismusba sülyedt egyháznak csak anathemája volt ellenök, még az oly nemes és komoly fiatal methodisták elln is, a mi aztán a belső reform-törekvést külön egyház alakitására kényszeritette.

A kath. egyházba visszatérések és a protestantismusnak sectácra bomlása a drága bér, mellyel egyházunk a tiszta és hamisitatlan orthodoxiát megfizette.

A mi magyar egyházunk is adózott mindkettővel nagy mértékben, s épen jelenleg is alakulóban van kebelében egy nazarenus felekezet, melyről annyit legalább tudunk, hogy az egyház orthodox dogmáinál és külső formuláinál többre becsüli a gyakorlati kegyes életet. E kettőn kivül mi még adózunk az egyedül üdvözitő orthodoxiának az egyházi tudományosság oly nagy pangásával, minőre

nincs több példa a protestans világban*), és a gyakorlati egyházi életnek is páratlan sülyedtségével. Eddig hazánkban az orthodoxiáé volt az ország és a hatalom, s vajjon legalább orthodox irányu irodalmat teremtett-e olyat, minőt három millió embertől méltán várni lehetne? vajjon alkotott-e oly nagyszabásu gyakorlati intézményeket, minőkre három millió ember képes volna? Nem járunk-e koldulni pénzt és tudományt a külföldre, még pedig nemcsak a nagy német nemzethez, hanem a kis hollandhoz, sőt az alig 800 ezernyi scót szabadegyházhoz is? Még csak annyira sem tudott eljutni, hogy egységet alkosson az egyházban, hanem a ref. egyház ugy áll, mintha öt külön felekezet volna; egységes akaratát nemhogy érvényesitni, de még megmondani sem tudja. Hogy dolgaink nem jól vannak, azt érzik sokan ösztönszerüleg; de annyira elszoktattak a bátor gondolkozástól, hogy már segitni sem tudunk magunkon.

Az ujabb időben nehányan egyesültek a protestans egyletben, hogy a vallási, erkölcsi és tudományos életnek ujabb lendületet és elevenséget adjanak. Ezen egyletben is kétségen kivül lehet hiány, mint minden emberi alkotásban, s kénytelen küzdeni egyebeken kivül még saját fogyatkozásaival is; de legalább ajánlott valami eszközt bajaink orvoslására, olyant, a minőt ki tudott gondolni és a minőhez bizodalma van. De még születése előtt, előbb, mint tudni lehetett, hogy mi, meg kellett kostolnia a debreceni anathemát. Ne hidd szives olvasó, hogy talán a mi kezdeményezésünk hiányait alapos tudományossággal s a nagy ügyhez illő erkölcsi komolysággal valaha kimutatták. Oh ez hosszu és fáradságos ut volna, — mikor ennyire eljut egyházunk, már azt, mint igen nagy előhaladás jelét kell üdvözölnünk. A mi orthodoxaink ennél sokkal könnyebb és rövidebb utat ismernek. Avagy olvastátok-e valaha azokat a tudós dolgozatokat, melyekben a régi prot. lap törekvéseinek hibáit kimutatták volna, mielőtt ellene kézalatt az agitatiót megkezdték s iróit és olvasóit üldözőbe vették? Ismeritek-e azon magyar műveket, melyek-

*) Sokan szeretik e tárgyban mentségül felhozni nemzetünk és egyházunk csekély népességét; de meg kell jegyeznem, hogy a hollandi protestánsok csak kétharmadát teszik a magyar protestansoknak, s az egész holland nemzet csak pár százezerrel több, mint a magyar protestáns, s mégis azon kis népnek virágzó theol. irodalma van. 1866-ban pl, 42 irótól 52 önálló theol. tudományos munka jelent meg 1,444 ivnyi tartalommal. Ebben nincsenek beszámitva a folyóiratok és gyakorlati lelkészetre vonatkozó munkák.

ben tönkre verték a Hegel bölcsészetét, mielőtt Tarcyt kathedrájától megfosztották? Hát Sinay ellen, hát a Coccejus theologiája ellen, hát a Gregorianum kalendarium ellen ki irt alapos cáfolatot? Ah, hiszen sokkal könnyebb egy szegény papot a tömlöcbe dugni, vagy egy professornak silentiumot adni, mint egy csillagászati vagy bölcsészeti munkát irni! Ez németnek való unalmas mesterség, az egyenes magyar emberhez az erőszak illik, na — meg egy kis gyanusitás.*)

*) Kálvinista magyar embert kivéve, ki az eféléhez szokva van, mindenkit nagyon meglepne orthodoxaink azon eljárása, hogy a prot. egylet programmját jónak, tetteit (pálya munkák, diasporák és árvaházak segélyezése, bibliák terjesztése) hasznosaknak mondják; de magát az egyletet mégis veszélyesnek, mivel ugy titokban, az ő szivében bizonyosan valami gonosz felforgatási szándékot forral. Igen szabatos kifejezését találjuk ennek Hajnal Ábel békési esperes gyülést megnyitó beszédében: „Ki volna például, Jézus evangeliumi világa, s a tiszta erkölcsiség érzetétől bensőleg áthatott oly keresztyén, s evangéliumi magvető, ki kegyeletes tisztelettel ne hajolna meg im e méltóságteljesen hangsulyozott irányelvek előtt, melyeket eddig a programmból ismerünk: vallás-erkölcsi élet terjesztése; humanistikus célu intézkedések pártolása; kölcsönös segélyezés; kegyeletes irányu, s a szegényeket gyámolitó uj intézmények fölállitása; s a régiek adakozás általi pártolása; s egyéb e féle teendők." . . . . De „bizonyosan csakis azért a programmban az ostromlás s megdöntés végett minden esetre kitüzött ama hitigazságok — dogmák — szándékos mellőzése, mert azok nyilt bevallása, a mennyiben hitbeli meggyőződést, minden komolyan gondolkozni képes főben feltételeznünk kell, gát s akadályul szolgálhatott volna a kitüzött uj lobogó alá leendő csoportosulásra." (Figyelmező 1873. 36—38. l.) E beszédből kitünik: 1-ör, hogy Hajnal Ábel ur már a szivek és vesék titkait is látja, s az embereket nem tetteik, hanem titkos gondolatjaik szerint tudja megitélni, a mi bizony nem csekély tökéletesség! 2-or, hogy ezen gonosz terv forralóiban, tehát legalább azon tizenhat emberben, kik az első gyülést, mint kezdeményezők, összehivták, és az erdélyi prot. lap szerkesztőiben, kikkel egy közös programmban állapodtunk meg, hitbeli meggyőződést és komolyan gondolkozni képes főt nem feltételezhet; a mi valóban nagy baj volna a szegény magyar protestantismusra nézve, mert hiszen a mi kevés egyházi irodalma van, azt legnagyobb részben ez a tizennyolc ember csinálta, s az egyedül üdvözitő orthodoxia birtokosainak vagy elég buzgósága, vagy elég képzettsége nem volt, hogy a mi nagy erőfeszitésünkkel: három heti lapunkkal, két folyóiratunkkal, pályadijainkkal és könyveinkkel szemben hasonló erőt fejtsenek ki az egyház megmentésére. De hiszen, mint mondám, erre nincsen is szükség, az efféle nagyon sok munkába s még egy kevés pénzáldozatba is kerülne. Ennél sokkal könnyebb izgatni az egyházi hatóságokat, hogy az egylet tagjait hivatalaikból tegyék ki, mert habár semmi itéletre méltót nem cselekedtek is, de az ő szivök bizonyosan gonosz.

Minő jövőt várhat magának oly egyház, mely a multban és jelenben oly nagy hajlandóságot mutatott a szabad gondolat erőszakos elnyomására?! A mult és jelen tényeiből nem nehéz következtetést vonnunk; de — felvett mottónk is segitségünkre szolgál ebben: „Próbálták erőszakolni, s a léleknek elibe szabni, merre fujjon; de akkor fuvása nem hogy üditett volna, hanem olyan volt, mint a számum, mely éget és öl.“ Láttuk értekezésem folyamában, hogy a magyar protestans egyházon mily kegyetlenül beteljesedett a történelem ezen igazsága, hogy erőszakoskodásait legelőször három felekezetre bomlásával, azután hivei nagyobb részének elvesztésével, s tudományos és gyakorlati élete pangásával fizette meg. Ugyanazon oknak a jövőben is ugyanazon eredményt kell létrehozni. Nem szólhatok itt az ujabb felekezetek alakulásáról, bár a nazarenusok létezését meg kell érintenem; a protestansok visszatérésének megitélésére sem állnak jelenleg elég pontos adatok rendelkezésünkre, bár látjuk, hogy a népesedés aránya hazánkban folyvást a katholikusoknak kedvez ellenünkben, és látjuk nehány főbb helyünken (Debrecen, N.-Várad, Kolozsvár, N.-Kőrös, Sz.-Udvarhely, Sárospatak, Miskolc stb.), hogy a katholikusok folyvást előnyösebb arányba jutnak, s több városban, hol még egy század előtt alig valának, ma jelentékeny számra, sőt többségre emelkedtek. *) De kétségtelenül számithatunk arra, hogy a vélemény-szabadság olyan korlátozása mellett, minőre a debreceni „Figyelmező“ izgatja hatóságainkat, egyházi tudományosságunk soha lendületet nem vehet, s e nélkül gyakorlati vallásos és erkölcsi életünk mostani dermedtségéből ki nem emelkedhetik. Mert szabadság nélkül vizsgálódni, vizsgálódás nélkül a tudományt előbbre vinni, és tudomány nélkül a gyakorlati életet virágzásban tartani talán senki sem gondolja lehetségesnek!

---

*) Bár hiányosabbak e tekintetben a népesedési mozgalom adatai, minthogy rájok biztos okoskodást lehetne alapitni; de a létezőket mégis megemlitem. Az 1864-ik év végén a magyar királyság lakói közt volt: katholikus 48.0%; evang. 7.4%; ref. 13.4%: unitárius 0.3%. Az 1869-ik év végén: kath. 48.7%; evang. 7.2%; ref. 13.1%; unitárius 0.4%. Tehát a katholikusok aránya 0.7%-t, az unitáriusoké 0.1%-t emelkedett; ellenben az evangelicusoké 0.2%-t, a reformatusoké 0.3%-t csökkent. Vagy számokban fejezve ki a szaporodást, 100.000 lakos után több lett: a kath. 5.376-al, az evang. 1,309½-el, a ref. 1,891½-el. Egyre-másra a szaporodás a három felekezetben százezer lélek után 2,659. Ennél

Az előjeleket már itt is láthatjuk. Papnöveldéink ifjusága az ujabb időkben számban és tehetségben feltünőleg megfogyatkozott. Ha egyszer azt követeljük a paptól, hogy esze önállóságát feladja: akkor csak olyan ember vállalkozhatik e pályára, kinek az soha sem is volt, vagy a ki kész az ilyen lealjasodásra; de az ifjuság szine-java hátat fordit a theologiának. 1848. előtt még a nem nemes papok gyermekei, a székelység és a szabad városok polgárai ellátták a papságot jobb tehetségekkel; azután 1867-ig, nem lévén más tér nyitva, hasonlókép sok jeles ifju lépett a theologiai pályára; de ma a kinek jó dolga van más pályát választ, hol tudományos szabadsága, emberi önérzete kevesebb sérelemnek van kitéve, s anyagi előhaladására is nagyobb a valószinüség. Hogy hová fog jutni egyházunk, ha papsága az ifjuság salakjából kerül ki, azt könnyü belátni.

Igaz, hogy mindig lesznek olyanok, kik még anyjok méhében papokká szenteltettek, s ezek mindenesetre papokká is lesznek; de az ilyenek száma rendkivül csekély mindenütt, a nagy többség nem az ilyenekből telik ki. És mivé lesz az ilyen ember törekvése és kedélye is oly egyházban, mely legeszesebb és legmunkásabb tagjait nemcsak hogy semmivel megjutalmazni nem tudja, sőt nem is természete; hanem még hivatalaikból is kész őket elüldözni, mihelyt nem azon nótát fujják, mely a hatalom birtokosai fülének leginkább tetszik! Ha nekem nem szabad mást tanitni, mint a mit a helv. confessióban megirtak: akkor én a helv. confession kivül nem is veszek más könyvet a kezembe; ha nem számithatok arra, hogy sok évi fáradságos munkám eredményét egyházam jó akarattal megfigyeli, sőt arra lehetek elkészülve, hogy tudományos buvárkodásomat nem

---

kedvezőbb az arány a katholikusokra nézve 1,717-el, az egész országban 71 szer százezer kath.-ra nézve: 121,907-el. Kedvezőtlenebb az evangelikusokra nézve 1,349½-el, az egész országban 11 szer százezer evangelikusra nézve 14,844-el; a reformátusokra nézve 767½-el, az egész országban 20 szor százezer reformátusra nézve 15,350-el; a két prot. felekezetre nézve 30,194-el. Miután az arány-különbségre több ok van befolyással, bajos volna azt állitani, hogy öt év alatt 30 ezer protestans lett katholikussá; de viszont ezen számokat látva, és a köztudomást is figyelembe véve, lehetetlen volna tagadni, hogy egyházunk az átállások által folyvást jelentékeny veszteséget szenved. (L. A magyar tud. akadémia statistikai és nemzetgazdasági közleményei 8-ik kötete 1-ső füzetét).

a tudomány, hanem a hatóság törvényszéke előtt itélteti meg oly birák által, kik azon tudománynak még a kulcsát sem ismerik *): akkor nem nagy kedvet érezhetek a terhes kutatásokra, melyek csak romlásomat okozzák a nélkül, hogy az egyháznak használnának. Kétségkivül ilyen, és pedig nem jogtalan okoskodás miatt van nekünk alkalmunk annyi tudós theologussal dicsekedni papjaink közt; ezért kelnek oly nagyon könyveink és lapjaink, még pedig a debreceniek egy cseppel sem jobban, mint a pestiek, — mert hiszen — cui bono? A közelebb lefolyt tiz év kétségtelen emelkedést mutat egyházi irodalmunkban, több fiatal tehetség nevével találkozunk, ki a theologiai képzettség mai szinvonalán áll; de mióta a debreceni anathemák megvillantak, már többen félrevonultak közülök a küzdtérről, melyen virág épen nem nyilik, tövis pedig nagyon bőven terem, — és csöndesen szántogatják hálásabb földjeiket. És valóban, a makacsság nem kis foka kell hozzá, hogy az ember az asztalba ne vágja inkább jó tollát, mintsem ilyen üdvtelen viszonyok közt forgassa! Mindig igy volt nálunk e világi élet, és ha továbbra is igy lesz, bizonyára teljes diadalra fog jutni a debreceni orthodoxia — az üres templomokban!

Egyházunk nyomorult helyzetén nem segithetünk máskép, mint ha az egyház a theologiai tudománynak oly feltétlen szabadságot enged, hogy az az igazság érdekén kivül más korlátot ne ismerjen. E végből a theologiai tanszékeket foglalják el oly férfiak, kik bármily különböző theologiai iskolához tartozzanak is, de abban mindnyájan megegyeznek, hogy a kutatás szabadsága elé semmi más korlátot vonni nem akarnak, csak a mi a tudományos és erkölcsi komolyságban foglaltatik. Majd aztán az önálló szabad tudomány ki fogja mutatni az egyházi hatóságok előtt miben áll az egyház érdeke; mert egyedül a tudomány van erre képesitve, tehát jogositva is, s nem az egyházi hatóságnak áll jogában a tudomány fölött itéletet

*) Mindig mulatságomra szolgál olvasni a debreceni Figyelmezőben: „Baur romboló kritikája", „Strausz nihilismusa", s több e féle kifejezéseket oly férfiak szájából, kik Baur és Strausz müveit nem is olvasták, s különben is a zsidó és görög nyelvben nincs annyi jártasságok, hogy egy bibliakritikai mű fölött itéletet mondhassanak. Ezek fogják majd megitélni, mint tanácsbirák, hogy melyik kritikai vizsgálodás jutott igaz eredményre!

mondani az egyház érdeke szempontjából. Ha a protestantismus a tudomány mezején ezen szabadságot meg nem adja, akkor a maga eredetével és mivoltával iszonyu következetlenségbe esik; és ha a katholicismushoz hasonlóan a léleknek elibe akarja szabni, merre fujjon, akkor fuvása nem fog üditni, hanem olyan lesz mint a számum, mely éget és öl.

Kovács Albert.

EGYHÁZI BESZÉD.

A reform.

Minden irástudó, ki a mennyeknek országában megtanittatott, hasonlatos valamely gazdához, ki az ő éléskházából hoz elő ót és ujat. Máté XIII. 52.

Reform! reform! e szó hangzik most mindenféle a magán és közéletben, a gyülésekben és társas összejövetelek alkalmával; ez eszme valósitásán az emberi tevékenység valamennyi hatáskörében a legélesebb elmék, a legszorgalmasabb kezek, a legnemesebb jellemek fáradoznak; ez eszme szolgálatában napjainkban, szemünk láttára oly mozgalom indult meg, mely nagyszerü tüzáradathoz hasonlóan a társadalom minden rétegeit atjárja, és a mely elől azok sem térhetnek ki, a kik e szóra: reform! — mintha valami rosz lélek kisértené őket — magokra keresztet vetnek; ez eszme oly varázserővel bir, hogy még olyanok is kénytelenek azt zászlójokra irni, kiknek tetteik homlok egyenest ellenkeznek azzal, a mit lengő lobogójokon olvashatsz!

Mit mondjunk e mozgalomról? . . . . Nyilt vagy titkos ellenségeinek van-e igazok, kik ez áradatnak gátot vetni erőlködve igyekeznek? A félénkek vannak-e helyes uton, kik e mozgalmat látva szorult kebellel feljajdulnak: vajjon mi leszen ebből? Vagy e mozgalom rokonszenves barátai, bátor előharcosai érdemelnek hitelt, kik abban az emberiség üdvét, korunk rákbajainak egyedüli biztos gyógyszerét vélik láthatni? . . . . Mit tartsunk a reformról? . . . . Égből származik-e, vagy a pokolból, a világosságnak, vagy a setétségnek, az igazságnak vagy a hamisságnak gyermeke-e az? . . . . .

Én azt tartom az egészséges reform isten jó és tökéletes adománya,— oly bizonynyal, a mily tagadhatatlan, hogy az emberi nem fejlődésének igazi iránya ez — előre! és a mily alapos e kivánság — több világosságot! — De nem mind arany, a mi fénylik, és nem reform mind az, a mi magát annak kiadja, és sok ugy nevezett reformmozgalom van, a melynél csak a mozgalom van meg, de hiányoznak a reform alapfeltételei.

Mind ezek igazolják e kérdés felvetését: melyek az egészséges reform feltételei?

Jézus ez igékben egy irástudónak rajzát adja. De ezen kép egészen más, mint a milyent magunknak az irástudókról, azon felekezet tagjairól alkotni szoktunk, kik a lélek nyilvánulásait szándékosan elfojtva dohos, okmányok holt betüjén rágódtak, és a rég elmult idők korhadt intézményein vakbuzgó szerelemmel csüngve, minden ujitásnak esküdött ellenségei valának. A mi irástudónk „ujat hoz elő“, és épen ezzel bizonyitja, hogy hivatva van az emberiség szellemi életét előbbre vinni. De „ót is hoz elő“, megtartja azt, a mi jó; és ez által oly okosságot tanusit, a mely nélkül egészséges reform nem képzelhető. És mind ezekre kitünően képesitve is van, mert „a mennyeknek országában megtanittatott“; tehát képes törekvéseit az igazság örökké érvényes zsinormértéke szerint irányozni. — Ily embertől soha se féltsd az igazi reform ügyét! Megtalálod benne az egészséges reform, az egészséges reform mozgalom kivánatos főfeltételeit; t. i.:

1. hogy előhozzunk ujat;
2. hogy az „ót“, mi jónak bizonyult be, megtartsuk; és
3. hogy megtanittattunk legyen a mennyeknek országában.

I.

A reformnak első feltétele tehát, hogy ujat hoz elő. Ez magától értetik; hisz ujat előhozni a reform lényege, fogalma, feladata. Hol minden régi állapotában megmarad, hol mindent régi állapotában meg akarunk hagyni: ott nincsen reform, sem reform mozgalom, ott a tespedés halott szagát érzed, s a megállapodás siri scend-

jét észleled. — Ez okból állitom, hogy Krisztus munkája a legnagyobbszerü reform dicső műve, és az általa előidézett mozgalom oly reformmozgalom volt, melyhez hasonlót a történelem évkönyvei fel nem jegyeztek; mert ime e munka, e mozgalom által mindenek megujultak! Ez okból állitom továbbá, hogy Luthernek és társainak munkája is reform vala (a minthogy köztudomás szerint reformátiónak is neveztetik); mert valamint a hosszu rideg tél után az üde tavaszi szellők, az enyhe tavaszi napsugarak behatása alatt a természet megmérhetetlen háztartásában mindenütt uj élet ébred: ugy e hitbajnokok fellépésével a visszaszerzett hit és lelkiismeretbeli szabadság, szabad vizsgálódás, szabad kutatás befolyása alatt egy uj korszak támad, uj nappal virad, a szellemi élet, a mivelődés uj alakot vesz, uj irányt nyer.

És hogy a reformmozgalom „ujat hoz elő“ — ép ebben sarkallik jogosultsága, ezen alapul szükségessége. Megállapodás nem dolga, nem szokása az örökké tevékeny, szabad szellemnek; az emberiség szellemi életére nézve tehát nem állhat meg mindig egy s ugyanazon ponton, mint a nap a naprendszer közepén; hanem az folytonos haladásban, örökös fejlődésben van. Mikor gyermek volna, ugy szólt mint gyermek, ugy gondolkodott, mint gyermek, ugy értett, mint gyermek; minek utánna pedig férfiuvá lett, elhagyta a gyermekhez illendő dolgokat.

Minden korszak immár saját nyelvén akarja hirdetni az isten nagyságos dolgait; minden kornak uralkodó eszméi magoknak megfelelő öltözetet, uj viszonyokat, uj formákat, uj intézményeket teremtenek. Mi csudálkozásra méltó van tehát abban, ha mai nap oly fennen hangoztatjuk: reform! reform! Az uj bort uj tömlőkbe kell tölteni. Mi különös van abban, ha a 19 század fiai vivmányaik öntudatában levetni akarják a régmult idők elavult öltözetét? Mit jajveszékeltek, ha az ujkor nemzedéke uj hajlékokat épit magának, melyekben kényelmesebben lakhatik, mint a lovagok korának porladozó váraiban, melyeknek setét termei, dohos levegője csak a baglyok seregének kedvesek? . . . Csak bátran előre, bajnokai a reformnak, dacára a megtámadásnak, dacára az ellenszegülésnek, melyet tapasztaltok! Ne csudáljátok, hogy e világ titeket gyülöl! A reform ujat hoz elő; és minden ujitás eleinte sokaknál visszatetszést szül, és csak lassan jutnak azon belátásra, de biztosan eljutnak ahoz, hogy fejlődés, haladás az emberiség feladata.

II.

Korántsem akartam ezzel azt mondani, hogy a reform minden létezőt, csak azért, mivel nem uj, elutasit magától; sőt inkább az egészséges reform meg- fentartja azt, a mi az idők folyamatában

jónak bizonyodott, a mi most is, jövőre is hasznavehető; — a miként az irástudó jeligénk szerint előhoz nemcsak ujat, hanem „ót“ is.

Igaz, a reform szakitás a multtal. De ez csak annyit jelent, hogy a mi a multból származik, azt minden iránta táplált kegyeletünk mellett sem kell feltétlenül ne nyulj hozzám virágnak tartanunk, mintha az már magában véve okvetlenül tökéletes volna, s javitást soha nem is igényelhetne, Mind a mellett az egészséges reform nem dönt vakon minden régit halomra, mint az oktalan suhanc öregének minden intézkedéseit, a nélkül, hogy már tisztában volna magával az iránt, valójában mit akar, s mikép akarja azt?

Valamint tehát az okos épitők, kik régi épület helyébe ujat épitenek, nem vetik meg a régi épületben talált jó anyagot: ugy az egészséges reform megvizsgálja a létezőt, megtartja abból azt, mi használható, javit azon, mi a hogyan van, meg nem állhat, és csak azt törli el, a mi sem nem használható, sem nem javitható. Krisztus nem vetett el mindent, mit Izraelben Mózes törvényéből érvényben talált; sőt inkább megtartotta azt, a mi abban örök érvényü igazság vala; megjavitá azt, a mi tul élte magát, de javitható vala; és kifejtvén országának alapelveit, sok dolog végbevitelét, melyet környezete, kora még el nem birt volna, azon lélek munkásságának hagyta fenn, melyet ő ébresztett. Dacára ennek senki sem fogja tőle a reformátor dicsőségét megtagadni.

Semmi sem árthat inkább az egészséges reform ügyének, mint a kiméletlen elhamarkodás, a heveskedő erőszakoskodás. Az emberi nem fejlődése a dolog természete szerint legbiztosabban lépésről lépésre halad előre, és minden rohamos ugrás oly erős rázkodtatást idéz elő, mely gyakran a szándékolt mű sikerét hiusitja meg. Mert mindig csak egyesek, kevesen látnak élesebben, távolabbra, értik, mi hová céloz, hová vezet; a nagy tömeg a meglevőhez szivóssággal ragaszkodik. És a reform, melynek szükségszerüsége, melynek alapgondolata a nép öntudatában nem gyökerezik, idétlen gyermek, melynek életéhez, szerencsés növekedéséhez kevés a remény.

III.

Véleményem szerint tehát az egészséges reform a létezőből megtartja azt, a mi jó, és ujat teremt, a mi jobb annál, mi eddig létezett. Mert nem minden a mi ó, egyszersmind elavult is, és nem minden, mi a viharokkal dacolt, egyszersmind porhatag is: de viszont nem minden uj dolog jobb az eddig létezőnél, és sok, a mit reformnak keresztelnek, tulajdonképen hanyatlás. Tehát mindeneket megprobálni és a mi jó azt megtartani — ez a reformtörekvésnek egyik fontos, nélkülözhetetlen kelléke. De ehez jó készültség kell.

A fegyveres, idegen országot meghóditandó, a sikra teljes fegyverzetében száll ki. A ki reformokat akar, idegen országot ohajt

meghóditani: kellő felkészülés nélkül erre alig lesz képes. Az egészséges reform feltétele tehát végül még az, hogy az ember tanittatott legyen az isten országában.

Korlátolt látkörü férfiak, kik alig látnak messzebb, mint a meddig kezök ér; kik biztos lépéseket tenni nem képesek, vagy épen saját lábaikon nem járnak; kik haboznak s bizonyos megállapodásra még nem jutottak; kik ide s tova hajtatnak a tudománynak akármi szele által, az embereknek álnokságok által, és álnokul való elhitetésre megrögzött csalárdságok által; kiknél a higgadt megfontolás, az értelem világossága, a jellem szilárdsága, az akarat kitartó ereje hiányzik — rosz reformerek. És jaj, ha ők viszik mindenütt a nagy szót, ha döntő befolyást gyakorolnak az ügyekre, és a nagy sokaság őket követi! Ha a vak vezeti a vakot, félő, hogy mindketten a verembe esnek; ha egy járatlan, az uttal és vidékkel ismeretlen ember tolta fel magát kalauzul, félő, hogy a célt eltévesztjük.

Pedig a cél magában véve nemes és dicső, és kár, örök kár azt eltéveszteni. E cél nem egyéb, mint az eszményileg szépnek s igaznak megvalósitása, megvalósitása az isten országának, az igazság, a szabadság, a békesség és boldogság országának. És azért minden reformer tanittatott legyen az isten országában. Ez okból a legnagyobb reformer, kit a világ valaha látott, Jézus Krisztus, a szellemek napja, a világ világossága. Azon üdvös tanitás, melyet hirdetett, azon örök eszmék, melyeket terjesztett, istenes élete, melyet folytatott, egész valója.... mind mind azt bizonyitják, mikép ő isten országában tanittatott, jártas volt inkább, hogy nem mint akármi más lakosa e földnek.

Hozzája, az igazság kiapadhatatlan, tiszta forrásához forduljatok, kik a reform munkájának akarjátok életeteket szentelni. Tanuljatok ő tőle! És ha az ő lelkének fénye átsugárzott a ti lelketekbe, ha az ő szelleme rokonszenves szikrát gyujtott a ti kebletekben: ugy fényljék a ti világosságtok az emberek előtt, és mint az igazság rendületlen hivei, mint előitéletektől ment kutatók, mint a tökéletesedés hű barátai, legyetek az ő apostolai!......

Mi pedig hálákat adunk istennek, hogy az ő népét megtekintette.... és követünk...., zászlótok, melyet lobogtattok, a jel, melyben győzünk. Amen.

Kund Samu,
a R.-Lak csánigi ev. gyülekezet lelkésze.

EGYHÁZI REFORM.

Megjelenik havonként 2 iven.
Előfizetési ára:
egész évre 2 frt; egyes számok ára 20 kr.

Kiadó és felelős szerkesztő:
KOVÁCS ALBERT,
Pesten, Szénatér 6. sz.

3-ik évfolyam. 5. 6. sz. Pest, 1873. máj. és jun.

Mutatvány,

Szeremlei Sámuel „Vallás-erkölcsi s társadalmi élet" cimü 300 frt pályadijt nyert müvéből. *)

III. Rész. Vallás-erkölcsi állapot az egyházban.

(*Az alkalmazandó mérték. A kath. főpapság sülyedése. Életrevalóságának bizonyitékai. Hitélet a népnél és hitetlenség a középosztálynál. A prot. egyház 1848. előtt és 1848-ban. A felvilágosodás és szabadság fattyuhajtásai. Az egyházalkotmány felfüggesztése és a gymnáziumi rendszabály. Ennek hatása. Pangás a népiskolai ügyben. A pesti főiskola.*)

A vallás-erkölcsiség tüzetes ápolása végett az egyház áll fenn; ennek mezején nyilatkozik az legszembetűnőbben; virágzása és hanyatlása itt mutatható ki legvilágosabban. Ugy véljük azért, hogy ezen történeti és statistikai rajzolat az egyházi életnek kitűzött szempontból való megvizsgálása nélkül igen hiányos fogna lenni.

Mielőtt azonban a különböző felekezetek életét e célból át kutatnám, előlegesen meg kell állapitnom azt a mértéket, melyet a végrehajtandó munkánál alkalmazni kivánok.

A nélkül, hogy akár a külön felekezeti tanok és egyházi intézmények jogosultságát, akár azon sajátlagos hatás létezését és fontosságát, melyet ezek a hivek lelkületére gyakorolnak, kétségbe vonnám: kijelentem, hogy szerintem a vallás-erkölcsiség, mint közös emberi tehetség, egyetemes természetü, melynek lényeges saját-

*) A pályázatról a jelentést lásd alább az „Egyleti értesitőben."

ságai és parancsai minden felekezetnél megvannak és föltétlenül kötelezők. A vallás egy főlény hivését föltételezi s az ezzel való egyességben áll; beismervén saját elégtelenségét és vétkeit, isteni tulajdonokra törekszik, minő a szeretet, irgalmasság, igazság, tudás, stb. s azok szerint igyekszik magát tökéletesiteni; abban megvannak a valásosság és ezzel együtt az erkölcsiség kellékei is. Jézus vallásának legalább ezekben határozódik sajátlagos természete, s ezek által képezi az ő vallásának legvalódibb magvát az erkölcsiség, a szerint a mint ezt Mát. 5. 6-ik részei nagyon világosan mutatják.

S ez lesz a szempont, mely engem az egyházak életének vizsgálásában vezetni fog.

Bármily nevezetes jelenségeket mutatott is fel a magyar kath. egyház az utóbbi évtizedek alatt a hittani tudat fejlesztése és ápolása tekintetében (Hoványi felsőbb katholicismus elemei, Sz. István és Sz. László társulat, Tárkányi-féle uj biblia forditás): a mi a hivatalos, szerinte a sajátlagos egyházat, s különösen annak főnökeit illeti, a vallás-erkölcsi hanyatlás, sőt sülyedés a gyakorlati életben náluk igen nyilvánosan mutatkozott.

Midőn az 1848-iki országgyülés a keresztyén szeretet és igazság azon magaslatára emelkedék, honnét a bevett felekezetek közti egyenlőséget és viszonosságot törvénybe iktatá: a klérus ellenmondott ennek, nyilván megtagadva a mester ezen elvét: „valamit akartok, hogy az emberek cselekedjenek tiveletek, ti is azt cselekedjétek azokkal“. Majd midőn az akkori magyar kormány férfiai roppant vagyonukat kezökben meghagyák: e kiméletességet és nagy lelküségetazzal hálálták meg főnökeik, hogy a harc veszélyében forgó nyájat hütlenül ide hagyva, a nemzet ellenségeivel szövetkeztek.

Hasonló nemzetellenes vétket követett el a főpapság az ismeretes concordatum által, melynek létrejövetele ellen nem tette meg mindazt, a mit roppant befolyásánál fogva megtehetett volna. — Ezen egyezmény, a magy. kath. egyházat legnevezetesebb jogaitól fosztá meg, s a klérust elválasztva a nemzettől és az állam-hatalomtól, egyenesen Róma alá adta, hogy ezen az uton a korlátlan hatalom szolgájává legyen. Az árulás jutalmául, melyet saját hiveik ellen elkövettek, a főpapok szabad kezet nyertek az ifjuság nevelésében és a jezsuiták behozatalában.

Az erkölcsi sülyedés nem csekélyebb jelét adták az 1868-iki római zsinat után. Az alkotmány helyreállta után itthoni egyik közlönyük a „Religio“, mely azelőtt a felekezeti türelmetlenség és gyülölet magvait szórta, a szerkesztővel együtt elvet cserélt. A klérusnál szabadabb szellő kezdett lengedezni. Az egyházmegyei papi értekezletek reform-pontokat formuláztak. A püspökök ékes beszédeket tartottak a zsinaton a pápai csalhatatlanság ellen. A mint azonban a zsinat eloszlása után Rómából szigoruan megkivánták a hódolatot az uj dogmára nézve: nemcsak készségesen megtették ezt, hanem mindent elkövettek annak terjesztésére és magasztalására.

E lelkiismeretlenség nyilt hadüzenet azon fogalmak ellen részükről, melyek az evangeliumból kiindulva, a modern állam vezérelveivé váltak: minők a jogegyenlőség, az alkotmányos kormány-forma, a lelkiismereti és vélemény nyilvánitási szabadság, miután ezeket a zsinat és a csalhatatlan pápa elátkozta; másfelől pedig bizonyiték arra nézve, hogy a hierarkhiai alap, melyen az egyház áll, minő meghasonlásba sodorja a papságot saját lelkiismeretével, a közerkölcsiséggel, a hivek és az állam közjavával!

Nem tagadhatni azonban, hogy a főpapság a hatalmában levő roppant kincsnél fogva a felvett időszak alatt a jótékonyság gyakorlására nagyszerü példákat mutatott: templomokat épitett, iskolákat és növelő intézeteket alapitott; valamint el kell ismerni, hogy a plebánusok, habár a főpapság intentióinak a legkészségesebb szolgái voltak, s számosan közülök erkölcstelen életmódjuk által nem kevés botrányt okoztak és okoznak: a gyakorlati lelki pásztorkodás tisztének teljesitésében rendszerint kellően eljárnak; s hogy a szerzetesek és apácák terjesztik a tudományt, az isteni félelmet és az irgalmasságot!

A mily valláserkölcsi és társadalmi épülés származik e mindenüvé elágazó és serény munkálkodásból, ép oly nevezetes a hatás, melyet ezen egyház az emberi lélek természetére és a hivek áhitatára, töredelmességére és lelki vakságára alapitott ritusával és egyéb kegyszereivel kifejteni képes még mindig. — Bármily érzékiek legyenek is sokszor ezek a dolgok, s bárminő visszaéléseket üzzenek is a szentségek sáfárai sokszor a misékkel, a bucsukkal, a menyből aláhullott levelekkel, az ereklyékkel és a könnyező Mária képpekkel

s t. eff: az alsó osztály legnagyobb részének vallásos érzülete elválaszthatatlanul van azokhoz forrva, mert más nyilatkozási formát alig ismer. Azok által táplálkozik. E vallásos érzület egyébiránt a nép nagy részénél inkább csak az egyházi külsőségek gyakorlásában és nagyra becsülésében áll, mint sem a gyakolati szent életben. Mert hogy népünk, mely egyénileg és társadalmilag oly nevezetes gyöngeségeknek és vétkeknek van alávetve, az egyház terén sem képes több vallásosságot és erkölcsiséget kifejteni: az magától értetik. Legerősebb a ragaszkodás az egyház vallási fogalmaihoz és szokásaihoz némely hegyes vidékeken, ugyanazon helyeken, hol az irni-olvasni tudó emberek száma legkevesebb s a tömegeket erkölcsi vadsággal párosult fanatismus hatja át.

Egészen másként van a dolog a miveltebb rendnél. Magyarországon a klérus ép oly türelmetlen és vérszomjas volt a többi felekezetek irányában, mint bárhol másutt a külföldön. E miatt csaknem két században át förödtek a honfiak egymás vérében, mert hogy ha a protestánsok egyszer-másszor kivivták jogaik elismertetését s a béke helyreállott : a klérus az ármány és erőszak minden eszközeit felhasználta ismét az irott egyezmény kijátszására, és a méltatlankodás rendszeres tovább folytatására. Az adott szónak, a köztörvényeknek, az innepélyes szerződéseknek e gyalázatteljes megtörése, a főpapságnak a nemzeti és alkotmányos szabadság elnyomóival való ezen rendszeres szövetkezése, a nyomor és a sötétség, melyben a klérus a népet átalában hagyá, az erkölcstelen életmód, melyben egyes főpapok és plebánusok nagy tömege nyilvánosan elmerült: a miveltebb osztály kebeléből már régóta kiirtott minden valódi tiszteletet ezen vallás szolgák iránt. Ide járult még az a körülmény, hogy a felvilágosodás és a szabadsági törekvések terjedése s a tudományok fejlődése következtében az absolut uralkodási természetü alap iránt, melyen a hierachia felépült, ellenszenv, azon a természeti törvényeknek minduntalan ellenmondó csuda dolgok iránt, melyre a hittan rendszere fektetve van, a leghatározottabb kétség és ellenmondás fejlődött ki. Még a merőben vallásos természetü egyéneknél is legyőzhetetlen idegenkedés fészkelte be magát ezen felekezet ellen, melynek képviselőivel és ügyeivel sem erkölcsi önérzetök, sem értelmök nem volt kibékülve. Az egyház ritusát oda hagyták, vagy a mennyiben olykor-olykor felkeresték,

csak aesthetikai érzetöket, kiváncsiságukat, vagy esetleg az illem szabályát elégitették ki. A korszelleme a vallást a tisztességhez számitván, nem léptek ki az egyház kebeléből, de nem is tartoztak ahoz lélekből. S ez által azon hazugság és képmutatás, mely társadalmunkat jellemzi, rendszeres táplálékot és igen nagy elterjedést vőn.

A mivelt ember neveti, ha a pap a szentség különös malasztjára hivatkozik, melyet ő vallása értelmében istentől vesz; tudja hogy ámitáson alapul a pápai intézmény, Péter római püspökségétől és krisztusi hatalmától kezdve egészen IX-ik Pius csalhatatlanságáig; tapasztalásból megtanulta, hogy isten a szellem adományait válogatás nélkül osztogatja minden rendü és rangu embernek; látja hogy a vallás és az emberi lélek titkainak értésében egyes világiak mennyire tul szárnyalják gyakran a papokat; érzi, hogy saját lelkéről és hitéről neki magának kell számot adnia mind a világnak, mind istennek: s micsoda ha ezen vallást nem látja egyébnek nagyszerü alakoskodásnál, melynek célja az emberiség legszentebb érzelmeiből jövedelmező tőkét faragni a papi rend számára.

„Jézus vallását megölték saját szolgái“ ugymond napjaink egyik kitünő irója. „A világ belátta ezt az első századok száraz dogma-vitáiban, melyek a menykirálynő nemi részeiben mélyedtek el, a helyett hogy az emberiség békességét mozditották volna elő; melyek versengést szültek, a helyett hogy szeretetet terjesztettek volna. Az emberiség belátta ezt az inquisitio máglyáin, az irgalmatlan tollvonásokban, melyeket az első századok fejedelmei, szerzetes kezek által vezetve huztak. A világ belátta ezt Tecel búcsúlevél-üzletében, a vallás háborukban, melyek egy atya gyermekei közt folytak, ki ezt mondá „szeressétek ellenségeiteket“; borzalommal látta ezt be Franciaország bibornok-minisztereinek országaiban; a kath. áldozároknak a csudaképekkel való talizmán kereskedésében, a jezsuita iskolák borzasztó kéjvadászási szabadságában; de a helyett, hogy azt ismerték volna fel, hogy e rosz szolgák mennyire elárulták urokat, a szolgákról urokra vontak következtetést, s magát a megváltót dobták el; mert szolgái börtönné tették a földet, melyen csak férgek tengődtek, s melynek boltozatánál semmi táplálék sem juthatott el az elepedt lelkeknek.“

„E csalatkozott világon valami szörnyü frivolság vett erőt.

Mert semmi sem ront meg annyira, mint az a keserü érzet, hogy utálnunk kell azt, a mit egész életünkben legtöbbre becsültünk. Az a gyermek, a ki apjában gonosztevőt fedez fel, mélyen sülyed alá az élet folyamában; az a férfi, ki szivéňek szerelmében hitvány csalót tapasztal, elvész végképen és nem fog felemekedni többé. Ennyire igaz az, hogy legjobb erőinket csak akkor használhatjuk, midőn lelkünk valami magasra és szeretettre tud tekinteni. És oly örök igazság van abban, hogy az ember, a föld ezen legfőbb férge, utját fölfelé csak akkor veheti, midőn oda fenn megpillant valamit, a mit szeretve tisztelhet. A barát már rég pajtássá lőn, a ki speculálni, élvezni vagy hallgatni segit. A kedvesnek többé nem hiszünk, hanem azért elbolondittatjuk magunkat általa előleges egyesség szerint. A hitves gond, vagy baj. És isten? Én istenem, talán könyörgünk hozzá, midőn kedvenc gyermekünk haldoklik. S ha meghalt azt mondjuk: hiszen tudtam, hogy nincs isten. Hanem azért keresztyén módra eltemetjük a gyermeket s a holtak innepén koszorut teszünk sirjára, Nem hiszünk a lélek fenmaradásában, hanem azt véljük, hogy az elszállott gyermeki lélek elhagyatottnak érezné magát a sok megvilágitott sirok között, ha neki nem lenne világ gyujtva. Az atheismus és a természeti szeretet csudás zavara. Vallástalan! Azt jelenti-e ez, hogy baromnak jelentsük ki magunkat, mely egyszerüen megnyalja a kölykét s a természeti ösztön betöltése után oda hagyja? Vagy csak azt jelenti, hogy nincs kedvem gyónásra menni? Ez utóbbi esetben azonban az elszakadt keresztyénnek más vallást kellene választania, mert vallás nélküli ember hasonlit az őrülthöz nyilt mezőn folyam partján." [1])

Mi alatt az kath. egyház a képmutatásnak, a bigottságnak, jótételnek, erkölcstelenségnek, és önzésnek vegyesen ekép lőn rendszeres ápolójává, a prot. egyház életében is a legellentétesebb irányu jelenségek mutatkozának.

A prot. egyházra nézve a klérus befolyása által sugalmazott állami leigáztatás hosszu korszaka rendkivül pusztitólag hatott. Az erdélyi nemzeti fejedelemség elenyészése után az egyház a szenvedett sérelmek megtorlása, a jogok ujabb biztositása s a benső hiterő felélénkitése tekintetéből nem volt képes többé összpontositani a maga erejét, mit szervezeti megoszlottsága, anyagi

[1]) Die Gottesmörder. Pest 1871.471.

s zegénysége s a lelkészi tekintély sülyedt volta is lehetetlenné tett, s a politikai és társadalmi servilismus idejében csak gyéren feltünő jelek mutatták azt, hogy tudatával bir ama küzdelem végzetes voltának, melybe ő a minden tagját lekötő és elzsibbasztó ellenféllel mintegy Laokoon keveredett.

Azon nemzeti fölbuzdulásnak, melyet Széchenyi agitatioi inditottak meg, egyetlen üdvös következménye volt az egyházra nézve, hogy a nemzeti rokonszenv ez elnyomatott iránt országosan erősbödött. Másfelől pedig a megindult mozgalom a lelkek figyelmét oly erővel bilincselte le, hogy e miatt az egyházi élet benső ápolása és fejlesztése körül még annyi sem történt mint az előtt.

A kormány üldözője levén a felvilágosodásnak és a szabadsági törekvéseknek, ezek az ős idők óta ellenzéki állást követő protestantismus kebelére menekültek s annak mintegy hitvallását képezték. Itt azonban a tömegek tudatlanságánál s nem eléggé mély vallásos érzületénél fogva oly benső bajoknak lőnek okozói, mely még a külső szorongattatásnál is nagyobb aggodalomra adott okot.

A prot. kultusnak aesthetikai hatása igen kevés levén, másfelől pedig az egyházi hivatalos hittan a tudományok- és az emberi szellem fejlődésével teljes ellenkezésbe bonyolódván: miután a nemzetiségi és ellenzéki törekvések megtalálták saját medröket, a templomok tornácai a felvilágosodottaktól egyszerre megüresedtek, az alsó osztály csaknem egészen maga maradt itt, hol mint otthonában a szolgaságából és szegénységéből kifolyó rosz kedvét teljes mértékben érezteti a vallás őreivel, kik felett egyedül volt hivatva uralkodni a jobbágy is! A lelkészi állásnak a tömegek szenvedélyétől ily mérvü függése, a nyomoru és alacsony helyzet sanyaruságai elölte az apostoli hivatás érzetét a tanitói rendben. Volt rá példa, hogy a lelkész rágalmazásért bepörölte a pórt az uriszéken, hol ez vétkesnek találtatván, megbüntettetett. A pór ekkor ama tettéért bepanaszolta papját saját egyházi hatósága előtt, s ez a lelkészt pénzre büntette! „Többnyire ritkaság a prot. papok arcát, még az élet delén is a nyugodt sziv küljeleivel sugározni, fejeiket ősz fürtök nélkül látni“ ugy mond egy kath. iró, kinek könyvéből *) ama példa meritve van. Oly korban, melynek szelleme a vallásos érzületnek tápot nem adott, melyben mindenki külsorsa javitása felé töreke-

*) Ne nyulj hozzám. Eger. 1842.

dett: igazságtalan és képtelen volt a követelés, hogy a protestáns családos egyházi férfi egyedül isten igéjével érje be „Járjátok el“ ugymond egy közülök „e hon ama viskóit, melyekben szállásol a prot. egyházi rend; nem találtok azokban sorssal, helyzettel, körülményekkel megelégedést sehol.“ [1]) Már régóta semmi fontosabb tény nem volt, a mi az egyetemes egyház vallás-erkölcsi életének és előre törekvésének nagyobb jelensége gyanánt lett volna tekinthető. A hittani tudat irodalom által, kivéve a lelkészeskedés nélkülözhetlen gyakorlati részét, nem volt mivelve; a biblia forditás a nemzeti nyelv és az exegetikai tudományok fejlődése által tul szárnyalva; a kultus egy némely ágai korhadtság miatt elalélva, a közjótékonyság és a szeretet művei hirből is alig ismerve; az iskolák anyagi szegénység miatt a tudomány fejlődésétől és a közművelődés igényeitől messze elmaradva; az egyházi épületek legtöbb helyt nyomoruságos állapotban, egyes gyülekezetek, főleg Erdélyben, pusztuló félben, vagy teljesen elpusztulva! 1842-ben az „erdélyi predikátori tár“, az egyetlen irodalmi közeg, 9 évi fennállás után előfizetők hiányában megszünik. Ekkor alapitják Török Pál és Székács József pesti lelkészek a Prot. Egyházi és Iskolai lapot, mely a szerkesztők minden igyekezete dacára sem lehetett ugyan jobb a kornál, mindazáltal a vallásorkölcsi ébresztés tekintetében az egyház terén igen üdvös szolgálatot tett. A legjobb és leghatalmasabb mű azonban, melyet ezen évek fel tudnak mutatni, Fáy András „Óra-mutató“-ja volt, ugyancsak 1842-ből. Felsorolása azon mindenféle nyomoruságnak, melynek az egyház martalékául készül esni; egy tükör, melybe mély pirulás nélkül nem lehetett tekinteni; egész tárháza az életre való reform eszméknek. A benne feltárt keserü igazságok és nemes törekvések megtalálták utjokat a szivekhez. A szerzőt az egyházi hatóságok egymás után választották meg tiszteletbeli táblabirájoknak. Hanem természetesen csekély orvos szer oly nagy és mindenfelé elharapódzott bajok ellen.

Az 1848-ik év tavaszát a megváltás hajnalaként üdvözlé a protestantismus. Mint kiválóan nemzeti és nép-egyház szivből csatlakozott a nagyszerü polgári és politikai viszonyokhoz; de volt oka

---

[1]) Prot. egyh. és Isk. Lap. 1842.

a különös örömre is, mert az egyházakra nézve kimondott egyenlőség és viszonosság, valamint az egyházi és iskolai terheknek teljes mérvben az állam utján fedeztetése által régi követelései nemcsak valósultak, hanem még tul is szárnyaltattak. Háláját mindjárt az által igyekezett tanusitani az állam iránt, hogy a népet a rend és törvény korlátai közti maradásra, később a szabadság-harcban buzgó részvételre inté és lelkesité.

A lelkészek szivei áthatva az öröm és az ujjászületés előérzete által, egyszerre kitágultak! Némelyek egyházmegyénként javitottak a liturgián, felhozták a biblia uj forditásának szükségét, [1]) sürgették a keresztyénség szabadabb értelmezését, a teljes vallási és lelkiismereti szabadságot, a symbolumok félretételét; egy „magyar keresztyén egyházat“, [2]) s felekezetietlen iskolákat kivántak, [3]) s tiltakoztak az egyházi fegyelem ellen. [4]) Különösen élénk volt az öröm az „uj conventio“, a „megigért egyedül hatályos ir“ felett, mert a köznép átalában megunta a papbért, a kepét, s minden névvel nevezendő egyházi illetéket és szolgálatot, melyek teljesitését, mint fentebb emlitők, átalában megtagadta, mi miatt a belső emberek számtalan helyeken majd nem koldusbotra jutottak. [5]) Az önkormányzat zordonsága miatti elégületlenség átalában némi keserüségben nyilatkozék. „A protestansoknak“, ugymond egyik később kitünő érdemeket szerzett jelesünk, „el kell fogadniok a közállomány atyai intézkedéseit, s engedni jogaikból oly arányban és mértékben, melyben ezt a status kormány helyesen kigondolt és összeszerkesztett gépezete igényeli.“ [6]) Mások azt fejtegették, hogy az autonomiában nincs végrehajtó erély és felelősség. „Egy sok fejü pusztitó szörnyeteggé válik“ az rajtunk; „vagy a hanyag erélytelenség mausoleumává fajul“. Mindamellett a szept. 1-én összejött egyetemes értekezletek kimondották, hogy az egyházi és iskolai önkormányzatot az állami kitartás mellett is teljes épségében fenn-

---

[1]) Prot. Egyh. és isk. Lap. 1848. 501.
[2]) U. o. 754.
[3]) U. o. 630—749.
[4]) U. o. 703.
[5]) Közlöny. hiv. Lap. 1848. 93. szám.
[6]) Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1848. 912. szám.

kivánják tartani. [1]) Általában a jogok fejlesztésének érzéke ekkor sem hagyta el az egyházakat. Az egyházközségek és egyházmegyék több helyen önelhatározás utján ujból szervezték magukat, s a képviseleti rendszert érvényesitették az eddigi consistorialis helyett.

A forradalmat bezáró katastrófa a keserü kiábrándulás időszakát nyitotta meg a hazai protestántismusra nézve is, mely ismét felöltötte régi mogorva ábrázatát, és magára szedte az elnyűtt ruha darabokat, melyeket oly annyira ohajtott volna ujakkal felcserélni. Az egyház ismét teljesen önerejére volt utalva; de minő pusztitást követett el a forradalmi időszak ebben a kevés erőben is! A hübéri és pátriárchai viszonyok a nép kegyeletét itt-ott legalább még fenntartották: most annak is egyszerre vége lett. A nép szörnyü józan és számitó akart lenni; pedig teljességgel nem fogta fel a világosságot és a tapasztalatokat, melyek a nagyszerü nemzeti bukás tanuságaiként özönlöttek felé.

A korlátlan hatalmu kormánynak sokáig egy nyájas pillantása sem volt a „lázadó“ egyház számára, s mindenféle rendszabályokkal, melyek a papok szakálának nyirására és a magas tetejü kalapokra is kiterjedtek, igyekezett az onnét táplálkozó önkormányzati és nemzetiségi eszmék kiirtására. Mindjárt szeptemberben minden nemü egyh. gyüléseket eltiltott s az ügyek elnöki intézését rendelé, s 1850. febr. 10-én az ev. felügyelők, ugy szintén a ref. egyház kerületi és egyházmegyei segéd-gondnokok hivatalát megszünteti, minden nemü egyházi választásokat betilt, s rendeli, hogy a kerületi gyüléseket a superintendens, vagy annak helyettese az esperesek társaságában tartsa meg, kikhez a superintendens még nehány világi bizalmi tagot hihat. A tiszántuli ref. kerület 1850. juniusban a Fölségre apellált, s esedezett az egyház jogainak helyreállitásaért. Hasonlót tőnek nehány buzgó protestansok, kik ez időtájt a prot. vallásu Mária Dorottya hercegnő közbevetéseért esedeztek. Midőn pedig ezen s a többi kerületek részéről intézett hason kérelmeknek semmi foganata sem lett: önmegadással viselték sorsukat annyira, hogy sok helyt a helyi egyház tanács-ülései sem tartattak meg, s a gyülekezetekre a superintendensnek rájok kellett parancsolnia, hogy ilyen gyüléseket tartani kell, és szabad is. A

[1]) U. o. 1161. A ref. egyház egy értekezletének jegyzőkönyve a tiszántuli ker. kiadásában, megjel. 1868-ban.

világiak a „hazafiui busulásnak“ adták magokat; az egyháziak az idegen hivatalnokok előtt sok helyt a szolgai csuszás-mászásig vitték, melyre főleg Szoboszlai P. István superintendens adott példát.

A kormány közegei mindent elkövettek, hogy az erőszakos rendszert s annak fő oszlopait a vallásosság szinezetében tüntessék fel a nép előtt, s ezért bizonyos név- és születési napok, alkotmány kihirdetési évfordulók templomi inneplését szigoruan parancsolták. Ez utóbbi féle profanatiói ellen a szószéknek végre is a kath. klérus szólalt fel, [1]) a midőn azok többé nem kivántattak. Az idegen hivatalnokok a „lázongó“ prot. lelkészek ellen számtalan helyeken igyekeztek bizalmatlanságot kelteni a hivek között, s örömmel nézhették, midőn politikai lapokban régi divat szerint prot. papok és világiak költsönösen szemrehányásokat emeltek egymás uralom-vágyáért; de tagadhatatlanul tettek hasznot is, a mennyiben a kultus iránt legalább külsőleg tiszteletet tanusitottak s ezen kivül utasitva voltak behajtani az egyházi tartozásokat, a mi a népnél, mely az 1848. igéret következtében már végkép felmentve hitte magát a lelkésztartás terhétől, sok megujult keserüségnek lőn ismét forrásává.

A kemény csapás, mely az egyházak és hivek energiáját felébreszteni és táplálni alkalmas vala, a gymnásiumi uj szervezet volt. 1850-ben a kormány rendelet utján kötelezé ennek elfogadására a prot. tanodákat, s megszabta, hogy a gymnasium ez után ne 6, hanem 8 osztályu legyen, állandó 12 tanárral láttassék el, kiknek fizetése legalább 600 frtból álljon, egyszersmind hogy a jogakadémiában 4 rendes tanár alkalmaztassék, mely kellékeknek ha elég nem tétetnék, az intézetek elveszitik nyilvános jellegöket, egyébként megigértetett, hogy ha a felekezetek nem érzik képeseknek magokat ezen föltételek teljesitésére, a kormány pénzbeli támogatására számithatnak.

És most oly nemes áldozat-készség és adakozási verseny fejlett ki a közönség kebelében, minőre az egyház életében sohasem volt példa; tanodáink évről-évre mind nagyobb számban képesittettek a föltételek teljesitésére; de többen, s ezek közt főleg a Tiszáninneniek, habár elfogadták is a kormányi „szervezet“-ből azt, a mit

---

[1]) A nagyváradi közigazgatási kerületben.

jónak láttak, mind végig megtartották önállóságukat. [1]) Egyátalában Tiszáninnen ez egész időszak alatt a tanügy terén igen kitűnő példával járt elől. Gymnasiumi oktatásunk alaphibáit felismerve, sárospataki iskolájára nézve már 1847-ben gyökeres reformok után nézett, [2]) s az ötvenkilencediki rendszer változások által sem hagyta magát megzavartatni; 1857-ben a jánosii gyülésen statistikai adatokról gondoskodott a népiskola anyagi és szellemi hiányainak félismerhetése végett, sürgeté a tanitói értekezletek tartását, egyházkerületi népiskolai választmányt hozott létre, s egyszersmind pedig inditványozá a többi kerületek előtt, hogy a népiskolai ügyben közösen tanácskozzanak, és tegyenenek valamit, minek következtében létrejött a reform. egyház egyetemes tanügyi választmánya, mely aztán egy négy évi tanfolyamra szóló népiskolai „szervezetet“ készitett, s némely kézi könyvek előállitása felől gondoskodott

Mindezen intézkedésnek nagy ideje volt. A protestantismus azon hagyományos nézet és igazság által ringattatván magát, hogy tanintézetei a hazabeli többi felekezetekéinél ugy is jobbak, az utóbbi évek alatt nem forditott azokra olyan gondot, a minőt az az ügy fontossága kivánt. A kormány az alantas közegek utján (néhol a csendőrök is meglátogatták az iskolát) a 6—12 éves gyermekeket tanulásra, a felekezeteket rendes iskola tartásra szoritotta; egyházi hatóságaink azonban pusztán ellenzékieskedésből is nem nyujtottak kellő támogatást az eféle törekvéseknek. [3]) Olyan időben, midőn az állam felügyelete alatti kath. iskolák körül általában sok előhaladás történt, tankönyvek készültek, s a kir. képezdék egymás után szaporittattak; a protestánsoknál az elernyedés jelei mutatkoztak. A tiszántuli kerület már 1847-ben felhivta ugyan

[1]) 1852-ben a királyhágón innen a protestansoknak 14 teljes és 23 algymnasiumok volt 279 tanitóval s 4,358 tanulóval; egy gymnasiumi tanuló esett az evangelikusoknál 435 lélekre, a reformátusoknál 667-re, a kath.-nál 803-ra a görög kath.-nál 1104-re. Hét évvel később, t. i. 1859-ben az evangelikusoknál már 397 lélekre, a ref.-nál 517-re, a kath.-nál 667-re, a görög kath.-nál 1187-re. Ugyanekkor az osztr. bir. 759-re. Porosz orgban. 481.

[2]) Sárospataki füzetek. 1857. 476.

[3]) Hogy a protestánsoknak is kedvüket keresse a kormány, 1855-ben világi felügyelőket rendel választatni a felekezeti iskolákhoz, 1858 ban ingyen kiosztás végett tankönyveket igér: a Tiszántuli kerület amaz intézményt kipróbálatlanul, a könyveket látatlanul visszautasitja.

a szakértőket népiskolai tankönyvek készitésére, melyeknek megvizsgálását és helybenhagyás esetén kiadását igérte. De ennek semmi foganata sem lett. 1854-ben a kormány a „Hármas kistükört“ betilá azon ürügy alatt, hogy az 1849-ig terjed; hasonlót tőn Erdélyi Indali kitünő szerkezetü A-B-C-jével. A tanitói állás átalában a reformátusoknál nem tekintetett olyannak, melyre sajátlagos előkészület szükséges; változó természete még nem lett volna nagy baj, mert hiszen az „Egyesült államok“ e rendszer mellett kitünő fokra emelték népoktatás ügyöket; hanem baj volt az a könnyelmüség és felületesség, melyet ez évről évre vándorló és jövő-menő tanitói sereg, hivatala természete és betöltése körül tanusitott. Idejárultak még a felügyelet tekintetében általánosan mutatkozó hiányok. A kerületek rendszerint nyilván sem tartották az ügy állását, hacsak a névtárak idemutatkozó 2—3 rovatát nyilván tartásnak venni nem akarjuk; hasonlót mondhatunk az egyházmegyéről, noha ezek közül némelyek már apróbb felügyeleti körökre 1848. előtt is fel voltak osztva. A helyi ellenőrzés egészen patriarkhális volt. „A helybeli pap, ha jól van rektorával, gyakorta elnézi a hibát, ha roszul, a kákán is csomót keres; a presbyterium az exameni szajkó pettyegésnek örül és ritkán ért a dologhoz.“ [1]) A tanitók fizetésöket legtöbb helyt magok kéregették össze, közvetlen a szülőktől, s nyomoruságosan csekély volt [2]) s általános volt a panasz, hogy „népiskolatanitóink teljesen vallás-tudomány és buzgóság nélküliek“, [3]) s hogy annálfogva az iskola nem teszi többé azt a szolgálatot, melyet évtizedekkel ezelőtt nyujtott a vallásos képezés tekintetében.

A szellemi elbágyadás ezen idejében meghatólag magaslott ki Török Pál pesti lelkész tevékenysége, ki 1855-ben a pesti protestáns főiskolát több mint félszázados tervezgetés után [4]) létrehozta vallásos buzgósága és azon sürgős igyekezet által sarkaltatva, melyet a katholicismus akkoriban kifejtett a nagy mű létesitéséhez,

[1]) Fáy. Óramutató.

[2]) A felső borsódi ref. egyházmegyében 1857-ben a termékeket is pénzre átváltoztatva, 50 fton alul volt 4,50—'00 ft-ig 24, 100—150 ftig, 17. 150—200 frt.-ig 5, 200 frton felül 2 állomás, olyan időben, midőn egy köböl buza ára 4—10. p. ft. volt!

[3]) Prot. Egyh. s Isk. Lap. 1858. 69. szám.

[4]) Prot. Egyh. s Isk. Lap. 1867. 1136. Prot. naptár. 1864. 57.

kezdetben igen csekély anyagi erővel fogott hozzá, segittetve több fővárosi kitünőbb tudósaink által is, kik az intézetben egyidőre, mint maga Török, dij nélkül elvállalták a tanitást. S vállalatát, dacára hogy azzal magában a dunamelléki egyházkerületben is erős visszahatást keltett, [1]) mely csak az u. n. patens idején csillapult le, — teljes siker koronázá. 1864-ben a segéd tanárokon kivül már 4 rendes tanár működött benne, összesen 6000 ft évi fizetéssel, 1859—1864-ig létrehozta a 8 gymnasiumi osztályt is, s az intézet elhelyezése végett nagyszerü épitkezéseket tétetett.

A régi és az uj hit.

Fennirt cimen jelent meg mult év végén Strausztól egy meglehetős vastagságu kötetet tevő „hitvallomás“, mely nehány hó alatt számos kiadásban sok ezer példányban elkelt, s kelendőségének megfelelő nagy mozgalmat keltett a mivelt társadalomban.

Nem csudálkozhatni rajta. Strausz minden nagyobb művének megvolt ezen felrázó hatása. Tudjuk, hogy 1835-ben megjelent „Jézus élete“ cimü munkája valóságos forradalmat idézett elő a theologusok seregében. Schwarz nem ok nélkül hasonlitja hatását a puska-poros hordóba dobott égő fáklyáéhoz. Mindazáltal ugy ezen mivével, mint néhány évvel később megjelent „Dogmatikájával“ csak a tudósok álló vizében verte fel a hullámokat, a theologusok céhén kivül esők alig vették azt észre. Ugyanily sorsban részesült 1864-ben megjelent ujabb műve „Jézus életéről“, jól tehet ezzel már a néphez fordult, a „német nép“ számára irta. Általános lett róla a megjegyzés, hogy a tudós unalmas, száraz modorát nem tudja levetközni, nincs képessége a nép értelméhez és szivéhez szólani.

Fényesen cáfolja meg e hiedelmet legujabb művével. Strausz, a ki csaknem gyermek-ifju korában a legpedansabb öreg tudós szárazságával, hideg tárgyilagosságával elemezi, birálja és itéli meg a legmagasztosabb, a legköltőibb természetü kérdéseket, most,

---

[1]) Erről tesznek bizonyságot Kecskem. közl. 1858. 82. l. továbbá: Török Pál, korrajzok, ugy szintén Fördős, rövid válasz Török Pál urnak Kecskem. 1858.

csaknem agg korában, az ifju élénk képzelő erejével s behizelgő modorával, „nagy könnyüséggel és világossággal, mondhatni novella alakjában tárgyalja a legnehezebb és a száraz számitásokon alapuló problemákat“. Mentől gyakrabban botránkozhatik meg előadásán a tudós, látva, hogy még be sem bizonyult hypothozisek kicsinált biztos igazságok gyanánt vannak előadva, s azokból a legmerészebb ugrással elért következtetések kivonva: annál inkább magával ragadja és elhiteti azokat, a kik hozzá vannak szokva az uj, mondhatni pikáns dolgokon kapni, s a kik az igazság kutatásának fárasztó munkája fölé becsülik az en bloc elfogadott és csalhatatlannak hirdetett kész igazságot. Mint egyik kitünő bírálója (Reville) megjegyzi, e mű „sok zajt fog még okozni, mert felfejtett vallásphilosophiájában ragyogó vegyüléke van az igaznak és hamisnak, a helyes elveknek és téves következtetéseknek, a mélységnek és felületes itéletnek; ugy, hogy sokaknak értelmét megzavarhatja.“

A mi ezen műnek kiváló fontosságot és érdekességet kölcsönöz, az azon körülmény, hogy nem kritika, hanem h i t v a l l o m á s. Hitvallomás, a mi a dolog természete szerint sokkal vonzóbb és csábitóbb hatásu, mert sokkal melegebb, alanyiasb tárgyalásu is lehet, mint a rideg tárgyilagos birálat. Még fontosabbá teszi az, hogy e hitvallomás a Strauszé, a ki 40 évi fényes irodalmi pályája végén egy komoly belső hangnak enged, megmondja: „Adj számot gazdálkodásodról, mert nem sokáig lész már gazda.“ Ezekhez járul még, hogy jóllehet e hitvallomás első sorban a Strausz egyéni hitét mutatja fel, de mint maga bevallja, ezt azon tudattal teszi, hogy nem egyedül áll, hogy egy jelentékeny és tekintélyes párt nevében szól, a mely az ő vallomásában saját hitét látja kifejezve és bevallva.

Azon általános reactioban ugyanis — mondja, — mely ugy katholikus mint protestans részről a régi egyházi hit ellen támad, a nagy többség megelégszik a régi javitgatásával, foltozgatásával, de ezen többség mellett van egy jelentékeny kisebbség, mely „sokat ád az egyházi rendszer összefüggésére s főleg a következetességre. Azon nézetben van, hogy a ki a klérus és a laikusok közötti különbséget, a csalhatatlan tanitó egyházat elismeri, az a csalhatatlan pápát sem tagadhatja meg. Hasonlólag, hogyha már Jézust

nem tartjuk többé isten fiának, hanem embernek, ugy nincs többé jogunk hozzá imádkozni, az isteni tisztelet központjának megtartani s évről-évre róla, sorsáról, tetteiről, szavairól predikálni; főleg midőn azon események legfontosabb darabjait meséknek, szavai és tana nagy részét pedig a mai világ- és életnézettel egyeztethetlennek tartjuk..... ennélfogva nem látja át, mire való még a cultus, s mirevaló még az állam, iskola, tudomány és művészet mellett egy oly külön egyesület, mint az egyház" (6. 7. l.) Ezen „gondolkozó kissebbség", mely „tudósokból, művészekből, birtokosokból, kereskedőkből, polgári és katona tisztekből ezereket számlál", külön egyházat nem alkot s nem is akar alkotni, de károsnak tart minden törekvést, a mely a réginek megujitására, javitására (foltozgatására) irányul, mert annál későbbre áll be az, a mit Strausz és pártja, melynek nevében többesben (mint m i, „Wir") szól, várnak és ohajtanak, az egyház felbomlása, hogy ez által lehetségessé tétessék „a népélet eszményi elemeinek uj szervezése", a mely uj organismus azonban már nem az egyház volna.

Látni való, hogy e „Wir" (a kisebbség, melynek nevében Str. többesben szól) előtt különösen az ugynevezett modern theologia emberei a káros és veszedelmes törekvésüek; azok, a kik a régi egyház megujitására, megelevenitésére működnek, a miért is bőven kijut a csipős gunyból a német Protestáns egyletnek. Hogy is ne! mikor akadályozza az egyháznak a Wir által ohajtva várt felbomlását! Csudálatos, hogy más részről meg a német prot. egyletet, valamint a miénket is, kiknek törekvése amazéval ugyanazonos, azzal vádolják, hogy az egyházat, a keresztyénséget felforgatja, megdönti!

Nem csudálkozhatni, ha Str. műve, miként főleg a modern theologusok ellen intézve, ugy ezek részén is keltett legfőbb ellenmondást. Orthodox részről még sok helyt tapsolnak is neki, s tetszéssel idézik (mint a debreceni Figyelmező is) velünk szembe Strausz vallomását, épen mintha valaki csak azért örvendene az összes vagyonát megsemmisitő tüznek, mert ez által gyülölt testvérének is némi kára lett. Mert hisz ha modern a theologusok által vallott hitet elvetendőnek itéli, ez csak azért van, mert még a régihez számitja, mert tartott meg valamit a régiből, a mely Str. szerint teljesen képtelen.

Miután e mű tartalmát már röviden a magyar lapok is ismertették s igy olvasó közönségünk vett már róla tudomást; miután Strausz ellen egyenes cáfolatot irni nem lehet célom (bizony nem sok főfájást okozna az neki): jelen alkalommal nem annyira Strauszszal, mint inkább azon iránynyal akarok foglalkozni, melynek Str. müve kétségkivül a legkitünőbb kifejezése.

A mű felosztása nagyon egyszerü. Először birálja a régi hitet; azután előadja a Wir uj hitét, mind kettőt két alrészben, a következő felosztás szerint:

I. a) keresztyének vagyunk-e még mi?
   b) Van-e még vallásunk nekünk?
II. a) Hogyan fogjuk fel a világot mi?
   b) Hogyan rendezzük életünket mi?

I.

Keresztyének vagyunk-e még mi? Keresztyének? de hát mely értelemben? Mert e szónak nagyon különböző jelentése van a különböző felekezeteknél és a különböző irányoknál. Hogy „Mi" nem valamely confessionalis értelemben, sőt a szabadelvü keresztyénségnek is csak legelőrehaladottabb iránya értelmében lehetnénk — ha lennénk — keresztyének, az önként értetik.

Ez Str. első felelete a feltett kérdésre. E felelet már némi bizalmat önt belénk, mert mintegy kijelölve látjuk benne a főkérdés kielégitő megfejtésére vezető helyes és biztos utat. Ugyanis az emlitett bevezetés után alig várhatnánk egyebet, mint azt, hogy felmutatva a keresztyénségnek legelőrehaladottabb, legmagasabb felfogását, nyilatkozzék, vajjon magáénak vallja azt vagy nem? ha nem, miért nem? ha igen, ugy miért nem érez jogot vagy kedvet, magát azon alapon keresztyénnek tartani; más szavakkal, miért nem szabad azon legujabb iránynak a keresztyén nevet bitorolni, mi az a minimum vagy maximum, a mi által keresztyének vagyunk s a mi nélkül megszüntünk azok lenni?

E kérdésekre Strausztól kapni egyenes feleletet, az ő határozott, őszinte modorában, valóban nagy becsü nyereség lett volna. Hanem azt hiába vártuk. A jogosan megkivánt és várt felelet helyett egy mesterséges oldalugrással oly térre viszi át ügyét, a melyen célját, ha az csak a keresztyénség befeketitése volt, nagyon

könnyü munkával érheti ugyan el, de legkevesebb meggyőző és cáfoló erővel sem bir azon jelentékeny számu és minőségü párttal szemben, a mely magát őszinte meggyőződéssel keresztyének vallja, csakhogy keresztyénségét egészen másban helyezi, mint a mit Str. ostromol és gúnyol.

Str. ugyanis az emlitett kérdésre felállitja azon axiomát, hogy a vegyüléket csak is a tiszta alapalakból ismerhetni meg teljesen; a modern keresztyénség pedig vegyülék, s hogy megérthessük a tiszta alapalakot kell megismernünk Eddigelé még ezen okoskodás ellen sem lehet kifogásunk. De most jő a halálos oldalugrás. Hol találjuk fel a keresztyénség azon eredeti tiszta alakját, a melyhez a többi csak mint vegyülék (Mischformen) viszonylik? Erre Németországon ma még tán a gyermek is gondolkozás nélkül kész volna a felelettel, hogy a keresztyénség eredeti tisztaságában Jézusnál keresendő, benne található fel; az igaz keresztyén vallás, a mely Jézus lelkében élt, a melyet ő vallot és gyakorolt. S ha ez igy van, pedig logice sem lehet másként, ugy Strausznak a modern keresztyénség megértésére és megbirálására vizsgálat alá kellett volna vennie azon vallásos elveket és eszméket, melyeket Jézus hirdetett s életében felmutatott. Alig van tudós, a ki erre alkalmasabb lett volna mint Strausz, ki 1864-ben oly sok ismerettel és éles kritikával törekedett külön választani az evangeliumi elbeszélésekből a hitregéhez tartozó alkatrészt a valódi történettől, s azon szigoru, nagyon is kétkedő természetü különválasztás után is képes volt, szorosan a csak tiszta történetieknek elismert adatokból Jézus vallásos tudatának megragadó teljes rajzát adni. De a régi tudományos komolyságu Strauszt hiába keressük! Azon tiszta alakot, a melyikből a többi vegyült, nem Jézus saját vallásában keresi, hanem — ki hitte volna? az ugynevezett apostoli hitformában! Mit keres itt ez? Ha az lett volna a kérdés: „hisszük-e még az u. n. apostoli hitformát mi? akkor helyén volna, de midőn a kérdés az, hogy keresztyének vagyunk-e még? akkor csak azon esetben indulhatni az ap. hitformából ki, ha ez és keresztyénség ugyánazon jelentésüek, a mit még Str. sem állit s tán még orthodox atyánk fiai sem mernének teljes határozottsággal állitani; s mindenesetre tudva van, hogy a mivelt társadalom igen jelentékeny része keresztyénnek tartja magát, jóllehet tudatával bir, hogy hite nem az, a mi az aposto-

licumban kifejezve van. És ezután pontról pontra (§. 1—13) kigunyolja annak minden egyes tételét, oly felületes modorban, mintha csak a régi Reimarust hallanók szólani. Senki élesebben és tisztábban ki nem mutatta a régi rationalismus azon főhibáját, hogy a régiek képzeteit a jelen kor álláspontjából itéli meg, mint épen Strausz Reimarus életrajzában. Valósággal elkedvetlenitő, midőn látjuk őt magát esni azon hibába. Tiz év előtt megragadó ékes szólással rajzolta ön maga Reimarussal szemben, hogy a Krisztus feltámadásában vetett hit a tanitványoknál valósággal nem volt egyéb, mint azon szellemi életelv diadalmaskodó erejébe vetett hit, a mely életelv a keresztyénség által létre fogja hozni a világ átalakitását; mig most igy ir: „történetileg véve, azaz, ezen hitnek (a Krisztus feltámadásában) roppant hatását teljes alaptalanságával összehasonlitva, a Jézus feltámadásának történetét csak egy világtörténelmi humbugnak nevezhetjük.“ Hajdan nyomon tudta követni azon mély speculátiv gondolatokat, melyek a 4—5. század keresztyén tudósait a Sz. háromság hitcikke alkotásánál vezérlék, most ugy látja, hogy „mentől tudatlanabbak voltak a régi keresztyének a természeti dolgokban, annál több gondolaterejök volt ily természetfelettiségekre, mert hogy hármat egynek, egyet háromnak gondoljanak — minél a mi eszünk megáll — az nekik kicsiség, sőt kedvenc foglalkozás volt.“ A váltság hitcikke tárgyalásánál elismeri a martyrság, az önfeláldozás nagy erkölcsi hatását mindenkinél (Socrat, Bruno), csak Jézus feláldozására nézve tagadja meg, mert ennek az egyház nem erkölcsi, hanem metaphysikai hatást tulajdonit, „kiengesztelni isten haragját“, s a Hegel kitünő tanitványa, a nagy történész nem vonakodik Diderot szavait idézni „Nem lenne jó atya, a ki a mi mennyei atyánkhoz akarna hasonlitani.“ A nagy bölcsész ilyen forma „berlini viccekkel,„— s az első kritikus teljes kritikátlansággal tárgyalja vagyis helyesebben gunyolja ki nehány levelen át a keresztyénség hagyományos tantételeit, alapul véve az ap. hitformát s ezt illustrálva mindenütt, a hol nem találja eléggé képtelennek s gunyjaira alkalmasnak, a későbbi hitvallomások valamelyik tételével. Igy bizonyos az, hogy a „Hiszekegyben“ szó sincs Sz. Háromságról, esetről, eredendő bünről, ördögről, örökkárhozatról, de mert mindenik nagyon alkalmas tárgyat nyujthat pikant megjegyzésekre, mindeniket sorban felveszi és tárgyalja hol

az Augs. Confessio, hol a Symb. Athan., hol Luther véleménye alapján, még pedig ott, a hol a keresztyénséget a maga „alapalakjában“ akarja felmutatni. Vajjon hozzá tartoznának-e mindezek a keresztyénség alapalakjához? hozzátartoznak-e annyira, hogy ezeknek ép azon alaku hite nélkül senki sem lehet keresztyén? Str., ha ezt egyenesen nem állitja is, de hajlandó elhitetni. A nagy Lutherről alig tud egyebet mondani, minthogy „teljesen át volt hatva az ördög hitétől“ s midőn egyfelől állitja, hogy az ördög hite a régi keresztyén hit egyik legborzasztóbb és legutálatosabb oldala s mintegy a miveltség hévmérőjeül nézhetni, hogy mennyire uralja még e veszélyes bohóság az emberek képzeteit vagy mennyire szabadultak meg tőle: másfelől nem vonakodik az ördög hitét a keresztyénségben lényegesnek állitani s „hogy egy ily lényeges kőnek kivétele a kesztyénhit egész épületére nézve veszélyes.“ Ezen egyetlen tételből megitélhető volna e mű egész modora s e modor felületessége, mondhatni könnyelműsége. Az ördög hite kétség kivül megvolt a keresztyénségben, mint megvolt többek között azon képzet is, hogy a föld az universum központja, e körül forog a nap és csillagok. De a mennyire világos tény ez, ép oly világos az is, hogy jelenleg a keresztyénség 9 tizedrésze tudata szerint a föld egy kis csillag a naprendszerben, a mely a maga részéről ujra végetlen kis alkatrész a nagy mindenségben, világos továbbá ép ugy, hogy az ördög hite a keresztyénség nagy többségének tudatából visszahozhatlanul kihalt, az ujabb ker. hittanok még csak nem is emlékeznek róla, s mindezek dacára a keresztyénség nem halt ki, e s ama hittanok ördögről szóló tan (dämonologia) nélkül is lehetnek valódi keresztyén vallásos hit rendszerei. Mi következik már ebből? Nemde az, hogy a keresztyénség olyan valami, a mi nem függ feltétlenül sem az ördög hittől, sem valamely kosmologiai elmélettől, megállhat azokkal is és azok nélkül is; sőt miután az ördöghit Str. szerint a miveltség hévmérője, még az is következik, hogy a keresztyénség még a társadalmi vagy tudományos miveltség bizonyos fokától sem függ feltétlenül, hanem olyan valami, a melylyel birhat a mai kor mivelt tanult férfia s a mely boldogitani tudta a hajdani Róma nyomorult rabszolgáját is! Szóval az, a mit már oly sokan korunk legkitünőbbjei közül kifejtettek, még pedig nem valamely aprioristikus elméletből, hanem saját belső vallásos ta-

pasztalatokból kiindulva, hogy a vallás s különösen a ker. vallás nem ez vagy amaz tan, sem egy csomó tantétel rendszere, hanem mindenekfelett egy az egész életet és életnézetet átalakitó, megszabó életelv, kegyesség.

Az emlitettől nem különbözik a teremtés, a sz. irás, a hit általi megigazulás, a sacramentumok és a többiek tárgyalása sem. Mai napság már az avatatlanabbak részéről is boszantó, ha komoly képpel s egész tudományos apparatussal a hat napokoni teremtést, a világ élte 6 ezer esztendős voltát tárgyazó bibliai elbeszélést kezdik cáfolgatni, még pedig azon jó hiszemben, hogy azzal valami ujat, a keresztyénség sőt a vallás tekintélyét megdöntőt hoztak fel. Azon naiv ősrégi elbeszélést ma még orthodox részről sem akarják szószerinti értelemben venni. Tudjuk mily önkényes játékot üznek azok is, hogy a hat napot hat periodusra facsarják, s a „kezdetben teremté“ kifejezésben időileg meg nem határozott kezdetet értessenek. Ellenben a theologusok legnagyobb része, még a mérsékeltek is, még ezen félremagyarázási fáradságot sem veszik, hanem nézik azon elbeszélést egy szép gyermekded mythosnak. Strausz mintha soha erről nem hallott volna, cáfolgatja mint olyat, a melyet a valódiság elbeszélésének kell tartani minden keresztyénnek. Egyik tudós birálója (Rauwenhoft) mondja ide tartozó pikáns megjegyzéseire, hogy „azok meglehet nagyon találók volnának azon orthodoxia elleni polemiában, a mely a régi egyházi tant és képzeteket még most is sértetlenül akarná megtartani, de itt (t. i. a kérdésnél, hogy keresztyének vagyunk-e még?) joggal kérdezhetni: mireváló mindez, ha nem arra, hogy a keresztyénséget megutáltassa?“ Én részemről megvallom, hogy még az orthodoxia elleni polemiában is több komolyságot s mindenekfelett több méltányosságot ohajtanék; s nemcsak azért, mert azon egyházi dogmáknak legalább alapja a legtöbbször lényeges vallásos igazság, az általános emberi s különösen keresztyén vallásos tudat nyilatkozik bennök — bár hibás alakban —, s nekem mindig ugy jő, hogy midőn kimélet és méltánylás nélkül frivol módra gunytárgyáva teszik, megsértik azt is, a mi benne örök, maradandó, igaz, a mi már minden keresztyént egyformán érdekel; nem, hanem azért is, mert vétkes könnyelmüségnek tartom másnak szent érzelmeit hidegen, érzéstelen kigunyolni. Ennélfogva mentől inkább megtámadnám az alakot,

a hibás kifejezést, annál inkább törekedném kimutatni méltánylatomat az iránt, a mi az alaktól független. Pedig az, a mi a vallás legbelsőbb élete, a mi már nem egy képzet vagy fogalom, hanem kedélyállapot, az ilyen, s ebben, bármennyire eltérnek is különben képzeteink, világnézetünk orthodox testvéreinktől, mégis teljesen egyezhetünk. Az isten bünbocsátó kegyelmében való bizalmam ép oly erős és megnyugtató lehet, ha azt isten atyai szeretete alapján remélem, mintha a Krisztus kiontott véréért várom. Ha ezt meggondolnók, bizonyosan türelmesebbek tudnánk lenni egymás iránt. Pedig ideje volna meggondolnunk. Az ellenség leskelődik, még pedig a közös ellenség, a mely azt igyekezik megrontani, a mi mindnyájunk előtt egyformán becses és szent: a vallást, a keresztyénséget. Ez ellenséggel szemben nemcsak az orthodoxokkal, nemcsak a katholikusokkal, hanem minden vallásos emberrel — legyen az buddhista vagy mahumedán — szövetségesnek tudom magam. Az ellenség ereje pedig épen abban áll, hogy ügyesen el tudja lesni és felhasználni azon gyenge oldalunkat, melyet egymással való civódásunk tár fel előtte. Modern részről sokan bizonyára örömmel olvasandják Strausznak az orthodox képzetek ellen szórt csípős gunyjait, nem ügyelve, hogy az ilynemü gunyolódásnak alapja a keresztyénségnek s általában a vallásnak megvetése. Orthodox részről pedig a modern keresztyének elleni polemia és eretnekités vakitó hevében gyakran ragadtatnak oda, hogy az igaz keresztyénséget erőnek erejével abban lássák s abban állónak hirdessék, a mi közöttünk ép az eltérési pont. Az eltérési pontokat pedig nem a belső vallásos élet alakulása és folyama mutatja fel, — hisz e tekintetben akárhány egyszerü kegyes lélek keresztyénsége (szeretete, bizalma, megnyugvása, szent élete) közelebb állhat a Jézus által gyakorolt valláshoz, mint sok hires dogmaticusé, — de eltérők igenis és folyton változók magok a képzetek. S ha már most a dologgal érdemlegesen nem foglalkozókat azon meggyőződésbe nevelik bele, hogy az igaz keresztyénség abban áll, hogy elhigyjük, hogy isten egy lényeg, de három személy s e három személy mégis csak egy isten, hogy a teremtés ugy és akkor történt, mint a biblia első fejezetei leirják; hogy a biblia közvetlen isten által dictáltatott az irók tolla alá; hogy a bünt a kigyó képbe bujt sátán hitetésére megett alma hozta a földre s ez az egész emberiséget annyira megrontá, istent annyi-

ra felharagitá, hogy a gyászos következmények megszüntetésére egy emberi alakot felvett istennek kellet vérét ontani — stb. stb., szóval ha nem szünnek meg hirdetni, hogy a keresztyénség nem egyéb mint az egész hagyományos hittani rendszer hivő elfogadása: ugy ne csudálkozzanak, ha sokan valósággal csakis ebbe helyezik keresztyénségöket, kikben, ha a hittől el nem tántorodnak is, nem sok haszon volna, de a kiknél a keresztyén hit egész alkotmánya annyira fövenyre épitett ház, hogy egyetlen egy ujabb természettudományi vagy bölcselmi tétel szellője szétfujja. Azt hiszem, hogy a Str. müve nem fogja megingatni egyetlenegynek is hitét azok közül, kik megtanulták, hogy a keresztyénség azon belső életerő, mely az isten és az emberek iránti szeretetben áll, a mely szeretet és hatása független valamely földtani, csillagászati vagy természettani nézettől, megállhat ép ugy a Humboldt cosmologiai felfogásával, mint a jelenések könyve irójának phantastikus világnézletével. Ellenben hiszem, hogy nagy fog lenni pusztitó hatása azok körében, a kik — mert mindig azt hirdeték nekik — ugy vélik, hogy a keresztyénség valamelyik egyház hagyományos tanrendszere elhivésében áll; Str. jól tudja ezt, s nagyon ügyes is felhasználásában. Oh, korántsem az apostolicum vagy az augsburgi hitvallomás egyes tételei azok, a melyek őt a keresztyénséggel meghasonlásba hozták. Jól tudja ő, hogy azok nélkül még lehet is, van is keresztyénség. Az ő meghasonlásának valódi alapoka még régi philosophiájában rejlik, a melynek igaz következményeit csak most vonja ki. Ő ugyanis mindig egyezhetetlennek tartá az absolutság és személyesség fogalmát. Az absolut (= isten) nem lehet személy, mert a személyesség fogalmánál fogva korlátozottságot feltételez, ha pedig nem személy, ugy öntudatosnak sem gondolhatjuk, s ha öntudattal nem bir, ugy szellemnek sem tartható. Régebb megállott azon tételnél, hogy az absolut nem személy, most rájött e tétel szükségképi logikai következményeire. Már pedig e következményekkel, melyek végeredményül isten megtagadására vezetnek, már igazán teljesen összeférhetlen a keresztyénség, a mi nem is képzelhető a szerető, bölcs (tehát öntudatos = szellem) mennyei atyában való hit és bizalom nélkül. Ezért nem keresztyén Strausz, s nem azért, hogy Luther hitt az ördögben, vagy hogy a Genesis teremtési mythosa nem lehet történeti. Csakhogy azon elvont bölcselmi tétellel az absolutság és

személyesség egyeztethetlensége felől az avatatlanok nagy tömegében kétségkivül nem sok vizet zavart volna; azoknak, kiknek nevében szól, legnagyobb része meg sem értette volna, mig teljesen átértik, röktön sajátjokká tudják tenni a hagyományos hittan tételei ellen folytatott polémiáját, s a „Wir“ száma kétségkivül tetemesen szaporodni fog! Valóban a Strausz mive intő jele az időnek azokra nézve, a kik a keresztyénséget még nagyra becsülik, a kik az emberiség jövő tökélyesülését, boldogságát attól várják; intő jel arra, hogy szünjenek meg a keresztyénséget ellentétben tartani a tudománynyal, szünjenek meg „az üdvösséget egy pókháló szálra függeszteni.“

A „hiszekegy“ tételei birálata után nehány ügyes vonásban rajzolja Str. azon reactiot, mely az egyházi hitrendszer ellen a mult században Angol, Francia és Németországon támadt, felmutatja, hogy miképen tárgyalta a bibliai történeteket Reimarus, hogyan törekedett megmenteni a keresztyénség tekintélyét a rationalismus azon szellemtelen eljárása által, hogy a csudást ki akarta magyarázni természetszerüen s a régi dogma élesebb pontjait ellapitotta. Majd a biblia tisztán történelmi-itészi tárgyalása utat nyit a keresztyénség történelmi ismeretére, mig Schleiermacher megkisérté ezen álláspontról leirni a keresztyén vallásos tudat tartalmát. Csakhogy — mondja — Schleiermacher a már világnézlete alapján megtagadott csudát a Krisztusról szóló tanban ujra viszszaállitja. Ő ugyanis a keresztyén tudat postulatuma gyanánt állitja fel azon tételt, hogy Krisztusban az istentudat (a magasb, vallásos életelv) állandólag és zavartalanul működött s az érzéki tudat felett mindig uralkodó volt, ugy hogy az istentudat ezen folytonos uralkodó meglétét tekintve mondhatjuk, hogy „isten volt ő benne;“ vagy pedig közönségesebb és a bölcsészet előtt is ismeretesebb nyelven kifejezve „ő benne a vallásos és erkölcsi legmagasb eszméje teljesen megvalósult. „Ugyde, hogy ez valósággal igaz, az már előre is kétségbe vonható, mert az eszme egy egyénben soha teljesen meg nem valósulhat (e tétel még a régi hégeli álláspont maradványa) utólagosan — történetileg — pedig teljességgel ki nem mutatható. Nem mutatható ki, mert kutforrásainkban, azok Jézus életére és

jellemére vonatkozó adatainak hitelreméltóságában bizni nem lehet. A keresztyénség első korszakában egymással szemben álló két párt (páli és péteri) pártérdeke, azon törekvés, hogy Jézust mentől magasbra emeljék, istenitsék, hogy a régi messiási jóslatokat rajta beteljesedettnek mutassák fel — mindezek hatalmasan bofolytak arra, hogy Jézus élete történetébe számos valótlan adatok csuszszanak be, ugy, hogy a valót a történetitől különválasztani többé nem lehet. „E téren minden bizonytalan, s még Jézus szavainál sem lehetünk biztosak sehol, hogy vajjon az ő gondolatait fejezik-e ki, vagy csak később adattak szájába?" (p. 58.) „Hiu ábránd, hogy oly tudósitásokból, mint az evangeliumoké, bármely operátio által is Jézus természetes, összefüggő emberi és életképét visszaállithatnók, kit egyszer istenitettek, az emberiségét visszavonhatlanul elveszté" (p. 76.)

Ezen okoskodás folytán azt hinnők, Jézusról sem jót, sem roszat nem tudhatunk. De ellenkezőleg van. A bizonytalanság dacára — a mi ha csakugyan igaz, meg kellene hogy tiltsa Strausznak Jézusról tovább szólani, — nem vonakodik felhasználni mindazon adatokat, melyekkel a maga módja szerint Jézust befeketitheti. Összehasonlitja Buddhával. Jézus világnézlete a dualismus, Buddháé a nihilismus, ennyiben különböznek, de egyeznek abban, hogy mindkettő a föld, a földi érdekek, szóval az élet valódi hatalmai megvetésére, világfájdalomra vezet. Az egyik a Nirvánáért, a puszta semmiért, a másik a menyországért — a mi csak földöntuli élet volna, — rajong, A keresztyénségnek, ép ugy mint a buddhismusnak, igaz következménye a középkori zárda életrendszer. Mindkettő ellensége az industriának és a vagyonnak, pedig — mint Buckle mondja — a vagyon szerzési törekvés a miveltség egyik leghatalmasb tényezője. A keresztyénség és Jézus közönyösök a polgári és hazafiui erények iránt, mint pl. a harci vitézség, a haza szeretet, a tudomány és művészet iránt. E tekintetben elmondhatjuk, hogy a keresztyénség „miveltség-ellenes elv" (ein culturfeindliches princip). A mi Jézusról legbizonyosabb, az, hogy ábrándozó volt, hogy istenországát angyalok segélyével akarta megalapitani, hogy halála utáni csudás visszatértét remélte. A mi jót tán hirdetett, pl. az általános testvériséget és szeretetet, az nem egyedül az ő tulajdona, előtte is utána is hirdették azt többen, s az igaz humanismus csak a

mult századi bölcsészet által gyökereztetett meg a társadalomban.— De hát miért ne vennők — kérdi — a keresztyénséget azon alakjában, a melyben még előttünk is használható, s egyeztetnők a jelenkori műveltséggel, a midőn még sok jót tehetne; mert mai mivelt alakjában emberszeretetünket, erkölcsiségünket nemhogy gátolná, de megeleveniti, a mi az anyagiasság, a féktelen önzés korában nagyon is üdvös volna? Azért — feleli — mert nem lehet. A keresztyénség feltételei ránk nézve elfogadhatlanok.Hogy ezt mintegy próba által kimutassa, leirja, hogy mennyi mindent kell megtagadni egy modern prédikatornak a keresztyén innepnapokon, hogy ön magát meg ne tagadja, kétségbe vonja, hogy valamelyik ezt teljes öszinteséggel merné tenni. A ker. isteni tisztelethez tartoznak még a keresztség, az urvacsora és a kereszt. Az elsőnek — az eredendő bün fogalma elestével — semmi jelentése többé; a második a vér italának (sic!) fogalma által ép visszataszitó; a kereszt, mint a szenvedés dicsőitésének jelképe, emberi érzelmeinket sérti.

S ezekből már kivonja a vég következtetést, az egyenes feleletet a feltett kérdésre:

„És az eredmény? Az már eddig is világos, de tisztán is megmondom, mert nem szeretnék semmi áron azon szinben tünni fel, hogy valamit, akár a legvisszatetszőbb szót is, kikerülök. — — Tehát az én meggyőződésem ez:

Ha nem akarunk kibuvó ajtókat keresni, ha nem akarunk elfacsarni, félremagyarázni, ha az igent igennek, a nemet nemnek hagyjuk; röviden: ha tisztességes, őszinte emberek módjára akarunk beszélni, el kell ismernünk: „mi nem vagyunk keresztyének többé“ (p. 90.)

Ez nagyon rövid foglalatja a Str. müve első részének. Teljes átnézetét érvelésének nem adhattam, mert akkor csak nem az egészet át kellett volna irnom, miután ő maga is kiválóan ügyes rövidséggel tárgyalja a gyorsan egymásután feldobott fontosnál fontosabb problémákat. Abba sem bocsátkozhatom, hogy minden egyes tételét birálat álá vegyem, s még kevésbé abba, hogy részletesen kifejtsem, hogy mi az, a mit én az ő állitásaival szembe igaznak tartok. Csakis arra szoritkozom, hogy egész okoskodása alapfeltételének és kiindulási pontjának helytelen voltát kimutassam.

Str. egész vizsgálódását azon kérdés körül, hogy keresztyének vagyunk-e még, két részre oszthatni. Először vizsgálja a hagyományos hitcikkeket az apostolicum alapján. Erre már megmondtuk véleményünket. Ott, hol fejtegetéseiben Schleiermacherhez ér, egy uj szempont lép előtérbe, a mely későbbi okoskodását vezeti és meghatározza. Ezen ujabb szempont szerint, a keresztyénség azon vallás, melynek tárgya Jézus személye, s érveléseink gyupontja azon tétel, hogy Jézus mint ember nem lehet a vallás tárgya.

E szempont ép oly hibás, mint az első. Mi jogon állitja, hogy a keresztyénségnek, mint vallásnak, tárgya Jézus? s hogy „a keresztyénség megitélésénél mindenek előtt Jézus személye jön tekintetbe? Tette-e Jézus magát — a 3 első evangelium szerint — a vallás tárgyává? Str. maga elismeri, hogy nem. Ő maga elismeri, hogy bármely más jelenség megitélésénél — pl. a Baco bölcselmi rendszerénél, sőt bármely más vallásnál, buddhismusnál, islamnál, az alapitó személye másodlagos fontosságu; bölcselmi vagy vallásos becsök független a Baco, Buddha vagy Mahumed személyétől. Miért van ez egyedül a keresztyénségben másként? Miért nem kérdjük itt is első sorban azt, hogy milyen irányu és szellemü vallás az, a mit Jézus alapitott? miért kell itt azt kérdeznünk, hogy ki volt Jézus, az alapitó? Azért, mondja Str., mert a keresztyénségben az alapitó a vallás és az isteni tisztelet tárgya; innepeink, isteni tiszteletünk mind ezen alapon berendezvék. Ez némileg igaz ugyan, de az is igaz, hogy Jézus maga nem igy akarta, ő magát a vallás és isteni tisztelet tárgyává nem tette, pedig a keresztyénség — mint Jézus vallása — megitélésénél, mégis csak az kell hogy irányadó legyen, a mit Jézus tett és tanitott; továbbá az is igaz, hogy jelenleg a keresztyénség egy igen tekintélyes része ezen tekintetben is Jézust követi s őt isteni tisztelet tárgyává nem teszi. Sőt a régi orthodox ref. dogmatika szerint is Jézushoz mint istenemberhez nem kell imádkozni (csak az ő nevében), s isteni tisztelet csak a Szent Háromság második személyét (tehát a háromegy istent) illeti, de nem „az ember Jézust.“ S Lessing már 100 év előtt meg tudta különböztetni a „keresztyén vallást“ és a „Jézus vallását,“ értve ez utóbbi alatt azt, a melyet Krisztus maga vallott és gyakorolt, a melyet vele közösen vallhat és gyakorolhat mindenki; s a mely már nem teszi Jézust magát vallás tárgyává. Következőleg a vizsgálat-

nak nem azon kérdés körül kellett volna csoportosulni, hogy ki volt Jézus, lehet-e ő vallás tárgya, hanem a körül, hogy milyen azon vallás, a mely Jézus lelkében élt, mi annak ismertető elve, a melyből ki lehessen magyarázni az ő vallásos és erkölcsi élte sajátságos tisztaságát; továbbá, hogy lehet-e még azon vallásos elv — és menyiben a saját lelkünkben is élő, a mi életünket is megszabó életelv? Azon vallásos elv, mondom, mert egyedül az jön itt tekintetbe és nem Jézus személye s még Jézus világnézete sem, minthogy ama vallásos elvet oszthatjuk, dacára annak, hogy az ujabb tudomány eredményei sok tekintetben eltérnek azon nézettől, melylyel Jézus a világról birt, pl. a mint már sokszor ki volt fejezve, e tételben: „isten a maga napját felhozza mind az igazakra, mind a hamisakra“ a vallásos igazság — isten általános atyai szeretete — sértetlenül megmaradhat a Galilei felfedezése óta is. S ha valaki, bár a Jézus vallását osztja, vonakodnék magát keresztyénnek nevezni csak azért, mert világról és természetről való ismerete eltér Jézusétól, ez ép oly oktalanul cselekednék, mint az, a ki hasonló alapon nem akarná vagy nem tudná Homer vagy Shakespeare költészetét élvezni. „Hadd különbözzék minden dolgokban a mi itéletünk Jézusétól, a vallásban, a miben az ő természetének magva, az ő életének ereje volt, a vallásban egyek vagyunk vele. Ezerek és milliók nevezték magokat nevéről, anélkül hogy szelleméből valamit birnának, mi, kik arra törekszünk, hogy az ő szellemét mindig tisztábban vegyük magunkba, vonakodnánk-e róla nevezni magunkat?“ (Opzomer). „Mi (egy másféle Wir mint Strauszé), kik magunkat még keresztyéneknek nevezzük, mi nyilvánitjuk, hogy erre jogositva érezzük magunkat, nem azért hogy világnézetünk az, a mi a Jézusé, nem is azért, hogy Jézus előttünk vallásos imádás tárgya, nem is azért, hogy a Jézus tanitásában személyes és társadalmi kötelezettségeinkre nézve csalhatlan vezérfonalat találnánk, — hanem azért, mert az ő vallásában a szabad, szellemi szeretetteljes vallásos élet elveit ismerjük fel, a mely meggyőződésünk szerint az igaz vallás ismertető jegye.“ (Rauwenhoff).

Str. szerint azonban forrásainkból Jézus vallásos elveit sem ismerhetjük fel biztosan, mert a történeti elválaszthatlanul össze van vegyitve a későbbi toldalékkal. Ez állitás sokakat meg csalhat, annyival inkább,hogy van is némi alapja. Még a három első evange-

liumban is sok olyat találunk Jézus szájába adva, a mi — biztosan kimutathatólag — általa nem mondatott. Mi biztosit pedig ekkor a felől, hogy vajjon azon képbe, melyet Jézus vallásáról alkotunk magunknak,nem veszünk-e fel hamis vonásokat,avagy nem hagyunk-e ki belőle igazakat? Mi? Str. nem emliti,és olvasói nagy része kétségkivül nem is fogja tudni, hogy az egész ujabb tudós theologus világ óriási nagy munkája mintegy 60 év óta mindenekfelett ép ezen térre forditva,hogy e bámulatos szellemi munkának köszönhetjük azt is, hogy tudjuk, miszerint az evang. elbeszélésekben és a Jézus szájába adott beszédek között sok a nem valódi, de e munkának sikerült kimutatni azt is, hogy melyek ezek és melyek a valódiak, kimutatni kiindulva biztos elvekből és bizonyitva szigoru történelmi lelkiismeretességgel. Nem tehetem, hogy ne hivatkozzam egyik e téren legkitünőbb tudósunkra. Ez maga Strausz, Strausz, nem 1872-ből, hanem 1864-ből. Az ekkor megjelent „Jézus élete“ cimü müve két részre, oszlik: 1) Jézus élte történeti keretében; 2) Jézus mythicus története előállása és kiképzése. Akkor még meg tudta különböztetni a valót a mythostól. Az akkor nyert eredményeket mostani müve nem rontja le, mert akkor tudományos pontossággal bizonyitott, most pedig csak állit. Igaz, hogy Strausz már 64-ben is a legkétkedőbb természetü kritikusok közé tartozott, de ép ez által válik most akkori müve kitünő becsüvé ránk nézve a Str. elleni polemiában. Láthatni ugyanis belőle, hogy még a legkétkedőbb kritika után is lehet a Jézus vallásos tudatának egy meglehetősen teljes és megragadó képét felmutatni. Bár kissé terjedelmes lesz, de megérdemli, hogy ide iktassuk — mint legjobb cáfolatot s különben is becses leirást, azon §-t, melynek cime:

„Jézus vallásos tudata a három első evangelium szerint.“

„Jézus igazi vallásos tudatát a negyedik evangeliumban fölismerni nem lehet . . . . hogy ezt megközelithessük: egészen a synoptikusokhoz kell fordulnunk. Eleitől fogva méltó joggal tartották a synoptikus Kristus-féle beszédek magvának a hegyen mondott beszédet, mint a melynek mindjárt legelején az uj világnézlet termékenyitő tavaszi erő gyanánt ömlik végig. Legalább az ugy nevezett nyolc boldogság (Máté 5, 3—10.) kiválólag ama keresztyén paradoxonokat foglalja magában, a melyek következtében

az uj nézlet mind a zsidó-, mind a pogány részről kifejlett hasontárgyu elvekkel merő ellentétbe lép. Ezután már nem azok a boldogok, a kik gazdagok, a kik jól laktak és vigadnak, hanem a szegények, a kik szomorkodnak , a kik éheznek és szomjaznak; igazi boldogságra s valódi birtokra vezető ut többé nem az erőszak, civódás, önjogunk makacs védelmezése, hanem az engedékenység, békeszeretet és a türelem. A régi világgal szemben ez egy felfordult világ, a hol nem a külsőt tekintik, hanem csupán a belsőt tartják igazi lényegnek, a mely képes nemcsak ellensulyozni az ellenkező külsőt, de sőt épen az ilyenekkel szeret együtt lenni.

Máté és Lukács közt e tekintetben, tudjuk, az a különbség van, hogy ennél egyszerüen csak szegényekről, amannál pedig lelki szegényekről van szó; egyiknél olyanokról, kik most (valóban) éhséget és szomjuságot szenvednek, a másiknál olyanokról, kik a megigazulást éhezik és szomjazzák. Én Lukács egyszerűbb előadását tartom eredetibbnek, Máté toldalékát későbbi óvszernek a félreértések ellen, nehogy Jézus szavait ugy magyarázzák, mintha ő az embereket csupán külső szükölködésükért, minden belső érdem nélkül, nevezte volna boldogoknak. Átalában Jézus boldognak magasztalásai azon alakban, a mint Lukácsnál találjuk, hol a jelen világban külső szerencsétlenségben sinylődőknek jövőben szerencse-, s viszont a jajkiáltásokban a most kényelemben élőknek a jövőben büntetés van kilátásba helyezve, nagyon emlékeztetnek a későbbi ebionitismus elveire; hanem ezt eléggé megmagyarázza Jézus tapasztalata, melyet tanitói hivatala alatt bizonyosan szerzett. Hisz miután ugy találta, hogy a magasabb szükségek iránti érzék a gazdagabb néposztályoknál rendesen ép anyira el van tompulva az érzéki jóllét miatt, mint a mennyire ébren tartja azt a szegényeknél az érzéki szükség, bátran nevezhette ezeket ezen lelki fogékonyságra való tekintettel boldogoknak. Hisz minden forradalom alkalmával (és a keresztyénség fellépte egyike volt a leghatalmasbaknak) nem a jóllakottak, megelégedettek, hanem a szükölködők s elégedetlenek azok, kiknél viszhangra talál. De a mennyiben nem csupán a külső nyomoruság az, a miért Jézus a szegényeket, éheseket stb. boldogoknak nevezte, — annyiban Máté toldalékával nem roszul magyarázza mestere szavait; sőt bizonyosan jobban, mint az ebioniták, kik tulhajtott ascetismusok által minden vagyont, már mint magában olyant, véteknek tartottak.

Hogy Jézus a boldogság megvalósulását, melyet a most szegényeknek és elnyomottaknak igér, egy jövő világba a melybe helyezi, azáltal kora és nemzete álláspontján áll, a honnan kiragadnunk nem is szabad. A belső, érzékfeletti boldogság, a mely már önként benne van a magasb iránti fogékonyságban, ugy tünik fel, mint jövendőbeli megjutalmazás, és valóban a belső és a külső közötti ellenmondásnak meg is kell szünni, az emberiségben ébresztett uj szellemi élet a világ külső állapotát is magához illővé kell hogy alakitsa; de ez természetesen és lassanként következik be, s e világon soha sem is teljesen, s csak a vallásos képzet várja a jövőben mint csudás kiegyenlitést.

Ezen a külsőtől a belsőbe való behatolásból származik a törvény azon magyarázata, a mely a külső cselekedeteknél megálló farizeusi felfogással szemben mindenütt a belső érzületet, mint az egyedül lényegest hangsulyozza, a gyilkossággal már a haragot és gyülölséget is, a házasságtöréssel már a tisztátalan kivánságot is tiltottnak tünteti fel, a hamis esküvéssel általában az esküt is, mint az egyszerü igazságossághoz nem illőt, elveti. Ott, hol azt, a mi a régieknek megmondatott, szembe teszi azzal, a mit ő mond tanitványainak, Jézus Mózessel, mint a ki csak a külső cselekedetekre adott törvényt, ugy áll szemben, mint az érzület törvényadója, mint a ki a betü törvényét szellemileg szandékszik tökélyesiteni. Midőn itt a valódi héber s főleg valódi antik alaptételekkel — mint a szigoru megtorlás, a barát szeretete mellett az ellenség gyülölete — a béketürés és az ellenség szeretetének elvét állitja szembe, beszéde ezen mondatba éri el főpontját: „Hogy legyetek a ti mennyei atyátoknak gyermekei, mert ő felhozza a maga napját jókra és gonoszakra s esőt ád igazaknak és hamisaknak.“ Ha van egy mondat az uj testamentumban, mely Jézustól származik s nem később adatott szájába, ugy ez bizonyára az; mert az egész Jézus utáni korszak evangeliumainak szerkesztéséig sokkal ingerültebb, a küzdelem és pártszenvedély miatt sokkal elfogultabb volt, semhogy feltehetnők, hogy egy ily derült jószivüségről szóló mondatot előállithatott volna. Ezt tehát ugy nézhetjük, mint Jézus kegyessége egyik alapvonását. Ő a mennyei atyát lelkében ugy érezte és ugy gondolta, mint a különbséget nem tevő szeretetet, s ép ezen az istenségről való alapnézetében rejlik oka annak, hogy istent legszivesebben az Atya névvel nevezte.

Ezen istenről való alapnézletet Jézus az ó testamentumból nem vehette. Ebben Jehova egy haragos, indulatos, szigoruan megtorló, büntető isten, és habár ezen képzet a későbbi profétáknál szelidült is, de egészen átalakulva nem volt. Oly nemü célzások, mint az Ilyés jelenetében, a hol isten nem a zivatarban, földrengésben és tüzben jelenik meg, hanem a gyönge szellőben (I. Kir. 19. 12.), elszórva maradtak, s már csak a zsidók particularismusában is, mely a pogány népekkel szemben legalább ugy tüntette fel Jehovát, mint büntető s boszuló istent — oly akadály volt letéve, mely őket szelidebb fogalomra eljutni nem engedte. Azért hivták az Izrael népet Jehova fiának, és Izrael királyai is ezen értelemben nevezték magukat, mint isten helytartói és a nép védői, *isten fiainak*; de ugy tekinteni istent, mint általában minden ember atyját, az ó testamentumban ismeretlen fogalom. Hogy Jézus ezt alapnézetévé tette az istennek emberhezi viszonyára nézve, ezt csak önmagából merithette, s csak onnan eredhetett, hogy ezen különbséget nem tevő szeretet saját lényének is alaptulajdona volt, a melyben tudatával birt az ő istennel való egységének. Hogy az emberek gonoszsága által béketürését ép oly kevéssé veszitse el, mint isten a hosszutürő atya, hogy a gonoszt csak jóval, az ellenséget jóltevéssel győzze meg, — ez oly alaptétel volt, a mely saját szivének legbensőbb hangulatából folyt. Ha Jézus az övéit utalta, hogy hasonló magaviselet által mutassák magokat a menyei atya valódi gyermekeinek, ha intette őket, hogy tökéletesek legyenek, mint a menynyei atya tökéletes: ez ellőttünk annyit jelent, hogy ő istent erkölcsi tekintetben olyannak gondolta, mint a milyen vallásos élte legmagasb pillanataiban önmaga volt, s viszont saját vallásos életét ezen eszménykép szemléletében erősitette. A legmagasabb vallásos hangulat pedig, mely tudatába élt, ép ezen mindent átfogó, a gonoszt is jóval legyőző szeretet volt, a mely jellemvonást, mint saját lényének alaptulajdonát magára istenre is átruházta.

Hogy ha az emberek istennel oly viszonyban állanak, mint atya és gyermekek, ugy egymásra nézve testvérek (Máté. 5. 22.); és ezen testvéri viszonyból foly ama kötelesség, hogy másokkal ép ugy bánjunk, mint magunkkal; ne itéljünk felettök szigoruan, magunk felett pedig elnézőleg (Máté 7, 3. s k.), szóval mindig ugy cselekedjünk másokkal, a mint ohajtjuk, hogy mások cselekedjenek

mivelünk. (Máté. 7. 12.) Méltán fektettek ezen szabályra, mint a keresztyénség főfő erkölcsi principiumára minden időben fősulyt; a humanitas alapgondolata van ebben letéve, mely minden egyes egyedet az örök emberiség eszméjének alá rendel, mely mindenkiben él, mindenkinek föl kell azt a másikban ismerni s tisztelni.

És mivel Jézus ezen lelkesült ember szeretetében s abból folyó cselekedeteiben az emberi élet minden akadályain, korlátain tul emelkedve magát a mennyei atyával egyesültnek érezte, e tudatból oly belső boldogsága támadt, a melylyel összehasonlitva minden külső öröm és fájdalom elveszté értékét. Innen van ama vidám gondtalanság, a mely az élelem s ruházathiány szülte aggodalom helyett a liliomokra s madarakra mutat (Máté 6, 25.); a megelégedés oly vándor élet mellett, hogy gyakran nincs hová fejét lehajtania (Máté 8, 20.); az egykedvüség a külső tisztelet vagy megaláztatással szemben azon tudatban, hogy ő isteni eszmék képviselője s terjesztője az emberek közt (Máté 5, 11.). Innen ama különös előszeretet a gyermekek iránt, kik ártatlan, igénytelen, minden kevélységtől s gyülölségtől ment lényökkel ama boldog, szerető hangulathoz legközelebb állanak, annak legméltóbb tárgyát képezik (Máté 16, 3. s köv.; 9, 14. s köv.). Innen van ama készség; hogy annak, a ki jobbról arcul ütötte, a balt is oda nyujtsa; a ki egy mértföldre kényszeriti, azzal kettőt megyen el (Máté 11. s köv.) és annak, a ki megbántja, nem hétszer, hanem hetvenszer hétszer bocsát meg (Máté 18, 21. s köv.)

— — — — — — — — — — — — —

S ha azt kérdjük, hogyan jött létre Jézusban ezen öszhangzatos kedély-állapot: meglevő tudósitásainkban sehol sem találjuk nyomát azon nehéz lelki harcoknak, melyekből ez előállhatott volna. E tudósitások ugyan gyermekkora mondáin kivül csak nyilvános élete rövid korszakára terjeszkednek, s ezenfelül oly nézpontból rajzolják, mely minden emberi csalódást kizárt; a honnan gyanithatnók, hogy önmagával való derült egysége korszakát a setétesebb küzködés s tán némi tévedés korszaka is megelőzhette. De ennek — ha csak minden analogia nem csal — nyoma kellett volna hogy fennmaradjon. Mindazon, csakisküz delem-, hatalmas rázkódás által megtisztult természetekben, — gondoljunk csak Pálra, Ágostonra, Lutherre, — a forradás helyei megmaradnak minden idők-

ben, s éltök végéig valami nyerseség, keménység, komorság tapad hozzájok, a mikből Jézusnál semmit sem találunk. Jézus ugy tünik fel, mint egy eredetileg szép természet, melynek csak arra volt szüksége, hogy önmaga magát kifejtse, önmagának mindig tisztább tudatára jusson, önmagában szilárduljon; de nem kellett még megtérnie, előbbi életét először megváltoztatnia; ez természetesen egyes ingadozásokat, sőt tévedéseket s az önmeggyőzésre és ön megtagadásra való folytonosan erősülő komoly törekvés szükségességét sem zárja ki, a mit Jézus maga is elismer, midőn a jó jelzőt nem akarja elfogadni. Hogy Jézus belső fejlődése egészében folytonos, s ha nem is hatalmas erőmegfeszités nélküli, de legalább erőszakos rázkodások nélküli volt, ez az egyedüli élő és igaz értelme a Jézus büntelenségéről való tannak, mely a maga meredt egyházi alakjában, mint tisztán negativ fogalom, semmi becscsel és érthetőséggel nem bir."

— — — — — — — — — — — — —

Im egy megragadó szép képe Jézus vallásos és erkölcsi tudata tisztaságának, fenségének; rajzolva a tisztán történetieknek felismert vonásokból és rajzolva ép maga Strausz által! S vajjon már ilyennek ismerve Jézust és az ő vallását, mondhatjuk-e, hogy ütött a keresztyénség végső órája? Feleljen meg erre is maga Strausz:

„„Az egyetlen cultus — ám sajnálkozzunk rajta vagy magasztaljuk, de tagadhatni nem fogjuk — az egyetlen cultus, mely az utóbbi idő vallásos bomlásából a mai kor mivelt emberei számára fennmaradt, a genius cultusa.

„Hogyan? s hát ezzel a keresztyénség utolsó órája ütött volna? — A genius cultusa van napi renden; ugy de a Krisztus is genius és része van azon tiszteletben, mellyel a nagy szellemeknek adózunk, kikben a minden szellemek atyja magát az emberiségnek kinyilatkoztatta.

„Ha a genius sajátságosságául a lelki erők öszhangzatát tekintjük, melyek, bár mindenik magában véve erős és mozgékony, a legélénkebb cserejátékban is soha egymást nem zavarják, egymás működését keresztbe nem vágják, hanem keresetlenül, nyugtalankodó válogatás és fáradságos harc nélkül öszhangzólag hozzák létre azt, a mi minden alkalommal célszerü; hol találjuk szebben a lélek ezen tükörtisztaságát, melyet a leghevesebb viharok megingatnak ugyan, de meg nem zavarhatják, mint a Jézusnál?

„Ha a geniust egy nagy eszméből akarjuk megismerni, mely életének alaphangját képezi, mely kiindulási pontjául szolgál gondolkodásának, beszédének és működésének, mely felé törekszik, melynek kedvéért minden egyebet, még saját külső jóllétét is kevésbe veszi: kiben volt nagyobb eszme, fáradhatlanabb munkásság, azért való magasztosabb önfeláldozás, mint a Jézusban?

„Ha továbbá a genius azon erőben nyilvánul, melylyel környezetére hat, azon ugyszólva delejes vonzerőben, mellyel mindazokat, kik elfogulatlanul közelednek hozzá, magához tudja bilincselni, sőt ha nem kevésbé nyilvánul másfelől azon erős ellentmondásban, melyet maga ellen támaszt, a szenvedély és ingerültség ama fekete vészfelhőiben, melyeket, mint erősen sütő nap a nedves földről, saját maga ellen szí fel; soha senki sem támasztotta fel kortársaiban ugy a szeretetnek mint a gyülöletnek hatalmasabb indulatait, mint Jézus.

„Végre ha a valódi genius legbiztosabb próbája azon hatásokban rejlik, melyeket az utókorra gyakorolnia sikerül: hol létesitett valaha valaki oly művet, mely nagyobb ember és nép számot hoszabb időn keresztül valódibb javakkal magasabb mértékben boldogithatott volna, mint azon mű, mely a Jézus nevét viseli?

— — — — — — — — — — — — —

„Tehát a mily kevéssé lesz valaha az emberiség vallás nélkül, ép oly kevéssé lesz Krisztus nélkül; mert azt akarni, hogy Krisztus nélkül legyen vallásunk, ép oly képtelenség, mint költészettel dicsekedni akarni minden tekintet nélkül Homerra, Shakespeare-ra stb. És ezen Krisztus, a mennyiben a vallás legmagasb alakzatától különválaszthatlan, történeti, nem mythosi alak, egyéniség, nem csupa symbolum.

„Ezen történeti személyes Krisztushoz életéből csak az tartozik, a miben vallásos tökéletesedése ábrázolódik: beszédei, erkölcsi működése és tűrése. Az, a mi működésében nem függ össze közvetlenül az erkölcsivel, mint csudái, s még inkább az, a mi, a helyett hogy belsejéből származott volna, csak külsőleg járult hozzá, ugy mint halála mint külső tény, és eltekintve a Jézusnak annál megpróbált érzületétől, továbbá mint feltámadása és menybemenetele, mind az vallásos becset csak symbolicus értelmezés által nyerhet, mely a kegyesség és gondolkodás különböző fejlődési fokán különbözőleg fog kiütni.

„Azért hát nem kell félnünk, hogy elveszithetjük a Krisztust, ha kénytelenek leszünk feláldozni egyet mást abból, a mit eddig keresztyénségnek neveztek. Annál biztosabban megmarad nekünk és mindeneknek, minél kevésbé ragaszkodunk féltékenyen oly tanokhoz és véleményekhez, melyek a gondolkodásnak lökést adhatnak a Krisztustól való elpártolásra. Ha tehát megmarad számunkra a Krisztus, és megmarad ugy, mint a legmagasabb, a mit vallásos tekintetben ismerhetünk és gondolhatunk, mint olyan, a kinek jelenléte nélkül a kedélyben tökéletes kegyesség nem lehetséges: ugy megmarad számunkra benne az, a mi a keresztyénségben lényeges.““ (Vergängliches und Bleibendes im Christenthum.)

Im, hajdan maga Strausz is tudott a keresztyénségben maradandót megkülönböztetni a mulandótól, és a maradandót az ő kiválóan szép, nemesen pathetikus nyelvével oly gyönyörüen rajzolja, hogy az egész ujabb irodalomban hasztalan keresnők párját! Pedig ő akkor is szigoru, szókimondó tudós volt; hanem akkor bármit rablott legyen is el a tudományos kutatás tőle, „megtartotta a legjobbat, a világon levő nemes és nagyszerü iránti méltánylást, az isteni legtisztább nyilatkozatára fogékony érzéket; s ha bár a természetfeletti dicssugár koronáját a krisztuskép feje felett letörölte is, azért a történelem Krisztusa szent maradt előtte, s nemcsak szent, hanem becses is.“ Ne csudálkozzék, ha mi ép ugy mint Németországon, többre becsüljük a régi Strauszt az ujnál; annyival is inkább, mert a mit a régi tudós tudományos szigorusággal okoskodva felállitott, azt az uj declamator csak megtagadja, de meg nem cáfolja.

És ezzel be is végezhetnők Strausznak a keresztyénségről való nézetei birálatát. Azonban nem tehetjük, hogy az ő egész felfogását az egyházról még egy más szempontból is fel ne mutassuk, még pedig egyik régi kitűnő tisztelője Lang Henrik tolla után.

„Strausz a népek életében az eszményi elemek ujra szervezkedését kivánja. Éreznie kelle tehát, hogy azon szükségérzet, melynek folytán a különböző egyházak előállottak — maradandó — és hogy az a népélet más faktora által ki nem pótolható. — Göthe mondása kellett hogy előtte lebegjen, — mely szerint a művészet csupán követni, de vezetni nem képes, a minthogy ő a szinházat és hangversenyt, olvasmányt és zongorajátékot csak mint előzetes

pótlékot ajánlja a biblia és templom helyett — addig is, mig az uj szervezkedés létrejön. Éreznie kelle, hogy a művészetnek valamint teremtésére, ugy megértésére is bizonyos mértékü lelkiadomány szükséges, és hogy azt teljesen élvezni lehessen, arra oly feltételek kivántatnak meg, melyek a nagy tömeget tekintve talán még évezredek mulva sem lesznek betöltve. Az a provisorius kápolna, melyet a maga és „övéi“ számára a közönséges templom mellett, emelt — nagyon aristokratikus templom, új szentek egyesülete, vasárnapi gyerekek temploma. Mindezt Strausznak éreznie kelle. Azért hirdeti az eszményi elemek újbóli szervezkedését a népek életében.

„Bár aztán legalább tetszett volna Strausznak ezen jövendőbeli szervezkedés alapvonalait vázlatilag előterjeszteni. — Más próféták, ha a dolgok jelen rendjével nincsenek megelégedve és romlást hirdetnek, nem hirdetik azt meddő lélekkel, hanem lelkökben egy újabb, jobb rendszernek alapjait érlelik meg, és eszméiket mint érlelő kovászt terjesztik el a közéletben. De Strausz megelégszik annyival, hogy az egyházat halomra lőjje, maga megett romhalmazt hagyjon hátra, és azokhoz, kik kezeiket kétségbeesve tördelik, biztatólag odakiáltson: „Segitsetek magatokon egyelőre a mint tudtok, századok mulva talán mégis csak jön még valami jobb is!“ De mi légyen az a jobb? mikép szervezkedjenek az eszményi ellemek a népek életében ha az egyház eltöröltetett? Azt ugyan Strausz nem mondja meg, azt hiszem ő sem tudja. És épen ez képezi az ő agyában azt a csudálatos képletet, melyet egyik természettudós a földtani hiányos alakulásokhoz hasonlitva „Verwerfungsspalte“nak nevez; itt az a hiány, az a tátongó űr, melyet az ő kiválólag humán és széptani képzettsége nem képes kitölteni.

„Nos, én leszállok az űrbe s igyekszem azt kitölteni ama Strausznak szellemében, ki állammal, tudománnyal és művészettel nem elégszik meg, hanem azonkivül a népélet eszményi elemeinek ujból szervezését követeli. Hogy e szervezés megtörténhessék — úgy vélem — mindenek előtt szükség lesz elzárt helyekre, oly házakra, melyekben az eszményi érdekek együttesen ápoltassanak, házakra lesz szükség minden város és faluban, és mindenütt hol emberek nagyobb társaságban együtt lakoznak, ha azt akarjuk, hogy ne csak egyes kiváltságosak, hanem a nép minden gyermeke eszményi táplálékot nyerjen. E házak azonban már fennállnak mindenütt; a nép

nyilván templomoknak nevezi azokat; rendesen a községnek legszebb terén állanak, majd egy magaslaton messze láthatólag, majd meg fák árnyékában elrejtve, honnan csak égre nyúló tornyuk látszik ki s harangjainak hangja hallszik ki. Ne hagynók meg ezeket a népélet eszményi érdekeinek jövendőbeli ápolására? Az embereket sem kell még ezután összegyüjteni; tudják, hogy oda tartoznak ők, rég ideje megszokták ama házakat ugy tekinteni, mint eszményi érdekeik megannyi tűzpontjait, mint szembetünő jelképeit annak, hogy nem csupán esetleges és mulékony célokért élnek és lakoznak együtt, hanem hogy egyszersmind bensőleg összekapcsolt, eszményi társulatot képeznek; eddigelé még azt is egyháznak nevezték. — Szónokokra is ugy vélem szükség leend, lelkesült emberekre, kik éles szemekkel látva hiányainkat, bátorságot és elég szeretetet éreznek magokban, hogy minket intsenek és buzditsanak; a kiknek ajkok elég ihletett leend, hogy nekünk a kötelességérzet komoly voltát, az istennek nagyságát nyomatékosan hirdessék; prófétákra, kik jeleket adjanak, lélekből származó jeleket, a nép minden rétegére hatókat. És ezek beszédét még zene, valami orgona féle, vagy szép zsoltár és karénekek is támogatnák, lehetne-e Strausznak az ellen kifogása? És miután az eszményi elemek igy szervezve, összepontositva lennének, azoknak központja mégis csak vallás maradna; a minthogy Str. is azt vallja, csak hogy természetesen a jelenkor vallása, mely a most élő emberek miveltsége és szükségeivel öszhangban áll. Hogy ez a vallás a mellett nem hagyná tekinteten kivül mindazt, mit a homályos mult, vallásos érzések és ismeretek tekintetében létrehozott, önként értetik; jelszava ez lenne: Minden a mienk, legyen az Mózes, Krisztus, avagy Buddha, és mindenik akkora mértékben a mienk, a mennyiben minket fejleszteni képes. És a mult által nem engedné magát semmi áron leköttetni, hanem azt csak ugy használná mint commentárt, mint szinezett képét annak a mi az emberi kedély-világban mai napig is él és működik.

„Ilyennek vagy legalább ehez hasonlónak képzelem én a népélet ideális elemeinek szervezését és lényegileg másképp bizonyára Str. sem képzelhette, hacsak komolyan vette a dolgot. Mert az állam már szervezve van az összes nép számára, de tudomány és művészet nem szerveztethető ugy, hogy az mindenkié legyen. Ezen jövő szervezkedés alapelemei pedig, a mint azt én vázoltam, nem egyebek,

mint épen a mostan fennálló egyház alapelemei; miért kelljen tehát az egyházat lerontani a helyett, hogy reformálnók azt? E pontban hiába keressük Srrausznál azon higgadtságot, melyet más kérdésekben tanusit. Hasonszellemü gondolatok és eszmék iránt ő sem volt régebbben fogékonytalan és érzéketlen, bármennyire éreztesse is a jelenben gunyolódását és ellenszenvét minden oly törekvés ellen, mely az egyház reformálására van irányozva. Kisebb iratainak egyik gyüjteményében a kölni székesegyház feletti elmélkedését e szavakkal végzi: „Ha protestans templomainkból a szinesre mázolt ablaküvegek kitakarittatnának, ki tudja, nem lennék-e a legszorgalmasabb templom látogató? De ugyan ki akadályoz bennünket abban, hogy a szines üvegeket kihordjuk, vagyis, hogy ezen ősrégi csarnokokba a nap teljes fényét, világosságát behatolni engedjük? Avagy minden nemzedék nem szabados ura az ő templomának?

„E pontra eljutva, melyre pedig Strausz követelése, hogy t. i. a népélet ideális elemei ujból szerveztessenek, szükségkép vezet, ugy vélem Strausznak egész máskép kellett volna szólnia elvtársaihoz, mint a hogy könyvében szólott. Igy kellene hozzájok szólnia: „Az égre kérlek atyámfiai, bárkik is vagytok, tudósok, kereskedők, jogászok stb. stb. csak ezt ne tegyétek, csak az egyháznak ily előkelő lenézését ne produkáljátok! Vagy tán azt hiszitek, hogy visszavonulástok által a szabadságnak és előhaladásnak szolgáltok? Oh nem. Tudjátok meg, hogy az által csak a papoknak szolgáltok. Ne mondjátok: mit érdekelnek minket a keresztyén egyház ügyesbajos dolgai? Mert ezáltal épen nagyon fontos ügyesbajos dolgaivá teszitek azokat, melyek az egész népet fogják érdekelni. Ne mondjátok: Mit érdekel minket a templom árnyéka, hacsak épen utunkba nem esik? Mert az által az az árnyék épen óriási mérveket ölt, s mielőtt észrevennétek magatok, elsötétiti egész útatokat. Valameddig a templomból kimaradtok, addig a papok nem félnek tőletek, sőt épen inyökre cselekesztek, ha a tér egészen nekik van átengedve. De ha oda beléptek, ha a templomokba világosságot és fris üde léget visztek be; ha azokban jogos kivánataitokat érvényre juttatjátok, akkor reszketni fognak előttetek, mert elvesztik a nagy tömeg támogatását, a népét, mely magas eszmék, lelkesült férfiak által keltett szellemi mozgalmak iránt minden időben fogékony volt. Vagy ugyan mi jót eredményezett a ti, egyházi ügyekben folytatott kö önyösségtek az utóbbi 40—50 év alatt? Azt eredményezte.

hogy az ultramontanismus és a protestans orthodoxia a közélet oly hatalmasságaivá nőtték ki magokat, hogy azok ellen a társadalomnak most már egész erőfeszitéssel küzdenie kell. Nem úgy atyámfiai! Lépjetek be! Legyetek egy szóval buzgó tagjai a protestansegyletnek; ez lenne kötelességtek, ha népetek java és a haladás érdeke komolyan sziveteken fekszik. Tény az, hogy a vallás a nép ideálismusa; és ha már így áll a dolog, nem szabad megengednetek, hogy az a papok által visszaélésekre használtassék fel; segédkezet kell nyujtanotok, hogy az ápoltassék és a helyes utra tereltessék. Mint egyes tagjaira azon nemzetnek, melyhez tartoztok, azon emberi és hazafiui kötelesség vár reátok, hogy ne zárkozzatok el előkelően népetek szükségei és bajai elől, és a „sokkal nagyobb részt“ ne engedjétek át a papok önkényes vezetésének, mig ti kedvenc költőitekkel mulattok. Más népek már tapasztalták, és tapasztalják mai napig is, mit tesz egy nép tagjainak szétszakadozottsága, megkülönbözése olyanokra, kik valláson és egyházon felülemelkedtek, és olyanokra, kik szolgalélekkel vetik magokat a papság járma alá.“

— — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — —

„Mit akar elérni a protestans egylet? Csak egyet akar: azt akarja, hogy a vallás az állami és egyházi kényszer alól felmentve, szabad elhatározás tárgyává legyen. Ezért küzd az államegyházi rendszer hagyományos elve ellen, valamint a jelenleg fennálló egyházkormányzat rendszere ellen is, mert véleménye szerint mindkettő rosz, és gyökerétől fel koronájáig mindkettő rohadt. Ezért küzd a hitszabadság teljes keresztülvitele mellett, a szabad gyülekezetek, valamint az „egyházonkivüliek“ jogainak épségben tartása mellett; küzd a polgári anyakönyvek és a polgári házasságnak kötelező alakban való behozatala mellett; küzd a vallás- szabadság mellett, hogy az ne legyen alávetve bárminemü névvel nevezendő kényszerdogmának, hogy a tudomány legyen független a türelmetlen „igazhitüség“ vakmerő kisérleteitől; küzd a gyülekezetek és egyházközségek önkormányzati joga mellett, az államnak az egyháztól való függetlensége, a polgári ügyek és jogoknak az egyházi ügyektől való elkülönitése mellett, mely utóbbiakra nézve mindenkinek teljes szabad elhatározási jogot követel. Egy szóval: a mi az államnak az egyházhoz való viszonyát illeti, a prot. egylet „felada-

tául tűzte ki ezen viszonyt a közjó és szellemi szabadság értelmében szabályozni;" — ha ugy mennének a dolgok, a mint az egylet ohajtja, ha Bismarck az egyházi ügyek vezetését habár csak megközelitőleg is a prot. egylet kivánalmai értelmében rendelte volna el, ugy mindaz, mit Strausz e tekintetben elérni ohajt és követel, már régóta el lenne érve, és gyakorlatilag már át ment volna a közönséges életbe is.

És vajjon hallatja-e Strausz az ezen egylet iránti elismerésnek egyetlen szavát is? Nem. Denunciálja azt hivő serege előtt, ugy tünteti fel azt, mint egy gyakorlatilag ép oly káros, mint logikailag eszeveszett szövetséget, és kiönti arra elkeserült lelkének egész mérgét. Mi az oka e különös jelenségnek? Ah! e férfiak és e nők, midőn mindenki számára követelik azon jogot, hogy valamely egyházhoz tartozhassék vagy abból kiléphessen, e férfiak és e nők magok az egyházban akarnak maradni, és ez egyházat a magok számára oly okossá akarják tenni mint csak lehetséges, és azt jelenlegi szükségeik szerint akarják berendezni ama közmondás szerint, hogy: az élőé a jog, és nem holtaké. E férfiak és e nők azon véleményben vannak, hogy sokkal háládatosabb dolog a nép nagy tömegét együttesen egy nagy világtörténelmi mozzanattal előre tolni, semmint csupán egyeseket állit a mi a felvilágosultság verőfényes magaslatára, mig a nagy tömeg a papok sötét üzelmeinek van kitétetve. E férfiak és e nők a keresztyénségben a vallásos igazságnak és erkölcsi mivelődésnek több elemeit vélik feltalálhatni, mint a menynyit Strausz abban felfedéz; de ők azt hiszik, hogy az elemek csak most, midőn eredeti korlátaiktól kezdik azokat megszabaditani, csak most juthatnak teljes virágzásra; és a mulékonyt és időszerintit, melynek elvetésére nézve Strauszszal többnyire egyetértenek, oly csekélybe veszik, hogy nem látják szükségesnek eddigi nevöket megváltoztatni. Jézus személyének is a vallásos emberek fejlesztésére nézve nagyobb nyomatékot és befolyást tulajdonitanak, mint a mennyi Strausz szemében jónak látszik. Az eddigi egyházakban feltünt mivelődés-ellenes elemeket ők is látják, és Strauszszal egyetemben elvetik; csak hogy ők azt hiszik, hogy az egyháziasságnak mindezen tévelyei megett, melyek persze már jókorán megkezdődtek, az újtestamentum okmányaiban az őseredeti keresztyénségnek oly romlatlan magvát fedezték fel, melylyel talán még lehetne vala-

mit próbálni. Ezen közös törekvéseik közepette az ők köreikben az egyéniségnek és bármely véleménynek tágas tért engednek, mivel előttök a vallás személyes meggyőződés dolga, ugy hogy azon körökben minden fokozat, elkezdve a dogmatikailag elfogultaktól fel a Strauszszal egyetértő nihilistákig, képviselve van. Ez a protestans egylet. Mindenki tudja, mily hévvel gyülöli ez egyletet az orthodoxia, de hogy Strausz is ép oly hévvel gyülöli azt, az csak onnan kimagyarázható, ha tudjuk, hogy van bizonyos értelmi fanatismus is, mely elfogultság és mérgesség tekintetében a vallási fanatismushoz hajszálnyira hasonlit. "

— — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — —

„Régebben szokása volt Strausznak csak azután mondani itéletet a dolgok felett, miután körülményesen megvizsgálta azokat; most pedig azon kisérletek felett, melyek a szabad theologia részéről tétetnek a végre, hogy az egyház az ujabb kor kivánalmaihoz képest átalakittassék, kárhoztató itéletet mond ki, a nélkül, hogy ama kisérleteket közelebbről ismerné. Rendkivül elálmélkodám, midőn Strausz könyvéből olvasám, miként kell egy, a tudomány mai szinvonalán álló protestans papnak a keresztyén innepeken prédikálnia, vagy miként végezné a dolgot ő, ha amannak helyébe állittatnék. „Karácsony innepén azt fogja magának mondani, s talán hallgatói közül is az értelmesebbeknek értésére adni, hogy Jézusnak a mennyei szüztől lett születéséről szó sem lehet. Hogy Jézus szülőinek egész utazási története Bethlehembe a népszámlálásra nem egyéb, mint roszul csinált költemény, miután a Quirinus népszámlálása, mikor megtörtént, Jézus már akkor serdülő gyermek volt. Hogy a gyermek legnagyobb valószinüséggel egész csendben szülőinek názárethi otthonjában jött a világra. Hogy tehát a jászollal együtt a pásztorok, a pásztorokkal együtt az angyalok is kiesnek a történeti igazság keretéből. Hogy nem lehet azt állitani, hogy e gyermekkel csupán békesség jött e világra, mert bizony jött civódás és háboru is bőven; egyszóval: hogy mi e napon ugyan egy jelentékeny, nagy világtörténelmi szerepre és munkásságra hivatott egyénnek, de utóvégre mégis egy embernek születésnapját innepeljük, ki az emberiség előhaladásában sok mások mellett csak munkatárs vala." (l. 86 l.) „Még bajosabb feladat husvétkor. Ekkor

ugyanis alig lehetséges egy keresztyén templomban a dolgot valódi nevén nevezni; már pedig a nélkül minden, a mit e fölött beszélünk, csak szószaporitás.“ (l. 88 l.) Mint mondám, Strausz könyvének e szakasza bámulatba ejte. Mi nem igy prédikálunk; nem azért, mintha még nem haladtunk volna ennyire, hanem mert mi és hitközségeink már rég túlhaladtuk ez álláspontot. „Karácsony innepén azt fogja magának mondani s talán hallgatói közül is az értelmesebbeknek értésére adni.“ De hisz mi nemcsak meg mondtuk magunknak, s nem csak értésül adtuk hallgatóink közül az értelmesebbeknek, hanem kimondtuk mindig nyiltan és érthető szavakban az egész gyülekezetnek, még pedig nem csak a városokban, hanem a falukban is, nem csak a miveltek, hanem a földnép előtt is; és hogy mindezt nem ismételjük minden innepen körülményesen, annak csak az az oka, hogy már feltételezzük, hogy azt minden hallgatónk ép oly jól tudja, mint mi magunk. „Húsvétkor meg épen alig lehetséges a dolgot valódi nevén nevezni.“ Alig lehetséges!? az a mi száz meg száz templomban már rég teljesedésbe ment! Strausznak mint a néppel közvetlen nem érintkező szobatudósnak fogalma sincs arról, hogy korunk theologiai kérdései mi mélyen hatolnak be a nép alsóbb rétegeibe is, és hogy egy szabadelvü pap mennyire elvesztené hitelét, ha a szószékről eltagadná azt, a mit épen tőle ugyis mindenki tud; egyházi dolgok feletti itéletei magokon viselik a nép állapotával való tudósi ismeretlenségnek bélyegét.

— — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — —

„Mi — és ilyen „M i“ sokan vagyunk ám Helvétiában, Hollandiában, Franciaország ref. részében, Amerikában; aránylag kevesebben Németországon bizonyos okokból, vide Sydow! — mi már régóta prédikáljuk a házfödelekről is nyiltan, a mit Strausz még titokban is alig tart lehetségesnek. De ugyan szégyelnők magunkat, ha ker. innepeinken csak ezt és csak ennyit prédikálnánk. Itt ujra feltünik kritikusunk agyában a fatális „Verwerfungsspalte.“ Népségünk a ker. főinnepekhez karácsony, husvét és pünkösdköz már rég óta oly érzelmeket és eszméket kötött, melyek messze tulhaladják azon csudás eseményeket, melyek eredetileg ez innepeknek alapul szolgálnak. A természet és szellem innepeivé váltak azok már rég, melyeken maradandó és megújuló tények emlékei innepeltetnek,

melyek mellett a mult csak mint szines és becsteljes keret szolgál illustratio gyanánt.

Strausz tudhatta volna, hogy a ker. egyházban nem mindenütt ugy áll a dolog, mint ő festi, sőt be is bizonyithatom, hogy ő tudta is azt. És mégis miért rajzol hivő serege elé oly egyoldalu és hamis képet? e kérdésre nem akarok feleletet keresni, de hogy az helytelen dolog — az igaz.

A mi Str. azon kérdésre adott feleletét illeti, hogy van-e még nekünk vallásunk, ez teljesen attól függ, hogy „hogyan fogja fel Str. a világot és hogyan rendezik be ő és társai életöket?" — ezeket tehát jövő alkalommal együttesen külön fogjuk tárgyalni.

Dr. Kovács Ödön.

Reform-mozgalmak Svájcban.

Ugy vélem nem lesz érdektelen az „Egyházi Reform" olvasói előtt egy pillantást vetni a svájci reform-mozgalmakra, melyek ott is mint mindenütt, a hol a mozgalom megindult, félreértéseknek vannak kitéve és ellenzőkre találnak.

A svájci reformegylet első gyülésének megtartására Bernbe hivatott meg. Eleve meghatározott sorozat szerint a gyülésnek az ottani Münsterben tartandó egyházi beszéd által kelle megnyittatnia. A berni egyház tanács azonban ugy vélekedett, hogy az egylet gazda nélkül egyezkedett, s egy tanácsülésben elhatározta, hogy a templomot ilyen veszedelmes egylet számára át nem engedi. Ezen határozat mindenesetre okozott volna egy kis zavart az intézkedésekben, ha a berni község-tanács viszont el nem határozza, hogy a templomot átengedi. Megtartatott hát az első gyülés a kitüzött helyen, 1872. okt. 22—23. napjaiban. De ez egylet ellen irányzott tényt az egylet berni osztálya hallgatással nem mellőzhette, különösen ha az indokokat vette tekintetbe, melyek az egyház-tanácsot az emlitett határozatra birták. Minélfogva Holsten tanárt megbizta, hogy az egylet ellen emelt vádakra nyiltan feleljen meg. E megbizásnak Holsten nyilt levelekben felel meg, melyek minden reform barátot közelről érdeklő nézleteket s elveket fejtegetnek, s a reformegylet ellen emelt vádakat halomra döntik. E leveleket én

elég érdekeseknek tartom arra, hogy a közlöny olvasói megismerjék, s ha szerkesztő ur helyet enged, ezeknek sorozatát ez uttal megnyitom.

Nyilt levelek a berni Münstergyülekezet egyház-tanácsa elnökéhez Wurstenberger-Steigerhez, a reformegyletnek berni osztályától, Holsten tanár által.

Első levél. A keresztyénség történeti vallás?

Motto. Ha valaki bizik magában, hogy ő a Krisztusé, azt viszontag magában meggondolja, hogy miképen ő a Krisztusé, azonképen mi is a Krisztuséi vagyunk. 2. Kor. 10, 7.

Tisztelt Uram!

A berni reform gyülés elmult. De a tények, melyek ott történtek, szilárdul állanak, s szilárdul áll a kötelesség is, hogy azokról, melyek ott véghezmentek, nyiltan számot adjunk.

Ez értelemben fordul alólirott önhöz. De nem a maga nevében. Mert bár igaz, hogy a berni nép szolgálatára hivatott, de nem polgára e városnak, és ily minőségben nem is szólana önhöz a kérdéses dologban. Azonban több tiszteletre méltó férfiak s önnek polgártársai által azon megbizással tiszteltetett meg, hogy az ő meggyőződésüknek ön ellenében kifejezést adjon. A megbizást elfogadta, oly feltétel alatt, hogy engedtessék meg neki saját modorában tenni ezt, ki mint a tudomány embere, megszokta a mélyebb kedélyizgalmakat is a nyugodt vizsgálódás komolyságával győzni le.

És ezzel az ön kivánságának is elég lesz téve, miután tette indokainak komoly, részrehajlatlan megfontolását kérte.

De milyen tett volt ez?

Ön egy csapat berni embertől, kik ker. szüléktől születtek, keresztyén lelkészek által keresztyén keresztséget vettek, és keresztyén családban, iskolában, gyülekezetben nyerték szellemöknek, kedélyöknek, jellemöknek kiképeztetését, egy keresztyén templomot vallásos ünnepély tartására megtagadott. Ön egy csapat svajci keresztyén férfitól, közöttök egy csomó lelkésztől, kik Krisztus evangeliumának szolgáivá avattattak, keresztyén egyház kórmányzók

által keresztyén gyülekezetekbe hivattattak, s részben magas méltóságokra emeltettek a keresztyén egyházban, egy keresztyén templomot vallásos innepély tartására elzárt. Ön egy keresztyén lelkészt, a ki Svájcnak ker. gyülekezeteiben évek óta hirdeti az istennek igéjét, ki a szövetséges szomszéd kántonban egy keresztyén gyülekezet többsége által főtemplomának egyházi szónokául választatott; és ezen szomszéd kántonnak keresztyén nagy tanácsa által egyházi tanácsnokul neveztetett ki, vallásos beszéd tartásától egy keresztyén szószékről eltiltott.

Ezt tette ön mint keresztyén keresztyének ellen, mint protestans protestansok ellen, mint reformatus reformatusok ellen.

Igen komoly és az igazságnak ellenállhatlan hatalmával kényszeritő okoknak kellett azoknak lenni, melyek önt e tettre határozták.

De a reformerek keresztyénsége „ugy látszik a keresztyén névvel való visszaélés!“

Ezt állitja ön. A reformerek ön előtt nem keresztyének.

Bizonyára, igen tisztelt uram! mi is ismerjük a mondást: Birod a nevet, hogy élj; de halott vagy. De ki mondja önnek, hogy mi vagyunk a halottak és ön az élő?

Mi tiszteljük önnek lelkiismeretét, de ezt megköveteljük mi is a magunkénak. Mi szilárdul meg vagyunk győződve tettének igazelmüségéről, de kétkedünk tettének igazsága felől.

Mert tisztelt uram, van gyenge, tévelygő lelkiismeret. A mi lelkiismeretünk pedig azt mondja nekünk: hogy mi vagyunk az élők és ön a halott.

Ki itéljen már itt lelkiismeret és lelkiismeret között.

Nem más, mint a sziveket és veséket vizsgáló isten.

Igen, de ön mint ember itélt az ember lelkiismerete fölött. És pedig emberi okok alapján itélt.

Vizsgáljuk meg ezeket az okokat, rostáljuk meg azon biró előtt, melyre ön is hivatkozik, a tudomány és az igazság előtt. Mert ön állitja, hogy „a tudományt a maga sphaerájában nagyrabecsüli.“ A tudomány sphaerája pedig az igazság.

Ön okainak fejtegetését eme szavakkal kezdi: A keresztyénség történeti vallás.

Állapodjunk meg itt, tisztelt uram!

Mi reformerek természetesen régen tudjuk, hogy a mi elveink nem csak a mieink, sőt elleneink közül is sokan osztják, a nélkül hogy tudnák; osztják mindazok, kiknek keblében az élet forrása tisztán csurog; osztják mindazok, kik elfogulatlan érzékkel hallgatják az igazságnak szavát lelkiismeretökben; de hogy ön, tisztelt uram, a reformereknek első alapelvét ily tisztán kimondja, hogy ezen alapelvet minden himezés nélkül a magáénak vallja, ez — nyiltan kimondva — felettébb meglep. De mégis ezen nyilt vallomás fölötti örömemet zavarja egy kissé ama csendes aggodalom, hogy talán maga sem értette ön jól azt, a mit ön maga mondott.

Kisértsük meg hát egy értelemre jutni önnek szavai fölött. És kérdezzük meg ne magunkat, hanem kérdezzük a történetet, a higgadt, részrehajlatlan bírót.

Ön tudni fogja, tisztelt uram, hogy eme kifejezés, a keresztyénség történeti vallás, a reformerek ős elődeinek, a mult század rationálistáinak hitvallása volt. Mert már egy század óta élnek és működnek a reformerek magában a protestans egyházban is.

Ezen egyház amaz alapelve, mely szerint az irásban foglalt istenige a lelkiismeretben nyilatkozik, eme következtetésig hamisittatott, hogy a szt. lélek az apostoloknak és evangelistáknak az ó-és újtestamentomi irást pennáikba mondolta; isten pedig az ő mindehatóságának csudájával az irásnak ezen betűjét századokon keresztül sértetlenül fenntartotta az egyház számára. Erre alapitotta ezen egyház ama hittételt, hogy az irás betüje maga a közvetlen, örök és az ember történeti fejlődésében változatlanul megmaradt, csalhatatlan igazság.

Ezek a következtetések nem esetlegesek. Szükségesek voltak ezek olyan egyházban, mely a hit bizonyosságát nem az istenigéje által áthatott lelkiismeretre, hanem az irás betüjére alapitotta.

Az egyháznak ezen hittétele ellen azonban a kegyesség és a protestans tudomány igazságérzete föllázadt.

Mert ez a hittétel a keresztyén vallás ős lényegét semmisítette meg. A szellemek, a szabadságnak, az életnek uj szövetségét a betűnek, a szolgaságnak, a halálnak ó szövetségévé változtatta. (2. Kor. 3, 6.) És ez a hittétel, mily lelkiismeretes pusztitó hatalommal uralkodott, sőt még ma is uralkodik a protestans egyházban, láthatja minden, a ki történelmet, és a protestans egyház életét

elfogulatlan szemekkel nézi. Valóban, a katholikusok azon gúnya, miszerint az irás betüje a protestans egyházban olyan mint a viaszorr, melyet minden lelkész tetszése szerint ide- oda csavarhat, jogosult.

Igen de a hittétel, az egyháznak ama parancsszava kiáltó ellentéte is volt az irott betü valódiságának. Mert a hagyomány ezen betüt annyira megrontotta, hogy száz meg száz irási helyről senki sem tudhatja megmondani, hogy az apostol, vagy az evangelista mit irt valósággal. Mikép akarhatja hát valaki a hit bizonyosságát ilyen betüre alapitani? És a legegyszerübb igazságérzet is kénytelen bevallani, hogy az ujtestamentomi könyvek szerzői nemcsak egymás után, hanem egymástól eltérőleg, sőt egymással ellenkezőleg is irnak; be kell vallania, hogy azok Jézus szellemét és tetteit koruknak és hazájuknak nézlete szerint, mindenik a maga tehetségeihez és szellemi képességéhez mérten, zsidós vagy pogány-zsidós alakban adja elő; be kell vallania, hogy a keresztyén vallás ugy, a mint az irásokban van, történelmileg adott vallás, mely történelmileg határozott embereknek jellegét hordja magán, mely vallást e szerint a végetlen isten szelleme és igéje emberi véges formákban jelentett ki.

Mind ennek tisztelt uram, igy kelle történnie, hogy a protestans egyház, mely ama hittétellel saját szellemét tagadta meg, a téves hittételtől saját szelleméhez térjen vissza és a hitnek bizonyosságát ne az irás betüjére, hanem a hivők lelkiismeretére alapitsa.

Ily módon a mult századbeli felvilágosodás korának keresztyén tanitói azon ismeretükkel, mely szerint a keresztyénség ugy, a mint az irásban van, történelmileg adott vallás, a melytől mindennek, a mi „helyhez“, „időhöz“, „zsidósághoz“ van köttetve, el kell különittetnie, ellentétbe jöttek az orthodox egyház hittételével, mely szerint az irás szerü keresztyénség minden történelmen kivül áll s közvetlen istentől kijelentett vallás.

És a keresztyénségnek, mint történelmileg adott vallásnak ilyenül megismerése, megtisztitva a bibliában és a keresztyénség történetében tett százados vizsgálódás által, a jelenkornak tudományos meggyőződésévé lett. Ennek igazságát, a tudománynak még

orthodox tanitói sem merik többé vitatni, habár nincs is bátorságuk ezt bevallani és következményeivel elfogadni.

Ez az ismeret egyszersmind alapelve századok óta minden reform-pártnak, ez az ő létöknek egyedüli, de döntő joga. S mivel a keresztyénség történelmileg adatott, egy bizonyos kornak történeti előfeltételei között származott és fejlődött; ennélfogva a történelem és származás törvényeinek alávettetett és az ellentétekkel való küzdés között fejlődött vallás: ebből következik, hogy a történelmi törvényeknek alá van vettetve; következik, hogy történeti lényege a jogosult ellentétekkel való küzdésben tisztázás, refomátio által folytonosan fejlődjék és hogy ezen szakadatlan fejlődésében a hivők kedélye fölött történelmileg élő hatalom maradjon.

És most, tisztelt uram, a reformereknek ezen döntő alapelvét ön a magáénak vallja, s azért hangsulyozza ezt, hogy azon tettet, melyet ön a refomerek ellen elkövetett, isten, lelkiismeret és az emberek előtt igazolja? Ugy-e bár, tisztelt uram, ha önnek többi okai nem okadatoltabbak, mint ez: ugy oktalan tettet követett el?

Engedje meg, hogy több okait a következő levélben vizsgáljam meg.

Közli
P. K.

EGYLETI ÉRTESITŐ.

A magyarországi prot. egylet választmányi gyülése.

Az egylet központi választmánya junius 8-án gyülést tartott Pesten, Fördős Lajos elnöklete alatt. Az ülést a szokottnál érdekesebbé tette azon körülmény, hogy ugyanakkor folyt a Dunamelléki kerület közgyülése, s ennek tagjai közül is számosan megjelentek körünkben. Legtöbb vitára adott alkalmat az egylet közlönyének ügye. A „Keresztyén Család“ kevésbé terjedt el a nép alsóbb rétegei közt, melynek számára alapitva volt, mint ohajtandó lett volna, előfizetői nagyobb részben a társadalom miveltebb osztályához tartoznak, mint a melynek a lap készül, a mi ujjmutatásnak tünik fel arra, hogy ezen osztály érzi az ily nemü olvasmány szükségét, s ennek kell lapot állitni. A választmány kiküldte az

egylet Kolozsváron lakó tagjait, hogy a legközelebbi közgyülésre javaslatot készitsenek az egyleti közlöny ügyében.

Másik fontos tárgy volt egy protestans könyvtár meginditása, Dr. Kovács Ödön ismeretes javaslata szerint. A választmány elhatározta, hogy egy formaszerü felhivás tétessék közzé e tárgyban, s ha ötszáz előfizető jelentkezik, meg kell inditani a vállalatot. Az egylet a maga részéről az által fogja támogatni, hogy koszoruzott pályamunkáit e vállalatnak adja kiadás végett.

Az irodalmi bizottság jelentése szerint több munka várja a kiadást, s mihelyt némi kiadói zavarok, melyek által az egylet vállalatai is egy kevés kárt szenvedtek, meg lesznek szüntetve, a már beküldött munkák sajtó alá fognak kerülni. A be küldöttek mind alkalmasok a kiadásra.

A gyülés egyéb tárgyai, minők: a biblia-terjesztés ügye, missióügy, parochialis könyvtárak, pénztárnoki jelentés, sat. a rendes folyó ügyek közé tartoznak, s különös feljegyezni való nincs rólok.

Az egylet által kitüzött két pályakérdés közül a kisebbiknek határideje még október 1-én lejárván, s két pályamunka érkezvén be, a birálók: Baksay Sándor, Laukó Károly és Zelenka Pál, beküldötték birálataikat. Mindhárman egyhangulag az 1. számu dolgozatnak itélték a jutalmul ajánlott 300 frtot, melynek jeligéje volt: „Ábrándozás az élet megrontója.“ A jeligés levélke felbontatván, Szeremlei Sámuel hódmezővásárhelyi lelkész neve tünt elő belőle, s a kitüzött 300 frt neki azonnal el is küldetett a postán. A másik jeligés levél a gyülés szine előtt elégettetett, a munka irója, szerzőségének igazolása után, művét a titkártól visszaveheti.

A hivatalosnak elfogadott birálat szövege a pályamunkákról eként hangzik:

Biráló jelentés
a magyarországi prot. egylet választmánya által 1871. nov. 14-kén kitüzött pályakérdésre: „adassék elő, hogy népünk vallásos erkölcsi és társadalmi“ stb. stb. beérkezett pályamunkákról.

Az 1-ső sz. pályamunka „Ábrándozás az élet megrontója“ jeligével IV. fejezetben részletezi a kérdést. Maga a prospectus tanus-

kodik azon méltánylandó gondosság felől, melylyel szerző tárgyát kezeli. Már az átnézetben kitünik, hogy figyelmét mindarra kiterjeszti, mi a kérdésben foglaltatik vagy azzal összefügg, s szerencsés választékossággal érintetlen hagyja, a mi szigoruan oda nem tartozik. Ezén tervszerü eljárást tapasztalhatni az egész munkán keresztül.

A jelenségeket gyakorlott psychologiával viszi vissza eredeti okaikra, mindenütt felfedezvén s megkülönböztetvén mind a fejlődést, mind a hanyatlást, biztosan mutatja ki azok tényezőit a politicai-társadalmi viszonyokban, az egyházi szerkezetben, az egyén jellemében. Adatai terjedelmesek, kimeritők, tanulmányra s oda mutatók, hogy szerző a tárgyat nem a pályakérdés kedvéért, s nem is dilettantismusból ragadta meg, hanem szak-egyénként tanulmányozta, s mintegy évek óta készült rá. Ide mutatnak felhalmozott adatai, számos idézetei a legkülönfélébb forrásokból, nemcsak hazai egyházi életünk, hanem a külföldi viszonyok alapos ismeretét is bizonyitók. Ezt illetőleg csak azon lapokra utalunk, melyeken az egyházi és iskolai célokra 14 év óta tett minden alapitványok csaknem teljesen registrálva vannak.

Szerető gonddal szedi össze a mi vigasztalót constatálhat, a sebeket ismét a gyógyitani akaró hűség bátorságával és loyalitásával s egyszersmind gyöngédségével mutatja ki.

Műve beosztásában igazságos oekonomiaval jár el, nincsenek különösen kegyelt részletei, sehol nem tuloz, mindenütt a művészet nyugalmával szinez. Őtet az egész érdekli.

Látszik ugyan, hogy prot. közönségünk egy bizonyos részét s osztályát jobban ismeri a többinél, s ez nem is lehet másként: de ebben is szerencsés, mert ez épen azon osztály, mely nemzetünk s egyházunk magvát képezi, — az alföldi köznép.

Egyedül a IV-ik fejezet tetszik csonkának, a mennyiben a javulás- és hanyatlás okai a lelkészi működésre szoritkoznak, s az iskolai, tudós iskolai, egyh-áz-szerkezeti, fegyelmi stb. hiányok csak mintegy mellékesen érintetnek. A tárgyakat, melyek egyébiránt a megelőző fejezetekben tárgyalva vannak, recapitulálni kellett volna.

Stylja nemes, emelkedett. Gyakorlott kezet sejtet.

Az egész munka nyeresége egyházi irodalmunknak, s nemcsak

társához mérten, de absolute tekintve is értékét, méltó a kitüzött dijra.

Vajha hasonló, vagy csak viszonylagos elismeréssel is lehetne szólanunk társáról.

A II-ik sz. pályamunka: „Ha mindeneket megcselekesztek is stb. jeligével.

Mindig a felszinen uszik. A helyett, hogy a mélyre merülne gyöngyökért, tritóni recsegéssel trombitál ütem, öszhang és rend nélkül, vagy szórja a vizet sicuti ad buccam venit. A hány tárgy, annyi vessző-paripa, melyen gyermekes szeszélylyel, de nem gyermeki kellemmel bekalandoz templomot és szemétdombot.

Szerző maga is érzi ezt, s előre kikéri, hogy művének „az értekezés komoly philosophiai köpenyébe való burkolását ne kivánják tőle.“ Tehát feladatát sem fogja fel. A philozophiát sok helyütt emlegeti ugyan, de ugy látszik csak azért, hogy philosophiai iskolázatlanságát álcázza. Nem akar komoly értekezést irni, ámde kellemmel csevegni (a mi célja) nem tud. Midőn népies akarna lenni, lesz parasztos. Elmés helyett idétlen.

Est aliquid inter Tanaim, socerumque Viselli.

A Loeda tojásánál kezdi a dolgot, s összehord egy lélekzettel mindent, s folyvást viccelve kávéházi modoroskodással, s hivalkodva elcsépelt népdalok idézetével, — torz — mondhatjuk hazug alakját adja a 48 előtti rendi alkotmánynak.

Két kutfőnél többet nem ismer: Horváth Mihály 25 éve, s Bocsor történelme. Ezeket néha előhuzza, mikor a lelkiismeret nyugtalanitja.

Az 1-ső fejezetben hajlamszerü osztályozgatással, rikitó szinekkel rajzolja a nemesség, jobbágyság viszonyait. Azután áttér az iskolákra, izetlenül élcelve, kelletlenül adomázva, s néhol „25-özve“. Azután következik a családi élet szürkankóval s piros csizmával illustrálva, s végre az ekklezsiai intézmény hamis szinekkel, felületesen vázolva. E fejezet szerint az egész mult gonosz, kegyetlen.

A II-ik fejezet a „Liberte egalite, és fraternite“ (sic) titok oldojával nyilik meg; megint egy rajz a forradalom alatti s utáni időről, a néma temetőről s a bécsi kormány ármányos fogásairól, melyekkel a prot. iskolákat el akarta nyomni; valami a patens vi-

lágról az „egy történész“ nyomán; azután tagositások, gazdag parasztok 2—500 hold birtokkal. A nő tegezi férjét; „szépirodalom“, melynek modorában bezárja a fejezetet egy **hála** a „magyarok istenének“.

A III-ik fejezet egy hamis syllogismussal azt bizonyitja be, hogy a mi logicai, az nem mindig következetesség, s a mi következetesség, az nem mindig logicai. Q. e. d. E fejezet érinti az indifferentismust elég jól szinezve, de pragmatismus nélkül, egy a catholicismusra vonatkozó megjegyzéssel, mely inkább szép mint igaz. Predikátorok, kik a más munkáit mondják stb. stb.

A IV-ik fejezet az egyházi intézmények, pastoralék, liturgicumok, iskolafelügyelet, confirmationalis oktatás, körök szervezése, parokh. könyvtárak, papi értekezletek, családok látogatása, gyakorlatiatlan s néha épen visszatetszést szülő tanácsokkal.

A külső tünetek felületes megfigyelés utáni jelzése, csekély gondolkodási erő, indoktalan orvosszerek, türhetlenül pongyola beszéd...... ez az egész munka.

A mű értékét rendesen nem annak anyaga, hanem az az idő- és erő- mennyiség határozza meg, a melybe a kiállitónak került. Ez a munka igen kevés idejébe és erejébe került kiállitójának.

Figyelmeztetés.

A magyarországi protestánsegylet választmánya 1871. nov. 14-én két pályakérdést tüzött ki. Az egyiknek sorsát fennebb láthatja a szives olvasó. A másik pálya kérdés ez:

„Kivántatik a magyar protestáns egyház történetének megirása a szathmári békekötéstől a türelmi rendelet kiadásáig. Jutalma 600 forint. Benyujtási határidő 1873. december 31-e. A pályázók pontosan nevezzék meg a felhasznált kutfőket és a könyv- vagy levéltárakat, melyekben azok találhatók“. A pályázat részletes feltételei a mint az „Egyházi Reform“ 1871-iki évfolyama 346-ik lapján előre kijelöltettek, a következők:

„A pályaművek a pályázatok ismeretes szabályai szerint

idegen kézzel leiratva, bekötve és jeligés levéllel ellátva Pestre az egyleti titkárhoz küldendők be. A jutalom csak azon esetben adatik ki, ha a munka legalább a közönséges irodalmi szinvonalon áll. A pályanyertes mű első kiadása az egylet tulajdonát képezi, a későbbi kiadások az iró szabad tulajdonaivá lesznek. Az iró a későbbi kiadásokon is használhatja az egylet firmáját, de ezen esetben a könyv egyes példányainak ára iránt a választmánynyal meg kell egyeznie."

Ezeket kivántam a pályázók figyelmében megujitni.

Pesten, 1873. jun. 26.

Kovács Albert,
egyleti titkár.

A magyarországi protestansegylet pénztára.

Az 187½-ik első egyleti évre tagsági dijt fizettek: Zelenka Pál miskolci lelkész 5 frtot, Szarvasi Sámuel lajoskomáromi lelkész 2 frt, Belák István l. komáromi birtokos 2 frt, Mühl János l. komáromi népisk. tanitó 50 kr. Szász Domokos kolozsvári lelkész 2 frt, Szász Béla kolozsvári m. kir. egyetemi tanár 3 frt, Dr. Jenei Viktor kolozsvári m. kir. egyetemi tanár 2 frt. Dr. Kolozsvári Sándor kolozsvári m. kir. egyetemi tanár és főegyházi tanácsos 3 frt, Nagy Lajos kolozsvári theol. tanár 1 frt, Tóth Pál szent-györgy-völgyi lelkész 1 frt, Illyés Károly marosvásárhelyi m. kir. táblái biró 1 frt 60 kr. Dr. Ballagi Mór Pesten 40 frtos alapitványa kamatját 2 frt 40 krt, Farkas József Pesten 10 frtos alapitványa kamatját 60 kr, Költő László kraszna-mihályfalvi lelkész 1 frt, Nagy János barsi esperes 1 frt, Szabó József pesti segédlelkész 1 frt, Gál Sámuel vajdahunyadi lelkész 1 frt. Összesen: 30 frt 10 kr.

Az 187²/₃-ik második egyleti évre fizettek:

a) Tagsági dijt, Pesten: Dapsi László tanár 1 frt, Farkas József theol. tanár 1 frt, Feleki József segédlelkész 2 frt, Vámosi Mihály igazgató tanár 1 frt, Szabó József segédlelkész 1 frt, Polgár Mihály egyházkerületi világi főjegyző 2 frt, Nagy Miklós a „Vasárnapi Ujság" szerkesztője 1 frt. Vidéken: Zelenka Pál miskolci lelkész 5 frt, Szarvasi Sámuel l. komáromi lelkész 1 frt, Belák István l. komáromi birtokos 1 frt, Mühl János l. komáromi

népisk. tanitó 1 frt, Szász Domokos kolozsvári lelkész 2 frt, Szász Béla kolozsvári m. kir. egyetemi tanár 2 frt, Dr. Jenei Viktor m. kir. egyetemi tanár 1 frt, Dr. Kolozsvári Sándor kolozsvári m. kir. egyetemi tanár 2 frt, Nagy Lajos kolozsvári theol. tanár 1 frt, Bognár Endre lovászpatonai lelkész 1 frt, Tóth Pál szentgyörgyvölgyi lelkész 1 frt, Apostol Mihály varbói lelkész 2 frt, Illyés Károly marosvásárhelyi m. kir. táblai biró 1 frt, Kovács János dadi lelkész 1 frt, Széles Áron kisharsányi s. lelkész 1 frt, Költő László kraszna-mihályfalvi lelkész 1 frt, Nagy János barsi esperes, n. sallói lelkész 1 frt, Édes Albert nyugalm. esperes Tisza Tarjánban 4 frt, Sipos Pál pestmegyei főesperes 1 frt, Gál Sámuel vajdahunyadi lelkész 1 frt, Németh Imre nagydobronyi lelkész 2 frt. A szépesbélai fiókegylet tagjai 11 frtot, Összesen: 53 frt.

b) Hazai misszióra: Szász Domokos kolozsvári lelkész 2 frt, Édes Albert nyugalomba lépett esperes 2 frt. Összesen: 4 frt.

c) Irodalmi vállalatokra: Polgár Mihály egyház kerületi világi főjegyző Pesten 2 frt, Szász Domokos kolozsvári lelkész 2 frt, Kovács János dadi lelkész 1 frt 50 kr, Édes Albert nyug. esperes 2 frt. Összesen: 7 frt 50 kr.

d) Humanisticus célokra: Polgár Mihály egyh. ker. vil. főjegyző 1 frt, Szarvasi Sámuel l. komáromi lelkész 50 kr. Szász Domokos kolozsvári lelkész 2 frt, Apostol Mihály varbói lel kész 3 frt, Édes Albert nyugalm. esperes 2 frt. Összesen: 8 frt 50 kr.

A mai közlemény összege: 103 frt 10 kr.

EGYHÁZI BESZÉD.

Husvéti.

(Elmondatott a nagygeresdi ev. templomban.)

Midőn a csata tüzében a harc forduló pontján elterjed a rémes hir: „a vezér elesett“ s a küzdő sereg látja a vezére mellett állt zászlót reszketve megingani s elbukni, e rémes hirre leverő félelem hatja át a küzdő bajnokok kebleit, a néhány pillanat mulva

diadalra vitt lobogók a megfélemlettek kezében meginganak; a kardok, mikor néhány óra mulva a győzelem borostyánját aratták volna le, megfásulva hullanak alá. A vezér elestének hirére a győzelem reménye is elesett.

Igy álltunk mi testvéreim reszkető félelemmel három nap előtt a halál szomoru nagypéntekén. A vezér, hitünk fejedelme, Jézus, elesni látszott a nehéz csatában, mely Golgota felett vivatott. Szomorun láttuk Golgota felett a szent eszmék, az igazság táborát szétveretni, annak vezérét elvérzeni; fájó szivvel kérdők, miért gyul fel szivünk szent hevületben a magas elvek s az igasság ügyei iránt, ha azok hulló csillagok gyanánt elbuknak előlünk, ha a nemesb törekvések utja a bukás kereszt-fájánál végződik be?

Nagypénteken busan álltunk a kereszt alatt, szomorun álltam a gyászszal bevont oltár felett, s ma.... ma.... megváltozott a látkör, gyász helyett ma minden felől öröm ragyog felém, husvét öröme, a feltámadás öröme. Hová lett az oltárról a gyász? hová lett az igazság bukásán elborult nemes szivek keserve? Levette az oltárról, a szivek felől a gyászt, kételyt a husvét innepe. Azt hittük a kereszt alatt: a bün, az ármány lesz a győző, akkor a halál látszott hatalmasabbnak az élet fejedelménél, elbukni látszott Golgotán a erény hőse, Jézusunk a gonoszág csapásai alatt. De csak látszólagos volt e bukás, csak látszott, hogy elesett a vezér, csak látszott, hogy megingott a szent ügyek zászlója, az elesni látszott vezér győzedelemmel hagyja ott a csatatért husvét napján a diadal innepén.

Ki hozza neked ez örvendetes hirt, kérdezed? mi biztosit tégedet, hogy hited fejedelme feltámadott a sir sötét homályiból? Ki hozza neked a győzelem hirét? A husvéti hirnök, e hirnök, ki a harc mezőről jött, kit Jézus küldött hozzád, a husvéti angyal az, az üres koporsó felett. A husvéti hirnök hirdeti az örömet, kezében lobogtatja a győzelem béke-jelét, a fehér szemfedőt, mit Jézus koporsójában ott hagyott, ajkán hangzik az örvendetes hir: „a kit keres'tek, nincsen itt, feltámadott“.

Egy felnyilt sir, egy üres koporsó az, melybe a keresztyénség üdve, boldogsága van letéve. A földi emberek sirjait fájó szivekkel keresik az élők, tört remények, hulló könny-záporok, zokogó ajkak

látogatják a holtak sirjait; és a husvéti sir, Jézus sirja szent forrás, miből öröm, élet, vigasztálás fakad fel nekünk. Milyen különböző Jézus sirja és a mi sirunk, egyik keservet, gyászt, a másik örömet ád. Oh menjünk el lélekben mi is a sirhoz, hol örömünk fakad, három ájtatos nő megy előttünk azon, kik Jézus sirját keresik; az ima utja Jézushoz vezet, imádkozzunk.

Alapige: Márk. 16. rész 1—9 vers.

Aggódva mennek az első husvét reggelén az ájtatos nők Jézus sirjához, s aggódva kérdezik „ki forditja el nekünk a követ"? És kétszeres lesz meglepetésök, midőn a kit kerestek, nem találják meg, mert a sir nyitva áll, a koporsó üres. A szent sirhoz zarándokoló nők rémülve tekintenek a koporsó felett álló angyalra, elfutának a sirtól, mert féltek vala. Ők féltek Krisztus sirjától. Miért féltek, tudod-e testvérem? mert nem ismerték! A nők kijöttek a sirboltból, mi menjünk le abba; ők elfutának, mi az ész s a vallás szövetnekével vizsgáljuk, tanulmányozzuk a sir mélységeit, titkait, feleljünk meg a kérdésre:

„Milyen sir volt Jézus sirja"?

A feltámadott idvezitőnek sirja volt

1) ismeretlen sir
2) kölcsönzött sir
3) nyitott sir

I.

Hová az idvezitő eltemetve lett, a sir egy kertben volt. Azt mondja János evangelista 19, rész 41-dik versében: „azon a helyen hol Jézus megfeszittetett, vala egy kert és a kertben egy uj koporsó, azért abba helyezteték". Tehát távol a világ feltünési szinterétől, nem népkegyelet által emelt magas emlékoszlop alatt nyugszik az idvezitő, melyre ő, a népbarát oly méltán jogosult vala; nem a néptől megkoszoruzott s a nép hála könnyeivel áztatott sirban alussza a közügy jutalmazott apostolainak álmait. Egy magános kert félreeső rejtekében, sötét olajfák titkos árnyékában elrejtve a világtól, nem ismert, jeltelen sirban nyugszik az idvezitő. Ismeretlen, jeltelenül áll a sir, hol a világ megváltója pihent.

Tudod-e testvér keresztyén-hivem, mi célja volt istennek azzal, hogy szent fiának a legnemesebben futott pálya végénél pihenő helyül egy magános, ismeretlen, jeltelen sirt ott? Tudod-e a husvéti jeltelen sir mire tanit tégedet? Arra, hogy magasb irányu szellemek, kik éltöket a közügynek áldozzák, a világ megváltó apostolai legyenek készen arra, hogy tetteikért az életben egy keresztet és tövis koronát, s a halálban egy elfeledett, a hideg hálátlanság kősziklájába vésett jelnélküli sirt fognak nyerni keserü jutalmul. Nézz át a világtörténeten, ezen az óriási temetőn, hol letünt évezrek s ember-milliók mélyen alszanak. Keresd a történet lapjain a jelesek sirját, a szellem-óriások, a lángeszü s lánglelkü nép-boldogitók koszoruzott pyramidjait, s mit találsz? A jeleseket megtalálod jeltelen sir szétdult omladványai alatt, az életben megkoszoruzott tudósokat tövissel rakott, elfeledett néma hantok alatt. A jeleseket elfeledi oly hamar a hálátlan világ! El az életben, s elfeledi a sirban. Nem látod-e, hány láng ész, magas szellem, padlás szobában vagy a nyomor szalmakunyhójában étlen hal el? hány lángeszü művész, tudós, költő a kórház bárdolatlan deszka koporsójában temettetik el, kiknek irgalom ásta fel a sirt, s könyörület vette a szegény szemfedélt.

Mivel fizet a világ az érte küzdött jeleseknek? Üldözéssel, elfeledett jeltelen sirral. Egy méreg pohárral; mint Socratesnek, egy vérpaddal mint keresztelő Jánosnak; egy kereszttel s feledett sirral mint Jézusnak; feltépett sirral, szétszórt hamvakkal mint Viklef Jánosnak; égő máglyával mint Husz Jánosnak; koldus kunyhóval mint Belizárnak; korházi koporsóval mint Camoens Lajosnak, s a számüzetés pontus parti sirjával, mint a szent elvek zászlóival elbukott fejedelemnek. Oh higyjétek el testvéreim, a jelesek ha szólni tudnának fel a sir alól, elmondhatnák Jóbbal (19. rész 13—15 vers) „az én barátim elidegeniték magokat én tőlem, ismerőseim elfeledkezének én rólam, az ő szemeik előtt idegen vagyok.“ Szomoru sorsa az erénynek! Mig a gonoszok hamvai fölé fényes pyramidokat emel gyakran a szolgalelkü hizelgés, az igazaknak csak rejtett, jutalmazatlan sirokat ád az igazságtalan sors, világ.

Nép-megváltók! de sokan feküsztök ti rejtett sirok nem is-

mert mélyében! Mi vagy te oh hazám? Egy kert, egy temető; olyan kert, mint a melybe Jézus sirja volt. Hazám, te hozzád is mint az idvezitő sírkertjéhez oly közel állt sokszor a Golgota, hol elvérzettek jeleseid. Egy szent, de szomoru kert vagy te, oh hazám; völgyeiden, halmaidon, fiad árnyékában a szent elvek elesett bajnokainak rejtett sirja van; de sokan feküsznek szerte e haza térein ismeretlen sirokban koszorutlanul. Igen, én a husvéti rejtett magános sirról azok sirjára gondolok, kik a szent elvek zászlai alatt hulltak el, s mentek pihenni ismeretlen keresztnélküli sirokba le; a husvéti szent sirról rágondolok a bujdosók szomoru sirjaira, melyek idegen föld hideg kebelében pusztán elhagyatva állanak, s azt hiszem azok is szent sirok!

Jeltelen sir vár reád, ki közügy s igazság zászlóit lobogtatod kortársaid előtt! S te tán megijedsz e néma, homályos, koszorutlan sirtól, mi rád vár egykoron? „Ne félj tőle." Lásd Jézus benne feküdt abban a szegény, elhagyatott sirban, ő felszentelte azokat az puszta magános sirokat. Ő megmutatta, hogy az érdem felett határozó mérleg nem a világ kezében van; hogy a valódi jutalom hazája nem e föld; hogy a hol az emberi hálátlanság végződik, ott kezdődik az erény fölött az égi jutalom.... a sirnál. Tanulmányozzuk tovább. milyen volt a husvéti sir?

II.

„Kölcsönözött" volt a sir, a koporsó, hol az idvezitő pihent. Máté evangelista azt mondja 27. rész 59—60 versében: „József a testet levevén, betakará azt tiszta gyolcsba és helyezteté az ő uj koporsójába, melyet egy kősziklában vágatott vala." Tehát Jézus más kertjében, kölcsön adott, idegen koporsóba temettetett el. Jézus szegény volt. Midőn születék, távol a szülei háztól, idegen lakás szegény jászolának kemény deszkájára hajtja le fejét, s midőn a magasztos élet-pálya végéhez jut, ismét idegenek szeretetétől felnyitott kölcsönzött sir kővánkosára fekteti a gondviselés. Még sirt sem adott neki a világ, még koporsója sem volt saját magáé, ajándékozva volt a sir, kegyelettől adva volt a koporsó, s beteljesült mit magáról mondott az idvezitő: „a madaraknak van fészkök, a vadaknak bar-

langjok, de az ember fiának nincs hely, hová fejét lehajthatná.

Mit gondoltok testvéreim, Krisztus feltámadását innepló gyülekezet! mit akart Jézus jelezni azzal, hogy idegennek kölcsönzött koporsójában feküdt, egyszerü, pompa nélküli hideg kőkoporsóban. Követői előtt egy szent elvet akart felállitani: az evangeliumi egyszerüséget, megszentelni akarta a szegénységet, melylyel követői majd találkozni fognak. Ki azt mondta: „az én országom nem e világból való“, ki nem földi érdek s haszon, de magasztos eszmék s elvek szent ügyében a szellemet megmenteni jött, ki azt mondá: az oda fenn valókat keressétek“... annak a földön nem lehetett semmije. Krisztus az anyagot megvetve, a föld csalfa, mulékony dicsőségein fenkölt szellemmel tulszárgyalva, mint az eszmék bajnoka, csak szellemiekért küzdött; s husvéti koporsója által felhiv tégedet, hogy ha követője akarsz lenni, tudj szegény lenni mint ő volt, elveidért, meggyőződésedért tudd feláldozni mind azt, a mit nagynak, dicsőnek mond az emberi ajk

Mért hagyta itt nekünk az idvezitő sirját, azt a kölcsönvett koporsót? Alapkövül hagyta azt itt nekünk evangeliumi egyháza számára, a fény nélküli egyszerüség, a kincs, gazdagság, a hatalom nélküli erő alapjául. A keresztyén egyháznak nem szabad keresni s felvenni a fényt, a hatalmat; a mi fénynyel birnia kell, azt a szellem adja neki, a mi erő kell létezéséhez, azt elveinek hatalma adja meg.

Kegyelet adott a szegény Jézusnak kölcsönzött koporsót! Szegény volt az egyház, mi e koporsó felett emelkedett, s az apostolok utáni kor. Szegény keresztyének, nem volt tinektek semmitek!! Kölcsön kellett kérni mindent. A vadaktól vette kölcsön a barlangot, a halottaktól a kriptákat, hogy isteni tiszteletet tarthasson azokban. Kölcsön vette a magánosaktól, egyes hivőktől a szobát, hogy ott a hivek az urvacsorának áldásaiban részesülhessenek, ugy vitték össze magok az egyesek a kenyeret, a bort áldozat kész lélekkel, szegény hitrokonaik urvacsorájához a hivek; s halottjaikat a gyülekezetben összegyüjtött pénzen vásárolt koporsókba fektették azon titkos sirba, mit a hitrokonok keze s kegyelete ásott, késő éjszakán, ismeretlen helyeken.

S most tőled kérdezem protestans nép, a te egyházad nem hasonlit-e Krisztus husvéti kölcsön vett sirjához? Nem olyan s z e-g é n y e k vagyunk-e mi is, mint Jézus volt? Van-e a mi egyházunknak valamije mit fénynek, hatalomnak, gazdagságnak tart a világ? Nincs!! nincs!! Mert mi, midőn kivivtuk vallásszabadságunkat, a p r o t e s t á n s s z e g é n y s é g g e l fogtunk kezet. A szabadság és szegénység karöltve jár, a függetlenség nyomai után a szegénység szokott lépni mindig. C r a t e s r ő l mondja a hagyomány ajka, hogy örökségét eladta, árát a tengerbe vetette, s azt mondá „s z a b a d v a g y o k.“ Ő, midőn szegénnyé lett, akkor hitte magát szabadnak. Igy jártunk mi is. Mint a tengerész a tenger vihara felett, hogy megmenthesse hajóját, hogy megkönynyitse azt, ki szórja hajójából vagyonát, kiveti, a haragos habok közé még rejtett kincseit is, evangeliumi egyházam, te is a hitjavitási korszak nehéz küzdelmében, csak hogy megmenthesd elveidet, hajódat, a szabad egyházat, oda dobtad áldozatul minden vagyonod, a küzdelem csatájából, az üldöztetetés tengeréről s z a b a d o n jöttél vissza, s z a b a d o n... de s z e g é n y e n. Szabad egyház, de szegény egyház vagyunk!

Ne szégyeneljétek e szót: e g y s z e r ü e k, s z e g é n y e k vagyunk! Szegények vagyunk s mégis van mindenünk! Nincs hatalmunk, mégis van erőnk! Az apostolként „n o h a s e m m i n k s i n c s, m é g i s s o k a k a t g a z d a g i t u n k.“ Ha kérditek: mi az a titkos; büvös erő, mi fenntart, éltet bennünket, mi az a kő, min ev. egyházunk három századon át nyugoszik? a felelet az lesz: a h u s v é t i s i r k ő, mely a j á n d é k o z v a lett, nemes szivek b u z g ó a d o-m á n y a az erős sarkkő, melyen épül evangeliumi egyházad. Az ev. egyháznak nincs semmije, de mint Krisztusnak neki is ád nyugvó pontot a hivek áldozat készsége.

Midőn ma prot. testvér rá tekintesz az idvezitő sirjára, mit neki nemes sziv kegyelete ajándékba kölcsönzött, tudod-e, mire hiv fel, mire kötelez téged az a szent sir? A d j t e i s kölcsön Jézusnak! Ma is szüksége van az idvezitőnek nyughelyre. Jézus nyughelye az egyház. Ha az egyházért adsz, áldozol, ő neki adsz; bizonyára erre az adakozásra mondta ő: „é n v e l e m t e t t é t e k.“ Protestans ember, ne tarsd tehernek az áldozatot, mit egyházad fenntartásáért adnod kötelesség. Ne legyen az t e h e r s felpana-

szolt, de legyen az öröm, legyen boldogság." Ne feledd, ha egyházad kér, Jézus kér, ha vallásodnak adtál, Jézusodnak adtad. Milyen volt Jézus sirja még? Tudod-e keresztyén gyülekezet?

III. Felnyitott sir volt a husvéti sir. Az idvezitő sirja elé nehéz követ támasztottak ellenségei azt hitték, az a kő lezárja, fogva tartandja az isten-embert; lepecsételték sirját, hogy hozzá ne közelithessenek barátai. A szent sirhoz zarándokoló nők a kőtől félnek, ki forditja el azt nekik? S im a kő leforditva van, a sirbolt felnyitva áll. Krisztus sirja nyitott sir.

Mit gondoltok testvérim, mit akar isten példázni azzal, hogy szent fiának nyughelye kinyitva, feltárva áll? Azt akarja példázni, hogy Krisztushoz szabadon közelithetsz, hogy a keresztyén vallásban, Krisztus e szent fekvő helyén nincs semmi elrejtett, érthetetlen titokszerüség. Igen testvérim, a jézusi tudomány nem egy bezárt, lepecsételt ajtó, mely nem engedi a vallás mélységeihez közelitést, de nyitva hagyott, feltárt kapu, isteni kéztől nyitva a lelkiismereti szabadság, a szabad vizsgálódás előtt. Nyitott ajtó vezet Jézushoz, a feltárt, szabadon hagyott ajtón bemehet az ész, bemehet a tudomány; s a szabad vizsgálódás megszentelt fáklyájával betekinthet a keresztyénség isteni igazságainak szentélyébe a hivő kebel. Nyitott ajtó vezet az idvezitőhöz, szabad bejárása van oda azésznek, a történetnek, a tudománynak. Nyitott ajtók hitcikkeink, nem szabad abban lenni semmi mysticismusnak, elrejtettnek, érthetlennek. Nézdd Jézus életét s kérdezem, akarta-e ő rejtélyes homályba burkolni vallását, tanait, elveit? a mit ő tanitott, van-e abban valami érthetetlen, az észszel ellenkező? Nincs! oh miért akarjátok hát ti emberek szemben az isten akaratjával lezárni a tudomány, a józan felvilágosodás előtt a Krisztushoz vezető utat? miért akarjátok ti a vallás ajtajához oda támasztani a holt betük merev tantételek hideg zárkövét??

A zsidó népnek előirva volt a hit; a törvény hideg kőtáblákra volt felvésve, megállapitott tanok, merev külsőségek tették a zsidóvallás lényegét; a függöny, mi a templom szentélyét elválasztá a néptől, elzáró kárpit volt a szabad vizsgálódás, az ész előtt. Mi-

dőn nagypénteken a templom kárpitja elszakad, egy láthatlan kéztől hasitva szét, az elszakitott templom kárpitjában isten a szabad vizsgálódás, az ész szemei előtt emelte fel a hit szentélye fölé vont függönyt, szabad utat nyitott bátran közeliteni Krisztushoz, felemelvén a sorompó zárait, mik a lelkiismereti szabadság utját akasztták meg. Isten levette a választó, záró függönyt Jeruzsálem templomáról; és te akarnád-e feltenni azt a keresztyénség s az evangeliumi vallás szabadságot lehellő templomaira s elveire?

Krisztus sirja nyitott, feltárt, hová szabadon mehet a Krisztust kereső; s te akarhatnád-e vakbuzgó elfogultsággal holt betük hideg sirkővével ujra bezárni azt, mit isten kinyitott. Ti elitélitek a mult sötét tévedéseit, midőn a vakbuzgóság és roszakarat, börtönbilincseket, kinzó padokat, égő máglyát s fekete vérpadot állitott fel a lelkiismereti szabadság utjai elé gátló sorompókul; midőn fogva tartva volt a lelkiismeret, ész és tudomány. S mik azok, kik ajtót zárnak a felvilágosodás, a szabad gondolkodás eszméi, törekvései előtt a betükhöz vakon ragaszkodó elfogultsággal; keresztyéntelenséggel vallástalansággal vádolják azt, ki a hit mellett látni is akar, látni is tud? kik azok? olyanok mint a husvéti sir felett álló római katonák, kik *őrizték* ugyan a sirt, de *fogva tartották* benne az idvezitőt, kik a *feltámadástól féltek*, kiknek csak a *halott Krisztus* kellett. Krisztus szellemét lezárni akaró vakbuzgó, elfogult emberek, ti is *fogva tartjátok* az isten-embert, kik nem a szellemet, de a betüt őrzitek, véditek, tudjátok meg, csak az üres, hideg koporsót vittétek, nem magát az idvezitőt, csak koporsóját, a melyre azt mondja az angyal „*nincsen itt.*“

Tudom sokak szivében titkon, ajkán nyilván az aggodalom kérdése van feltéve, az a kétely: a felvilágosodás, a szabad vizsgálódás előtt nyitva hagyott ajtó s ut nem fogja-e az egyházat egy szomoru sirhoz, a bukás, a megsemmisülés sirjához vezetni? Vajjon a láng, a tudomány fáklyája mivel a haladás barátai a hit szent országának templomába bevilágitanak, vajjon az a láng nem fogja-e gyujtó kanócként lángba boritani a krisztusi tan szent épületét? Nem! nem! utasitsuk vissza a kételyt, utasitsuk vissza a támadók vádjait.

Szeretlek vallásom, hitem tégedet, lángolón... véghetetlenül,

elvem azonos a nagy apostol elvével: „az én életem is nem drága az én Uram Jézusomért...“ de hiszem azt, hogy a valódi miveltség, az igaz tudomány csak világosabbá teheti a hit templomát, s drága oltár kincseit még magasb fényben tüntetheti fel. Én nem féltem a keresztyénséget a szabadság, a felvilágosodás mindig nagyobb tért foglaló győzelmétől s fegyvereitől. Igen, elfog esni az egyház, mely az előrehaladás előtt sorompót zár; mely felvenni nem tudja, nem akarja a miveltség követelményeit; mely a korszerü haladás eszméivel nemcsak lépést nem tart, de azokat átkaival sujtja; mely mint hideg, süket sir semmi nemesb eszmére viszhangot nem ád... de a protestantismust ne féltsétek. Hiszen attól féltenétek, a mi eddig alapja, fenntartója, éltető szelleme volt! Nem féltem én az egyházat a miveltség, haladás fegyveritől, sőt ezektől várom a protestantismus erősb diadalát a jövőben. Nem félek, sőt megáldom azokat a fegyvereket! hisz azok épen a prot. egyház fegyverei, miket fájdalom oly sokszor kivert kezeinkből a sötétség fekete tábora; átvette tőlünk a fegyvert, a lobogót, a küzdelmet egy nálunknál erősebb hatalom, szerencsésebb kéz a kor szelleme s viv ki egy szebb jövőt az emberiségnek, azon jézusi jelmondat alatt: „legyetek tökéletesek, minta ti mennyei atyátok tökéletes.

A husvéti sirt lepleztem fel, megmutattam milyen volt a sir hol Jézus feküdt. Láttad, hogy az rejtett sir volt, láttad, hogy a világ-boldogitók sorsa koszorutlan sir, elfeledett halom; tanuld meg e sirtól önzéstelen jutalom reménye nélkül küzdeni másokért, tudd meg, hogy az erény jutalma nem a hálátlan világ kezében, de a nemes küzdőnek önszivében van. Láttad, hogy a husvéti sir ajándékozott volt egy nemes sziv kegyelete által; tanuld meg ma, hogy ha nemes célokért, szent elvekért, egyházadért hozsz áldozatot, az áldozatban mindig Jézusodnak készitél menhelyet; láttad a sirt, hogy az nyitott vala, s ajtajáról a kő elvéve volt; tanuld meg e sirnál: te is hivatva vagy az igazság, a hit ajtai elől elháritani az akadály-köveket; ne feledd el szabad az ut Jézusodhoz, szabad egyház szabad tagja vagy; nyitva, megszentelve van az ut a tökéletesedésre. Amen.

Trsztyenszky Gyula,
evang. esperes.

EGYHÁZI REFORM.

Megjelenik havonként 2 iven.
Előfizetési ára:
egész évre 2 frt; egyes számok ára 20 kr.

Kiadó és felelős szerkesztő:
KOVÁCS ALBERT,
Pesten, Szénatér 6. sz.

3-ik évfolyam. 7. sz. Pest, 1873. julius.

A convent szerkezete és hatásköre. *)

I. Szerkezete.

1. A convent a magyarorszagi református egyház öt kerületének egyetemes közgyülése.

2. Tagjai: hivataloknál fogva mindenik egyházkerület püspöke és főgondnoka, — az erdélyi egyházkerületből, mint ilyen, a világi főgondnokok egyike; választás által: tekintettel részben a gyülekezetek, részben a lelkek számára a Dunántuli kerületből 6, a Dunamellékiből 6, a Tiszán inneniből 6, a Tiszán túliból 14, az erdélyiből 8 — fele részben egyházi, fele részben világi képviselő.

3. A conventi képviselőket a különben is képviseleti alapon álló egyházkerületi közgyülés választja szavazattöbbséggel, három évi idő tartamra. Uti költségeikről s napidijaikról illető egyházkerületeik gondoskodnak.

4. A képviselők az egyházkerületektől egyenes utasitást ugyan nem kapnak; azonban minden egyházkerület irányadás végett, a conventen tárgyalásra kitűzött fontosabb ügyek felett nézeteit kifejezheti.

5. A convent kettős elnökségét a jelenlevő püspökök és főgondnokok közül szabadon választja, három évi időtartamra.

6. A convent a maga jegyzőjét három évre szabadon választja.

7. Az egyetemes egyház pénzeinek kezelésére nézve a convent intézkedik, s utasitást állapit meg. Minden fizetés a végrehajtással megbizott elnök utalványára történik.

*) A pesti ref. conventen elfogadott alapszabályok.

8. A convent üléseit illetőleg mind az időre, mind a helyre nézve esetről-esetre maga a convent intézkedik.

II. Hatásköre.

9. A convent a magyarországi református egyház legfőbb kormányzó és igazgató testülete, s mint ilyen jogositva van az egyetemes ref. egyház nevében és tekintélyével szólani.

10. Képviseli a magyar református egyházat mind az állam, mind a többi vallásfelekezetek irányában minden oly ügyben, mely az egyházat egyetemesen érdekli. Azonban az egyes egyházkerületek autonomiája jövőben is teljes épségben fenntartandó, minélfogva azon ügyek, melyek az egyházkerület belügyéhez tartoznak, conventi intézkedésnek tárgyát nem képezhetik.

11. Az egyház törvényes jogait bár honnan jöhető megtámadás ellenében védelmezi.

12. Intézkedik azon egyes sérelmi ügyekben is, melyeket a kerületek közgyülései önként felterjesztenek.

13. Mint legfőbb közigazgatási testület őrködik a fölött, hogy az egyház cultusában és szervezetében az egyöntetüség és a protestans jellem fenntartassék.

14. A felső-, közép- és népiskolákról az egyes egyházkerületek a conventnek évenként jelentést tesznek, s a mennyiben célszerü intézkedéseket életbe léptetni látna szükségesnek, azokra az egyes egyházkerületeket figyelmezteti.

15. Őrködik azon központárak és alapitványok felett, melyek az egyetemes református egyház tulajdonai, akár a hazában, akár a külföldön legyenek.

16. Segélyezését eszközli azon szegény gyülekezeteknek és népiskoláknak, melyeknek fenntartása az egyetemes egyház érdekében szükségesnek bizonyul.

17. Közpénztára javára akár önkéntes, akár bizonyos kulcs szerint meghatározott adakozásra hivhatja fel az ország összes református lakóit; de uj teher kivetésénél az egyházkerületek beleegyezését kinyernie szükséges.

18. Intézkedik minden oly közigazgatási vagy peres ügyben, melyet valamelyik egyházkerület közgyülése ide felterjeszt vagy felebbez.

19. Ezen szabályzat 17-ik pontjában fenntartott eset kivételével, a convent végérvényesen intézkedik minden hatáskörébe tartozó ügyben.

Jegyzés. E javaslat törvénynyé válására nézve azt határozta a convent, hogy véleményezés végett küldessék le az egyházkerületek közgyüléséhez. A kerületek felhivatnak, hogy véleményeiket még ezen év folytán tartandó őszi közgyüléseik alkalmával tegyék meg, s azonnal küldjék be a convent elnökéhez. Mihelyt a vélemények a kerületektől beérkeztek, az elnök haladéktalanul hivja öszsze a most elnapolt conventet ülései folytatására. A convent a kerületek megjegyzéseinek figyelembe vételével véglegesen megállapitja a szabályzatot, s még üléséből az uj alapon összehivja a conventet.

(A gyorsirók feljegyzése után.)

Kovács Albert beszéde,

melyet a ref. egyház conventjén tartott a szervezeti kérdésben.

Mélyentisztelt general convent!

Mint a szervezet készitő bizottság előadója szólok e tárgyban, hogy indokoljam a bizottság javaslatát, mely itt felolvastatott. Ohajtottam volna leirni indokolásomat azzal a szabatossággal, hogy annak minden szava mint az egész bizottságé állhasson ezen zöld asztalon; de arra idő nem volt, s igy előadásomat nem lehet ugy tekinteni, hogy annak minden szaváért a bizottság minden tagja külön és együttesen elvállalja a felelősséget. Azonban igyekezni fogok t. közgyülés, hogy minél hűbb képét tárjam itt fel a bizottság tanácskozásainak; igyekezni fogok megemlitni mindazon indokokat, melyek tanácskozásainkban felmerültek, s a tagokra több vagy kevesebb befolyást gyakoroltak.

A bizottság mindenek előtt három kérdést tett fel magának: 1-ör van-e szüksége a ref. egyháznak olyan conventre, mely végérvényes határozatokat hozhasson; 2-or van-e joga az egyháznak ezt zsinat nélkül létesiteni, és miután e kérdésekre különböző okok

alapján igennel felelt, 3-or azon kérdést kellett megoldani: milyen legyen jövőre a convent szerkezete és hatásköre?

A mi az első kérdést illeti, hogy „van-e szükség határozathozatalra képesitett conventre?“ — e tárgy a bizottságban alig adott alkalmat a szóra, mert mindenki meg volt győződve a felől, hogy a magyarországi református egyház e g y egyház, és egy is akar maradni, s nem szándékszik olyan különálló öt kerületre szétbomlani, mintha öt felekezet volna; meg voltunk győződve mindnyájan, hogy az egység az egyháznak erőt ád, s szavának tekintélyt és nyomatékot kölcsönöz kifelé az állammal és hatóságokkal, valamint a többi vallás felekezetekkel szemben, befelé pedig megsokszorozza azon eszközöket, melyek által belső vallásos-erkölcsi és tudományos életét emelheti, szervezeti ügyét fejlesztheti, s különösen uj és gazdag segély forrásokat fog megnyitni a testvéri szeretet gyakorlására a szükölködő egyházak és iskolák irányában. És ha ez igy van, akkor elkerülhetlenül szüksége van egyházunknak egy oly központi organumra, mely végérvényesen intézkedjék minden oly ügyben, mely az egyházat egyetemesen érdekli, s épen azért az egyes kerületek célszerüen el nem intézhetik. Olyan convent, melynek intézkedései öt különböző kerület tanácskozásai esélyeitől függenek, csak véletlenül és hosszu uton, néha idő után jöhet egységes megállapodásra; ilyen természetü intézmény talán a világon sincs több, és nem is vezet semmi célhoz.

A második kérdést, hogy van-e joga az egyháznak ily conventet zsinat nélkül létesitni, a bizottság nem elvontan tekintette, mert ily szempontból kétségkivül joga van az egyháznak azt tenni a mit jónak lát, s alkothat teljesen uj intézményeket is, mihelyt azokat célszerüeknek tartja; hanem főkép és tulnyomóan historiai kérdésnek nézte, mely azt foglalja magában: vajjon az egyetemes convent volt-e valaha egyéb, mint a minek most tartják némelyek; vajjon mindig csak amolyan barátságos eszmecsere volt, s nem intézkedett-e ugy, mint egy legfőbb képviselő és igazgató testület szokott? Egy szóval: mi a convent multja?!

A convent intézménye, ugy a mint e folyó század első felében tényleg fennálott, az 1791-i budai zsinat határozatain alapszik. A budai cánonok IV. fejezete szól: „De Generali Superintendentiarum Conventu seu Generali Consistorio“, — s e fejezetnek mindjárt az

elején, a 19-ik cánonban a convent hatáskörét — magyar fordításban — általában igy határozza meg:

Bud. Can. 19. „Hogy az egyházi kormányzásban, a lényeges dolgokban, az egyházkerületek által az egyformaság fenntartassék; a fontosabb esetekben, hol a kerületek határozatai szétágaznak, véleményeik és szavazataik egyesittessenek; hogy a dolog közös határozattal döntessék el, hogy az egyh. kerületi törvényszék által revideált pereknek utolsó folyamodási törvényszéke legyen; hogy azon dolgokban, melyek bármi tekintetben az evangelicus egyházak közös ügyére vonatkoznak közös vagy együttes tanácskozás történhessék; végül hogy az ország hatóságaival a közlekedés és ügyvitel fenntartassék: az Aug. vagy Helv. hitv. superintendentiák egyetemes közgyülést vagy fő consistoriumot is fognak tartani."

Igaz ugyan, t. közgyülés, hogy a budai cánonok a felsőbb megerősitést soha sem nyerték meg, s igy a törvényhozás alaki kellékével is ellátott kötelező törvénynyé nem váltak; de azért e század elején egyházi hatóságaink magokra nézve kötelezőknek tekintették, viszonyaikat annak szabványai szerint rendezték be; intézkedéseikben mint fennálló törvényre hivatkoztak rá, s a conventek jegyzőkönyvei szerint mind az egyetem, mind az egyes kerületek gyakran kérelmezték megerősitését, egészen a negyvenes évekig, midőn már a jegyző könyvekben azon ohajtással találkozunk, hogy a budai cánonok a zsinat által „az idő sok részben változott kivánataihoz képest célszerüleg módosittassanak." Mindezen állitásaim igazolására, ha talán szükség lenne rá, a convent jegyzőkönyveiből az adatok egész halmazát leszek bátor a tanácskozás folyamában a gyülés zöld asztalára letenni.

Miután a budai cánonokat az egyház magára nézve kötelezőknek ismerte, nagyon természetes, hogy a conventet is annak tartotta a mivé a 10. fejezet kijelölte, t. i. a négy egyházkerület legfőbb képviselő és közigazgató testületének és fő törvényszékének, s egyáltalában nem olyan barátságos eszmecserének, a melynek intézkedéseit még le kellet volna küldeni az egyházkerületekhez, s csak ezek hozzájárulása után váltak volna érvényesekké E féle felfogásnak és eljárásnak, t. közgyülés, a 48 előtti conventek jegyzőkönyveiben semmi nyoma; hanem igenis van az ellenkezőnek! Tekintse át bárki

a régibb jegyzőkönyvek bármelyikét, s a bennök levő hangból és intézkedésekből azonnal meggyőződhetik, hogy egy főhatóság szokott ugy beszélni, s nem egy kedélyesen conversáló társaság!

De hogy az áttekintés hosszas munkáját kissé megröviditsem, magam leszek bátor állitásom igazolására nehány adatot felsorolni.

Igazolja ezen állitást:

I. Már maga az elnevezés. A budai zsinat Generalis Conventusnak, Generale Consistoriumnak nevezi, a mi épen az a fogalom, a mi superintendentiale és tractuale consistorium. Mikor ezt magyarra forditották, 1818-tól 1820-ig „közönséges consistoriumnak", 1841-óta „egyetemes közgyülésnek" nevezték, épen mint a kerület és tractus hatóságait, mig végre 1867-ben már „egyetemes értekezlet" lett belőle, tehát a régitől lényegesen különböző uj nevet nyert. Meg kell emlitenem, hogy az 1860-i convent j. könyvét ezen alkalommal nem láttam,

II. Hogy régebb minden évben tartott gyülést meghatározott időben és helyen, mint a rendes hatóságok szoktak. Kivételt képez csak az 1831., 33., 34., 35., és 36-ik év, midőn az országgyülések miatt összejőni nem lehetett; de néhány évben kétszer is volt ülés, 1821 ben pedig négyszer;

III. Kitetszik továbbá állitásom igazsága a convent egyes intézkedéseiből.

1. Köztudomásu dolog, hogy az összes sérelmi ügyekben, melyeknek száma igen nagy volt, a convent intézkedett, még pedig közvetlenül; azok tárgyában a kormányhoz felirt, épen nem várva előbb a kerületek beléegyezését. Sőt ilyféle tárgyakban az evangelicus atyafiakkal közös conventeket is tartottak, s még innen sem terjesztettek a megállapodások a kerületek jóváhagyása alá. Számos eset van feljegyezve, hogy magánosak és egyes gyülekezetek a hatóságoktól vett sérelmet, az alsóbb közegek kikerülésével egyenesen ide terjesztették fel, mert az állammal és felekezetekkel szemben felmerült ügyek közvetlen forumának mindenki a general conventet tartotta. Erre a példák sokkal számosabbak, és sokkal ismeretesebbek, semhogy szükségesnek tartanám csak egyet is felhozni.

2. Egyik kerületben felmerült bajt a másiknak férfiaival megvizsgáltatta. Pl. 1819. septemb.

Conv. j. k. 11. sz. „Oly forma esetek, melyekben némely debreceni collegiumunkban tanuló diákok az oskolákból való kijövetelek alkalmatosságával, erkölcsökkel s magokviseletökkel nem egyező bizonyságlevelet nyertek volna, jövén nem épen fundamentom nélkül ezen consistorium eleibe: Hogy ezen dologról egyenesen itéletet hozni és ha szükségesnek találtatik, a hiba orvoslására is rendeéseket tenni lehessen“ ... az ügy megvizsgálására kiküldetik Báthori Gábor Duna melléki püspök, jelentése a legközelebbi conventre beváratván. Ilyen van még több is.

3. A kerületek intézkedéseiről rendes jelentést kivánt, azokat helybenhagyta, vagy módositotta. Pl. 1823. januári Conv. 16. sz. „A Tiszán tuli superintendentia oda utasittatik, hogy a még hátralevő két tractusok coordinatióját is minden időhaladék nélkül munkába vevén, mind ezen, mind a több tractusok elrendelése felől is végső jelentő tudósitását a jövő Generál Conventnek mulhatatlanul adja be.“ Hasonlókép az 1821. márciusi Conv. 18. sz. „Ahoz képest a Tul a Tiszai superintendentiának ezen, valamint a Protocollumok bátorságban való helyheztetése eránt tett rendelései helybenhagyattatnak.“ Ugyanazon Conv. j. k. 19. sz. „Olvastatott azon (Tiszántuli) gyülés 68-ik pontja, melyben a tractualis tisztviselők miképen leendő választása módja meghatároztatik. Mely határozatok azzal az észrevétellel, hogy ha a candidatusok közül valakire mindjárt az első voksolás alkalmatosságával az eklézsiák fele részénél több voksol, tovább a voksolásra szükség ne legyen, a Gener. Conv. által is helyben hagyattattak.“ Ez tehát módositása a kerület intézkedésének. Egész azon határig gyakorolta a Convent felvigyázását, hogy pl. 1821-ben még abba is bele szólt, hogy a Tiszántuli kerület tartson magának alkalmasabb levéltárt.

4. A budai cánonok fennebb idézett szavai a conventet legfőbb törvényszékül is kijelölik, s valóban az is volt minden ide felebbezett ügyben. Nem is emlitve, hogy az 1821-iki mind a négy gyülése egészben véve egy nagy kiterjedésü törvényszéki eljárás volt az episcopalis irányu papok ellen, csak egy pár adatot hozok fel más évekből és más ügyekben, megemlitvén, hogy hasonló adatokat nagy számmal lehet találni a jegyzőkönyvekben. Pl. 1823-iki januári Conv. j. k. 11. „Ugyancsak a Tiszántuli superintenden-

tia bemutatta a kebelében levő békési tractus k. tarcsai ecclesiájában szerencsétlenül megbetegedett s onnan ugyancsak ki is maradott Tar János predikátor papi ügyét a hozzá tartozó actákkal, s különösen a panaszolkodó utolsó rendbeli esedezésével is együtt, melyben ügyét bővebb megvizsgálás végett ezen Generalis Convent eleibe felküldetni kérte. — Mely ügy itt is voltaképen megvizsgáltatván, a Tiszántuli superintendentia ezen tárgyban hozott itélete a Gener. Conv. által is helyben hagyattatott, o l y h o z z á a d á s s a l, hogy ha Békési esperes Juhász István a Tiszántuli superintendentia itélete végrehajtásában továbbra is engedetlenkedne, mint engedetlen szolga, s igy még veszedelmesebb elöljáró, hivataljából azonnal elmozdittasson, egyéberánt pedig eddig való engedetlenségiért is a Tiszántuli superintendentia Gen. Consistoriumába megpirongattasson ...... sat. sat. Mely itéletnek végrehajtása végett ezen appellált papi ügy a hozzá tartozó minden actákkal együtt az illető Tiszántuli superintendentiának visszaküldetni rendeltetett.“ U g y a n e z e n ü g y ismét felkerült még azon év septemberében tartott Conv. re, hol a j. k. 17-ik száma alatt ez áll: „M e g h a g y a t i k a Tiszántuli superintendentiának, hogy az esedező papi ügyébe a közelebb tartott Gen. Conv. ülésében hozott v é g s ő i t é l e t e t haladék nélkül hajtassa végre.“ Hasonlókép: az 1828. márciusi Conv. j. k. 22. sz. „Pándi reform. predikátor Tiszt. bártfai Szabó József a Tractualis s Superintendentialis assessorságból a Dunáninneni superintendentia által lett kitétele ügyét felsőbb itélés végett ahoz tartozó irataival bemutatja. — A panaszolkodó cselekedetét a jelenvaló Gen. Convent is büntetést érdemlőnek találja, m e g e l é g e l ő d v é n m i n d a z o n á l t a l a superintendentialis assessorságból lett elmozdittatása, Tractualis assessorságába ezennel visszatétetik.“ De t. közgyülés: v i l á g o s r e n d e l e t is van a felebbezésre nézve: 1821. oktob. Conv. j. k. 15. sz. „Kik a presbiterianum regimenhez alkalmazkodni nem akarnak, hivatalaikból mozdittassanak el, fennhagyatván mégis azon jussa, hogy ügyét a ft. 4 superintendentiák Gen. Conventjére intra dominium appellálhassa.“ M é g á l t a l á n o s a b b: az 1821. oktob. Conv. j. k. 10. sz. szerint a Helytartó tanács elrendelte, hogy „Az ecclesiák kebelében támadható kedvetlenségek a gradualis apellata utján elsőbben a tractuale, onnan a superintendentiale Consistoriumokra, s innen pedig végzetre

a 4 superintendentiák Gen. Conventjére appelláltassanak" erre végeztetett: „Mely kegyelmes parancsolat ezen Gen. Conv. által is háládatos tudományul vétetvén, ezennel közhirré is tétetni rendeltetett." Köztudomásu dolog ezen ügy története, hogy t. i. az előtt a helytartó tanács igen szivesen fogadta, ha a mi gyülekezeteink, az egyházi hatóságok kikerülésével, egyházi ügyben egyenesen hozzá folyamodtak, s ez állandó sérelmét képezte egyházunknak. A helytartó tanács idézett intézvénye ezt az anomaliát szünteti meg, s elismeri a felebbezés azon módját, mely az egyházban törvény volt.

Azt mondhatná talán valaki, hogy mindezen felebbezéseket tették a kerületek intézkedéseivel elégedetlen emberek, s a Convent hatáskörén tullépve fogadta el azokat; de a kerületek a convent ezen jogát el nem ismerték, s hivatalból soha sem felebbeztek! T. közgyülés, ismét csak unalmas idézeteimhez folyamodom, hadd feleljenek azok helyettem: pl. az 1820. septemb. Conventre (j. k. 9. sz.) a Tiszáninneni kerületi gyülés feljelentette a szikszói professorokat, hogy nem lehet köztök jó rendet tartani, mivel hol a Tiszáninneni, hol a Tiszántuli iskolai rendszabályokhoz akarnak ragaszkodni. A Convent emlékezetébe hozta az iskolának, hogy a Tiszáninneni kerülettől függ. Hasonlókép: 1821. mart. Conv. j. k. 11. sz. Tiszántul felebbezte némely tractusoknak az egyesség ellen tett ellennmondását. Hasonlókép: 1821. oktob. Conv. 9. sz. „Előadódott a debreceni városi ref. ecclesia nevében a Tiszántul levő superintendentia consistoriumának beadott, az által pedig ezen Gen. Conventre igazitott, s itt közönségesen felolvastatott magakinyilatkoztatása." — Az 1823-iki septemberi Convent j. k. 12. száma szerint a Tiszántuli kerület még a tractusok közigazgatási költségeiről intézkedni sem tartotta magát illetékesnek, hanem a Conventre felebbezte az ügyet, s a Convent intézkedett is. Hasonlókép a Dunamelléki kerületi gyülés beleegyezésével történt, hogy a nagy kőrösi egyház 1832-ben a conventre apellálta a kerület azon végzését, hogy főiskoláját Kecskemétre fogja átteni. A convent végzése (j. k. 11. sz.) e tárgyban igy hangzik: „Oda utasittatik az illető Dunán inneni superintendentia, hogy ezen oskolák dolgát illető ajánlatokat mindegyik városi ecclesiától mindenek előtt irásban vétesse ki" s azután szavaztassa meg gyülekezeteit a helyre nézve.

5. Kiválóan ismerteti a régi convent hatáskörét az, hogy minő állást foglalt el az összes közép és felsőbb iskolák irányában. A convent többször kinyilatkoztatta, hogy ő az iskolák főfelügyelője; hogy az iskolák nem egyik vagy másik kerületé vagy gyülekezeté, hanem az egész ref. egyházé; többször felkivánta azok számadásait, vagyoni kimutatását, sat. Pl. az 1821-iki márciusi Convent j. könyve 22. száma igy szól: „Azon kérdéseknek pedig, melyek magokat a debreceni oskolára nézve előadták, megvizsgálása, mivel valamint a többi anya oskolák, ugy a debreceni is sem nem egyedül a debreceni ecclesiáé, sem nem a Tiszán tul lévő superintendentiájé, hanem az egész országban helyheztetett Helv. vallástételt tartó ecclesiáké" ... a legközelebbi in facie loci tartandó Conventre halasztatik. Ezen Conv. meg is tartatott még azon 1821-ik év októberében, s a j. könyve 20-ik száma alatt e tárgyra vonatkozólag ez áll: „Azon jusnál fogva, melyet magának ezen General Convent az ország minden vallásunkbeli oskoláira nézve kétségen kivül fenntart, kivánta ezen hibák orvosoltatása végett meghatározni azt, hogy: 1. Állittasson egy senatus scholasticus, vagyis directio scholastica, sat. 3. Ha valamely professor hivatalát elhagyni akarná, azt félesztendővel előre elöljárójának jelenteni köteleztessen. 5. A professorok hivása eránt a nemes debreceni ref. ecclesiával tett egyezés szorosan megtartasson (t. i. a T. tuli superintendentia részéről, a miről mindjárt szólni fogok.) 6. Azon illetlen és helytelen szokás pedig, mely szerint a debreceni ecclesia eddig a professorokat minden esztendőben marasztotta, tökéletesen eltöröltessen." Az 1825-iki septemberi Conv. j. k. 3. sz. szerint a helytartó tanács kérdést intézett az egyházhoz, hogy „az oskolákra lejendő felvigyázás végett nem kivánnának-e egy Generalis inspectort kinevezni?" erre azt felelte a Convent: „az iskoláinkra való főfelvigyázás General Conventünk által gyakoroltatván ... Generalis inspectorra szükségünk nincs."

Különösen kiterjesztette felügyeletét és befolyását a papnöveldékre, mint az egyház legfontosabb intézményeire. Az 1822-iki februári Convent a jegyzőkönyv 2. száma szerint „az ország minden oskolái iránt fennlevő törvények fő jussánál fogva" ugy intázkedik a debreceni theologiae professorok választásáról, hogy az ürességbe jött helyre mindenik superintendentia candidáljon egyet, a Tiszán-

tuli is csak egyet, s ezek közül válaszszon azon Tiszántuli e. kerületi és debreceni férfiakból álló vegyes bizottság, mely akkor állittatott fel a Conventen, s maig is fennáll. Hasonlókép az 1840-iki septemb. Conv. j. k. 8. sz. szerint Kecskemét folyamodván, hogy főiskolai rangja elismertessék, s a supplicatiora a többi főiskolához hasonló jogot nyerjen, megnyerte kérését, „Oly hozzátétellel, hogy ezentul a kecskeméti collegiumban is a hittudományt tanitók választása a többi collegiumokban eddig is gyakorolt mód szerint mind a négy Főtisztelendő egyházkerületek előleges befolyásával történjék.“ Sőt arra is van eset, hogy az evangelikusokkal közös Convent intézkedett a papnöveldék ügyében, pl. 1804. febr. közös Conv. 4. sz. alatt elrendeli az egyházi jog tanittatását. Gondoskodott a Convent arról is, hogy a papi szigorlatok mindenik kerületben egyformán tartassanak, még pedig az 1813-iki septemberi Convent j. könyve 13. száma szerint oly sajátságos részletességgel, hogy a candidatusok vizsgájára kérdéseket szerkesztett az összes theol. tudományokból, s e kérdések egy példánya most is megvan a levéltárban.

Ennyire ment a Convent főfelügyelete az iskola ügyben, a minél a beterjesztett javaslat bizonyára jóval kevesebbet kiván.

De nem fárasztom tovább a t. közgyülés becses figyelmét ily száraz tények unalmas felsorolásával. Csak egy adatot, egy tényt emlitek még, mely a convent jegyző könyveiben sehol sincs megirva, s épen ezáltal egymagára olyan erős, mint a felsoroltak, és az azokhoz hasonló nagy számuak, melyeket meg nem emlitettem, együttvéve. E tény az, hogy sehol a régibb conventek jegyző könyveiben nincs emlités arról, hogy a convent csak barátságos eszmecsere volna, hogy intézkedéseit köteles volna a kerületekhez felebbezni, hogy ezektől a jóváhagyást kinyerje. Semmi se mutat arra, hogy az 1867-ikihez hasonló eljárás követtetett volna a convent és a kerületi gyülések közt; ellenkezőleg a convent a maga megállapodásait alkalmazkodás és végrehajtás végett közli a kerületekkel, pl. ilyen záradékokkal: 1823. septemb. Conv. j. könyve 9. sz. alatt: „Tudományul vétetik, s a szükséges alkalmaztatás végett mind a négy superintendentiáknak megküldetni rendeltetett.“

Egyetlen egy esetet emlitnek a jegyzőkönyvek, hogy a kerület tiltakozott a Convent intézkedése ellen. Ugyanis az 1822-iki septemberi convent állandó elnökül megválasztotta Péchy Imrét; de a

Tiszáninneni püspök még a gyülésen kifogást tett az elnökség állandósitása ellen, mivel az előtt a budai 19-ik cánon értelmében az elnököt minden gyülés ujra választotta a főgondnokok közül. Azonban a convent sem az ő kifogását, sem a Tisszáninneni kerület későbbi felirásait az 1823-iki septemberi Conv. j. könyve 11. száma és az 1824. septemberi conv. j. könyve 5. száma szerint figyelembe nem vette. Péchy meghalván, az 1841-iki septemberi convent gr. Teleki József Tiszáninneni főgondnokot választotta meg elnökül, ismét állandólag. Ő a választást elfogadta, de mint a Tiszáninneni kerület főgondnoka kijelentette, hogy azon kerület most is, mint 1823-ban, óhajtja, hogy az elnökök évenként változzanak. Köztudomásu dolog, t. közgyülés, hogy ezen protestationak és óhajtásnak mind e mai napig nem lett sikere, mint nem volt hajdan a vármegyék protestatioinak az ország ellenében.

Ezen egy adathoz hasonló nincs több a convent jegyzőkönyveiben 1812-től 1841-ig.

Egy adat van arra is, hogy a convent tagjai az akkori curiatim szavazási mód mellett magok közt megállapodni nem tudván, az ügyet nem a kerületekhez, hanem a felsőbb helyekre apellálták: 1821. octób. C. 16. sz. több tagja azon okból, „mivel a debreceni ecclesia már a néhai Sinay Miklós idejében is az egyenetlenség kovászának neveztetett", s most is onnan indult a lárma: elrendelni kivánta, hogy az ujonnan választandó püspök ne lakhassék Debrecenben. Ennek a két Dunai kerület ellentmondván, a két Tiszai a kormányhoz felebbezett.

Egyes pontoknál fordul elő olyan intézkedés, hogy azon tárgy megvitatás és véleményadás végett leküldetik a kerületekhez, de mivel ez az illető pontra nézve különösen ki van téve, épen azt bizonyitja, hogy a többire nézve kerületi vitatásról szó sem volt. Ilyen átküldés és véleménykérés az evangelicusokkal szemben is gyakran történt, s történik most is akárhányszor a kerületi gyülés és a tractusok, sőt az egyes gyülekezetek irányában is, a nélkül, hogy valakinek eszébe jutna a kerületi gyülést nem tartani felsőbb hatóságnak, hanem csak a tractusok barátságos eszmecseréjének.

Ezen történeti adatok, t. közgyülés, világot vetnek arra, hogy milyen volt a convent hatásköre 1848 előtt, és épen nem azok mellett bizonyitnak, kik ugy vélik, hogy a convent egyházunk

szervezetébe beillesztve soha sem volt. A régi convent ép azon municipalis alapon volt szervezve, mint a régi országgyülés, követei ép ugy utasitással voltak ellátva, mint az országgyülésiek; de megállapodásait ép ugy nem terjesztette a kerületek ujabb megvitatása alá, mint az országgyülés nem a maga törvénycikkeit a vármegyék jóváhagyása alá. És ezen adatok megfelelnek egyszersmind azon kérdésre is, hogy van-e joga a conventnek önmagát, zsinat nélkül ujra szervezni. E kérdésre egyházunk még 1860-ban is igennel felelt, — hiszen egyházunk egész mai szervezete, alapjától a tetejéig, az 1860-iki debreceni convent határozatán alapszik. A mihez jogunk volt 1860-ban zsinat nélkül, ahoz jogunk van 1873-ban is.

És ezzel áttérhetek a harmadik kérdésre, hogy milyen legyen jövőre a convent szervezete és hatásköre.

Kétségtelenül állott a bizottság előtt, hogy a convent mostani alakjában nem helyes képviselete a magyar ref. egyháznak, és épen innen származott 1848 után a bizalmatlanság hatásköre iránt. Ugyanis, az 1848-iki események teljesen átalakitották a képviseltetésről századokon át fennállott jogi felfogást az országos ügyekre nézve. Addig a parlamentben a municipiumok, mint erkölcsi személyek voltak képviselve, a 48-iki országgyülés proclamálta, hogy a jog az egyéné, s azóta országgyülésünk az egyéni képviselet alapján áll fenn. Ez a felfogás szükségkép áthatott a protestans egyház terére is, mely alkotmányát mindig öszhangzásban szereti tartani az állam alkotmányával. Most már az lett volna a feladat, hogy az egyház, meghagyván conventjének régi hatáskörét, alakitsa át annak régi municipalis szervezetét az ujabb jogi fogalmak szerint; de e helyett mind e mai napig meghagyta régi szervezetét, ellenben átalakitotta annak hatáskörét semmivé. Megengedem, hogy az első eljárásra az idő és alkalom hosszasan hiányzott; de ha meg vagyunk győződve, hogy az egyház egységének érdekében conventre szükségünk van, és ha hisszük, hogy annak ujra szervezéséhez jogunk van: akkor kötelességünk azt szervezni olyanná, a mint létező szükségeinknek és fennálló viszonyainknak legjobban megfelel.

A bizottságnak e tárgyra vonatkozó nézetét azon szabályjavaslat foglalja magában, mely itt már felolvastatott. Ezen javaslatban uj csak egyetlen egy pont, t. i. a képviseltetés aránya; minden egyéb pontja részint a convent régi jegyzőkönyvein, részint

egyházunknak az alsóbb közegekben tényleg fennálló szervezetén és intézményein alapszik, tehát szilárd történeti alapon, s épen azért bővebb indokolása fölöslegessé válik. Ellenben az uj pontra nézve el kell mondanom: minő elv vezette a bizottságot.

T. közgyülés, a képviseltetésnek két elve ismeretes. Egyik a municipalis, a mely szerint szervezve van most a convent, és szervezve volt 1848 előtt a magyar országgyülés; a másik az egyéni elv, a mely szerint szervezve van mostani országgyülésünk. Kétségkivül igen tetszetős gondolat és igen szépen lehetne mellette szónokolni, hogy valamint az ország alkotmánya az egyéni jog alapján áll fenn, aként alakittassék át a convent szervezete is, annyival inkább, mivel ez épen ős protestáns principium, s a protestantismusból ment át a modern államok életébe; de t. közgyülés, a bizottság ugy vélekedett, hogy nem azért küldetett ki, hogy valamely szép theoreticus elvet részletezzen, hanem hogy a gyakorlati élet számára dolgozzék, és igy az egyházban tényleg fennálló viszonyokat figyelmen kivül nem hagyhatta. A mi egyházunk alkotmánya még ez idő szerint a gyülekezeti elven alapszik, minden gyülekezet egy erkölcsi személyt képezvén. Ezen elven alapszik a tractusok és a kerületek szervezete, s ezt figyelembe kell venni a legfelső forum szervezeténél is, mert nem mutatkozik célszerünek most egy egészen uj elv inauguralása által oly nagymérvü változtatást eszközölni, mely rövid idő alatt egyházunk egész szervezetére lényegesen visszahatna. De másfelől lehetetlen teljesen mellőzni az ujabb jogi felfogást, sőt ennek bizonyos határig való felvétele által elő kell késziteni az utat egyházunk szervezetének az állam alkotmányával öszhangzásba hozatalára. Tekintetbe vette tehát a bizottság egyházzunknak részben még mindig municipalis szervezetét s ennek adott kifejezést az által, hogy a kerületi elnökök, t. i. a püspök és főgondnok, hivatalaiknál fogva legyenek a convent tagjai. Ezen intézmény tényleg fennáll az alsóbb forumoknál is, ott is mindenik felsőbb hatóságban a közvetlenül alatta állónak elnökei hivatalaiknál fogva szavazattal birnak. A választott képviselők arányánál tekintetbe vette a bizottság egyfelől a gyülekezetek számát, másfelől a lelkek számát, s e kettőnek combinatiojából kerültek ki azon számok, melyeket a bizottság a kerületek képviseltetésének arányára nézve javaslatba hozott.

T. közgyülés, a bizottsági dolgozat többi pontjának részlete,

indokolását fölöslegesnek tartom a már kifejezett ok miatt, s nincs egyéb hátra, mint kérnem a t. közgyülést, hogy javaslatunkat a tárgyalás alapjául elfogadni méltoztassék.

(A gyorsirók feljegyzése után),

Éneküdgyünk.

Nehogy agyon hallgassuk ez ügyet, mely bizony sokkal fontosabb, mint némelyek hiszik, kénytelen vagyok, talán több jóakarattal, mint tehetséggel forditott s irott egypár éneket a t. olvasóknak ujra bemutatni.

Az elsőre nézve teljesen egyet értek e havi közlöny t. szerkesztőjével, a ki igy ir róla (l. Egyh. Ref. 1. sz. 2. lap): „alapgondolata szép, a keresztyén ember megnyugvását és bizalmát istenben egy énekünk sem fejezi ki oly szépen, mint ez, egyes részletei kitünően sikerültek; de az egész sem ezen, sem az Erd. ref. (25. dics.) igazitása szerint nem használható, s ujabb átnézést igényel.“

Ezért és azért is, mert ez éneknek a dallama is meghatóan szép, megpróbáltam ezt kijavitani.

A javitásban szemem előtt tartottam a győri, a dunántuli és a régi énekes könyvet; de mindenek előtt az eredeti szöveget. A német ének- gyüjteményben már öt versszak kihagyásával közöltetik e klasszikus ének, szerintem helyesen; mert a legszebb részek megmaradtak, mig a győri forditásban vagy átdolgozásban az utolsó remek strófa kihagyatott. Tizenöt versszakot — a régi énekes könyvben ennyiből áll ez ének — sem tüdő, sem sziv nem igen bir meg. „Mikor imádkoztok —“ stb. stb. mond Jézus; s ez az énekre is áll, mely szerintem nem más, mint ima, versben. Tartozom még megemliteni, hogy ez ének, az általam használt Knapp-féle énekgyüjteményben tiz versszakból áll, s én az 5-diket kihagytam, mely különben is a 4-diknek bővitése.

A forditásban igyekeztem nem annyira szó- mint inkább értelem hűségre (tartalom) törekedni P. o. mindjárt az ének kezdetét: Gib dich zufrieden und sei stille In dem Gottes deines Lebens! a dunántuli énekeskönyv igy forditja: Légy csendes szivvel

és békével Életednek Istenében! Sokkal magyarossabban a győri, melyet én is megtartottam.

A hűséghez számitom még azt is — mire szintén ügyeltem — hogy a forditás az eredetinek mértékét megtartsa. Erre ez éneknek forditói, javitói nem figyeltek. Az eredetiben a versszakoknak 2-ik és 4-ik sora trochaeus, a többi jambus.

Egyébiránt ha más, jobb forditásban mutatja be e szép éneket, akkor az enyém egyszerűen félrevonul.

A 2-ik éneket a régi énekeskönyvből dolgoztam át; a németben nem találtam; hihető, hogy eredeti. Sem a győri, sem a dunántuli é. k. nem vette föl. Kár volna, gondolám, ha e mélyérzelmű, igazhangú énekünk elveszne. A régi é. könyvben ez ének saját dallamra megy, de amelyet én nem ismerek, s bizonyosan csak kevesen ismernek, mert a régi é. k.-et csak egy-két gyülekezetben használják még. Átöntöttem tehát olyan dalamú énekké, mely többféleképen énekelhető, s melynek egyik dallama a bünbánati érzést szépen kifejezi.

A 3-ik énekre, minthogy ez sajátom, nincs mondanivalóm.

1. **Ének** (Gerhard után.)

Saját dallam.

1. Légy csendes szivvel és békével,
Bizzál, ember, az istenben!
Ő bir örömnek bőségével,
Véle boldogulsz mindenben.
Ő kútfőd és szép napvilágod,
Naponként tőle jön vigságod;
Légy csendes szivvel!

2. Ha elhágy e világon minden,
S nincs kiben már biznod többé:
Hű pártfogód marad az isten,
S békességed mindörökké.
Ő ismeri titkos keserved,
S leemeli rólad a terhet.
Légy csendes szivvel!

3. Ő hallja panaszát szivednek,
S figyel lelked sóhajára;
S mit nem mondhatnál embereknek,
Néki mondd, ő hallgat rája.
Soha sincs ő távol mitőlünk,
Hallja s megadja, a mit kérünk.
Légy csendes szivvel!

4. Miért aggasztna élted terhe,
A szegénység oh mért nyomna?
A ki mindeneket teremte,
Eltart téged, van rád gondja;
Áldásit látod bő kezének,
Mindenek ő általa élnek.
Légy csendes szivvel!

5. Ne mondd csüggedten: hova menjek?
Csak bánat van itt és inség!
Az dicsősége istenemnek,
Hogy ő nála van segitség.
Hol utad mély sötétbe téved,
Ő ott is véd s vezérel téged.
Légy csendes szivvel!

6. Bár késik a segedelemmel,
De bizonynyal eljön végre;
Bár nehéz várni türelemmel,
Ez válik majd üdvösségre.
A mi lassan jön, bizonyosabb,
A mi késik, kivánatosabb.
Légy csendes szivvel!

7. Ne bántson az, ha ellenednek,
Rád is törne mérges tőre;
A vett sebek majd béhegednek,
Mert számot vesz az Úr tőle!
Ha isten a te jó barátod,

Nem lehet emberektől károd.
Légy csendes szivvel!

8. Van isten-népének szombatja,
Az isten, majd ha kimulunk,
Inségünk láncát elszaggatja,
S végképen megszabadulunk.
Üt egykor majd a végső óra,
Hol béke vár a bajvivóra.
Légy csendes szivvel!

9. Ott lesz hazánk, hol te vagy, isten!
Üdvözültek seregében.
Kik békével költöztek innen,
Örvendeznek fenn az égben;
Ott, ajkán menny s föld istenének,
Ott, mindörökké zeng ez ének:
„Légy csendes szivvel!“

2. Bünbánó ének.

(Egy régi énekből átdolgozva.)

Dallam: Ki csak istenre dolgát hagyja

1. Szegény fejem! hová hajtnálak,
Ha a vallás ölére nem?
S ha téged nem ohajtnálak,
Mivé lennék, én istenem?
Kérlek téged istenemet,
Bocsásd meg minden vétkemet!

2. Szemeim könyhullásba estek,
Siralmas esetem miatt;
Eget- földet vétkemmel festek —
Nyugtot nekem oh már mi ad?
Ne bántsatok, oh emberek,
Nehogy ti is elessetek!

3. Lelkem vádol, büneim marnak,
Lépten- nyomon ugy rettegek!
Ah! ugy tetszik, hogy rám szakadnak
A tiszta, a magas egek.
Nyugalmam, békém mind oda —
Kisér a bün mindenhova!

4. Anyám, anyám! ki szültél régen
És dajkált anyai kezed,
Ha sirba tettél volna mélyen,
Még kis koromban engemet:
Nem jött volna a bün reám,
Megvolna égi koronám!

5. A szép nap is homályban kél fel
Már nékem, hogy bünös vagyok;
Atyám! irgalmad szent kezével
Kötözz be és meggyógyulok.
Nyujtsd felém segitő karod,
S megtisztithatsz, ha akarod.

6. Emlékezzél a Golgotára,
Hol kicsordult a drága vér.
Nem ez volt-e büneimnek ára?
A melylyel semmi föl nem ér;
Tekintsd, Atyám, e drága vért,
S bocsáss meg nékem, Fiadért!

7. Teste sebekkel mint virágzik,
Mint szomjúhozik, mint eped,
Szeme a sirástól mint ázik —
Oh mondhatatlan szeretet!
Ki elveszett — érzem, tudom —
Azért jöttél te Jézusom!

8. Bizom benned, én istenemben,
Hogy nem veted meg hitemet;

Karjaidra emelsz te engem,
S megbékéltedet szivemet.
Bizom benned, nem magamért,
Hanem megváltó uramért!

3. Ó-év esti ének.

Dallam: Ki csak istenre dolgát hagyja.

1. Szent isten! meghatott kebellel
Veszem ajkamra nevedet;
Bár érzem, hogy nincs szó, a melylyel
Megbeszélném kegyelmedet;
De kedves nálad az, tudom,
Ha szivem ül az ajkamon!

2. Ez évben is ki volt vezérem,
Az élet zajló tengerén?
S hogy sajkám el nem ült a vészben,
Ezt is kinek köszönjem én?
Kinek másnak, ha nem neked,
Oh mondhatatlan szeretet!

3. S oh nemcsak én, ezreknek ajka
Zeng hálát néked, istenem!
A hála és a köny harmatja
Ég s fénylik e szent estvelen.
S ima és köny igy emleget:
Áldott legyen a te neved!

4. Áldott legyen neved, ki védted
A védtelent és a szegényt;
Ki megbocsátál annyi vétket,
Nagy irgalmasságod szerént;
Ki árvák s özvegyek jaját,
Trónod előtt meghallgatád!

5. Dicséret térjen szent nevedre,
Hogy adtál vigaszt és erőt,
Annak, ki kedvesét temette
És sirva állt a sir előtt;
S e szent reménynyel tért haza:
Van égben még egy jobb haza!

6. Légy áldva, szent Atyánk, örökké,
Minden jótéteményidért;
Az igéért, mely a bűnt feddé,
S a jónak koronát igért,
A mely szeretetet teremt,
És mennyországot ide lent.

7. Oh légy áldott a boldogságért,
Melytől szivünk fenndobogott!
Légy áldott a búért s csapásért,
Melytől szivünk felzokogott:
Mert a kik félnek tégedet,
Javokra lesznek mindenek.

8. Immár, Atyánk, a nap leszálla,
S egy év lejár, oly hirtelen:
Igy jön el a sir éjszakája —
Azért Uram maradj velem,
Hogy érjek majd boldog halált,
S nyugton mondjak jó éjszakát!

Sántha Károly.

EGYLETI ÉRTESITŐ.

Meghivó

a magyarországi protestansegylet harmadik közgyülésére.

A marosvásárhelyi elvrokonok szives meghivása, és az egylet központi választmánya f. évi junius 8-án tartott gyülésének megha

gyása folytán egyletünk ezen évi rendes közgyülését ezennel összehivjuk Maros-Vásárhelyre, augusztus 24-ik és 25-ik napjaira. A gyülés teendői a következők lesznek:

Augusztus 24-én reggel nyilvános isteni tisztelet tartatik, midőn imát mond Fördős Lajos egyleti elnök és kecskeméti főesperes, s egyházi beszédet tart Baksay Sándor kun-sz.-miklósi ref. lelkész és soltmegyei alesperes. Isteni tisztelet után a gyülés tagjai a tanácsterembe vonulnak, s az elnöki megnyitás után megkezdődik a tanácskozás.

Az egyházi függő kérdések a lefolyt egyleti év alatt jelentékenyen közeledtek a megoldás felé mind a külföldön, mind hazánkban. Az európai államok majdnem kivétel nélkül jogos és méltányos álláspontot foglaltak el e tárgyban, egyfelől igazságot szolgáltatva minden irányban, másfelől feltétlen elvül tűzve ki az állam békéjének és biztonságának sérthetetlenségét mindenféle felekezeti hatalomvágy és kicsapongás ellenében. De a törvényhozás csak az irányt és célt jelölheti ki, s az egész modern társadalom feladata lesz, több évtized bölcs és kitartó munkája által azt megvalósitni. E tárgy körül való eszmecserék fogják képezni a marosvásárhelyi találkozás egyik tárgyát.

Az egylet irodalmi vállalatai körül két év alatt szerzett tapasztalatok arról győzték meg a választmányt, hogy a népirodalmat más eszközök által kell felkarolnia; ellenben közlönyeit át kell alakitnia a társadalom azon miveltebb osztálya szükségeihez, melyekből áll most is azok olvasóinak jelentékenyebb része. E tárgyat vélemény- és javaslatadás végett a jun. 8-iki választmányi gyülés kiadta az egylet Kolozsváron lakó tagjainak, kik dolgozatjokat a közgyülés elé fogják terjeszteni.

Még a mult közgyülésen inditvány tétetett egy theologiai könyvtár meginditása iránt. Ezen ügy a gyülés utasitása értelmében annyira haladt, hogy csak a mostani közgyülés végleges intézkedésére vár.

Mint rendes folyó ügyek tanácskozás alá jőnek: a titkári jelentés az egyletnek és fiókegyleteinek évi működéséről; a mult évben felkarolt missiói állomások ujabb segélyezése; a Maros-Vásárhelyen tervbe vett székely árvaleány-ház ügyének erélyes felkarolása és támogatása; valamint a fiókegyletek és egyesek által netalán teen-

dő inditványok. Végül előterjesztetik a pénztári kimutatás és megválasztatik az elnök és a 30 tagu választmány.

E tárgyak felosztatnak a gyülés két napjára, s alkalmas időre fog beillesztetni két felolvasás, napi renden levő egyházi kérdések fölött.

Egyletünk tagjai remélhetőleg az idén is részesülni fognak azon kedvezményben, hogy a gyülés helyére és vissza a vasutakon és gőzhajókon féldijon utazhatnak, a mi az illető vasuti igazgatóságok válaszának megérkezése után közhirré fog tétetni, az utazásra ésgyülés helyén tartózkodásra vonatkozó egyéb részletes tudni valókkal együtt.

Augusztus 23-án délelőtt 10 órakor a központi választmány gyülést tart Maros-Vásárhelyen.

Kelt Pesten, 1873. jul. 20. Az igazgató választmány jun. 8-án tartott gyülése megbizásából.

Fördős Lajos
alelnök.

Kovács Albert
titkár.

Kérelem a fiókegyletek titkáraihoz.

A fiókegyletek titkárait tisztelettel felkérem, hogy az illető fiókegylet évi működéséről szóló jelentést készitsék el, s legfennebb augusztus 10-ig nevemre cimezve küldjék el Maros-Vásárhelyre, hol én meg fogom kapni, s azok alapján a közgyülés elé teendő jelentésemet elkészitni. A jelentésben sziveskedjenek megemlitni, hogy a most bezáródó 187²/₃-ik egyleti évben hány tagja volt az egyletnek, hány gyülést tartottak, azokon minő intézkedéseket tettek, hány felolvasást tartottak és minő tárgyakról, mennyi pénzt szolgáltattak be az egylet központi pénztárába, és mennyit forditottak a fiókegylet különös céljaira, sat. szóval mindazon adatokat, melyek az egyletnek egy évi tevékenységét jellemzik.

Pesten, 1873. julius 20-án.

Kovács Albert
egyleti titkár.

Aláirási felhivás
a protestansegylet által meginditandó „Theologiai könyvtárra.

A „magyarországi protestánsegylet“ alapszabályaiban a vallástudományi irodalom felvirágzásának előmozditását is feladatai közé sorozta, s e célból mindjárt legelső választmányi gyülésén, akkori anyagi erejéhez képest két érdekes pályakérdésre 900 forint jutalmat tűzött ki. Később szükségesnek mutatkozott az egyházi tudományos irodalomnak még nagyobb mérvü felkarolása és rendszeres fejlesztése, s az 1872-iki pesti közgyülés elrendelte az előmunkálatok megtételét egy protestans theologiai könyvtár meginditására. A közohajtás egy ilynemü vállalat iránt oly hangosan nyilatkozott, hogy mielőtt a választmány a szükséges előmunkálatokkal és számitásokkal elkészülhetett, s hivatalos aláirási felhivását közzé tehette volna, a szándék egyszerü hirlapi jelzése folytán már mintegy kétszáz aláiró, s illetőleg előfizető jelentkezett.

E kedvező és nálunk eddig szokatlan körülmény felbátoritotta a prot. egylet választmányát, sőt épen kötelességévé tette, hogy a vállalat meginditását f. évi junius 8-i gyülésében elhatározza, s ahoz szükség esetén anyagi támogatását is felajánlja.

A protestans theologiai könyvtár 1874-ben fog megindulni, az egyleti évkönyvek és az „Egyházi Reform“ alakjában. Előfizetési ára lesz évenként 4 frt; de az előfizetők három évre kötelezik magokat. Ha a vállalatnak 500 előfizetője lesz, évenként 40 iv könyvet fog adni, s azon tul minden 100 előfizető után 10 ivvel emelkedik a könyvek tartalma, ugy hogy ha ezer előfizető lesz, a mennyit három millió protestáns könnyen kiállithat, az egylet körülbelől 90 ivnyi könyvet adhat évenként. A protestánsegylet valamint egyéb irodalmi vállalatain, ugy ezen sem akar nyerni, hanem inkább kész ezt is anyagi támogatásában részesiteni. Az irók tiszteletdija e könyvtár részéről nyomtatott ivenként egyelőre 20 forintban állapittatott meg.

A prot. theol. könyvtár adni fogja a külföldi egyházi irodalom legkitünőbb termékeit, gondos forditásban, valamint oly eredeti magyar műveket is, melyek a külföldi egyházi irodalom szinvonalán állanak; még pedig nemcsak szorosan szaktudósoknak való theologiai munkákat, hanem minden mivelt embernek hasznos és szükséges egyház-társadalmi műveket is.

Azon kitünőbb művek, melyek a választmány itélete szerint a magyar irodalomba átültetésre méltók volnának a következők:

1) Schenkel: „Charakterbild Jesu", vagy Keim: „Geschichte Jesu nach den Ergebnissen heut. Wissenschaft, übersichtlich erzählt". Természetesen a kettő közül csak az egyik.

2) Hase: „Handbuch der protestantischen Polemie gegen die römisch katholische Kirche".

3) Pfleiderer: „Die Religion, ihr Wesen und ihre Geschichte".

4) Opzoomer: „De Godsdienst".

5) Halaszthatlan szükséggé vált egy magyarázatokkal ellátott uj tetamentumot közzé tenni, melynek szövege a Károlyi-féle forditás kijavitása volna a Tischendorf-féle kritikai görög szöveg alapján. A magyarázathoz alapul felveendő volna: „Protestanten Bibel des neuen Testaments" (Leipzig, 1872. és 1873. két kötet, 1451. lap, dolgozva a legkitünőbb német theologusok — Holsten, Holtzmann, Lipsius, Lang, Pfleiderer stb. által), valamint az ép ily szellemü és minőségü holland uj testamentum. E nagy munkát aként gondoljuk kivihetőnek, ha az irók páranként vállalkoznak bizonyos részlet elkészitésére, s minden párnak munkáját egy másik pár még egyszer szigoruan átnézi.

6) A „Bibliotheque de philosophie contemporaine"-ből válogatott füzetek pl.:

a) Paul Janet: „Le materialisme contemporain".

b) Reville: „Histoire du dogme de la divinité de Jesus Christ".

c) Bost: „Le protestanisme liberal".

d) Coquerel, fils: „De premiers transformations du Christianisme".

e) Ugyanattól: „La consciensce et la foi."

f) Ugyanattól: „Histoire du credo."

Eredeti művek közül első helyen fogjuk adni Szeremlei Sámuel: „Vallás-erkölcsi és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon" cimű dolgozatát, mely a protestansegylettől 300 forint pályadijat nyert; valamint e vállalatban adjuk ki az egylet nagyobbik pályakérdésére remélhető dolgozatot. „A magyar protestans egyház történetét a szathmári békétől a türelmi rendelet ki-

adásáig. „És talán nem tulzás azon ohajtás és remény, hogy a debreceni levéltár egyháztörténetünk érdekében át fogja engedni leforditás és közlés végett az ott elhelyezett Sinay-féle pert; ha ottani körök közelebbről hasonló célra felhasználni nem akarnák.

Előleges tájékozásul ennyit most elégnek tartunk; de ismerve a külföldi egyházi irodalom élénkségét, valószinünek látszik, hogy három év alatt oly müvek fognak ott megjelenni, melyek az objectiv tudományos becsen kivül napi érdekkel is birnak. Ha ezek előleges tervünkön változtatást tesznek, az csak olvasó közönségünknek válik előnyére.

Az egyleti választmány meghagyásából tisztelettel felkérjük mindazokat, kik a vallástudományi irodalom iránt érdekkel viseltetnek, s az emberi szellemnek e téren való fejlődését is figyelemre méltónak tartják, hogy a protestáns theologiai könyvtárra előfizetni és előfizetőket gyüjteni sziveskedjenek. Egyelőre csak az aláirásokat kérjük beküldeni, pénz nélkül, f. évi október 1-sőjéig Pestre (szénatér 6. sz.) az egyleti titkárhoz, hogy a vállalat terjedelme iránt tájékozhassuk magunkat. Az előfizetési pénz évenként 4 forint, mindig előre, január 1-ső felében lesz beküldendő. Gyüjtőknek 10 előfizető után az egylet tiszteletpéldánynyal fog szolgálni.

Kelt, Pesten 1873 julius 20-án. **Fördős Lajos**
alelnök,
Kovács Albert
titkár.

EGYHÁZI BESZÉD.

A szabadságról.

A hol pedig az Urnak ama lelke vagyon, ott a szabadság.
2. Kor. 3, 17.

Te neked szenteljük az órát — szabadság! a mely után vágyódik még a csecsemő gyermek is, midőn pályájának kötelékeit ártatlan kis kezeivel elszaggatni törekedik. És volna-e valaki közöttünk, keresztyén hivek, ki nem szeretné a szabadságot és a felszabadulást? De a midőn nincs ember, kinek szive a szabadságért meleg szeretetben nem dobogna: vajha az isten képére teremtett emberek között ne találkoznék egy szolga lélek is! Pedig

elég van! . . . A hányféle neme van a szolgaságnak, oly sokan lesznek rabjaivá bizonyos dolgoknak. Sőt egyik rabja saját magának; saját testében hordozza a szeszélyes zsarnokot, ki őt a bünöknek mélységébe taszitja. Egy másik a sorsnak igája alatt nyög; körülményei megakadályozzák, hogy tetszése szerint cselekedjék. Egy harmadik boldogtalan azért, mert a szükség, a szegénység s az emberek szivéből utált munkára kényszeritik. Egy negyedik... de hát számláljak-e elé többet? Rámutassak-e arra, a kit kétségei folyton szorongatnak? ki a balsorsnak kis fuvalmára megátkozza születés-napját? ki a közvéleménynek nyomorult labdája? kit megszokásai szánandó és nevetséges géppé aljasitottak? kinek a pénz ragyogványai megvakitják látását, hogy áruba bocsássa lelkiismeretét, meggyőződését, s szolgálja azt, honnét jobb lét árad reá? De mi elfordulunk tőletek, szolgalelkek!

Jer hát, tanuljunk szabadok lenni, hogy ne jussunk a rabság szánandó állapotjába! A szabadság példányképe gyanánt Pál apostolt állitom lelki szemeitek elé. Jertek, függeszszétek rá lelkiismereteknek figyelmes pillantásait, s az ő ajakáról halljátok meg a szabadság hymnusát, mely azt mondja nektek hogy:

A hol vagyon az Urnak lelke, ott van a szabadság.

Ime, k. h., Pál apostol feltárja előttünk a szabadság isteni forrását. Hogy szabadok lehessünk, az Ur lelkével kell birnunk: ugy kell éreznünk, mint Jézus; ugy kell gondolkodnunk, mint Jézus, akaratunkat ugy kell isten akaratjához mérnünk, mint Jézus cselekedte. De ezt nem tehetjük, a mig a fennt megérintett szolgaság valamelyikének igája alatt nyögünk.

Mikor leszünk hát szabad keresztyének?

I. Ha nem vagyunk szolgái saját természetünknek.
II. Ha nem vagyunk szolgái más embereknek.
III. Ha nem vagyunk szolgái az eseményeknek.

Ha felszabaditod magadat a szolgaság ezen állapotaiból, akkor mint szabad keresztyén állasz isten és emberek előtt; akkor az Urnak lelke lakozik benned.

I.

Az ember, ki rabja rosz természetének, hasonlit az elhajitott kőhöz, mely a természet vak törvényeinek végzetszerüen enged:

aként leszünk mi is rabjaivá a nyomorult véletlenségnek, ha egyszer nem vagyunk magunknak urai, ha többé nem tudunk parancsolni a lázongó indulatok és a mohó szenvedélyek legióinak. Határozgatásnak, tanácskozásnak nincs többé helye, ha egyszer gátot szakithatott természetünk országában az indulat folyama. Az ész pedig és a szabadakarat, ha a szenvedély uralja helyzetünket, hasonlóvá lett az ostromlott városhoz, mely tanakodik ugyan, ... de a kikerülhetlen feladás fölött.

Ezen állapotban az ember rabja szenvedélyeinek, indulatainak.

De hiszen ez kivételes állapot, melyben csak azok szenvelegnek, kik szenvedélyes és indulatos embereknek születtek! Vajha kivételes állapot volna! De hány ifju van, kinek élete virágait, melyhez annyi öröm, annyi remény füződött, elhervasztotta a szenvedély égető szele?! És később az élet delén a férfiui nagyravágyásnak, kevélységnek, a női hiuságnak és tetszvágynak, a pénzszerelmének, e lázas állapotnak, hányan lettek nyomorultá rabjaivá?

Ezek mindnyájan szolgái saját természetüknek.

Az igazi keresztyén nem esik e szánandó állapotba! Neki is vannak — de szent szenvedélyei; benne is ég a tüz, de ez az Urnak szerelmében és isten ügyéért való kész önfeláldozásban lobog magasra. Lelkét égi törekvések, képzeletét magasabb eszmék foglalkodtatják. Azért nem is fér hozzá a kisértő, s ha megrohanja el nem esik. Mert ha összehasonlitja a világ durva és muló örömeit ama tiszta és örökkévaló evangeliumi élvezettel, mely Jézusnak eledele volt: undorral fordul el a földnek csábétkeitől, mely után a lélek örökké éhezik és szomjuhozik, mint a dusgazdag Lukács evangelistánál.

Az igazi keresztyén, kiben az Urnak lelke lakozik, nem lesz, nem lehet rabja szenvedélyeinek.

Azonban e szenvedélyek vad rohamok helyett kigyói csuszással nyernek bemenetelt a szivnek hajlékába. Ezt megszokásnak nevezzük. Lehetnek ezen megszokásaink ártatlanok, de veszélyt hoznak elébb vagy utóbb. Zsarnok módjára uralkodnak felettünk, hatalmuk alá vetik szabadakaratunkat, megbénitják lelki fejlődésünket, bevágják előttünk az utat a haladáshoz, és tökéletesbüléshez. Mintegy örökös gyermekségre kárhoztatnak bennünket. Beszéljenek csak előttünk jobbról, tökéletesebbről . . . . mereven ra-

gaszkodunk a régihez, lelkünkbe a világosság nem hathat. Az ilyenek ellenségei istenországa terjedésének, és nem azért, mert más meggyőződés hatja át szivüket, hanem mert rabjai megszokásaiknak.

Azt mondják a szolgalelkek: nehezüljen csak rád az esztendők sulya, barna fürtjeidet őszitse meg az idő hatalmas fuvalma, csak hajtsa meg egyenes derekadat egy haszontalan világ küzdelme: majd lelkesedésed is lelohad, majd eszed is mozdithatlanabb lesz és nem emelkedik egy fenséges eszme hallására; szived pedig, mely most melegen feldobog az igaz és szent ügyért, tompa érzéketlenségbe sülyed, hol a megszokás büzhödt légköre kezdi körül övezni. . . . Oh, ha ilyen öreg kor várakoznék reánk, oh, ha elébb-utóbb a megszokás nyomorult szolgáivá kellene törpülnünk: kérem istenemet, hogy még most vegyen magához.

Az igaz keresztyén nem fél a megszokás hatalmától, mert kezében van a csudaszer, melylyel lelkét naponként rugékonyabbá teheti, s mert szüntelen szeme elé állitja eszményképét a Krisztust, mely isteni tükörben meglátja s levágja kinövéseit és siet a tökéletesség felé. Egyetlen megszokás parancsol neki, s ez az előre és mindig előbbre való törekvés. S ez az isteni megszokás azután azt cselekszi, hogy lelke ifjuságát megőrzi; hogy öreg korából is előtör a láng, melyet e világ nem, csak isten olthat el. Ez a láng a fiuságnak lelke, melyet vettünk nem a szolgálatra, hanem a szabadságra.

II.

A ki igy meg tudja őrizni szabadságát, az szabad lesz szemben embertársaival is; mert a mint láttuk, a szolgaság második neme, mely szerint szolgái vagyunk más embereknek.

Mit jelentsen az, midőn egymás szolgálatára utal bennünket isteni mesterünk? Ne jelentsen egyebet: félre ne hagyjuk magunkat mások által vezettetni — hogy ne legyünk rabjai a tekintélynek, avagy emberi véleménynek; mert ez ellenkeznék a fiuságnak lelkével, s ez megsértése lenne Megváltónk isteni méltóságának. Mert Máté evangelista megirta a XXIII-ik részben, hogy: egy a mi mesterünk, egy a mi doktorunk a Krisztus. Annak okáért valaki erkölcsi, értelmi vagy vallásos függetlenségét emberi kezekre bizza, nem méltó a keresztyén nevezetre. Oh, vajha millióknak mennydöröghetném ezt most a határozatlanság

ezen napjaiban, midőn legtöbben valamely tekintélynek háta mögé huzódnak, és annak szemeivel néznek és annak lelkével gondolkodnak! Akadjon ezeknek más urok, meglátjátok, hogy ezeknek is betanulják és hangoztatják elveiket. Haza, nemzet, emberiség s ezeknek érdekeik nem zavarják meg életöknek tavát! De az ilyen szolgalelkek leghamarább megtagadják földi urokkal együtt menynyei urokat, istenöket. Nem igy a Jézus igaz tanitványa! Nem szegődik ő sem Pálnak, sem Péternek, sem Apollósnak zászlója alá, és végetlen imádását istennek nem kapcsolja ez vagy amaz hitcikkely betükkel körülövezett tekintélyéhez. Jézushoz, ama Krisztushoz és annak tanitásaihoz szabja magát. Inkább enged isten öröktől fogva nyilatkozó szavának, mint a hatalom és emberi tekintély szavának! És még sem botránkoztatja meg az együgyüeket. Jézus megfizette a dehárt; a zsidók templomában résztvett azoknak innepein. . . . . Igy tesz az igaz keresztyén; meghódol ő is a közszokásnak, hogy meg ne botránkoztasson valakit az Ur kicsinyei közül. De mihelyt ezen hódolása istenországának magasabb érdekeibe ütközik, ugy tesz mint Jézus, ki megszegte a szombatnap tilalmát, hogy megmentse az eltévedt juhokat.

Ilyen a szabad keresztyén képe! Ilyen szabad keresztyén azután bátran vallja meggyőződését, hitét királyok és császárok előtt. Ilyen volt a XVI-ik században Luther, — hisz az Urnak lelke munkált ő benne! Császár előtt, egy világhatalom előtt kimondja ő félelem és rettegség nélkül eme szavakat: „én másképp nem tehetek, isten engem ugy segéljen". Jusson eszetekbe, hogy a wittenbergi Márton barátnak is, ugyanazon küldetése volt, mint a mi nektek van ma: a lelkiismeret missiója, melyet magas hivatal nélkül, egyszerü öltönyben, de szolgai félelmet nem ismerő szivsugalatára kezdett meg a hatalmas római udvar ellen! És jussanak eszetekbe azok a dicsőült lelkek, kik a szabadságnak lelke által felbuzdulva a hitért, mit meggyőződésük vallott, még az életet is kevésbe vették azon öröklő javak reményében, melyeknek bizonyossága felől a bennük élő istenség kezeskedett!

III.

Nem kétlem, hogy a szabad keresztyén arculatján azt a harmadik vonást is feltalálhatjuk, mely szerint nem hajt fejet az ese-

mények előtt sem. Pedig mily sokan szolgái az élet eseményeinek és véletlenségeinek! Mily sokan kis fuvalmára a szenvedéseknek megátkozzák születésnapjokat!

A valódi keresztyén, mert benne az Urnak lelke van, nem csak a fájdalomnak, a keserüségnek, — hanem még a halálnak is elveszi erejét. Pedig neki is van érzékeny szive, mely könyeket hoz fel a szemekbe, ha legdrágább kincsét, gyermekét, szeretett gyermekét, jó apját, vagy édes anyját, hü nejét, vagy édes jó testvérjét veszi el ölelő karjaiból a kegyetlen halál. Neki is van érzékeny szive, a mely fáj és vérzik, ha megsérti a fájdalom és szenvedés; mely feljajdúl, ha váratlanul érinti hideg kezével a balsors. Igen, én mint keresztyén is ember vagyok, s a fájdalomban osztoznom kell embertársaimmal. Csakhogy e fájdalom nem zuzhat össze, ha engem igazán Krisztus szelleme lelkesit. E szellem ajakamra hozza a zsoltár szavait: „az Ur az én hü pásztorom, azért meg nem fogyatkozom.“ E szellem, kezemben a keserü pohárral, azt mondatja velem: „legyen Uram a te akaratod, hisz a te akaratod nélkül egy hajszál sem eshetik le fejemről, és te csak javamat munkálod az által is, ha sürün hullanak életem poharába a keserü cseppek.“ Jézus szelleme ad nekem erőt és békességet, mit a világ nem adhat. A multra nézve megnyugtatja lelkemet kötelességeim hü teljesitésének tudata, melynek kifolyása, hogy a jelenben békében vagyok az örökkévalóval, a jövőre nézve pedig biztat hitem, hogy akár élek, akár halok, mindenkor az Uré vagyok.

Mily fenséges kép a valódi keresztyénnek képe!

Olvastátok-e vagy hallottátok-e, mikért e kép megistenült a hit és az igazság martyrjaiban? Nem emlitem a kinzások vérlázasztó nemeit, melyeket a hitüldözés korszakában őseinknek szenvedniök kellett: csak azt kérdem, hogy e rettenetes szenvedéseket és fájdalmakat vajjon mi tette könnyüvé és elviselhetőkké ama szánandó vértanukra nézve? Bizonyára nem más, mint az Urnak lelke, mely Jézust a keresztfán is oly nagygyá tette, kit a fájdalom nem zuzhatott össze.

A valódi keresztyén nem hajt fejet az élet eseményeinek.

Hüséggel ugy futja meg pályáját mint a nap, mely nem semmisül meg azért, hogy nehéz felhők tolulnak utjába. Nézd, hogyan izzad, és arcán nincs csüggeteg vonás! Nézd, hogyan huzza a napter-

hét reggeltől estig . . . . pedig munkája gyümölcse nem áll helyes arányban szorgalmához, alig tudja tengetni életét szegény keresményével. Nem méltatják illő jutalomra. Mikép őrizheti meg magát az elfásulástól? Hálátlan életpályája, szegény, alárendelt hivatása mellett mikép őrizheti meg szellem-szabadságát? Csak ugy, ha a szabad léleknek mindennap csak egy parányi részét védi meg a sors e szeszélyes zsarnoka elől; ugy, ha az élet értékét nem a külső szerencséhez, hanem azon megelégedéshez köti, mely az embert igénytelen helyzetében a szegény kenyér mellett is boldoggá tudja tenni. S a valódi keresztyén, mert sorsával megelégszik, azért hiven betölti azt a munkakört, hova helyzete őt gondviselő mennyei atyja. S ki hű a rábizottakban, az birja a valódi nemesség zálogát és pecsétét azon szellemi fensőbbségnek, melyet Jézus alapitott e földön.

Jer, befejezésül szemléljük a szabadság legszebb hősét Pál apostolt, ki alapigéket irta. Tanuljunk magasztos képe előtt. Ő ura volt szenvedélyeinek annyira, hogy a Megváltó iránti határtalan gyülöletét átváltoztatta határtalan szeretetté; független volt minden emberi véleménynyel szemben, mert szakitott tudós mestereivel, a zsinagóga embereivel. Nem hajtott fejet az élet eseményeinek; nem hagyta magát összezuzatni és Jézus ügyétől eltántorittatni a sok s nehéz szenvedések által, pedig igen sokszor fázott, éhezett, szomjuhozott, fogságba vetetett . . . . de lelke meg nem törött, szive el nem csüggedett.

Keresztyének! Mi is ez alá a zászló alá esküdtünk, midőn a confirmatio alkalmával elrebegték ajakaink, hogy hivek leszünk urunkhoz, vezérünkhez a Krisztushoz. Ha valamely zászló alá esküszöl, az alatt kell élned és halnod! Vészben, viharban elhagynod azt nem szabad. Keresztyének! nektek sem szabad elhagyni a szabadság zászlóját, melyen az Urnak lelke lobog, különben árulói lesztek Jézusnak és saját üdvötöknek. Amen.

(Colani után):

Takács Ferenc
réthi lelkész.

EGYHÁZI REFORM.

Megjelenik havonként 2 iven.
Előfizetési ára:
egész évre 2 frt; egyes számok ára 20 kr.

Kiadó és felelős szerkesztő:
KOVÁCS ALBERT,
Pesten, Szénatér 6. sz.

3-ik évfolyam. 8. 9. sz. Pest, 1873. aug. szept.

A természeti csapásokról.

(Csiskó János felolvasása a kassavidéki fiók-egylet körében.)

A legközelebbi mult szomoru tapasztalatai: Chicago égése, Persia éhinsége, a rettentő vízáradások s a legközelebb uralkodott járvány szolgáltatták kezeimhez e tárgyat.

Egy város, egy szép, gazdag, nagyszerü város terül el szemeim előtt; az ipar, kereskedelem, tudomány és művészet felütötték benne fényes csarnokaikat, az utcákat büszke palotasorok képezik, a közhelyeken élet zsibong; a falak közt jólét és kényelem uralkodik. Éj van. A gazdag város a jólét álmát aluszsza. Ekkor megkondul a harang baljóslatu szava, az álmodó felriad, az ébren levő kirohan, a szép város lángban áll, a büszke paloták inognak, meghasadnak, összeomlanak, a közintézetek lángokat okádnak, az omladékokból sürü füstfellegek törnek elő, — irtóztató látvány! Egy rövid óra alatt százezeren vannak tönkre téve, koldusbotra juttatva s boldognak mondható az, ki áldozatul esik e hajmeresztő szerencsétlenség tudata nélkül. A dühöngő lángokkal dühöngnek a féköket vesztett gonosztevők vad csoportjai. Rémület mindenütt, hová a szem tekint. Dübörgő lángok, füstölgő romok, siránkozó gyermekek, elrémült nők, kétségbeesett aggastyánok az irtózat kifejezésével arcukon, — borzasztó látvány!

Előttünk egy gyönyörü vidék, egy kies völgy; a buja növényzet és az emberi szorgalom valódi paradicsommá változtatták. A földmivelő még ma örömmel jártatja szemeit e gazdag vetéseken, e hullámzó kalásztengeren s édes reménynyel gondol a közelgő

aratásra. A reménynyel szivében, a hála érzelmeivel keblében hajtja le fejét az éji nyugalomra. De mi az? mi háboritja a hiv munkás édes nyugalmát? oh az a tompa moraj, mely az álmodozót felriasztja, ez a zugva, üvöltve, rombolva jövő ár vérfagyasztó orditása. Hallatára mindenki megretten és a szabadba siet; a kétségbeesés erőfeszitésével küzdenek a halandók a pusztitó elemmel, de hiába a munka, a küzdelem ..... az ár fekete hullámaival feltartózhatlanul nyomul előre, elboritva rónát, völgyet, eltemetve ezerek reményét és boldogságát, meghiusitva ezerek szorgalmát és igyekezetét.

Itt egy ország vagy község, a polgárok háboritlanul folytatják napi munkájokat; a családtagok békében és szeretetben élnek egymással, az arcokon a megelégedés és boldogság verőfénye tündöklik. Egyszer csak hirtelen elsápadnak a mosolygó arcok, a zsibaj elhal, az utcák megnéptelenednek. Mi történt? Még eddig semmi sem, de a csend a közelgő vész előhirnöke. Majd megszólalnak a harangok, búsan, félelmesen.... Most már mindenki tudja, hogy itt a láthatlan rém, kinek lépése temető, az irtóztató angyal, kinek megjelenése gyász, a rettentő halál, a cholera. Az emberek kerülik egymást, kitérnek egymásnak; a kik még tegnap együtt örültek, együtt izzadtak, most futnak egymástól, mintha megátkozva volnának. A rémület kivetkőzteté az embereket emberi érzelmeikből. Mindenütt a természet korlátlan önkénye uralkodik.

Honnan vannak e csapások? Okos világrend-e az, a hol ez megtörténhetik? vagy a vak végzet az úr a világban? Istentől jönnek-e ezen szerencsétlenségek vagy mástól? Látja-e az isten az általok okozott nyomort vagy nem? Ha látja, miért nem könyörül? vagy haragja oly nagy volt-e, hogy csak e lázasztó inség látására mulik el? Mint háborgó tengerből a hullámok, ugy emelkednek ki ezen kérdések a fájdalomdult kebelből. S ha valami képes e világon az embernek hitét és vallásos életét megrenditeni, ugy e szomoru tapasztalatok bizonyára megingatják azt. Hány ily szerencsétlenségtől sujtott meghasonlott már önmagával, hitével, istenével és a világrenddel? Méltó lesz tehát ez alkalommal azon kérdéssel foglalkoznunk:

Honnan erednek a csapások s mi jelentőségök van a világrendben? Miután a mi feladatunk: a té-

velyeket, babonákat és előitéleteket eloszlatni, az igazságot pedig felderiteni, — engedjék meg, hogy

1. „a csapásokról ápolt téves nézeteket s azok forrását feltüntessem; azután pedig

2. „a csapások eredetét s jelentőségét a tudomány ujabbkori felfedezései szerint tárgyaljam.

A tárgy fontos. Ez okból kérem önöket, hogy egy órára becses figyelmökkel s türelmökkel engem megajándékozni sziveskedjenek.

I.

Az ó korban az emberek a csapásokat az istentől származtatták. Ezen felfogás a pogányságból eredt, onnan ment át a zsidóságba, s innen végre a keresztyénségbe is. A görögök szerint az éj leánya, Moira nevü istennő az, a ki az emberek szerencséjét és életét feldulja. S a rómaiak „fatuma“ nem egyéb, mint az isteneknek itélete, mely szerint az embereket szerencse vagy szerencsétlenség, élet vagy halál érje. A pogányság mindent az istenektől származtatott s minden betegségben, földrengésben, fagy- és vizáradásban isteni büntetést látott, melyet az emberi vétkek által megharagitott istenek mértek az emberekre. A csapások addig tartanak, a meddig az istenek haragja tart, s megszünnek, ha az istenek kibékülnek az emberekkel. Kibékittetnek pedig az istenek áldozatok által. Azért áldoztak a pogányok mindannyiszor, valahányszor őket valami csapás érte. Ezen nézet a vallásos fejlődés legalsóbb fokán áll. Innen ment át a zsidóságba. Jehovah megbünteti törvényeinek áthágóit harmad és negyedíziglen. A vizözön, Sodoma és Gomora tüz általi elpusztulása, Egyptom csapásai, az aszály, a jégeső, a ragály mind ugy adatnak elő, mint Jehovah büntetései az emberek büneiért, megátalkodottságáért és hitetlenségeért. A zsidónép minden csapásban isteni büntetést lát, melyet az úr azért mért reá, hogy a népet büneiért megfenyitse; azért böjtöl a szerencsétlenségben az izraelita, azért öltözik zsákba, azért ül por és hamuba, azért szaggatja, tépi haját, verdesi mellét, hogy önkinzása által a megsértett Jehovah büntetését megrövidítse, megszüntesse. Ezen nézet csuszott be a keresztyénségbe is. Még nem régen általános volt a hit, hogy minden, a mi az embert éri, istentől közvetlenül jön, s

hogy a csapások isten fenyitékei az emberek gonoszságáért. Ha szántóföldeđ nem terem, ez isteni büntetés, mit hitetlenséged vont maga után; ha házad beszakad, ez isteni fenyiték, a miért a reggeli vagy esteli imát elmulasztottad; ha betegség terit ágyra, ez isteni végzet, mert az isteni tiszteletet elhanyagoltad. Igy gondolkoztak elődeink s még napjainkban is találkoznak olyanok, kik a szük és rosz aratást az emberek vallástalansága, istentől való elszakadása miatti isteni büntetésnek tartják. Szolgáljon itt a sok példa helyett egy illustratióul. Egy szép telek van előttünk. A lakók rajta istenfélő emberek. Ők a hétköznapi munka után a vasárnapot meginneplik, megszentelik. Az egész héten át arattak. Egészen azonban el nem készülhettek. Sok kötött kéve künt maradt a mezőn. Vasárnap délután az ég borulni kezd, a tikkasztó hőség, a rekedt levegő zivatart jósol. A gazda megérzi azt, s hogy kötött kévéi künt ne veszszenek, parancsot ád szolgáinak, hogy a kévéket röktön takaritsák a csürbe. Az öreg nagyanya ellene van a vasárnap ilyetén megszentségtelenitésének. De a gazda nem hallgat e tiltakozásra. A kévék szerencsésen a fedél alá kerülnek. Akkor kitör a zivatar s az első villám, mely a levegőn átcikázik, a csűrbe csap le s néhány óra mulva az egész gazdaságból nem marad egyéb, mint egy hamurakás. „Világos, kiált fel az ó világnézletben gyökeredző hivő, világos, hogy itt az isten itéletet tartott azon kettős bünért, melyet a gazda nagyanyja ellen és a vasárnap megszentségtelenitése által elkövetett. Kétségtelen, hogy a vészthozó természeti esemény büntető ostor isten kezében az ő törvényei áthágásának megfenyitésére." De ha az isten a természeti eseményeket akaratja szerint intézi, akkor a vészthozókat el is távolithatja. S ezen hitből származott azon babona, mely szerint a köznép a harangokat félre veri égi háboru alkalmával, hogy a jég a vetéseket el ne verje és a papság tart miséket, mond imákat, hogy a csapás, betegség, dögvész, háboru eltávolitassék a határról. Ezen egész vallásos felfogás a pogányságból ered, s a pogányságnak megujulása, feltámadása a keresztyénségben.

Mit szóljunk ezen pogány vallásnézlethez? Fellázad ellene lelkünk minden nemesebb érzete. Megcáfolja azt már a világnak felületes megtekintése is. Hisz a csapás az ártatlant ép ugy sujtja, mint a vétkest, az oktalan állatot ép ugy, mint az embert, a kiskoru

gyermeket ép ugy mint a megátalkodott gonosztevőt. Ha tehát ezek dacára is isteni büntetéseknek vétetnek a csapások, akkor az isten igazságtalan, mert a büntetés az emberek erkölcsi állapotával semmiféle összefüggésben nem áll. A tengeri vihar nem kérdezi, vajjon a hajó, melyet a hullámok közé te met, rablókat visz-e vagy hittéritőket s a zivatar nem kutatja, vajjon a mező, melyet jégesővel elpusztit, hivőé vagy hitetlené? De ama vallásos felfogás megszüntetné a könyörület és irgalom gyakorlását is.

Itt van például egy vak. Az első érzés, a mit iránta érzünk, a részvét és szánalom. De ha azt hiszszük, hogy vakśága isteni büntetés valamely bünért, akkor e hivés elfojtja keblünkben a részvét meleg érzetét s megakadályoz, hogy a szerencsétlen sorsának enyhitésére egész odaadással szenteljük magunkat. Ott van egy szegény, ki segedelemért könyörög; szived adásra ösztönöz, de hited azt mondja, hogy a szegénység isteni büntetés s e gondolat : ezen ember sorsát megérdemelte, megzsibbasztja kezedet, mely már segedelem után nyult. Ott van egy vidék , melyet nagy csapás ért; a hitetlennek nevezett siet segiteni, menteni, s a hivő ? oh ez kezeit összekulcsolja, szemeit égre emeli, isteni izgazságosságról beszél s tétlen marad. Ime, ama pogány felfogás eredménye.

De fellázadt ezen felfogás ellen a vallásos kebel már az ó korban is. Már az ó testamentumban van egy könyv, mely ama pogány felfogás megcáfolására iratott. Jób könyvét értem. Ez egy nagyszerü költemény, melynek hőse a szenvedő Jób. A szerző ismeretlen előttünk, de tény az, hogy ő egy fenkölt lelkü izraelita volt. Ő előtte kezdett először isten nagyságának és végtelenségének sejtelme derengeni, ő kezdett először a vallás mysteriumának mélységébe behatolni. Az ő magyarázatával kilépett az isten világkormányzásának talánya a gyermekkorból; az ő megfejtésével kezdődik izrael népének sajátszerü hivatása, a vallásnak és vallásos eszméknek klassikus kifejtése. De lássuk, hogyan fejti meg ő a csapások eredetét és jelentőségét? Ő a világban levő roszat, bajt, szerencsétlenséget nem az istentől származtatja, hanem az ördögtől. De szerinte az ördög még nem azon kézzel fogható, megtestesült gonosz, melylyel később az egyházi tanban találkozunk. Szerinte az ördög még az isten fiainak és angyalainak sorában van, mint a többi jó lelkek isten trónusa előtt áll és az isten udvari személyzetéhez

tartozik. Szerinte az ördög a világi kém és hirhordó, kinek hivatása az, hogy az embereket kövesse, kikémlelje és isten előtt bevádolja. „Sátán, honnan jösz?“ — szólitja meg őt az úr, midőn az angyalok seregével előtte megjelenik. „A földön voltam s ott jártam szerteszét“ válaszol ő. „Vetted-e szolgámat, Jóbot figyelembe?“ Kérdi tovább az úr, „mert nincs oly feddhetetlen, becsületes és istenfélő ember a földön.“ Könnyü neki feddhetetlen, becsületes és istenfélőnek lenni, a mig szerencsében van; de vedd el ő tőle csak, a mije van, s meglátod: káromolni fog“ — viszonzá a sátán. Erre az isten Jóbot a sátán kezébe adja, hogy ez őt megpróbálja, azon kikötéssel, hogy életét megkimélje. Ebből látni, hogy itt a csapás nem isteni büntetés többé, hanem eszköz, melyet az úr megenged, melyet használ, hogy az embert próbára tegye, hogy általa az emberben levő fensőbb természetet kifejtse, a jót előmozditsa. Ezen alakban s értelemben a sátánról való képzelet nem csak szép és nagyszerü költészet, melyet Goethe is felhasznál Faustjában, hanem maradandó igazság is, melyet e szavakkal fejez ki:

„Des Menschen Thätigkeit kann allzuleicht erschlaffen,
Er liebt sich bald die unbedingte Ruh;
Drum geb ich gern ihm den Gesellen zu,
Der reizt und wirkt und muss, als Teufel, schaffen.“

S ezzel rátértünk a helyes utra, melyen a csapások jelentőségének megfejtése keresendő. Mielőtt azonban ezen megindulnánk, még egyszer ki kell térnünk s néhány vonásban ki kell mutatnunk, hogy mivé lett a Jób könyvében rajzolt költői eszme a gonoszról.

A mi Jób könyvében jelkép, az nemsokára teljes valóságnak vétetik. A későbbi felfogás előtt a sátán már nem eszköze istennek, hanem istennek ellentéte, ellensége, ki az isten műveinek megrontására törekszik. Az ördög a későbbi felfogás szerint a sötétség fejedelme, ki saját országgal bir, kinek rendelkezésére a gonosz lelkek legiói állanak. Saját székhelylyel bir a pokolban, de nyitva áll előtte az egész világ, melyen ide s tova bolyong mint orditó oroszlán, és szolgái a mindenséget betöltik. Az ördög isten világtervét meghiusitja, jó szándékait kijátsza, bölcs céljait megakadályozza; ő konkolyt hint az istentől szépnek és tökéletesnek teremtett világkertbe; ő halálos ellensége minden jó és szerencsés embernek és az

isten teremtményeinek kinzásában leli kegyetlen örömét. Az isten jónak teremté az embert, de a sátán elcsábitja és megrontja azt; isten örökkévalónak teremté az embert, de az elküldi reá a halált, mely az embereket nemzedékről nemzedékre elsodorja. Ő minden nyavalya, csapás és szerencsétlenségnek okozója. S hogy ezen ördöghit korán ment át a keresztyénségbe, mutatják az uj testamentom számtalan példái, hol a betegségek, nyavalyák ördögök általi gyötörtetéseknek mondatnak. Ez ördöghit nagy szerepet játszik a keresztyénségben egész a legujabb időkig. Luther idevonatkozva a többek között ezt mondja: „a pogányok nem tudják, hogy a szerencsétlenség honnan jön, de mi tudjuk; ez az ördög müve. Neki buzogányai, bárdjai, szuronyai és puskái vannak, melyekkel közénk lő, csap és döf. Ha tüz támad s valamely ház vagy falu leég, ezt az ördög eszközlé, s ő fujja, éleszti a tüzet, hogy még jobban lángoljon. Ha valaki járványban elhal vagy vizbe ful, ezt is az cselekedte. A keresztyénnek tudni kell, hogy ördögök között ül, s hogy az ördög még ingénél is közelebb van ő hozzá.“ Ezen ördöghitből könnyen kifejlődött később a boszorkányhit. Boszorkány oly nő volt, ki az ördögnek adta el lelkét s helyébe viszont az ördögnek szolgálatát nyeré. Ünnepeiket a boszorkányok régi várakban, sziklacsucsokon s erdőtéreken tartják éjjeli időben. Megölt kereszteletlen gyermekek testéből készitett mázzal magokat bekenve, seprőre, vagy guzsalyszárra vagy vasvillára ülnek s a kéményen keresztül, hegyen, völgyön át, gyülhelyökre repülnek. Ott lakoma várja őket, mely nem táplál, miként a pénz, melyet az ördög ád, sárrá változik; miért is a boszorkányok soványok és szegények. Ha a boszorkányok az emberekkel érintkeznek, ez az utóbbiakra csalhatatlanul szerencsétlenséget hoz, mert a boszorkányok egyedüli öröme az, hogy az embereket bántalmazzák. Ők jósolnak, lehelletök betegséget hoz állat és emberre; szavukra előállanak egerek, patkányok és egyéb csuszó mászó férgek; érintésök a házassági életet meddővé teszi, átváltoznak macskává vagy más állattá, hogy céljokat annál háboritlanabbul elérhessék. 1484-ben VIII. Ince pápa egy bullát adott ki, melyben elősorolja, hogy a boszorkányok az ördög bujtogatására az embereket nyavalyákkal gyötrik, a szüléseket megakadályozzák, az állatokat megrontják, a növényeket, mezőket, kerteket elpusztitják, a hitet eltagadják stb., s azután felszó-

litja a híveket, hogy a boszorkányokat irtsák ki. Ennek a legszigorubb következményei lettek. Mert nemsokára megkezdődött a boszorkányok elleni hadjárat oly hajmeresztő módon, hogy nem tulozunk, ha azt mondjuk, miszerint a boszorkányok korszaka a történelem egyik legsötétebb lapját képezi. Ha meggondoljuk, hogy a kis Sziciliában magában 30,000 boszorkány lőn máglyán megégetve, akkor elképzelhetjük, mily nagy lehetett a vérengzés, mely a 17. századon keresztül fennakadás nélkül egész Európában dühöngött.

Ime a boszorkány és ördöghit szomoru következményei. Voltak ugyan már az akkori időben is egyes fennkölt lelkek, kik megborzadva az álhittől, ellene és következményei ellen lelkök minden erejével küzdöttek. Igy Becker Baltazar amsterdami ref. lelkész a 17. század közepén egy könyvet adott ki, melyben ezt mondja: „ha az ördög isten, akkor védelmezze magát, ha őt megtámadom s oltárait ledöntöm. A seregek urának nevében vivok e goliáttal, látni akarom, ki jön segitségére? „Ezért a derék és felvilágosodott lelkész számkivettetett; a háládatos amsterdami gyülekezet azonban egészen haláláig betöltetlenül hagyta megüresedett helyét. Csak egy századdal később sikerült Thomasiusnak a boszorkányhitnek haláldöfést adni. Az ördöghit még csak később döntetett meg a bölcsészet által, mely kimutatta, hogy az isten nem volna isten, ha maga mellett oly ellenséget türne, mely művét megrontja; hogy isten nem volna mindenható, ha nem tudná azt elhárítani és megsemmisiteni. De e téves felfogást végkép csak a természet ujabb és mélyebb ismerete szünteté meg, mely egészen uj világnézletet tárt fel szemeink előtt.

Az eddig rajzolt kettős felfogás a csapásokról az ó kor világnézletéből nőtte ki magát. Az ó világnézlet főbb vonásai ezek: A mindenség középpontjában áll a föld, a világ; felette van a légkör, melyben a felhők, nap és csillagok mozognak; az azok felett domborodó szilárd boltozat az ugy nevezett ég, hol az isten a jó lelkekkel együtt él és uralkodik, a honnan minden percben leszállhat a földre, az embereket megáldandó vagy megfenyitendő. A föld alatt elterül a gonoszok országa, a pokol, az ördög, az elesett angyalok és elkárhozott lelkek lakhelye, mely folytonosan megnépesittetik a hitetlenek nagy száma által, kik haláluk után ide vándo-

rolnak. Az egységes világegyetem a képzelet merész álma által két ellentétes, egymást kizáró világgá lett szétszakitva. Az ég a jó szellemek, a pokol a gonosz lelkek birodalma. Ott az isten, itt az ördög az úr. Minden, a mi az istentől jön, isteni; minden, a mi az ördögtől származik, ördögi. E kettő között pedig van a föld, hol az ember él, ki szelleménél fogva az égé, testénél fogva az ördögé. Szelleme az istentől, teste az ördögtől vonzatik. A föld felülete a küzdtér, hol az ellentétes szellemek egymással viaskodnak, hol a világosság országa a sötétség birodalmával tanuskodik. Isten harcol a sátánnal az emberek lelkeiért; mindketten kiküldik angyalaikat, amaz a jókat, emez a gonoszokat, hogy az embereket meghóditsák birodalmuk számára. Az anyag, a természet csak eszköz, melylyel az ellentétes szellemek kényök kedvök szerint bánnak. Világegyetemről, mely örök és változhatatlan törvények szerint kormányoztatik, itt még csak sejtelem sincs. A természet és annak jelenségei az ellentétes szellemeknek szolgálatára állanak. Ő rájok nézve nem léteznek a tér korlátai, a nehézség törvényei; a természet vakon engedelmeskedik nekik, és a mely embernek sikerül azon szellemeket szolgálatába vonni, az azok segitségével szinte uralkodik a természet felett; a pap, ki az éggel lépett szorosabb összeköttetésbe, szavával átváltoztathatja a kenyeret emberi testté; a boszorkány pedig, ki a pokollal lépett szövetségre, szinte mivelhet csudákat. A légben röpkedő szellemek az uralkodók, ők a természet folyását megváltoztathatják és megszüntethetik. Ők tesznek, a mit akarnak. Csillagokat és jeleket támasztanak az égen; hoznak esőt, havat, vihart és fergeteget; ők küldenek járványokat, terméketlenséget, pestist és éhinséget; minden, a mi van, ő tőlök van.

II.

A mig ezen világnézlet sértetlenül állott fenn, addig a csapásokról ápolt s fentrajzolt kettős véleményen nem ütközött meg senki. De felébredt a kutató szellem, mely meghasonlva a létezővel, a dolgok fennálló rendét ujabb vizsgálódás tárgyává tette; feltámadtak a tudósok, kik meg nem elégedve a látszattal, bemélyedtek a természet titkainak vizsgálásába s az eredmény az lett, hogy az ó világnézlet mint ködkép szétfoszlott merész tekintetök előtt. A hol az emberek eddig fantasztikus szellemeket hittek röpkedni és

intézkedni, ott most vaskövetkezetességgel működő törvényeket fedeztek fel. A képzelet ezernemü szüleményei babona és tévelyekké törpültek a komoly ismeret előtt. Hol van itt ama földöntuli ég és ama földalatti pokol? Mióta Kopernikus amaz óriási szemet föltalálta, mely betekintenünk enged az ég végtelenségébe, azóta tudjuk, hogy amaz ég és ama pokol nem léteznek sehol, azóta tudjuk, hogy ama szilárd boltozatnak látszó ég végtelen, határnélküli űr, melyben megszámlálhatlan világtestek keringenek örök rendben, s földünk egy parányi vizcsepp a megmérhetlen oceánban, egy porszem a végtelenségben. S mind ezen világtestek összesen s együttvéve egy világot képeznek, mely örök törvények és változhatatlan rend által kormányoztatik. Ezen örök törvények szerint változnak az évszakok, támadnak a viharok, hullanak a kövek a földre, mutat a delejtü észak felé, virágzanak és hervadnak a fák, születnek és halnak az emberek. És nincs teremtmény, mely ezen törvényeket megváltoztathatná. Minden, a mi történik a természetben, a természetben rejlő okok szerint történik. Ha szántóflöded kevesebbet terem mint szomszédodé, ennek oka nem az isten haragja e vagy ama bünért, hanem restséged; ha házad beszakad, azt nem imádságod elmulasztása, hanem a gerendák korhadtsága vagy az alap ingoványossága okozá; ha szegény vagy, ez nem isteni büntetés, mert káromkodtál, hanem mert nem gazdálkodtál, mert nem használtad fel a kedvező alkalmat; ha a villám felperzseli házadat, annak oka nem a vasárnap megszentségtelenitése, hanem a villámháritónak hiánya; ha betegség terit ágyra, ez nem onnan van, mert a templom-látogatást elhanyagoltad, hanem mert mértékletlen és elővigyázatlan voltál. Igy gondolkozik korunk; igy gondolkozott Palmerston is, midőn a hozzá folyamodó lelkészeknek azon kérelmökre, hogy a cholera eltávolitása végett egy közös imanapot rendelne el, azt válaszolta: „a nép tisztán és mértékletesen éljen, ez jobban segit a cholera ellen, mint a tétlen imádkozás.“ Ezen felelet egészen az uj világnézlet értelmében van. Minden, a mi történik, s igy a baj, a csapás, a szerencsétlenség is természetes okokból történik. Hol van immár az az isten, ki az emberek büneire küldi a csapást? s hol van amaz ördög, ki a világrendet az emberek megrontására használja fel? „Átkutattam az eget, de az istent nem találtam sehol“ — mond egy bölcsész. Ő e szóval „sehol“ azt akarja mondani: a

térben, kézzelfoghatólag sehol sincs. Nincs világon tuli tér, a hol ő székelhetne, a honnan követeit kiküldhetné vagy maga is leszállhatna a földre. A tér végtelen, a kiterjedés határtalan és e határtalan világ mindenütt, a legszélsőbb végletekig anyagi, testi és sehol sincs oly tér, mely a világon tul volna, a hol az ég kezdődhetnék, melyről a mult emberei álmadoztak. De ezen határtalan anyagi világ a legszélsőbb végletekig, minden ponton át van hatva szellem-, alakitó és rendező szellemtől. E végtelen anyagi világban nincs tárgy, mely érintetlen, áthatott nem volna a mindenséget mozgató és fenntartó ős erőtől. Mindenben, a roppant világi testekben ép ugy, mint a parányi fűszálban a világszellem lehellete él, hat és működik. E világszellem az isten. Ő mindenütt jelen való; a világ az ő teste és az ő gondolatai a törvények, melyek a világban uralkodnak. Gondolatai öröktől fogva változhatlanok. Mert ő nem gyermek, ki most igy, majd amugy cselekszik; hanem minden, a mi történik, azon összefüggésben történik, a mint azt öröktől fogva akarta és rendezte. Benne nincs munkásság és nyugalom közti változás, hanem törvényeinek változhatlan uralkodásában nyilvánul az ő akarata. Ő maga nem anyag, nem természet, de az anyag, a természet vakon engedelmeskedik törvényei vas kényszerének. A természet nem tud semmit az ő céljairól, de azoknak öntudatlanul hódol. Az ő célja az emberi nem tökélyesbitése. Azért a természet ugy van rendezve, hogy az embernek nem csak a létezhetés eszközeit — a tápot — szolgáltatja kezeihez, hanem a szükséges ingereket és ösztönöket is nyujtja szellemének kifejtésére, erkölcsi céljainak elérésére. S ez okból a természet és annak jelenségei, habár az erkölcsi embervilággal semmiféle összefüggésben nem állanak is, hanem a bennök működő örök törvényeknek hódolnak: mégis az ember erkölcsi céljainak valósitására hathatósan közreműködnek. S itt tűnik ki az örök szellem bölcsesége, hogy mind abban, a mi az embert éri, a mit örök törvényei a természet kebeléből reá küldenek, ő neki csak egy szándéka, egy célja van, az tudniillik, hogy az embert a maga hasonlatosságára kifejtse, rendeltetésének elébe vezesse, szellemének aranyát az érzékiség salakjából kiforraszsza. Vagy képiesen szólva, azt mondhatjuk, hogy minden, a mit a természet reánk mér, az öröm és bánat, az áldás és csapás, istennek ujja, melylyel minket alázatosságra, önisme-

retre és erőmegfeszitésre int; istennek szózata hozzánk, hogy szellemünket tökéletesitsük. De ha igy áll a dolog, akkor a csapásoknak a világrendben fontos szerepök, nagy jelentőségök van.

Mi hát a csapásoknak jelentősége a világrendben? Már Jób könyvében megtaláltuk arra a választ költői alakban. Erre válaszol Jézus is, midőn a farizeusok tőle azt kérdezik: „Rabbi, melyik vétkezett, ez-e vagy ennek szülei, hogy vakon született?" mondván: „sem ez nem vétkezett, sem ennek szülei, hanem, hogy az isten cselekedetei nyilvánuljanak"; s ezzel azt akarta mondani, hogy a természeti csapás és nyomor nem isteni büntetés, hanem hozzánk intézett isteni felszólitás, hogy a szeretet szellemében hassunk, a bajt elháritani igyekezzünk, természetünk nemesebb oldalait kifejtsük, hogy az „isten cselekedetei nyilvánuljanak." Ugy van; a csapások nemünk előhaladásának nélkülözhetlen feltételei, a rugók, melyek folytonosan sarkalnak a tökéletesedés ösvényén előre haladni, a nevelő eszközök az emberiség minden oldalu kiképzésére. De itéljünk magunk.

Azt mondom először, hogy a csapások felköltik az emberi értelmet és elősegitik a tudomány előhaladását. Az ember tunya teremtmény természeténél fogva; ha helyzetével meg van elégedve, lemond minden kutatás, haladás és küzdelemről; ha nem érez fájdalmat, nélkülözést, meg sem mozdul. Az ember éhség nélkül nem gondolna az eledelre, fagy és forróság nélkül nem épitett volna magának lakásokat, betegség nélkül nem fürkészte volna a természet gyógyerőit. De a természet mostohasága, az ellenszegülő világ, az ellenséges elemek, melyek rá minden lépten-nyomon a fájdalom kelyhét kitöltötték, minden lépten-nyomon uj szükségbe és zavarba ejtették — azok okozták, hogy eszközök és módokról kezdett gondoskodni, a melyekkel amaz ellenséges természeti erőket ártalmatlanokká tehette. Olvassátok el nemünk nagyjainak, dicsőinek életleirását s meglátjátok, hogy nagygyá, dicsővé csak az lehet, ki a szenvedések iskoláján megy keresztül; meglátjátok, hogy a dicsőség utja a szenvedés. Oh mily nagyot, dicsőt létesitettek már a csapások az emberi életben! A legszebb, leghasznosabb találmányokat azoknak köszönjük. Hogy nemünk a miveltség azon magas fokára eljutott, a melyen most áll,

hogy a természetet napjainkban oly nagy mértékben legyőzn tudjuk, hogy a föld kezünk által magát miveltetni engedi, hogy a bércek megnyitják előttünk kincsterhelt kebleiket, hogy a villámok romboló erejét megfékezzük, hogy a völgyeket áthidaljuk, a hegyeket rónákká tesszük, hogy a téreket gőzszárnyakon áthasitjuk, hogy a tenger bősz viharok dulta hátán türelmesen hordozza hajóinkat . . . . honnan van mind az? A felelet erre igy hangzik: a szükség, a nyomor, az inség eszközölte azt. A természet ellenséges elemei, melyek az emberi életet fenyegették, háborgatták és gyötörték, felköltötték az emberi kebelben nyugvó oroszlánt, élesitették az emberi elmét, edzették az emberi akaratot. Hány vaknak nyittatnak ma fel szemei, kik előbbi időkben hiában remélték volna, hogy a nap édes világát egyszer meglássák. A baj inditotta az embert, hogy a romboló természettel szemben ellentálló erejét kifejtse és a természetnek gyógyerőit kifürkéssze. Ha kérdem, hogy a cholera első dühöngő fellépése mit eredményezett? azt kell felelnem: ezen betegség kényszeritette a tudományt, hogy az emberi organismust ujból és ismét vizsgálat alá vegye; e vizsgálat pedig egész sorát az uj felfedezéseknek hozta napvilágra; azután pedig hány társadalmi és községi kóros állapotra irányzá az emberek figyelmét s a közönség javát és jóllétét célzó és előmozditó hány uj intézkedést és javitást léptetett életbe! — Hát a halál, mely folytonosan megzavarja az emberiség nyugodt fejlődését, mely minden nemzedéket a fejlődést ujból elölről kezdeni kényszeriti, — hát ez mi jót eredményezett? hisz az emberiség gyorsabban érné el végcélját, gyorsabban haladhatna a mivelődés és tökélyesbülés végtelen ösvényén előre, ha ugyanazok az emberek maradnának a világ szinpadán s az elsajátitott ismeretekhez ujakat csatolnának, s a kivivott tökélyeket tovább kifejtenék? Minek tehát a halál, — ez irtóztató csapás? Eltekintve attól, hogy a halál nélküli emberek egészen más testi szervezetet szükségelnének, azt mondom, hogy épen az emberiség fejlődése kedvéért szükséges a halál. Csak az által, hogy a történet a maga feladatait egyik nemzedékről a másikra átviszi, fejthetők ki azok teljesen és minden oldalulag. Már a tapasztalás mutatja, hogy mily nehezen esik az egyes embernek, a ki bizonyos gondolkozás- és cselekvésmódba magát beleélte, abból kilépni s magát uj irányba beletalálni, s volna bár ez uj irány tulaj-

don művének közvetlen folytatása, az általa felismert elveknek következetes kifejtése. Ki hiszi, hogy az évek folyama által Lutherből egy Lessing vagy II. Rákócyból egy Széchényi fejlődött volna? Hogy a vizsgálódás egy pontról a másikra átvitessék és egy korszak törekvéseinek más, uj irány adassék, ahoz uj, a szokás nyügétől ment nemzedék kivántatik. Erre csak az ifjuság képes, vagy inkább nincs is szüksége arra, hogy az apák által tört kerékvágásokat elhagyja és uj pályákat kezdjen. Mert azon percben, midőn az előkor szellemi örökségét magába felveszi, azt egyszersmind revisió alá is veti és önállólag feldolgozza. Ebből világos, hogy a halál az emberiség fejlődésére nézve egy nagy fontosságu tényező. Ezentul elveszti reánk nézve azon borzadalmas kinézést, a melyet neki az ó kor kölcsönzött, megszünik isten büntetése lenni, hanem lesz isten világrendének egyik eszközévé, hogy nemünk szellemi fejlődését elősegitse és emelje, hogy az emberiség folytonos ujjászületését és megujhodását lehetővé tegye. Mind meg annyi bizonyiték, hogy a természet romboló eseményei nemünk kimivelésére szolgálnak.

De a csapások az emberi jellem és akarat tisztitó eszközei is. A háboritlan jólét, a tartós öröm oly kisértők, melyeknek az erősebb szellemek is csak nehezen tudnak ellentállni. Mindnyájunkban megvan a hajlam a természet örömeinek buja élvezetébe bemerülni. A hol pedig az ember e hajlamnak hódol s a földi javak korlátlan élvezetébe elsülyed, ott elkietlenül a kebel, elpuhul az akarat. Ama társadalom, mely tartós béke és háboritlan jólét ölében ringatja magát, önzővé lesz, melynek kisérői az egyik oldalon fényüzés, másik oldalon a nyomor. Oly időben, midőn mindenki csak arra tekint, a mi érzékeit csiklandozza s azokat kielégiti, elveszti a tudomány teremtő erejét és eredetiségét s a művészet is csak arra szolgál, hogy a rothadásba menő társadalmi életet csillogó takaróval elfedezze s a fensőbb javak sirját kifehéritse. Minden az önzés szolgálatába lép s a szellem örök vágyai mint vérző sebek gyógyitatlanul tátonganak. Azon nemzedék pedig, mely ily sikamlós ösvényre lépett, menthetlenül el van veszve, ha még idejekorán erőszakosan fel nem rázatik. A mi a természetben a mennydörgés, villámlás és vihar, mely a levegőt dögleletes páráitól megtisztitja, az a csapás és szerencsétlenség az erkölcsi világban. Ha megdördül felettünk a vész fergetege, s csapásai alatt

összeomlanak javaink, élveink fellegvárai, akkor az ember ismét tudatára ébred annak, hogy „nemcsak kenyérből él", hogy hivatása nemcsak a föld sarában fetrengeni, hogy lelke fennsőbb javak birása után áhitozik. A kiket a közös jólét korszakában az önzés és önérdek szétszaggatott, azokat a közös nagy szerencsétlenség ismét egyesiti; s a kik azelőtt nagy társadalmi válaszfalak által voltak elválasztva, azok most a közös nagy szerencsétlenség napjaiban ismét egyenlők és testvéreknek érzik magokat. Uj lendületet, jótékony szellemi mozgalmat idéznek elő a csapások. Ha nem volna betegség, kicsoda kimélné meg egészségét? Ha nem történnének vasuti szerencsétlenségek, melyik gépész fáradoznék még azon, hogy szilárd gépeket készitsen, s melyik mozdonyvezető volna még ébren őrködő? Ha nem volnának gyomorbajok, kicsoda volna még mértékletes? Ugyde a baj, a szerencsétlenség és csapás lemondásra, éberségre tanit, megtisztitja lelkünket a földi salaktól.

És végre a csapások keblünk legszebb érzelmét, a szeretetet is ébresztik s a jótételre ösztönöznek. Miként fellegtelen nyári időben az égető nap leforrázza a föld gyöngédebb növényeit, a szünteleni jólét is elfonnyasztja a kebel nemesebb érzelmeit. A tartós jólét önzővé, rideggé tesz; az önzés elöli a könyörületet; az önzés kisérője, a hiuság és ragyogni vágyás elöli a szemérmet és gyöngédséget. De a szenvedések azon jótékony erők, melyek a sziv kiaszott földét ujból megtermékenyitik. A csapások sulya alatt felébred azon leleményes erő, mely a szeretetnek sajátsága, s a mely nem pihen addig, mig a szenvedést el nem háritotta vagy mérsékelte. Kicsoda épitett volna országutakat, ha a rögös és feneketlen utakon ép oly kényelmesen lehetne hajtani? Ki jött volna a takarékpénztárak gondolatára, ha sok ember öreg napjaiban éhen nem halt volna? A csapásoknak köszönhetjük a biztositó intézetek áldásteljes működését, a kereskedelem és ipar üdvös gondoskodását, a kórházakat szegény betegek számára, az árvaházakat neveletlen gyermekek részére, az ápoldákat siketek és némák sorsának enyhitésére. Hogy a vakok sorsa napjainkban elviselhetőbb, mint hajdanta, midőn a részvét és gondosság kötelessége ismeretlen volt — kinek köszönhetjük ezt? Ha egy vidéket nagy szerencsétlenség ér, akkor az onnanról jövő segélykiáltás fogékony füleket, résztvevő kebleket és munkás kezeket

talál, melyek sietnek a sujtottak sorsának enyhitésére. Ha csapás nem volna a világban, akkor hiányzanék a valódi szeretet, a hősies tűrés, az önmegtagadó és önfeláldozó ápolás is, melyek csak a szerencsétlenség termékeny földéből sarjadnak ki. Csapások nélkül a világ szegény volna a mentő szeretet dicső műveiben. Csapások nélkül a szeretet még hidegebb, a könyörület még kifejletlenebb, az önzés még fagyasztóbb volna; de az ezer változatokban felhangzó segélykiáltás és nyomor szülte nyöszörgés ébredésre, tettre hiv, felráz érzéketlenségünk merevségéből s szüli a részvétet és könyörületet.

Ugy van. Ha sikerülne az emberek életéből mind a szenvedéseket eltávolitanunk, melyek a csapások, az éhség, szomj, fagy és hévből erednek, akkor egy csapással megsemmisitettük volna a tudományt, az ipart, kereskedelmet, a szellem és test élénkségét és ruganyosságát; a belénk oltott tehetségek kifejtését s magát az erkölcsiséget is. De mennél több a fájdalom, annál több a munka, annál nagyobb az elővigyázat és haladás, annál szilárdabb az erőmegfeszités a csapások rettentő következményeit elháritani. És kérdem: lehetséges volna-e az, ha a csapások isten büntetései volnának? Micsoda isten lenne az, kinek kezéből kiragadja a fenyitő eszközt az emberi dac? Az oly isten remegő nevelővé törpülne, ki nem bir növendékei makacsságával, kinek minden igyekezete azok szilárd ellenállásán hajótörést szenved. A csapások isten örök világrendéből folynak s eszközök az emberi nem neveltetésére, intő jelek, melyek azt a hozzánk intézett isteni felszólitást tartalmazzák, hogy az értelmet kifejtsük, a jellem és akaraterőt kiépitsük és a könyörület érzelmét ápoljuk, vagy Jézus szavaival: „hogy isten cselekedetei nyilvánuljanak.“

Csisko János,
lelkész.

Reform-mozgalmak Svájcban. *)

Nyilt levelek a berni Münstergyülekezet egyháztanácsa elnökéhez Würstemberger-Steigerhez, a reformegyletnek berni osztályától, Holsten tanár által.

Második levél. Isten kijelentése az irás szavaiban és a reformerek.

Motto: Ha valaki bizik magában, hogy ő a Krisztusé, azt viszontag magában meggondolja, hogy miképen ő a Krisztusé, azonképen mi is a Krisztuséi vagyunk. 2. Kor. 10. 7.

Tisztelt Uram!

Menjünk tovább!

„A keresztyénség történeti tényeken és az irás szavaiban kifejezett isteni kijelentésen alapszik!“

Mit bizonyit ez igazság? Azt-e, hogy a reformerek nem keresztyének?

Minden esetre. Mert „minden keresztyénség azonkivül, melyet az uj testamentumi szentirások tanitanak — mondjuk ezt bár szabadnak, vagy bármi névvel nevezzük is — önmagávali ellenmondásnak és a keresztyén névveli visszaélésnek tünik fel.“

Ezen állitásnak magva ez: A „szabad keresztyénség,“ melyet a reformerek zászlóikra irtak, ön előtt nem más, mint a keresztyénség alapjának, t. i. történeti tényeknek és az irás szavaiban nyilatkozó isteni kijelentésnek megtagadására vett szabadság.

A szabad keresztyénség ön előtt nem keresztyénség.

Nem tudhatjuk, minémü reformerek állhattak önnek képzelete előtt akkor, a mikor ezeket nekünk irta, de mi, valódi reformerek, és mindazok, kik méltók arra, hogy reformereknek neveztessenek, önnel együtt valljuk és bizonynyal épen oly őszintén mint ön, hogy a keresztyénség történeti tényeken és az irás szavaiban nyilatkozó isteni kijelentésen nyugszik.

Lehetséges volna-e ez másként?! Lehetséges volna-e nekünk,

*) Lásd „Egyh. Ref.“ 1873-iki évf. 172. l.

kik előtt a keresztyénség történelmileg adott vallás, történelmileg adott még a bibliában is?!

És, tisztelt Uram, tényeket tagadni csak esztelennek ténye lehet. Tébolygó képzetei által megfogattatva, nem birja felismerni a valót. Az isteni kijelentést kitagadni az irás szavaiból, csak vallástalannak tette lehet. Ki az élő istent elvetve, nem ismerheti el az élő isten kijelentését.

De a reformerek nem esztelenek. Csak esztelen előtt lennének azok. S nem is vallástalanok a reformerek. Csak olyanok előtt lehetnének azok, kik a magok keresztyénségében megszünnek vallásosak lenni, és a vallástalan keresztyénség mértékével mérik a reformerek keresztyéni vallásosságát is.

És mégis uram, itt van a nagy rés ön és a reformerek között, mely — fájdalom — majdnem fenékig lehat.

Ez természetesen nem abban áll, hogy mi reformerek azon történeti tényekkel szemben, melyeket ön is a keresztyénség alapjának vall, fenntartjuk magunknak a történeti vizsgálódás (Prüfung) szabadságát, melynek alapján mi hihetőleg sokat nem fogunk elismerni történeti tényeknek azok közül, melyeket ön azoknak tart.

Mert nekünk protestans jogunk — nem! protestans kötelességünk nem hinni tényekül mindazokat, melyeket az egyház mint tényeket hagyott reánk, hanem csak azokat, melyeket a történeti nyomozás valódi tényeknek bizonyit.

És e protestans kötelességünk teljesitését ön kárhoztatni nem, csak tisztelni fogja. Mert protestans akar lenni ön is, vagy ha netalán megszünt volna, ismét az akar lenni.

De a másik, a mit ön mond, félek, mélyen elválaszt minket egymástól. „A keresztyénség isteni kijelentés az irás szavaiban“ Nem azért, mintha talán a mi nézetünket a keresztyénségről és a bibliáról nem ugyanazon szavakkal fejeznők ki és kellene kifejeznünk, melyekkel ön kifejezi, mivel a vallás nyelvezete más szavakkal nem rendelkezik. Hanem, mert ön ugyanazon szavakhoz egészen más gondolatokat köt, mint mi.

Önre nézve, tisztelt uram! — ha szabad azok után itélnünk, a miket nyiltan vallott magáról, t. i. ön azon kornak hitnézleteit vallja, a melyben a reformatió elvei legelőször történeti valósulást nyertek, — ön az isteni kijelentést isten közvetlen tényének tekinti.

Isten a maga szellemét az apostolok és evangelisták belsejébe lehellette és ezek, mint az isteni szellem pennái — ily vastag képzeletet kiván az egyháznak kijelentésrőli fogalma — bizonyos summa igazságot irtak le isten üdvözitő akaratáról és üdvözitő munkájáról a Jézus Krisztusban, hogy a keresztyének ezen igazságok summája iránti engedelmes hittel az örök üdvet megnyerhessék. Az irás szava azonban ezen leirásnak eredménye. Közvetlenül az egységes szentlélektől származott, ennek önmagában egységes, ellenmondás nélküli igazságtömegnek kell lennie, minden szava, minden betüje, minden kommája az isteni szellem kifejezése, örök, változhatatlan igazság, melyet az emberiség nemzetségről nemzetségre változhatlanul örököl. Mert minden szót, minden betüt, minden vonást ez irásban az isten az ő mindenhatóságának csudatette által tartott és tart fenn változatlanul minden idők számára. Ennélfogva tekintély az irás. A ki egy szótól, egy betütől, egy jotától eltér, az elszakad a szentlélektől, elszakad az istentől.

Ilyen az irás szavaiban foglalt isteni kijelentés a történelmi protestantismus föltevése szerint — szükségképeni és ennyiben okszerü következése ez ama követelésnek, hogy a hit bizonyossága ne az istenségre a lelkiismeretben, hanem egyedül az irás betüjére alapittassék, — ez volna az eszményi biblia, a milyet istennek teremtenie kellett volna, ha az embernek lelki üdvét valamely irás betüjére akarta volna alapitani.

A bibliának ezen ideálját őseink alkották, anélkül azonban, hogy a biblia valódiságát ismerték volna. A honnan őket semmi vád sem terheli. De annál nagyobb vád terheli azokat, a kik ezen idealis bibliát ma is fenn akarják tartani, miután már a biblia valódiságának ismerete és ezen ideál valótlansága napnál világosabban be van bizonyitva.

Mert kinek volna a mi korunkban elég bátorsága és arca amaz ideált, mint igazságot tovább is fenntartani?

És mégis, mily sokan vannak a jelenkorban, kik bünül rójják föl a reformereknek, hogy bátorságuk van amaz ideal valótlanságát valótlanságnak vallani.

S mi más vétkök volna a reformereknek, mint az, hogy ők a protestáns egyházat, mely amaz ideal valótlanságának beismerése által szilárd alapját vesztette el, ismét szilárd alapra, és pedig az ő

eredeti alapjára, t. i, a lelkiismeretre, és a Jézus Krisztusra a lelkiismeretben visszahelyezni akarják.

Ez által az „isteni kijelentésnek az irás szavaiban“ a reformerek előtt más értelme lett. Szerintünk az isteni kijelentés nem más, mint a Jézusban élő isteni szellemnek hatása. Nem más, mint egy uj vallászeszmének fölébredése Jézus öntudatában, uj nézpont az embernek istenhezi vallásos viszonyáról, istenbeni életéről. A Jézusban történt isteni kijelentésnek tartalma azonban az evangéliumi hagyomány szerint ama jelentés, miszerént az ember bensőleg lélekben istenneli egységét, melyet a bün által elvesztett, ismét feltalálja, ha a Jézusban lett kijelentésbe és isteni szeretetbe vetett hittel önakaratát szabadon, önkéntesen föláldozza isten akaratának. Mert önakaratának ezen szabad feláldozása által visszanyert istenneli egységének gyümölcséül, az istenneli békét hordozza ujolag lelkében, és e békességben van életének és boldogságának teljessége. És ezen uj isteni kijelentés a Jézusban lett életcsirája egy uj világnak.

A biblia azonban különböző alkatrészeivel reánk nézve a Jézusban történt isteni kijelentésnek kifejezése, közvetitve az apostolok és evangelisták hagyományai által; kifejezése a kijelentés életének az apostolok és első hivők szellemében és lelkületében; kifejezése azon átalakitó hatalomnak, melyet a Jézusban történt kijelentés azon kornak zsidó- és pogány öntudatára gyakorolt, mely korban az apostolok és első hivők a zsidó- és pogány világgal küzdve, győzelemmel készitettek helyet ama kijelentésnek.

A biblia azonban nemcsak kifejezése a keresztyén szellem első és tökéletlen kezdetleges megvalósulásának a világban, hanem reánk nézve mindennek a mi keresztyéni, szabálya, elve, mértéke. Csakhogy nem gépies betüértelem szerint, mint önnek uram, hanem szellemi értelemben. Nem az irás betüje határozza meg a keresztyénit, hanem Jézusnak vallásos öntudata. Nem az a nem keresztyén, a ki a betü szolgaságától megszabadult. Előttünk csak az nem keresztyén, ki a Jézus tudatában nyilatkozott vallásos elvet elveti.

És ebben nincs-e igazunk, tisztelt uram?! Szabad nekünk vallásosabbaknak, szabad keresztyénebbeknek akarnunk lenni magánál Jézusnál?

De mégis mindenesetre mély szakadás választja itt el önt a

reformerektől. És könnyen megfogható, hogy oly pillanatban, midőn a szenvedélyes harcban a szeretet visszavonul, midőn a szeretetlen szem előtt az egység, mely minket egybekapcsol, láthatlanná lesz, ön minket reformereket mint nem keresztyéneket megbélyegez, mi reformerek ön felett csak ama fájdalmas kiáltást ismételjük: Hadd temessék el a halottak az ő halottjaikat.

De füröszszük csak a szeretetnek tiszta forrásába a meghomályosult szemeket, azonnal felismerjük ujra az egység pontját, a mely mégis mint testvéreket, mint keresztyéneket egyesit minket egymással. Nekünk ugy, mint önnek, Jézus az uj kijelentésnek középpontja; nekünk ugy, mint önnek, a Jézusban történt isteni kijelentésnek mérvadó okmánya a biblia. Mert senki sem ismeri az atyát, csak a fiu és a kinek a fiu ki akarja jelenteni. Ez ige mindkettőnknek igéje. És eme másik is: Tudakozzátok az irásokat, mert azok, a melyek én rólam bizonyságot tesznek.

Ha pedig a szeretetnek szeme mindkettőnket Jézus lábainál lát, az életnek beszédét lesve ajkairól hivő lélekkel, mi ok inditja önt arra, hogy minket Jézus lábaitól eltaszitson?

A lelkiismeret?

De csak a szeretetlen, a keresztyéntelen lelkiismeret!

Valóban uram, ha önnek többi okai nem alaposabbak, ugy még mindig alaptalan tettet követett el.

Kisértsük meg önnek több okait a következő levelekben rostálni meg. — Kész szolgája Holsten.

Harmadik levél. Az egyházban 18 század óta egyetemes hitvallásá lett keresztyénség és a reformerek.

Motto: Ha valaki bizik magában, hogy ő a Krisztusé, azt viszontag magában meggondolja, hogy miképen ő a Krisztusé, azonképen mi is a Krisztuséi vagyunk. 2 Kor. 10. 7.

Tisztelt Uram!

És továbbá!

„Más keresztyénség, mint a melyet az uj testamentumi szent-

irások tanitanak, a mely 18 század óta az egyházban egyetemes hitvallássá lett — nevezze bár az ember szabadnak, vagy bármi más néven — önmagávali ellenmondásnak és a keresztyén névveli viszszaélésnek látszik.“

Határozzuk meg szorosan e tétel értelmét.

Ön tehát uram, állitja, hogy az uj testamentumi szentirásokban különbözés nélküli keresztyénség, a Jézus Krisztus evangeliumának különbözés nélküli formája tanittatik; állitja, hogy az evangeliumnak ezen egységes formája 18 század óta egyetemes hitvallásává lett a keresztyén egyháznak.

Ez az értelme a szavaknak, ez önnek értelme, ez önnek állitása?

Minden bizonynyal! Mert mit jelenthetnének ezen szavak mást a reformerek ellenében?!

És mégis be kell önnek bizonyitania, hogy a reformerek szabad keresztyénsége nem más, mint az uj testamentumi szentirásokban tanitott egységes evangeliumnak megtagadása, megtagadása az egyházban 18 század óta egyetemes hitvallássá lett keresztyénségnek; be kell bizonyitania, hogy a reformerek szabad keresztyénsége, némely tévtanitóknak egy a 19-ik században minden alap nélkül keletkezett roszakaratu elszakadása az egyetemes keresztyén hittől, s még emellett megbizonyitania, hogy a reformerek nem keresztyének.

Nyiltan megvalljuk uram, hogy önnek ezen állitása legjobban megdöbbentett, legmélyebben megszomoritott. Legjobban megdöbbentett! Mert ez a szentirással és a keresztyén egyháznak történetével szemben merőben igaztalan. Legmélyebben megszomoritott! Mert ez a protestans egyház jelen állapotával szemben minden reményt kizár. Mikép lesz lehetséges jelen egyházi életünknek fájdalmasan gyötrő békételen szakadozottságából magunkat máskép kiküzdenünk, mint az által, ha mi a szentirást és az egyháznak történetét a maga igazságában és a maga valódiságában megismerjük, és az igy megismert irásban és történetben nyilatkozó élő isten kijelentésének magunkat vallásos érzülettel alávetjük s előtte magunkat megalázzuk?!

Önnek állitása a szentirással szemben teljesen igaztalan!

Mert hol van ebben az evangéliumnak egységes, különbözés nélküli formája?

Igen, ha ön reformer volna, tisztelt uram, ha ön is épen ugy mint mi, a Jézus szellemében történt isteni kijelentést fejlődő és szakadatlanul munkás elvnek tekintené, akkor szabad volna önnek is igazán és joggal beszélni az uj testamentumi szentirásokban foglalt egységes keresztyénségről. Mert bármennyire különböző is ez irásokban a Jézus evangeliumának formája — mindeniket egy szellem hatja át s mindenik ugyanazon egy elv uralma alatt áll.

De ön orthodox, ön előtt isten kijelentése a Jézusban nem szellem, hanem az irásnak betüje, nem magában fejlődő elv, hanem egyszer mindenkorra az irás betüjébe zárt s bevégzett tény.

Ezen nézpontból azonban ön nem beszélhet igazán és igazságosan Jézus evangeliumának az uj testamentumi szentirásokban foglalt egy és különbözés nélküli formájáról. Mert a betü és tényleges valóság szerint az uj testamentumi szentirásokban ezen evangeliumnak legalább három alapformáját kell fölismernie: jelesen a zsidós-keresztyén formát János jelenéseiben és a Máté szerinti evangeliomban, mely ha nem is eredetileg, de hagyományosan lényegében legalább fölismerhetőleg az élő Jézus szavaira és munkáira van alapitva; a Pál-féle formát, mely ezen apostolnak nagy leveleiben van hirdetve, és a Messiasnak egyedül kereszthalálára alápitva; a János-féle formát, mely a János szerinti evangeliumban van letéve, melyben a zsidós keresztyén forma a Pál szerènti hirdetés által van megszürve és tisztázva.

Mély a különbség e formákban, a szellem egysége mellett is, éles ellenmondások vannak e különbségekben, annyira mélyek, annyira élesek, hogy majdnem ellentétekre széthullással fenyegetnek!

Ön ezt épen oly jól tudja, mint mi. Mert hiszen „ön a tudományt becsüli a maga sphaerájában“ tehát a tudós spaerájában. A tudománynak pedig efelől többé semmi kétsége nincsen, magának az orthodox tudománynak őszinte képviselői sem kétkednek többé efelől.

S e szerint önnek állitása az uj testamentumi szentirásokban foglalt evangelium különbözés nélküli formájáról mi?!

Talány!

És önnek állitása a keresztyén egyház történetével szemben igaztalan!

Az uj testamentomi szentirások keresztyénsége tehát 18 század óta egyetemes hitvallása az egyháznak?!

Emelkedjünk fel a tudomány szemeivel azon magaslatra, honnan a keresztyén egyház történeti fejlődését láthatjuk, hogy ezen egyetemes hitvallást fölfedezhessük.

Ezen fejlődés kezdődik az evangéliomnak zsidós keresztyén és Pál szerinti formája fölött támadt civódással, s pedig oly mély civódással, hogy a két formában más szellem és más Jézus miatt történtek szemrehányások, oly szenvedélyes és csipős viták voltak, hogy a jelenéseket iró János Pálról azt mondja az efézusi gyülekezetnek: megkisértetted azokat, a kik apostoloknak mondják magokat, holott nem azok, és hazugoknak találtad őket lenni. (Jel. 2. 2.) Pál pedig a zsidós-keresztyén evangéliom hirdetői felől a korinthusi gyülekezet előtt igy kiált fel: Mert az ilyen hamis apostolok álnok munkások, kik Krisztus apostolivá változtatják magokat. Nem csuda pedig: mert a sátán is elváltoztatja magát világosságnak angyalává. Nem csuda azért az is, ha igazságnak szolgáivá változtatják magokat az ő szolgái is, kiknek végök leszen az ő cselekedeteik szerént. 2 Kor. 11., 13—15.

Lát ön uram, valamely egységes egyetemes hitvallást?

Alighogy ama civódásból az ellentétek meggyengitése által az ó katholika egyház megalakult, azonnal megkezdődnek a nagy, és századokon keresztül tartott küzdelmek, melyek folytán az arianismus és athanasianismus, pelagianismus és augustinismus mély ellentéteiből a láncaikról leoldott szenvedélyek harcában a kárhoztatás és eretnekités, elátkozás és kirekesztés, börtön és halál között megszületik az ókori egyház dogmája.

Ebben látja ön az egységes egyetemes hitvallást uram?

Alighogy az ókori egyház dogmája a hatalom szava és a szellemi kimerültség által megállapittatott, a középkor földén ujabb küzdelmek támadtak, melyekben azon ellenmondásból, mely magában az egyházban ennek öntudata és élete között van, és a mely

van az állam és egyház között, a katholika egyház alkotmánya létre jő.

Ebben találja ön uram az egy és egyetemes hitvallást?

Alighogy elérte a katholika egyház életének tetőpontját az átalánosan uralt pápaságban, megkezdődnek a reformatiót előkészitő küzdelmek, melyekben az öntudat és élet közötti legélesebb ellentétekből máglyák, gyilkolások, háboruk és pusztitások között végre megszületik a reformatió, mely az egyházat két nagy hitterületre osztja el, melyek mind e mai napig kibékithetlenül harcolnak egymás ellen.

Ebben van talán uram az egy és egyetemes hitvallás?

De ha nem találjuk is föl az első 15 században, bizonynyal az utolsó három században, és pedig a reformált egyházban feltaláljuk ezen egységes hitvallást!

Ezen egyháznak vajudó szülemlése alatt kezdődnek már a küzdelmek, melyekben az öntudat mély ellentéteiből, melyek különböző vallásos világnézletből indulnak ki, a reformált egyház két ellentétes hitformára szakad, melyek mind e mai napig sem egyesülhettek.

Van ebben uram, egységes egyetemes hitvallás?

És mielőtt még ama küzdelem szenvedélyei kitombolták volna magokat, a lutheri és reformált egyházban kifejlődik a pietismus az orthodoxiával, a rationalismus a pietismus- és orthodoxiával szemben, oly ellentétek, melyek miatt a reformált egyház a jelen időkig meg van szakadozva, oly küzdelmek, melyekben a kedélyek szenvedélyes izgatottsága alatt az ó egyház egész dogmája, mely zsidó és pogány öntudatból növekedve, talajának ezen elemeit magában rejti, föloszlik, hogy egykor megtisztulva a keresztyén elvekből uj és tisztább formákkal, uj és tisztább életben álljon elő.

Ez volna talán az egységes egyetemes hitvallás?

A tudomány szemei e 18 században mindenütt csak egység nélküliséget és az egyetemes hitvallás nem létét látják; mindenütt csak a keresztyén elv fejlődésére alapitott, ennélfogva jogos ellentéteket látnak, melyeknek harcából és amaz elvveli kibéküléséből sok oldalu vallási világnézlet alakul.

Állitja ön továbbá, hogy Jézus Krisztus evangéliomának egy-

séges formája az, mely ezen 18 század alatti fejlődésben az egyháznak egyetemes hitvallását képezte. Ön tudni fogja uram, hogy az orthodox hitvallás két alapdogmán nyugszik, t. i. a háromságnak athanasiusi dogmáján, mely szerint Jézus Krisztus személyének emberi tulajdonaira nézve is fölvétetett az isteni lényegbe; és az eredendő bűnnek augustinusi dogmáján, mely szerint isten az ő igazságának haragjában Ádám egy bünének büntetésével az összes emberiséget a bün szükségképeniségének, végetlen adósságnak és kárhozatnak vetette alá.

Ha valamely orthodox ezen két alapdogmát előterjesztené Jézusnak, mint Jézus vallásos öntudatának kifejezését — ugyan mit felelne erre Jézus?

Mi a feleletet Jézusnak csak az evangéliomban előadott beszédeiből és munkáiból következtethetjük, azt azonban biztosan állithatjuk, hogy ő végetlen szelid lelkületénél fogva e hitvallást istenkáromlásnak nem mondotta volna, de bizonyosan nagy szemeivel a kérdezőt meglepő tekintettel nézve felkiáltott volna: Te, ki egyedül vagy isten és kivüled más nincsen, te, szeretetnek és könyörületességnek atyja, kit én a világnak kijelentettem, bocsásd meg nekie, mert nem tudja mit beszél.

Ily mély, épen ennyire mély a különbség Jézusnak vallási öntudata és az egyháznak kifejlett hitvallása között.

És igy önnek állitása uram, hogy az irásokban foglalt evangéliom 18 század óta egyetemes hitvallása az egyháznak?

Talány!

De talán csak önre nézve talány, reánk nézve nem!

Szabad lesz nekünk e talányt megfejtenünk? Vagy inkább a költőnek ama mondását választaná ön uram:

Nur der Irrthum ist das Leben,
Und das Wissen ist der Tod?

(Csak a tévelygés az élet, és a tudás a halál?) De mégsem! ez a mondás a pogánynő szájában csak pogánynak való. Ön pedig keresztyén, sőt protestans, ki megszokta már az igazságot kutatni.

Fejtsük meg hát a talányt.

Volt egy egyház uram, a mely magát egyedül üdvözitőnek nevezte, mivel egyedül neki adatott istentől az igazság a hivő sziv

számára, azon igazság, melyet mint egyetlent mindenkor, mindenütt, mindenkinek hinnie kell. De ennek az egyháznak volt annyi belátása, hogy igényeit nem az irásra, hanem a maga által alkotott hitszabályokra alapitotta, volt annyi őszintesége és elfogulatlansága, hogy a későbbi kor hitformáit mindig a kezdetre vitte visssza; volt annyi hatalma, hogy a hit ellentéteit még méhökben megsemmisitse az eretnekek kirekesztése s megégetése által. És a belátás, elfogulatlanság és hatalom ezen keveréke által a hitvallás egységének és egyetemességének látszatát megtudta őrizni, mignem a reformatió ezen látszatot széttépte, és a protestans tudomány az egység és egyetemességnek e látszatát az öntudatra megsemmisitette.

Ezen egyháznak szellemében beszélt és tett ön is. Ön katholikus magaviseletü protestans protestans katholikus öntudattal és akarattal, a nélkül azonban, hogy a katholika egyház belátásával, elfogulatlanságával és hatalmával birna.

Ez a talány megoldása, ön lényének és tettének nyilt titka.

De egyszersmind jogi alapja-e ön tettének, melyet mint protestans ellen elkövetett?

Valóban tisztelt uram, ha önnek többi okai nem alaposabbak, még mindig alaptalan tettet követett el.

Engedje meg a többi okokat egy következő levélben vizsgálnom meg. Közli: **P. K.**

Dr. Heinrich Lang: Das Leben Jesu und die kirche der Zukunft. Berlin 1872. C. Habel.

A fennebbi mű első füzetét képezi egy a mult évben alapitott irodalmi vállalatnak, melynek egyik főcélja a korunkban vitatott legfontosabb kérdések körül tájékozást nyujtani a német nemzet számára.

A mit itt Lang, a hirneves zürichi lelkész és iró nyujt, az rövid sommázata azon felfedezéseknek, melyekkel az ujabbkori német tudományosság az evangeliumi eseményeket, a világtörténet ezen homályos részét földeritette. A mű minden tudós apparatus nélkül azon vonzó és erőteljes nyelven van irva, mely szerzőnek sajátja, inkább a nagy közönségnek, mint a szekembereknek szánva.

Tartalmát a következőkben kivánjuk a magyar olvasó közönséggel megismertetni.

Lang, mint Jézusnak legtöbb életirója, a források vizsgálatával kezdi meg előadását, kijelentvén, hogy e források természetének, eredetének és egymáshoz viszonyának megfejtése körül a fő érdem Baurt, a genialis tübingai tanárt illeti.

Pálnak az ujtestamentumi iratok közt négy levele van, melyek igaz eredetéhez kétség nem fér, t. i. a galaciai, a római és a korinthusi első és második. Ezeket egy kortárs irta, habár husz évvel Jézus halála után, de az események szinhelyén, a vezérszereplőkkel személyesen érintkezve, olyan vonásokkal, melyek szerzőjök jellemét és életét is alkamasan rajzolják.

Itt volt a legbiztosabb a kiindulási pont az elfogulatlan itészetre és történelem-irásra nézve. Itt kellett először tájékozódni; sem jobbra sem balra nem tekintve, megválva minden korábbi hagyományos nézettől, ezen okmányokat kellett önmagukból megmagyarázni s belőlök azt érteni ki, a mi épen bennök volt.

Nagy meghasonlás felől szólottak ezek a levelek. Szerzőjök minduntalan egy olyan keresztyénséget ostromol bennök, mely az övétől alapjában eltért, a mely „más evangelium" volt. Ennek a másnemü keresztyénségnek voltak hirdetői mindazok, kik ő előtte prédikáltak, t. i. a jeruzsálemi egyház fejei: Jakab, Jézus vérszerinti testvére, — Péter és János apostolok. Az ellenkezés nyilt harcban tört ki, midőn első téritő utjából visszament Antiochiába, hol zsidó-keresztyének fogadták, kik a községet ellene és az ő „ugymondatott evangyélioma" ellen fellázitották. „A pogány nem üdvözülhet előbb", ugymondának ezek, „mig zsidóvá nem lészen, s Pál, ki ezzel ellenkezőt tanit, szakadár, ki Jézus ellen s az ő valóságos tanitványai ellen tör". A jeruzsálemi gyülekezet nagyon fel volt háborodva és erősen kikelt az ujitó ellen. Pál ekkor személyesen indult a zsidó fővárosba, s előadta, hogy mi az, a mit ő hirdet a pogányoknak. Viharos jelenetek fejlődtek ki, mindazáltal Pál téritéseinek rendkivüli sikerét meggondolván, a három apostol kezet adott Pálnak, s megegyeztek abban, hogy ez menjen továbbra is a pogányok közé prédikálni, ők pedig a zsidók közt fognak működni. Elvi kibékülésről azonban szó sem volt, s csakhamar ez után, midőn Péter látogatóba jött Pálhoz Antiochiába, Pál

kénytelen volt keményen rátámadni, képmutatást és állhatatlanságot hányni szemére.

Az ellenségeskedés ezután csakhamar minden ponton kitört. A galaciai egyházakban Pál apostoli méltóságát megtagadják és zsidós szokások mellett buzgólkodnak. Korinthusban Kephas elsőségére hivatkoznak, becsmérlik Pált, ki nem is látta az Urat, s e mellett nagyon igénytelen külsejü. Rómában is határozott bizalmatlanság nyilatkozik ellene. Pál ekkor, hogy pogány gyülekezetei és a jéruzsálemi egyház közt a testvéri békét létrehozza, éveken át gyüjt az utóbbik javára s tekintélyes pénzsegélylyel siet a Sion városába. Azonban igen rosz fogadtatásra talál, „ládd-e“ igy kiáltának rá, „mily sok ezer keresztyén van itt, kik mindnyájan hivek maradtak a törvényhez.“ „Átkozott légy te pénzeddel együtt, te samaritánus pogány; azt hiszed-e, hogy pénzért meg fogod vásárolni az apostolságot!?“ A zsidók és a zsidó-keresztyének gyűlölete folytán ekkor a katonai hatóság foglyává lőn s mint olyan Caesareába, majd Rómába szállittaték, hol életét is bevégezé.

Ime az apostoli korszak képe az elfogulatlan buvárlat szerint. Merőben uj világ, telve mozgékonysággal, élettel és természetességgel.

Most már hasznát kellett venni az ekép nyert szilárd talajnak; meg kellett ismerkedni a környezettel és a tájékozás világát mind belebb és belebb vinni az eddigi sürü sötétségbe.

Az apostoli levelek legközelebbi környezetében a Cselekedetek könyve volt, ugyanazon időszak történetéről szólva, a melyekről a levelek is épen értesitettek.

Hanem mennyire más kép ez, a mely itt feltárul!

Az emberi természetes erők és tényezők, melyek Pál leveleiben szerepelnek, a Csel. könyvében a képzelem csuda-világa által vannak helyettesitve. Az egész menny belevegyül a földiek harcába. Angyalok szolgálnak Péternek, s Pálnak a földrengés jő segitségére, hogy Filippiből menekülhessen. Mindkét apostol csak ugy szórja a csudákat. A jellemek és események a fölismerhetlenségig át vannak változtatva. Péter egyszerre csak pogányok apostolává lészen. Ugyan ő Jakabbal és Jánossal egyben, Pál evangyéliomát oltalmába veszi s ráüti arra a helyeslés pecsétjét. — És ilyen szellemben át van alakitva az apostoli kor egész története, még pedig

oly ügyesen, hogy a keresztyén világ 18 századon át a Cselekedetek szemüvegén át nézte és ismerte Pál apostolt.

Mi indithatta a későbbi ismeretlen szerzőt arra, hogy ily átdolgozásban tüntesse fel az eseményeket? E volt a további kérdés, melynek nyomozása ujabb felfedezésekre vezetett.

Az ellentétek élességeit le kellett tördelni.

Minden kornak meg voltak közvetitői, kik egyik szélsőségtől a másikig futkostak, az érdest, a kiállót elsimitgatták, a távolságokat és hézagokat elenyésztették és kitöltötték.

Az ellentétek ama feszültsége, mely az apostoli korszakokban kifejlődött, igen hamar a legnagyobb veszedelembe dönthette volna a kisded és védtelen keresztyén egyházat. Minden erőt öszhangzásba kellett hát hozni, hogy az ellenséges ellemek elleni harczban a keresztyénség megállhasson, ki kellett egyenliteni a viszályt és a feszültséget.

S ezt a feladatot hajtotta végre a Csel. irója az első század végén vagy a második elején.

Nála ügyesebb közvetitőt nem ismer a világ. Mily tapintatosan és finomul jár el mindenben! Az antiochiai kemény összetüzést. Pálnak Péter feletti győzelmét nemcsak hallgatással mellőzi, hanem helyébe Pál vitáját tüzi a különben vele tartó Barnabás ellen (15, 36—40), hogy annak a kellemetlen eseménynek nyoma is elveszszen az emlékezetből! A zsidó-keresztyének Pálra ezen gunynevet ragaszták. „Simon, a samaritanus varázsló“. „Simon“, azaz ál Simon, hogy őt a valódival szembe állitsák; „Samaritanus“, hogy ezzel a zagyvalék népség nevével kicsufolják az ő rokonszenvét a pogányokhoz; és „varázsló“, mert a zsidó mindenféle pogányságot a varázslás fogalma alá zárt. A vallási gyülölet ezen nevek alatt egész regényt költött Pálra, főleg ennek könyör-gyüjtelékére, melyre azt fogták, hogy megvesztegetés akar lenni. Ez az egész kellemetlen visszaemlékezés is el van törülve tökéletesen az emlékezetből. „Simon varázsló“-ból egy történeti személy lesz, ki Pétertől pénzen akar szentlelket venni; de világosan meg van mondva, hogy mindez régen, még Pál keresztyénné létele előtt történt. (8, 14—25).

A közvetités és kibékités fő szabálya, hogy a két főapostolt, Pétert és Pált, egyenlősitni kell tanitmányaik, életök és jellemök

tekintetében. Ennélfogva mindkettő egyformán pogány apostol; s minthogy Pál a damaskusi látmány következtében lett azzá, Péternek már előzőleg kellett mennyei látványban részesülnie — Joppében. (Csel. 10,). Azon beszédekben, melyeket e könyv Pál szájába ád, alig van valami nyoma az ő sajátszerü gondolkozásának; ellenkezőkép ő egészen ugy szól mint Péter, Pál sokkal zsidóbb mint lehete; kiszámitott ravaszságot, félelmet és képmutatást találunk nála (péld. 23,1—10; 21,23—17,), a melyre ő képtelen volt. Az a férfi, ki a Krisztustól vett megbizatása önérzetében megtérése után 3 évre Jeruzsálembe megy, hogy ismeretséget kössön apostol társaival és csak Pétert találja: itt egy alázatos tisztelkedő képében lép fel, ki a teljes szentség fényében tündöklő apostoloknál (5,13) más által kopogtat be, esedezvén, hogy őt fogadják be magok közé; ezek oldalán tartja első prédikációit Judeában (9, 28 s köv.)

Péter és Pál nemcsak tetteikben, hanem még élettörténetökben is hasonlitanak egymáshoz. Mint Zeller „die Apostelgeschichte stb." cimü könyvében kimutatja, Péternek nincs egy csuda tette sem a könyv első részében, mely meg ne találná Pálra nézve a maga alkalmaztatását a másodikban. Csudaorvos, halott támasztó, ördögűző mindkettő egyforma mértékben. Még a tiszteletet is egyenlően kapják mindketten. A valódi történelem a föld kerekségén hol engedhet meg olyan ismétlődéseket? Látni való, hogy azok az iró és nem a történet művei.

Most már a titok fátyla fel van lebbentve.

A Cselekedetek nem az esethü történetet, hanem az egyházi öntudat fejlődését és menetét tükrözi vissza a második század elejéig azon két férfi életrajzában, kik a vezér szerepet vitték.

A Jézus halálára következő idő éles ellentétekben volt gazdag. Péter és Pál, törvény és hit, tekintély-hit és személyes meggyőződés, hagyomány és haladás. A törvényhez s a régihez való ragaszkodás a zsidó-keresztyénség, melynek képviselője Péter volt, ez vergődött tulsulyra a gyülekezetekben. Más felől pedig a Pálféle irányzattól sem lehetett a jogosultságot megtagadni. A zsidóság mind inkább elzárkozott és ellenszegült Jézus messiásságával szemben; más felől pedig a pogány térités mindinkább nagyobb mérvet öltött. Az első keresztyén gyülekezet székhelye Jeruzsálem

70-ben Kr. u. elpusztittatott, s ennélfogva az isteni itélet a megátalkodott zsidó népre kimondatott. Akarva nem akarva el kellett ismerni, hogy a zsidóságtól különszerü keresztyén hit, a pogányok evangyélioma Jézus Krisztusnak szándékában volt. E megváltozott nézetet az ifju egyház azzal fejezte ki, hogy Pétert, az urnak tulajdonképeni nagy apostolát, pogány apostollá teszi, s Páltól elveszi saját szerepét. De a sokáig gyülölt Pálnak is igazságot kellett szolgáltatni, meg kellett adni neki is a diszhelyet az egyházban, különben eszmei tartósságára hogyan lehetett volna számitani? S igy látjuk, hogy a Csel. könyve, miután az első részben Pétert innepélyesen pogány apostollá avatja fel s a jeruzsálemi zsidó egyházat Pállal a legszebb viszonyban tünteti elő: azután átmegy tulajdonképeni céljára, hogy Pált apostoloskodása teljes fényében ábrázolja s az ő dicsőséges utját a világ fővárosába leirja. Ettől fogva Péter és Pál egy sorban állanak, mindenben egyetértenek; az erősbödő egyház jelszava pedig ez lesz: Péter és Pál, hit és cselekedetek, az általános — minden ellentéteket magában kibékitő — azaz katholikus egyház.

A mint egyszer erre az ösvényre tértek, vége-hosza nem szakadt a történeti költeményeknek. Levelek keletkeztek most a Péter, majd a Pál neve alatt, itt vagy amott lakó — néha csak képzeletben élő-hivekhez. Sőt az u. n. Péter második levele „a szerelmes atyafi Pál" igazhitüségéről formaszerü bizonyitványt is állit ki (3, 15. 16.). Minden nevezetesebb egyház a történelmi valószinüség dacára azzal kezd dicsekedni, hogy a két nagy apostol egyike vagy másika alapitotta. Igy Korinthus, Róma, Antiochia. A hires gyülekezetek első püspökeiket rendszerint e két apostol egyikének kezéből nyerik, habár, mint ki van mutatva, az apostolok korában még nem voltak püspökök. „Mindkét apostol a hagyomány szerint Rómában végzi pályáját. Péter az urhoz hasonlóan és nem hasonlóan, Pál a keresztelő János halálnemével. Péter a Vatikánban, Pál elég jellemzően a városon kivül eltemetve.

Valódi élvezet nyomról nyomra kisérni azt a diadalmas előhaladást, melynek következtében az utolsó évtizedek vizsgálódásai a Péter és Pál-féle hagyomány hálózatát feloldották, s látni, hogy miként lesték el Kelemen martyrról, az egyházi fictio ezen kedvencéről, a Pál második fogságáról, a Péter 25 éves püspökségéről szóló

mondák keletkezését s ennek indokait, miként fedezték fel a bennök rejlő ellenmondásokat s mutatták ki képtelen voltaikat.

Még egy név szól hozzánk az ős egyház korából titokteljes fénybe burkolva: János, az Ur kedvence! Három ujtest. munka áll az ő nevén: a Jelenések, a negyedik evangelium, és a három levél; ezeken kivül az egyházi atyák sok mindenféle értesitést közölnek felőle.

A kutatás előtt ez is igen szép tér volt s nem kevésbé háládatos, mint az előbbiek. Mindenek előtt a Jelenések könyve vonta magára a kiváncsiságot, ez a mű, melyet az első keresztyének szerettek, nagyra becsülték és értettek; a későbbiek ellenben hét pecséttel lezárva találtak, mely a közhiedelem szerint isten sugalta profécíát tartalmazott a világtörténet egész folyamáról, Krisztustól kezdve a legujabb időkig.

A kulcs csakhamar ehez is fel lett találva.

A hét halmu város a parázna „Babylon", mely 64-ben a Nero-féle üldözések alatt a keresztyének vérét itta, a hét fejü, vagy a mint maga a próféta megmagyarázza (17, 9.) a hét hegyen ülő asszony és a hét király kiléte, a mennyit t. i. a látnok életében számlálhatott (Augustus, Tiberius, Cajus, Claudius, Nero, Galba, Vespasian) elvitázhatlanul kitünt; és a fenevad, mely egyszersmind a hét fejnek (császárok) egyikét képezi, halálra sebezve, de sebeiből meggyógyulva, most többé nem császár, de csakhamar mint nyolcadik császár ujra fellépendő: ki ne ismerne rá ebben Nerora, ha visszaemlékezik, hogy a keresztyének ezen ördögi hóhéra egy római néplázadásban megöletett, de a ki egy igen elterjedt s főleg a keresztyének közt örömest hitt monda szerint elrejtőzve él és még egyszer előjő. Midőn pedig a 666 számban, melybe a szerző, mint maga jelzi, könyvének egész titkát elrejté, az akkori szokás szerint a betüket egyszersmind számjegyek gyanánt is használva, Nero császár neve felfedeztetett és a némely kéziratokban előforduló 616 számmal megfejtés helyes volta kipróbáltatott; a könyv többi pecsétei magoktól felpattantak."

A Jelenések nagybecsü könyv a tudomány előtt. Pál levelei mellett ez a legrégibb és legfontosabb okmány a keresztyénség első életkorából, s amazoknak teljes ellentéte. Amazok a Pál-féle pogány-keresztyén nézetnek, ez a Péter-féle zsidó-keresz-

tyén iránynak klasszikus forrása. E két forrás segélyével lehetségessé vált történelmi biztossággal vissza tükröztetni a keresztyén szellem fejlődését Jézus halálától az apostoli korszak végeig, mintegy 30—70. K. u. A Jelenésekben egészen eredetiségben és természetes módon nyilatkozik még az a visszatetszés és gyülölet, melyet Pál föllépése előidézett az első keresztyének között. A zsidó keresztyén utál mindent, a mi pogány. A pogányokra nem vár egyéb erőszakos legyőzetésnél. A hitetlen Izrael az Ur intő szózatának végre engedni fog, de a pogányság mint a cserépedény szét fog zuzatni „miképen én vettem az Atyától", (2, 27.) Jeruzsálem lesz a szent város,ezt isten mint saját szemefényét fogja megvédeni a pogányok dúlásától. Pál ellen, a pogány apostol ellen, sem igen titkolja a szerző boszszuságát, habár azt hihetnők, hogy annak időközben Rómában szenvedett martyr halála az atyafiak gyülöletét eloszlatta. Az efézusi gyülekezet megdicsértetik, a miért leálcázta azokat, kik apostoloknak nevezték magokat, habár nem azok. A mit Pál megengedett a keresztyéneknek, hogy t. i. pogányok asztaláról és mészárszékéről egyenek s a pogányokkal házasságra lépjenek: az itt mint Bileám- és Jezabel-féle tan el van kárhoztatva. A hamis prófétának vonásai, a ki Nero császársága előtt meghódol és ezzel együtt a pokolra vettetik, lényegileg Pálra emlékeztetnek. A 12 apostol- név közt, melyek az uj Jeruzsálem tronján láthatók lesznek, hiányzik a Pálé.

Az irányzat ezen különbözése és ellentétisége dacára is azonban a családi hasonlatosság a kétféle iratok között félreismerhetetlen. Mind kettőjöknek, Pálnak és a Jelenéseknek, lényegileg egy Krisztusok van ; nem a történeti, hanem a hit és a képzelet Krisztusa, a mennyei isten-király, a ki trombiták harsogása közt eljő nem sokára megitélni ezt a hitetlen világot. stb.

Miután a vizsgálatok ennyire haladtak, a 4-ik evangyéliomnak és a Jelenéseknek szerzőjét többé ép oly kevéssé lehetett egy személynek tekinteni, mint a Pál-féle levelek és a Csel. iróit. „A 68. év, melyben a Jelenések keletkeztek, nem esik oly messzire a 150. évtől, mely tájon a 4-ik evangéliumot irták, mint a két szerzemény szelleme. A 4-ik evangyéliom a legvégén áll annak az ösvénynek, a melyet Pál nyitott. Ezen szerző előtt a zsidóság ugy tekintetik, mint a mely régóta tul van szárnyalva; mint a mult idők álma. A keresztyénség nem léteért küzd már, mint egykor Pálnál.

Szerzőnk ugy beszél a „zsidók törvényéről“, mint valami igen távolesőről. Nincs a világon az az esztelenség, makacsság, gyülölet, gonoszság, melyet el ne mondjon a zsidókról Jézussal való érintkezésöknél. Maga Jézus sem zsidó, hanem az „örök ige.“ Nem Judeának, hanem az egész világnak világossága; lett élet és igazság mindazoknak a kiknek kell. „Azon zsidó-keresztyén álmok, melyeket Pálnál és elenfeleinél látunk Jézus külső eljövetelét s ezer éves országlását illetőleg, szép csendesen félre vannak téve. Jézus csak lélekben jő el, melyet ő mint helyettesét e földön hátra hagyott, a mely minden igazságra vezérli a hiveket, a mely elmondja nekik azt is, a mit földön jártában maga el nem mondott apostolainak ezek gyarlósága miatt; erősitni és vigasztalni fogja őket ezen a világon, mely az isteni eszmének soha sem fog megfelelni. Szó sincs többé arról, hogy isten országa ezen a földön bevégeztessék. Krisztus az égben van, ott is marad, s a hivek vágya oda van irányulva. A hitben elhunytak nem várhatják többé azt az órát, mikor eljő a Messiás, hogy őket visszahozza ez életre s velök együtt uralkodják, mint Pál hitte, nemcsak a világ felett, hanem az angyalok felett is! Az elhunyt most egyenesen az Urhoz megy, az Atyának hajlékába, melyet övéinek készitett, hogy ott legyenek, a hol ő van. Az én országom nem e világból való. Ez azonban ép oly kevéssé volt gondolata Jézusnak, mint az első keresztyéneknek. Egy keresztyén platonikus beszél itt a második század közepéről.“ Egyik jellemző vonása, hogy eleitől fogva hadat folytat az érzéki csudák ellen; az utolsó csudánál, Jézus feltámadásánál, melylyel könyvét berekeszti, az egész munkán végig huzódó polemiát e szellemdus csattanóssággal fejezi be: „Boldogok a kik nem látnak és mégis hisznek“; azaz hisznek a lélekben, az eszme igaz voltában a nélkül, hogy e végett a feltámadott test érzéki hüvelyére szorulnának; hiszik, hogy Krisztus ut, élet és igazság, a nélkül, hogy a feltámadás érzéki csudájára szorulnának!

Baur, Scholten Strauss és Keim ide vonatkozó munkáik folytán a 4-ik evangyéliom felől ma már egészen tisztában van a tudomány. Egy hellen miveltségü, szellemdus keresztyén iró müve az a második század közepéből. Jézus életére nézve merőben hasznavehetetlen, de a keresztyén szellem fejlődésének az egész ujtestamentumban legmagasabb és legtisztultabb lépcsője.

Még hátra van a többi három evangyéliom s illetőleg azon kérdés, hogy ezek mennyiben szolgálhatnak forrásokul a Jézus életéhez, s mit kell tartanunk ezek elbeszélései felől?

Ugyanazon kulcsokkal, melyeket a Jézus halála utáni dolgokról szóló iratoknál felfedeztek, ezen evangyéliomok titkai is szépen felnyiltak.

Ezekben is minden lépten-nyomon az apostoli korszak harcias irányzatával és jelszavaival találkozunk. „Mikor az egyik (Máté) Jézus nemzetség-lajstromát közli Dávidig, a második (Lukács) felviszi egész Ádámig; azt akarván ezzel mondani az egyik, hogy Jézus a zsidók messiása; — a második: hogy minden emberé, tehát először is a pogányoké. Az egyik (Máté) szerint nemcsak azt mondja az Ur tanitványainak: Az utra, mely a pogányok közé viszen, ne menjetek, és a Samaritánusok városába se menjetek (10, 5), és: Ne vessétek a gyöngyöt a disznóknak és ne adjátok azt, a mi szent, a kutyáknak, — hanem ugyan ez a szerző azt sem engedi meg, hogy Jézus Samáriába menjen s vele annálfogva a zarándokok szokott utjának kikerülésével Pereán keresztül téteti meg a jeruzsálemi utat; a másik (Lukács) ellenben épen a pogány földet Samáriát választja az Ur működésének sajátlagos szinteréül, semmit sem emlékezvén ama nyilatkozatokról, — a tanitványoknak a Jelenésekből ismert abeli fanatismusát, mely szerint tüzzel és kénnel akartak elpusztitani mindent a mi pogány, ama rendreutasitó szavakkal igazitja ki: Nem tudjátok, minő léleknek fiai vagytok. Ugyan ez a szerző Jézus követése felől három képet ád, melyekből kitünik, hogy ez a zsidók által gyülölt nép mennyire hajlik ez evangyéliomhoz, s épen ezen a földön történik, hogy Jézus 70 apostolt választ és küld ki (a föld népeinek száma az akkori számitás szerint 70 volt), kik aztán valósággal a legkedvezőbb hirt hozzák az általuk kivivott siker felől.“

Mindazon harci jelszók, melyek alatt az apostoli korszakban elkeseredéssel küzdöttek, át vannak vive az evangyéliomba s Jézus életébe is, oly formán, hogy azok a nehézségek, melyek miatt a következő nemzedék majdnem fölemészté egymást, már itt szépen el vannak háritva. A bucsuzó Jézus ezen parancsolatot adja az apostoloknak: Elmenvén mind a széles világra, prédikáljátok az evangyéliomot minden teremtett állatnak. A ki hiend és meg-

keresztelkedik, üdvözül," (Márk. 16, 15, 16), egészen ugy a mint Pál tanitá. Hit és nem a törvény cselekedete volt az üdv feltétele keresztyénség és nem körülmetélkedés volt a külső ismerv. A történelem tanuskodása szerint a zsidók és zsidó keresztyének azon botránkoztak meg, hogy Pál a pogányokkal együtt evett, elárulván ezzel, hogy velök életközösségben akar lenni. Még az 50-es években is a jeruzsálemi gyülekezet elöljárósága, Jakab az Urnak valóságos testvére és az ő követői, a pogánykeresztyénekkel együtt étkezést meg nem engedhetőnek itélték, s Péternek, ki elég gyönge volt Antiochiában magáról megfeledkezni, ezért bünbánatot kelle kiállnia. A Cselek. szerint is csupán rendkivüli mennyei jelenés után szánhatta el magát arra Péter, hogy egy pogánynak hajlékába lépjen s annak asztalához üljön, miért kemény szemrehányásokat is nyert gyülekezetétől. Pedig, lám, az evangyéliomok szerint már Jézus maga elháritott e tekintetben minden akadályt. Imé Márk 2, 14 szerint ő maga „a bünösök és publikánusok közt" ült, s velök együtt étkezett; ő maga kimondja az e miatt rátámadóknak, hogy „az egészségeseknek nincs szükségök orvosra, hanem a betegeknek; nem jöttem hogy az igazakat hivjam, hanem hogy a bünösöket." És igy tovább.

Kétséget nem szenved, hogy Jézus igy nem szólhatott és nem cselekedhetett s hogy az evangyéliomok Jézusa nem a történelmi. Ugyanaz a Pál-követő, ki a Cselek.-ben átalakitotta a Jézus utáni korszak eseményeit a Pál szellemében, átalakitotta Jézus életét is a maga evangyéliomában, hogy a Pál-féle tanok igazságát a mester tekintélyével támogassa, követve ebben korának irodalmi szokását, s Pál azon feltevését, hogy a mi igazság, az egyszersmind Krisztus igéje is.

Jézus élete megirásánál az alapvonásokon s némely egyesrészleteken kivül, melyeket a hagyomány megörzött, a szerzőkre nézve minden egyéb ismeretlen volt. Az ő élete és dolgai legnagyobb részben nem a világ nyilt piacán, hanem teljes félrevonultságban folytak le. Nyilvános működése némelyek szerint három, mások szerint csak egy évre terjedt. S ez az idő is, bármily megmérhetetlen következményei lettek később, az első keresztyénekre nézve sokkal csekélyebb fontosságu volt, mint közönségesen föltennők. Az ő gondolataik és vágyaik nem annyira a multon, mint in-

kább a jövőn csüggöttek. Rájok nézve az ismét megjelenendő Krisztus volt a fő. Még egy pár év, s aztán romba dől ez a világ! ki gondolt volna ilyenkor történetirásra? Jézus életét egyetlen egy apostol és szemtanu sem irta meg; a mit, ha egyébként nem tudnók, Lukács evangélioma előbeszédéből világosan olvashatjuk. Egy eféle mű szerkesztésére a Pál-féle körök érezték legelőbb indittatva magokat, szükségök lévén nézeteiket ép ugy a Jézus tekintélyével támogatni, mint ellenfeleik tették; meg voltak győződve, hogy Jézus szellemében cselekesznek és szólnak, s azért azt a nagyszerü szándékot, melyet a pogányokkal el akartak éretni, a Jézus életebeli képekbe és nyilatkozatokba öltöztették.

Ezen anyaghoz, melyet az apostoli korszak tevékenysége és küzdelmei szolgáltattak, járultak még az ótestamentumi hagyományok. Ha egyszer Jézus Messiás volt, be kellett rajta teljesülni mindannak, a mit a próféták az akkori irásmagyarázat szerint a Messiásról megjósoltak. A próféták és zsoltárirók szavai, Mózes és Illyés, mint előképek, történetei, számos adatokat és vonásokat szolgáltattak Jézus életéhez. Ily uton-módon lett Bethlehem az ő születéshelye, igy állapittattak meg a halála jelentőségéről, feltámadásáról és mennybemeneteléről szóló tudósitások, a szerint, a mint ezt Pál 1. Kor. 15, 3. 4 és a pünkösdi predikációban Péter igen tanuságosan előadják.

Igy állván a dolog az evangéliomokkal, be kell vallani, hogy Jézus életéből igen kevés biztos adatunk van. Hanem ez a kevés is elég arra nézve, hogy neki mindent felülmuló világtörténelmi és vallási jelentőséget biztositson.

Mindenekelőtt az általános keret, melyben e páratlan élet lefolyt, egészen biztos. A szülőföld Názáreth, a kézmüves család, a számos fiu- és leánytestvér, a nyilvános föllépés ker. János munkássága következtében, a Jordánban megkeresztelkedés, a János elfogattatása utáni működés elkezdése, Kapernaum mint a messiási munkálkodás központja, a tanitványok köre, a nagy feltünés, melyet föllépése a lakosságnál előidézett, a jeruzsálemi ut s a keresztfa halála.

A jellemkép is, mely e külső viszonyok közt kiemelkedik, lényeges vonásaiban biztos. Kétségtelen, hogy Jézus magát Messiásnak tartotta, hogy küldetését először a zsidókra, aztán minden

népekre ohajtá kiterjeszteni. A Messiás országát ugy értelmezte, mint a próféták, t. i. mint isten uralmát ezen a földön, melyben le fognak győzetni az ellenszegülők, s fájdalom és halál többé nem lészen stb. Az első keresztyének, az evangéliumok iróit is ideértve, ezen eszméhez csakugyan hivek maradtak s várták a Krisztus ujra eljövetelét. A Messiás-eszmének alapja Jézus szivében volt, az Atyával egyesség tökéletes tudatában, határtalan isteni bizodalmában, önmegtagadásában és emberszeretetében, követőit a szentek egyességében akarta szervezni.

Az apostolok ezen országba csupán a zsidókat akarták befogadni. Jézus egészen nyilt kérdésnek hagyta azt, hogy az áttérni akaró pogányok köteleztessènek-e a zsidó életmódra, vagy sem? Pál e kérdésre tagadólag felelt, min a többi apostolok felháborodtak. Innét a vita közöttök. Egyébkint mindkét félnek volt elég oka ragaszkodni álláspontjához. A keresztyénség megmentője azonban mégis Pál lőn.

Az, a mit a jelenkori tudomány az uj testamentumban felfedezett: a csuda nélküli keresztyénség, épen az a vallás, melyre korunknak szüksége van. A megirt csudák felett azonban nem könnyü volt az eligazodás; miglen arra a megállapodásra jutottak, hogy „az evangéliumi elbeszélések irói szabad compositió termékei, keresztyén élmények és nézetek megtestesitései látható képekben, annak ábrázolatai, a mit Jézusnak a gyülekezetekben folyton élő lelke az ő halála után előidézett, olyan jelenetekben, melyeket idővel Jézus életébe szőttek bele.

A legnagyobb csuda a feltámadás tekintetében van elfogadva, hogy Pál, mint visionarius, elragadott lelkében s izgékony idegrendszerénél fogva testi szemeivel is látta a megdicsőült Krisztust, ki a mennyből jelent meg neki. Egészen hasonló látmányban részesültek a többi apostolok és atyafiak is, kiknek az Ur megjelent. A testi feltámadást, a sírból a korábbi testtel kilépést, mely ujra eszik és iszik, megtapogatható s földiek módjára utazik Jeruzsálemből Emmausba stb., Pál után a tudomány határozottan elveti. Ebből folyólag nem lehet szó a mennybemenetelről sem, mint a feltámadástól különböző tényről. Mennybemenetel és feltámadás Pál szerint egy, a minthogy az evangéliumok is egy napra teszik a kettőt.

„Lessing kérdésbe tette, hogy mikor lesz a keresztyén világ

elég nagykoru és elég eszes, hogy megkülönböztesse Jézus vallását, mely olyan világosan és érthetően van az evangéliumban előadva, a mint csak lehetséges, s a melyre nézve minden keresztyének egyesülhetnének, a Jézusról szóló vallástól, mely oly homályos és oly bizonytalan, hogy két ember sem érthet felőle egyet s civódással és gyülölettel töltötte a világot. Ez idő, ugy látszik közelget. A tudomány a lehető legnagyobb biztossággal és világossággal kezünkbe adta az eszközöket, melyekkel azt a különböztetést megtehetjük. Azon harcok és ellenkezések mögött, melyek Jézus személyét illetőleg az ő halála után keletkeztek, páratlan nagyságban magaslik ki az ő képe, ki teljesen áthatva az isten-eszmétől, magát isten küldöttének s Messiásnak érzé, s eljött isten országát alapitni e földön, mely minden embert magába foglaljon. A miért az utána következő évek alatt küzdtek, a mit kivivtak, szóltak és irtak, az első keresztyén sortól kezdve, melyet a Galatákhoz irt levélben birunk, az enemü legérettebb és legszellemibb termékig, mely a 4-ik evangeliumban fekszik előttünk, mindezek csupán arra való kisérletek voltak, hogy azt a benyomást visszatükröztessék, melyet ez a roppant tünemény bennök hátrahagyott, s kivonják a következtetést abból az alapból, melyet ő tőle kaptak; — és a mi nagyot és maradandót vallási téren az emberiség létesiteni fog, az, mint Rothe magát kifejezi, utóhangja fog lenni annak a maga nemében páratlan szózatnak, melyet 1800 év előtt egy — csak szük körben ismert férfi, hatalom, méltóság, birtok és tudós készültség nélkül szokatlanul rövid életidő alatt a maga isten- és emberszeretetének ereje és mélysége által nemünkhöz intézett. Az uj testamentum minden iratán, mely felőle emlékezik, a megváltás sokszoros örömriadala vonul keresztül, valami kimondhatatlan elragadtatás annálfogva, hogy benne feltalálták egyszer mindenkorra azt, ki után az emberi sziv sokáig hiába várakozott. Ebben az értelemben ezek az iratok ránk nézve is ihletettek, mint emberi bizonyságok nagyszerü isteni kinyilatkoztatás felől, a mely bejárta a világot, mint egy uttörő korszaknak istentől sugallt jelszava, mely irásban és cselekedetben, költészetben és valóságban törekvék kifejezni és formába önteni azt, a mi által szive mélyében meg vala hatva. De mig általuk, mint minden uttörő és klassikus szózat által, bármily téren tünjék is az fel, meg vagyunk hatva, s annak

szellemteljéből meritni törekszünk : egyszersmind ujra felszabadultunk annak betüi alól, miután tudjuk, hogy mily szabadon bántak az irók maguk is az anyaggal, mint alakitották át jóhiszemüleg a meglevőt, mint pótolták ujakkal, miket a magukéból tettek hozzá. Az ily módon felismert és kibuvárolt iratokra soha sem lehet többé olyan egyházat ráépiteni, minő a mult idők egyháza volt; a betűhöz ragadt szolgaság és a symbolumok kényszere el fog tünni, s a keresztyén szellem azon szabad és vidám fuvallatától, mely e tiszteletreméltó iratokban lengedezik : uj szellem és uj forrás fog támadni az egyház akadozó ereiben."

Szeremlei Samu.

EGYLETI ÉRTESITŐ.

A protestansegylet dolgai.

Egyletünk Maros-Vásárhelyre tervezett közgyülését, az ország legnagyobb részében uralkodó kholera miatt meg nem tarthatta, s kétségkivül ezen évről, az előrehaladt időszak miatt, már végkép elmarad a közgyülés. Igy hát az előttünk álló évre a választmánynak kell megállapitni a teendők sorrendjét.

Mint hiteles forrásból értesülünk, az elnök november 5-ére hivja össze a választmányi gyülést, Pestre, a szokott helyre.

Ezen gyülésre egy nagy fontosságu tárgy elintézése vár, az egylet összes irodalmi ügyeit ujra kell rendeznie. Már a tavaszi választmányi gyülésen felmerült azon két év alatt tett észrevétel, hogy népünk még nem áll a fejlettség azon fokán, mely a rendszeres hirlapjáratáshoz kivántatik, az egyleti tagok pedig — fájdalom — sokkal kevésbé vettek magoknak fáradságot az egylet néplapjának terjesztésére, mint tőlök várni lehetett volna. Igy aztán a néplap előfizetői a téli félévben kevéssel haladják tul az ezeret, a nyáriban pedig el sem érik, és ezeknek is nagyobb része a közönségnek sokkal miveltebb osztályából telik ki, mint a melynek a lap szánva és szerkesztve van. Oly olcsó ár mellett, minő a „Keresztyén Család" előfizetése, az egyletnek okvetlenül rá kell fizetni, s erre az egylet el is volt készülve azon reményben, hogy a nép kezébe jó olvasmányt fog adni; de lapja a néphez el nem juthatott. A most

összeülő választmánynak tehát el kell határozni, hogy vajjon fenntartja-e tovább is néplapját.

Továbbá véglegesen határoznia kell a „Theologiai könyvtár“ sorsa fölött. Ennek meginditását attól feltételezte a tavaszi választmányi gyülés, ha lesz-e ötszáz előfizetője. Az előfizetők száma jelenleg hatszáz lévén, a vállalat anyagilag biztositva van, s az első kötetet, Szeremlei Samu pályamunkáját már sajtó alá lehet adni. E vállalatnál a bibliaforditás ügye az, mely részletes megvitatást igényel, hogy a vállalkozó munkások a nagy feladat megoldásához kezdhessenek; mert egyebeket már a mult gyülés megállapitott, s az előfizetési felhivásban a közönségnek tudtára is adott.

Kassavidéki egyházi reformegyleti gyülés.

(Jegyzőkönyvi kivonat.)

Kassa vidéki egyházi reformegyletünk f. é. jul. 30-án tartá meg azon közgyülést, melyet az országos egylet — ez idő szerint Aug. 24-ére Marosvásárhelyre tervezett — közgyülését megelőzőleg rendesen tartani szokott.

Ezen közgyülésen mélyen tisztelt elnökünk Nagys. Bárcay Ödön ur egy mélyen átérzett elnöki beszéddel nyitá meg a gyülést, melyben miután melegen üdvözlé a kevésszámu bár, de ügybuzgalom által összehozott közönséget; s miután méltánylattal szól az egylet azon intentióiról, melyeknek megvalósitása a vallás-erkölcsi élet felelevenitése mellett az igazi humanismus és józan democratia diadalra segitése is leend: ezek után a megállapitott ügyfolyamot véve figyelembe, a titkárt jelentése felolvasására hivja fel. *)

A közgyülés a titkári jelentésből a választmány s a községi egyletek évi működéséről vesz tudomást. A választmány működését illetőleg tudomására jut a közgyülés annak, miszerint mult közgyülésünk óta három választmányi ülés tartatott. Az első febr. 8-án elhatározta és rendezte a felolvasásokat; a második apr. 29-én beszámolt az eredménynyel, melynek folytán köztudomásra jutott, hogy Csisko János, Timko József, Möszl Gusztáv, Bogsch Albert és Ujj István egyleti tagok által tartatott öt felolvasás.

*) E jelentés egész terjedelmében megjelent a „Kassa-Abauji Közlönyben“ és a „Prot. egyh. és isk. lapban.“

Ezen felolvasásokból bejött a Fröbel-kert javára 48 frt. A harmadik választmányi ülés jun. 15-én tartatott meg, mely elrendelé a közgyülés határidejét.

A titkári jelentés eként előadván a választmány évi működését, áttér a községi egyleteket illető jelentéstételre. S itt valódi elismerő méltánylattal lehet megemlékeznie ugy a Weisz Antal és Zundel Károly dobsinai lelkészek által alapitott „Árva segélyegylet"ről, mint a Kállay Miklós bereti lelkész által alapitott „Polgári olvasó-kör"-ről, melyek közül mig az első csak egy év alatt is 308 frt 72 kr. bevételt volt képes összehozni gyámolitási alapul: addig a másik ez év folytán több érdekes olvasmányokkal gazdagitá egyleti könyvtárát.

Ugyancsak a titkári jelentésből jutott tudomásunkra, miszerint mult évi szept. 3-án tartott közgyülésünk 7. sz. a. határozásával elrendelt s a Németországból kiüzött jezsuita had hazánkat fenyegető betelepitése ellen szóló kérvény sz. k. Kassa város febr. 7-én tartott gyülésében kedvező fogadtatásban s eredményben részesült.

A titkári jelentés után alólirott tartott felolvasást, értekezvén ezen tárgy felett: „A teremtés történetének mózesi leirása kiegyeztetve a természettudomány mai felfogásával", s melynek lefolyása után azon értekezleti tárgy vétetett fel megbeszélés alapjául: „Célhozvezető-e az isteni tisztelet mostani berendezése mellett a gyermekeknek templomba járásra való kényszeritése?" Ezen közérdekeltséget keltő kérdés megvitatásánál általánosan elfogadottá lőn a nézet, miszerint kényszeritésnek nem lehet helye ott, hol ez által a gyermeki kebelben csak a templom iránti kidegséget növeljük s azon roszul felfogott világnézetnek szolgáltatunk tápot, mely szerint ha egyszer valaki jó templomgyakorlóvá lőn, ezzel ker. kötelességének immár eleget tett, akár vitt, akár nem onnan magával valami nemesebb elhatározást. — Miután tehát általánosan be lőn ismerve, hogy egy oly isteni tiszteletben való részvétel, melyet a gyermek nem ért s koránál fogva nem is érthet, mivel ott nem az ő nyelvén, nem az ő szellemi felfogásához mérten szólnak: nem lehet áldásos a gyermekre nézve; ezen bajon segitendő határozattá lőn emelve a gyermeki isteni tiszteletek felállitása.

A könyvtárt a mi illeti, az a következő művekből áll: 1. Bun-

sen. „Bibel"-je. 2. Schwarz K. „Adalékok a legujabb theologia történetéhez" Kovács Albert forditásában. 3. Vögelin S. Jézus története Dömötör B. forditásában. 4. Eraw Moses und die Materialisten. 5. Észrevételek Ghiczy K.-nak a kultusminiszterhez intézett interpellatiójára. (E három utolsó mű alólirott ajándékából.) 6. Balogh Ferenc „Egyház történelme."

Jegyzette: **Ujj István,**
kassai ref. h. lelkész.

A magyarországi protestans egylet pénztára.

Az egylet javára az utolsó közlés óta (l. Egyh. Ref. 5. 6. sz.) a következő adakozások folytak be:

1) Tagdij az 187½-ik egyleti első évre: Kármán József, uj-verbászi lelkész 1 frt, Buzogány Áron miniszteri titkár Budán 2 frt, Baksay László sámodi lelkész 1 frt, Fejes István sátoralja-ujhelyi lelkész 1 frt, Együd István váci lelkész 1 frt, Takács Ferenc enesei lelkész 1 frt, Bisztricsányi József Veszprém-Palotán 1 frt, Weisz Antal dobsinai lelkész 2 frt, Cundel Károly dobsinai lelkész 2 frt, összesen: 12 frt.

2) Tagdij az 187⅔-ik egyleti második évre: Kármán József uj-verbászi lelkész 1 frt, Buzogány Áron miniszteri titkár Budán 2 frt, Baksay László sámodi lelkész 1 frt, Kocka József jászkiséri tanitó 1 frt, Fejes István sátoralja-ujhelyi lelkész 1 frt, Együd István váci lelkész 1 frt, Sylvester Domokos vizaknai lelkész 2 frt, Takács Ferenc enesei lelkész 1 frt, Bisztricsányi József Veszprém-Palotán 1 frt, Dr. Vécsey Tamás eperjesi jogtanár és orsz. gyülési képviselő 2 frt, Vörös Károly Pesten 1 frt, A kassavidéki fiók egylet 45 tagja 22 frt 50 kr. összesen 36 frt. 50 kr.

b) Irodalmi vállalatokra: Buzogány Áron miniszt. titkár 2 frt. Citó Dániel birtokos Kassán 2 frt 50 kr. Együd István váci lelkész 1 frt, Bierbrunner Gusztáv ó-kéri lelkész 1 frt. összesen: 6 frt. 50 kr.

c) Hazai missióra: Buzogány Áron miniszteri titkár 2 frt, Garzó Gyula gyomai lelkész 1 frt, összesen: 3 frt.

d) Humanisticus célokra: Buzogány Áron miniszt. titkár 2 frt, Citó Dániel kassai birtokos 2 frt 50 kr. Csiskó János

kassai lelkész 2 frt 50 kr. Gadnai Károly bőödi lelkész 2 frt 50 kr. összesen: 9 frt. 50 kr.

A mai közlemény összege: 67 frt 50 kr.

EGYHÁZI BESZÉD.

Jézus tanainak ereje.

„Mondá azért Jézus a tizenkettőnek: nemde el akartok-e ti is menni? Felele Simon Péter: Uram kihez mennénk? Örök életnek beszéde van te nálad.“ János VI. 67. 68.

Félelem, aggódás, kétség kel szivemben,
Mert Jézus szavára viszhang alig felel...

Igy sohajtott a költő.

Valóban k. h. ha igaz az, a mít a költő mond; ha igaz az, hogy Jézus szava erőben s tisztaságban megfogyott: akkor okunk van megdöbbenni s elfedni arcunkat. Azonban a költő nem ugy érti, miszerint Jézus szava fogy, bágyad, haldokol, hanem hogy az emberiség nem hallgat, nem figyel többé reá; szerencse azonban, hogy nem ugy van az, a mint a költő képzelte. Igaz ugyan, más szinben tünik fel Jézus ma, mint három századdal ezelőtt, mint a közép korban; igaz az is, miszerint akadunk felütetes és téves gondolkozásu emberekre, az elfogultságnak s előitéleteknek számos áldozataira, kik azt hiszik, hogy ők többé nem keresztyének; ismét olyanokra is, a kik akár önhittségből, akár erkölcsi fogyatkozásból minden vallást megvetnek s kik az evangeliumot is azért vetik meg, mert az vallás. Azonban jegyezzük meg, ez csekély befolyást gyakorol a dolgok egyetemes fejlődésére, s ne feledjük, miszerint gyakorta hanyatlásnak tetszik az, mi nem egyéb, mint bizonyos rendszernek elvetése, s megszünése azon tanoknak, melyeket szokva voltunk, a keresztyénséggel azonositani.

Tekintsünk a multakba, hogy a jelent megérthessük.

Ismerjük azon forrongást, melyet a középkor zárpontján ama merész és tudományszomjas lelkek keltettek, kik koruk egyháza romlotságát siratván, a szentirás tanulmányozásában kerestek menedéket; csakhamar felismerék, miszerint az egyház és a keresz-

tyénség között nagy különbség létezik. Ezen ismeret szülte a hitjavitást. Ha a nyomozás folytán azon meggyőződésre jutnak, miszerint Jézus akarata az, hogy követői a papságnak legyenek alávetve, legyen e hatalom még oly zsarnoki, korcs és erkölcstelen, a mit keltettek, nem javitás, hanem dulás és pusztulás leendett. Hála az égnek, művök kijavitás volt. De épen azért ez nem lehetett egy nap műve. Ne kicsinyeljük apáinkat, mi törpék vagyunk hozzájok képest. Ha tekintjük azon bátorságot, erőt és lelkesülést, nem melyet az üldözések alatt tanusitottak, hanem melyre a javitások keresztül vitelénél szükségök volt, hogy a papra, e természet feletti lényre, ki századok óta kezeiben tartotta a mennynek és pokolnak kulcsait, elmondhassák: ember vagy mint mi, és sem meg nem tarthatsz, sem el nem veszithetsz bennünket; hogy a pápaságnak, azon hatalomnak, mely istentől származtatta magát s annak felségi jogaiban s örökkévalóságában osztakozni vágyott, megmondhassák emberi intézmény vagy, mulandó s el kell mulnod; hogy az ostyára e látható és kézzel fogható istenre, melynek láttára milliók térde hajolt meg — elmondhassák: kenyér vagy és kenyér maradsz — ha mint látjuk és tudjuk, őszintén be kell vallanunk: soha több szabadság, soha több kegyesség nem volt együtt s megérthetjük, miért keltezi a keresztyén világ ujjászületését a reformáció óta.

S valamint Jézus korában azok voltak a próféták édes gyermekei, kik a reményeik valósulását várták, ugy korunkban is azokat eleveniti a reformacio szelleme, kik azt tovább fejleszteni iparkodnak. A nélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk a tényezőket, emeltyüket s nyomozásokat illetőleg, melyek az utolsó évtizedek alatt vágyat gerjesztettek reformálni, a reformátioban csak azon tüneményre hivatkoznak, mely a biblia tanulmányozásában nyilatkozik, s azon aggodalmas kiváncsiságra, mely igy szól: ha ez, meg ez a tanulmányok eredménye: mit higyjünk a keresztyénség jelene, jövője felöl? Az enyészet hullámai csaptak-e össze felette, vagy csak most emelkedik föléje a hajnal? S azon határtalan bizalom, melylyel eddig Krisztus személye és igéje iránt viseltettünk, uj nyomozások által igazoltassék-e? Mert fontoljuk meg, ha nem volna Jézusunk, kihez mennénk, kitől vennők az örök életnek beszédét?

Röviden válaszolok. Tagadhatlan, az evangeliumok tanulmányozása kitartó erélylyel foly, s ezek folytán a mi eddig össze volt

keverve, sok szétválasztatott; egyéb, mit a mult meg nem oldott, tisztáztatott; sok a mi eddig külön volt választva, együvé illesztetett; s mindenek felett Jézus személye és beszéde az evangeliumok központjává tétetett. És bár a nyomozások folyamatában számos egyéni elhájtás, szomoritó körülmény és félreértés merült fel, legyen azon értelmi mozgalomnak dicsőségére mondva, hogy eredményében annál tisztább és fenségesebb alakban tüntette fel Jézust és beszédét, mennél jobban eloszlatta a homályt s mind azt, a mi eddig nevéhez kapcsolódott. Tény az továbbá, miszerint egyházak megváltoznak, átalakulnak, a melyek ily átalakulásra alkalmatlanok, elenyésznek; számos rendszer és tan szálland a feledés sirjába: de Urunk Idvezitőnk, Jézusunk evangeliuma, az emberfiának beszéde, emelő és vigasztaló lelke, Jézusunk vallása mulhatlan, enyészhetlen; s távol attól miszerint beszédének viszhangja fogyna, gyengülne s haldokolna közöttünk, bátran mondhatjuk, hogy az tisztább, erősebb és érthetőbb soha sem volt, mint épen korunkban; s azon igéket, melyeket szövegünk az apostol szájába ád: „Uram kihez mennénk, örök életnek beszéde van tenálad“, a mai keresztyénség is vallja és elfogadja. Azonban nem elég állitanunk, állitásunkat igazolni is szükséges. S e végből törekedni fogok Jézus tanáról tiszta képet nyujtani s kiemelni azon vonásokat, melyek azokat örök becsüekké teszik.

I.

Jézus tanai evangeliumi okmányainkban nincsenek rendszerbe foglalva azon egyszerü oknál fogva, mert azokat a mester ily alakba soha sem öntötte; előadásának jelleme, tanitásának módja azzal ellenkezett; s tana isteni igazságának, valódi fenségének mértéke épen az, hogy az nem volt összeállitott, egybe illesztett, körülhatárolt rendszer, hanem istennel tett békének közvetlen és keresetlen viszhangja és kifolyása. Mégis tekintve a három első evangeliumot, a hol tanai legeredetibb s ennélfogva a történeti hűséget leginkább megközelitő alakban adatnak elő, nem lesz nehéz bizonyos gondolatokat, alapvonásokat kiemelnünk.

Mindenek előtt, s ebben nincs semmi különös, Jézus bizonyos fogalmakat, meggyőződéseket tesz fel, melyeket az istenbe vetett hittől elválasztani lehetetlen; p. o. nemcsak istennek egységét, hanem az

ő mindenhatóságát, igazságosságát és jóságát; továbbá egy magasabb rendeltetést, jövő hivatást, legyen annak alakja bárminő; végre istenországának, a jövendő békének, a megigazulásnak eszméit, melyeknek megvalósitásáért esedeznünk s közre működnünk mindnyájunknak szent kötelessége.

Ezen az alapon halad tovább; s mint az isten-tudatnak hordozója, nem nevezheti az istent más névvel, mint „mennyei atyának". S mint az isten és emberek közti szeretet-viszony felérzője, megsemmisiti mind azon képzeteket, melyeket az örök boldogság feltételeiül az emberek magoknak alkottak.

Mert jegyezzük meg jól, minden vallásban, mely egy magasabb hivatást, leendő üdvözülést feltételez, az a fő: mire alapittatik az üdvözülés feltétele, vagy máskép mik azon eszközök, melyek által az ember az örök élet birtokába jut. Valóban ezen kiválólag fődolog mellett a többi csak másod rendü, járulékos.

Ha Jézus vallásának lényeges vonásait tekintjük, felesleges kérdenünk, hogy minden pontra nézve mit tanitott; mit tanitott p. o. a próféták eme vagy ama helyét, az ördög természetét, az isten országának korábbi vagy későbbi eljövetelét illetőleg. Hanem tudnunk kell mifélék azon feltételek, melyektől ő a lelkiüdvösséget függővé teszi. Ez a fő.

A szentirás egyszerü olvasgatása, ha szinte hiányzanék is nálunk a többrendü sajátosság megértésére szükséges előismeret, egyről meggyőz benünket: hogy Jézus a lélek üdvét nem tette függővé olyasmitől, a mi a sziv és lelkiismeret kivánalmaival ellenkeznék. Ez igen fontos, lényeges és világos, s mégis ez az, mit követői leginkább elfeledtek.

Mutassatok a három első evangeliumban csak egy oly jézusi szót, mely például ezt: „ha a szertartás ezen szabályát nem teljesitetted veszve vagy; avagy emezt: ha elveted e tantételt, nem lehetsz az örökéletnek részese" legtávolabbról is megközelitené. De igenis, találunk ellenkezőt; a tizenkilenc százados tanokban valóban oly igazságokra találunk, melyekről elmondhatjuk, miszerint azok korunk bajaira irányult célzattal mondattak. Ha volt valami, a mi a zsidó és pogány vallások központját képezte s mint ilyen követőinek főkötelessége, ugy bizonynyal az áldozás volt ez. Mit mond az áldozásról az Ur? „Ha a te ajándékodat az oltárhoz akarod vinni

és ott meg emlékezel arról, hogy a te atyádfiának vagyon valami panasza ellened, hagyd ott az oltár előtt a te ajándékodat és menj el, békélj meg először atyádfiával s azután eljövén, ugy vigyed fel a te ajándékodat."

Épen ugy, ha volt valami tan, melyet elfogadni kivánatosnak s bizonyos értelemben szükségesnek is tarthatott Jézus, ez bizonynyal nem egyéb, mint az ő vallási fenhatóságának, mint istenországa alapitójának elismerése és bevallása lett volna. Ime, a nélkül, hogy az emberfia elleni bünre vonatkozó igéiről, mint a mely különbözik a szt.-lélek elleni büntől, szólnánk, halljad mit mond azoknak, kik azt hiszik, hogy az igazság bevallása és elfogadása által már megtartatnak. „Nem minden, a ki azt mondja nekem: Uram, Uram, megyen be a mennyeknek országába, hanem a ki cselekszi az én mennyei atyámnak akaratját. Sokan mondják nekem azon napon: Uram, Uram, nemde nem a te nevedben tanitottunk-e és nem a te nevedben öztünk-e ördögöket és a te nevedben sok hatalmas dolgot nem cselekedtünk-e? Akkor én vallást teszek nekik: soha sem ismertelek titeket, távozzatok el tőlem, álnokságnak cselekedői!

Ennélfogva az irgalmasság felebbvaló mint az áldozat, mint a szokás, mint a szertartás; az isten iránti engedelem felebb, mint a hitvallás, sőt az igazságnak bátor és hangos bevallása; ime Krisztus tanainak egyik lényeges része!

De nem maradhatunk ezen, ugyszólva tagadólagos állitásoknál; sokkal világosabb Jézus beszéde, hogysem félre értenők.

Küldetésére vonatkozólag azt mondja: „Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvények és próféták eltörlésére, nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy azt betöltsem. Miben áll azonban a törvények és a próféták örök, isteni tartalma, melyet meg kell tartani és betölteni, s a mitől minden egyéb függ? Világosan tudtunkra adja az irástudóhoz intézett feleletben: „Szeressed a te Uradat Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és teljes elmédből." Ez az első és nagy parancsolat; a második pedig hasonlatos ehez: „Szeressed felebarátodat, mint tenmagadat."

K. h. vagy szemrehányással kell illetnünk Urunkat, hogy a vallásigazságot, melyet hirdetni jött, sem teljesen fel nem fogta, sem helyesen nem fejezte ki, vagy be kell vallanunk, hogy a prófé-

ták betöltése által, mi kifejezett célja volt, oly vallást akart alapitani, melynek alapja az isten és emberek iránti szeretet. S mig a világ ezen eszmét meghaladó elvet nem talál, addig biztosak lehetünk, hogy a keresztyénségnek, mely épen ezen elv, ezen eszme vallássá avatva és életté szentelve, az idő viszontagságai nem árthatnak; avagy hiszitek-e, hogy felségesebb valami is van ennél: istent szeretni és szeretni embert?

De hallom a kétkedők szavát: Az evangélium épen azért, mert oly magas, eszményi valóval állit bennünket szembe, gyenge, méltatlan és bünös voltunkra emlékeztet. Igaz, mondhatnók, istent szeretni, embert szeretni, e kettős szeretetből és szeretetnek élni, ez a kivánalom. De ki az, a ki igy szeret közöttünk? Nem angyalok, sem nem oly lények, kiknek csak akarniok kell s azokká leendenek, a kiknek az evangélium hirdettetik, hanem emberek; s vajjon ily kivánalom hallatára szabadulhatunk-e tehetetlenségünk kinzó tudatától?

Halljad ismét Jézust. Igaz, ő az isten és emberek iránti szeretetet a befejezett tökély magaslatára emeli; de jól ismeri az ember erkölcsi fogyatkozásait is, azért is isten országának birását vagy az üdvösséget nem a befejezett tökéletességtől, hanem azon vágytól teszi függővé, mely szivvel-lélekkel szünetlenül annak keresésében foglalatos. „Boldogok — mondja — a lelki szegények!“ azaz, az olyanok, kik hiányaikat ismerik s vágyva vágynak isten által gazdagokká lenni. „Boldogok a tiszta szivüek,“ azaz az olyanok, a kiknek vágya a tiszta isteni, mennyei dolgokra irányul s ellenszenvvel fordulnak el az alacsony és nemtelen kivánalmaktól. „Boldogok, a kik éhezik és szomjuhozzák az igazságot.“ Értitek-e? A kik éheznek és szomjuhoznak! Nem az igaztalanok, ilyeneknek nem szabad lenni, nem az igazak, ilyenek nincsenek, hanem a kik éhezik és szomjuhozzák az igazságot. Ime őszinte törekvés a tökéletesedés után, folytonos és kitartó nyomozás — mi az isten és emberek iránti szeretetben valósul — föltétele az üdvösségnek Jézus Krisztus szerint.

A mi tévedéseinket, elkövetett büneinket illeti, ha a mennyei és isteni felé fordulunk, az isten atya — s megbocsátja azokat. Ő mint isten bocsát meg, nem mint emberek, kiknek itélete a rokon és ellenszenv szerint változik, mint isten, kinek jósága mindig

ugyanaz, változhatlan. Istennek bünbocsátó kegyelme abban áll, hogy a ki hozzá a jóhoz, a szeretethez fordul, bár mennyire sülyed is, mindenkor biztos lehet, miszerint elnyeri az istenfia cimét s mennyei rendeltetését. Igy bocsát meg isten Jézus szerint; és ha vonakodnátok hinni, figyelmeztetlek benneteket azon atyára, kinek két fia volt, s kiknek ifjabbika igy szólt: „Atyám, add ki örökségemet, s miután megnyerte a mit kivánt, elment idegen tartományba, a hol bőségben élt.... a többit tudjátok! Ám kérdezzétek önmagatokat, és lenne az ember még oly gonosz, ki az, ki gyermekének követ adna, ha az tőletek kenyeret kér. Bizalom, bizalom isten és kegyelme iránt. S ha mégis isten kegyelme felől lelkiismeretetek üdvös mardosása lecsillapitására csalhatlan jelt kivánnátok, Jézus egyszerü utasitása szerint azt mondom: bocsássatok meg azoknak, kik ellenetek vétettek; s azonnal felérzenditek, hogy isten bocsánatát kiérdemeltétek, nem, kiérdemleni azt nem lehet, hanem: hogy azt elnyertétek.

Ime folytonos törekvés a mennyei atyába vetett bizalommal, üdvösségünk feltétele s az evangéliumnak veleje. S nem érzitek-e, hogy ezen elv, ezen vallás, ezen erő a magános és nyilvános élet mozgató központjába helyezve, hivatva van, a világot átalakitani? Valóban, lehetetlen, hogy valamely szakadatlan vágy és irány még akkor is, ha saját gyengeségünkben folytonos korlátokra akad, ne forduljon kifelé. Ily elvből, mint a sugaraknak a napból, a kegyességnek s gyakorlati erkölcsiségnek, ki kell hatniok. Az istenre irányult életnek a vallás áldása lett gyümölcse s a kötelmek teljesitése mindennapi kenyere. Ily vallás ama láthatlan, de éltető erő, mely életünk fáját áthatja s rajta üditő gyümölcsöt termel. Ime ez örök evangélium.

II

Azt mondám, örök evangélium. Ez oly igazság, melynek valóságáról meg kell győződnünk.

Mindenek előtt megemlitem azon fenséges jogot, miszerint Jézus evangéliuma, annak dacára, hogy a sziv és akarat bizonyos változhatlan irányát a lelkiismérettel bizonyos mulhatlan állapotot feltételezi és követeli tőlünk, szabadságot enged mindazoknak, kik azt elfogadják, a formát és tantételeket, akár az ókat akár az uja-

kat illetőleg — értelmi és tudományos vizsgálat alá venni, alakitni és tovább fejleszteni. Igy alakitottak az ős keresztyének isten országa valósitására vonatkozó oly képzeteket, melyek ma felette korlátoltaknak tünnek fel; a remény és félelem oly képzeteivel táplálkoztak, melyeket ma felette gyermekeseknek itélnénk. A keresztyénség ezen első alakja letünt, feledteték, — de a keresztyénség megmaradt. A középkori keresztyének ismét saját felfogással birtak a keresztyénségről; elhallgatom ama korcs tüneteket romlott és ferde nézeteket, ezen második alak, ha nem is tünt el egészen a keresztyénségből, de az önzéstelen gondolkozók elhagyták, s a keresztyénség megmaradt. Ezen egyetemes sors vár reánk is. Az utókor mosolyát mi sem kerülendjük el. Feltünnek a jövendő századok s szánó tekintetet vetnek a 19-ik század tehetetlenségére, babonája és elfogultságára, nem csak azon kortársakra, kik megettünk vannak, hanem reánk is, kiknek dicsősége a világ nevelésében első helyen állhatna. Ez a történet törvénye, ezt elkerülni lehetetlen. De vajjon hiszitek-e, hogy a keresztyénség is megszünend? A tiszta szivüeknek, az igazságot szomjazóknak s az istent szeretőknek keresztyénsége? Nem, bizonynyal nem! Mire azon napok feltünnek, uj felfedezések szoritandják ki a mieinket, uj kivánalmak gazdagitják az emberi nemet, de felségesebbekkel soha, mint: tökéletesedés, kötelesség és isten; felségesebbet a jövendő sem kiván, mint kötelmeink teljesitésére törekedni; fenségesebbre a jövendők sem vágyódhatnak: mint az evangélium. A rendszerek, a tantételek, az egyházak az idő változásának alá vannak vetve s elmulnak, a keresztyénség nem, mert az több mint a rendszer, több mint a tantételek, több mint az egyház. Azonos és egy ez az emberi természetnek örök kivánalmaival az igazság, szentség és szeretet iránt, s elébb el kell az emberiségnek mulnia, mielőtt az evangélium elmulnék.

Jézus vallásának abban áll ereje, hatása, hogy az nincs bizonyos rendszerhez kötve, hanem idomitja az értelmi fejlődést s idomul az emberi nem értelmi és erkölcsi fejlettségéhez. Ennélfogva minden igazság keresztyéni, mert Jézus nem ezt vagy amazt az igazságot, hanem az igazság lelkét adta nekünk, és bár döbbentsen meg vagy szomoritson el valamely igazság, azt elvetni tagadása volna e léleknek.

De más előjogot is emlitek, mely az elsőnek kifolyása, miszerint az evangélium a lelki üdvöt sem a papságtól, sem a hitvallásoktól nem teszi függővé.

A reformátió felszabaditott a papság uralma alól. Mi k. h. őreitek és tanitóitok, mi nem vagyunk áldozárok. Nekünk nem áll hatalmunkban akár megtartani, akár elveszíteni a lelkeket. Mi azok vagyunk, kikre az általános papság elvénél fogva választási, nem mintegy születési jog folytán, az igehirdetés és a vallásvezetés szent tiszte átruháztatik. Segédkezünk, hogy istenhez közelebb jussatok, viszont segedelmetekre szorulunk mi is, hogy hozzá közelebb juthassunk, de nem ékelődünk közétek és az isten közé. Ime a lényeges különbség, mely van a papság és az evangélium szolgája között. Ezen evangéliumi felfogást a reformátió állitotta vissza; Jézus szerint minden embernek közvetlenül kell a mennyei atyához fordulnia s senkinek nincs joga az atya és gyermek közé helyezkedni s az üdvösség feltételéhez, az istenhez való bizodalmas közeledéshez — bármely papságnak is — épen nincsen köze.

Kevésbé törte meg azonban a reformátió a betü uralmát, s be kell vallanunk, hogy ez gyakorta nyomasztó volt; s ez az, a mi még mai nap is gátolja valódi haladásunkat, elhomályositja az evangélium tisztaságát; milliókat tart távol Krisztustól, kik ha ismernék örök életről szóló beszédét, üdvösségüket lelnék fel nála. A szolgaság befolyása alatt vagy ember, vagy betü korlátoz. Mert mihez mérjük ma is a keresztyén jellemet? Tán az evangéliumi üdvelvhez? Nem, rendszerekhez, melyek változnak, de melyeket elvetni, egy volna az evangéliumra kimondott halálitélettel. Ha Jézus ismeretlenül közénk lépne s tanszékeinkről egy uj hegyi beszédet intézne hozzánk, hányan volnának, kik mondanák, szép, fenséges — de nem keresztyéni, mert sokat hagyott el, a mihez szokva voltunk, oh ez nem vallás! Hála, miszerint Jézus keresztyénsége nem azon értelemben keresztyéni, melyet e fogalomhoz kötnek. Ha ezen értelmü volna, akkor a világ alakjával el kellene mulnia; mert a dogmák elenyésznek, a rendszeresitett keresztyénség elenyészik, de a szeretet keresztyénsége, mely egyik rendszert a másik után tuléli, soha el nem enyészik. A papok és irástudók ám elenyészhetnek, Jézus a ki sem pap, sem irástudó nem volt, megmarad.

És ebből k. h. Jézus Krisztus keresztyénségének harmadik jellemvonása következik, mely kiváló figyelmet érdemel. Azt értem, hogy ez a szabadság vallása. Azoknak, a kik Jézus nevében a szolgaságot, zsarnokságot, tespedést s mindazon átkos kórokat magasztalják, melyek az emberi nemet egy élettelen hullává törpitik: Jézus nevében válaszolok: helyet, helyet isten fiai szabadsága számára. Krisztus vallása, Krisztus lelkének vallása — a szabadság lelke. S e lélek ösztönöz, hiv, indit és emel fel a mennyei atyához s oly tiszteletet gerjeszt, mely ép feltéte a szabadságnak. Többet tesz. Bármily kivánatos és üdvös is a szabadság önmagában, félelmet és borzalmat kelt azoknál, kik önző és fegyelmetlen szenvedélyeik folytán vele visszaélnek s erkölcsi kiskoruságuknál fogva, nem képesek azt a közjólét és saját boldogságuk szolgálatára forditani. Ekkor a keresztyén érzület, miután életre keltette, védőjévé válik a szabadságnak. Ez erősiti meg az erkölcsi egyensulyt, ez teszi a törvény iránti engedelmességet szent és önkéntfolyó kötelességgé, ez szenteli meg a nemzeti öntudatot. A szabad keresztyén ellensége a zavarnak, erőszaknak és fejetlenségnek, nem mert büntetéstől tart, hanem mert a zavar, az erőszak, a fejetlenség ellenszenvet és borzalmat kelt fel benne, a hol Krisztus lelke uralkodik, ott szabadság van, valódi erkölcsi, békeszerető szabadság! Nyomában áldás és üdv emelkedik. Ha szemlélhető képbe foglalhatnám a szabadság történetét, idéznék egy tündérmesét! Egy tündérről, mely természetének valamely csodás titka folytán arra volt kárhoztatva, hogy bizonyos időszakban mint ijesztő és mérges kigyó járjon az emberek között. Azok, a kik eltorzitott állapotában bántalmazták, örökre megfosztattak azon áldásoktól, melyekben az embereket részeltetni szokta; de azok, kik undok alakja dacára kiméléttel voltak iránta, miután mennyei szépségét visszanyerte, bőséggel áldattak meg, szeretetben és győzelemben boldogokká lettek általa. K. h. e tündér a szabadság lelke. Néha csusz-mász, mar és sziszeg, s jaj azoknak, kik ellene támadnak; de boldogok, ezerszer boldogok azok, kik elég bátrak voltak istápolni, dicsőségének és felmagasztalásának napjaiban, bő jutalmat nyernek.*) A szabadság által ütött sebeknek csak egy gyógyszere van: ez a sza-

*) Macaulay Essays cim. m. I. k 19. lap.

badság. Midőn nyirkos börtönét először hagyja el a régi rab, szemét a napfény elvakitja s mentőjére nem ismer. De gyógyszere nem az, hogy vezettessék ismét a börtönbe, hanem szoktassék a napfényhez. Az igazság és szabadság fénye elvakitja a szolgaságban nevelt népeket, de ám szoktasd őket, felüdülnek s értelmi fejlettségre emelkednek. K. h. ezen szabadság, mely világosit és nevel, Krisztnsnak, a keresztyénségnek szelleme!

Végre, hogy teljesen megérthessük miben áll Krisztus vallásának hatása, tekintsük mint vezérel kételyeinkben, mint vigasztal bajainkban.

Haladásunkat, tökéletesbülésünket mindig drága áron szerezzük meg. Láttuk a középkort; boldogok, hogy e vaskorban nem éltünk. Mégis valljuk be : sebesen rohanó s hullámokat verő korunkban, vannak oly pillanataink, hol a gyengeség és fáradság, zsibbadtság és kimerülés vesz rajtunk erőt, s ohajtva nyugalmas békét visszakivánkozunk ama könnyenhivő korba, midőn az emberek a gondolkozásnak legkisebb homlokredője, a kételyek legcsekélyebb szuró tövise nélkül, teljes bizalommal voltak a lelki üdvüket gondozó egyház iránt. Folyton csudákban usztak. Hogy bethesda hullámai üdvös mozgalomba nem hozták a lelkibeteget, nem tesz semmit, az üdvösség, gyógyir külsőleg lett vele közölve. Az ember hitte, hogy testestül-lelkestül égbe száll s az örök életet ugy élendi át, mint a templomok ablakaira festett angyalok.

Eme képzetek eloszlottak, mily keveset tudunk azonban ma is valódi hivatásunkról, mint vallja be a kutató értelem erőtelenségét ama kérdésekkel szemben, melyek lelkében felmerülnek. Ki az, ki panaszra hajló ajkait zárva tartaná ama megoldhatlan kérdések felett, melyek istenre s önmagunkra vonatkoznak?

K. h. a felvilágosodásnak csak egy közege van, s ez Jézus evangéliuma. Az evangélium az eszmény tudatát, a haladás szükségét s az istenhez való emelkedés vágyát kelti fel bennünk, örömünket, boldogságunkat a tökéletesbülésbe helyezi, lecsillapitja keblünkben a nyugtalanságot s felérezteti közellétét az atyának, a ki hiv és vonz ; s mi a varázsnak, mely lelkünkre hat, nem állhatunk ellen. Megnyugszunk azon, hogy mindent, hogy sokat nem tudunk; s e megnyugvás nem kinos arra nézve, ki istenben bizik, mert hiszen ki azt istent keresi, már félig meg is találta őt.

Igy vagyunk a vigasszal is. Az evangélium szivünket, lelkünket istenhez emelvén, fájdalmainkat magasabb szempontból tanit szemlélni és viselni; s mennél magasabb szempontból tekintjük, annál világosabb lesz előttünk, hogy a földi javak változásnak vannak alávetve. S ha végre ama légkörbe érünk, hol a földi panasz halgat, füleinkbe a világalkotó öszhangos zenéje hat, s a mit mond, s a mit hallunk, felszikkad általa szemeinkben a könny, beheged szivünkben a seb, elcsendesül a kétség és a bú, s nyugalmunk van istenben. Emelkedjél hát, a levegő ott tiszta és éltető, a hangok varázsa édes és andalitó, — oh mennyei atyám, mily jó tehozzád felemelkedhetni.

Ime ez a keresztyénség hatása, azért oly mulhatlan a keresztyénség. Magába zár ez mindent mi üdvös és kivánatos reánk nézve.

Csak még azt jegyzem meg, hogy ezen keresztyénségnek bennünk erővé, életelvvé, valóvá kell lennie. Ne éljünk csalódásban, — a világ csak félig, s szivünk tán félig sem keresztyén. Legyünk azon, hogy a világ teljesen az legyen, s miután ez nem egy nap müve, mindenekelőtt legyünk azon, hogy szivünket alakitsa át. Tegyük sajátunkká az örök élet beszédét, melyet lelkéből vett Jézus, s melegedjünk fel rajta mi is; ez legyen erőnk, vigaszunk és örömünk. Tápláljuk azon reményt, melyet ő a törekvők lelkébe olt, s örömeinket ki sem rabolhatja el. Ő nyujtja azokat — vegyük el kezeiből — Amen. — Dr. Reville nyomán

Jeskó Lajos.

EGYHÁZI BESZÉD.

(Elmondatott Sz.-Fejérváron, az ev. gyülekezet templomának fölszentelésekor, 1873. szept. 7.)

Le kell vetkeznetek ama régi élet szerint való ó embert, mely megveszett a csalárd gonosz kivánságok miatt. És meg kell ujulnatok a ti elméteknek lelke szerint. És fel kell öltöznetek amaz uj embert, mely isten szerint teremtetett az igazságra és a valóságos szent életre. Efez. IV. 22—24.

Kedves atyámfiai! Kétséget sem szenved, hogy a mai kor a haladás kora. Egyházban és polgári társaságban nagy gondolalok

forrongnak. Semmi sincs, a mi e haladást megállithatná; de igenis van, a mi e haladást késlelteti.

Egyrészről ugyanis még ma is vannak, a kik akár haszonlesésből, akár vakságból ellenségei minden józan haladásnak s felvilágosodásnak, kik a hitet — és sokszor milyen hitet! — mintegy erővel kötik az emberre, uralkodván a lelkiismeret fölött. E tévelygésnek gyümölcse a tudatlanság, a vakhit. Ezek, mig ama más életre függesztik szenteskedő szemeiket, feledik ezt az életet, ez életnek nemes küzdelmét, s nem élvezik boldogságát azon mennyországnak, mely üdvözitőnk szerint már itt is van a mi sziveinkben, t. i. a tökéletességre törekvő embernek tiszta szivében.

Másrészről ismét vannak, kik büszkén sorakoznak a haladás zászlaja alá, de a véges értelemnek pislogó mécse mellett feledik ama mennyei világosságot, melyre a názáreti bölcs tanit, s a földi érdek és világi gond zajában nem hallják amaz égből lézengő titkos varázsszózatot, mely ugy a lélekhez szól, hogy az odafennvalókat keresse. E tévelygésnek következése korunkban a vallási lágymelegség, közönyösség és hitetlenség.

Nincs okunk, hogy a több tekintetben előrehaladó kor fölött siránkozzunk; de lehetetlen szemet hunynunk kettős tévelygése előtt, mely egyrészről a vakhit, másrészről a hitetlenség. Mind a kettő késlelteti a haladást az egyházban, de késlelteti azt a polgári társaságban is; mert egyház és polgári társaság egymással annyiban mégis csak összefügg, hogy ez a belső, erkölcsi törvény szerez érvényt a külső, polgári törvénynek, s hogy mégis csak a vallásos szivből fakadó erkölcs a valódi, tiszta erkölcs, mely minden ország támasza, talpköve, s mely ha megvész, Róma ledül s rabigába görbed.

Nekünk, prot. keresztyéneknek, kiknek a vallás dolgában jelszavunk a szabad vizsgálódás, s ennek nyomán a haladás, kik a vallásnak nem a külsejét, hanem a magvát, nem a betüt, hanem a lelket keressük, kik az istent, a ki lélek, lélekben és igazságban kivánjuk imádni, nekünk, mondom, nincs valami sok közünk és bajunk a vakhittel; de igenis van, fájdalom, van elég bajunk a hitetlenséggel. Mert ugyanis hányan vannak napjainkban, a kiknél az a divatos miveltség kapott lábra, hogy előttük egyház, vallás és

hit puszta álomképek, üres szavak csak, kik előtt a templom idegen hely, és ismeretlen valami az a vallásos buzgóság, mely apáink keblében égett, mely igaz méltóságot s égi boldogságot nyujt az embernek, mely megszenteli az életet s ennek minden viszonyait. Ezek nem tudják, hogy ők, kik a felvilágosodás fiainak tartják magokat, ezen tévelygésök által utját állják a valódi haladásnak, az igaz boldogságnak s miveltségnek, a mely miveltség korántsem csupán az ész kimivelésében áll, hanem ezzel együtt még inkább a léleknek nemességében, fennköltségében s a sziv tisztaságában, melyre pedig egyedül a vallás képes az embert elvezérelni. S még hagyján, ha az ugynevezett mivelteknek egy része gondolkoznék igy, mert vigasztalásul mondhatjuk, hogy csak egy része gondolkozik igy, de a példa ragadós, s az egyszerü nép gyermekded szent hite is kemény próbára van téve, annyira, hogy igaz vallásosság dolgában bizony-bizony messze hátramaradtunk csak apáinktól is. Hát korunkban elvesztette volna-e a szivekre a maga égi, vonzó erejét a vallás? a Krisztus vallása, az a vallás, mely a nagy apostolnak, s utána annyi millió és millió léleknek édes tanubizonysága szerint istennek hatalma volt minden hivőnek üdvösségére! Nem! az evangéliom még ma is és mindörökké istennek hatalma mindazoknak üdvösségére, a kik hisznek. Sőt inkább a mi szivünk keményedett meg, a mi lelki szemeink homályosodtak el, a mi korunk tévelyeg a hitetlenségben. De az ur szolgáinak résen kell állaniok, hogy megismervén a tévelygést, az istentől nekik adatott kegyelem mértéke szerint utba igazitsák a tévelygőket, s figyelmeztessék őket az egy szükséges dologra. Egyre van a mi korunknak szüksége. S most, midőn ez uj templomot istennek szenteljük, alkalmat veszek magamnak, becses figyelmeteket kikérve, hogy ez egy szükséges dologról beszéljek, mely nem más, mint az, hogy meg kell ujulnunk a belső ember szerint. Uj templom — uj ember.

Ezen uj embert, ezen megujulást sürgeti Pál apostol a szent igékben. Ugy tetszik nékem, hogy ezen uj templom is ezen megujulásra emlékeztet bennünket. Ez a megujulás pedig áll:

1. Uj hitben,
2. Uj életben.

I.

Uj hitre van korunknak szüksége, hogy a mi uj emberünk olyan legyen, mely isten szerint teremtetett az igazságra; mert a vallási igazságot a hit fogja fel. De mi a hit és uj hit? A hit szellemi kapocs, mely a látható világot a láthatatlannal összefüzi. Az ebből származó édes viszony isten és ember közt: a vallás; ez a szent hely pedig, hol a vallásnak javai velünk közöltetnek. Továbbá, a hit az olyan dolgoknak valóságok, a melyeket remélünk, és a mely dolgok nem láttatnak, azoknak bizonyos mutatójuk. De, boldog isten, hányan hisznek ma már olyan dolgokban, a melyek nem láttatnak?! hisz a mai világ csak a láthatót öleli, a tapogathatóban hisz, mint a kétkedő Tamás! Ezért mondám, hogy hitre van szükségünk, hitre, mely hisz istenben, a jézusi erényben és az örökéletben.

Van isten! Ezt prédikálja a nagy természet, melybe isten fényesen felöltözött. Az egek hirdetik az erős istennek dicsőségét. Oh isten! Nevedet fényletik az örök csillagok, s a kicsiny porszemben dicsőséged ragyog.

Van isten! ezt vallja szivünkben minden nemesebb érzelem, s egy elutasithatlan magasztos vágy. Oh, ne tagadjátok, mindenitek életében voltak s vannak oly szent pillanatok, midőn ugy szomjuhozik a lélek az istenhez, az élő erős istenhez!

Van isten! ezt bizonyitja a népeknek története és saját életed, hol egy láthatatlan, de érezhető kéz, a gondviselésnek, istennek keze működik!

Ez az isten, mint Jézus kijelentette, lélek, mindnyájunknak édes atyánk, ki véghetetlen szeretettel öleli körül e világot. Nem kiáltasz-e fel boldogan: hiszek tebenned, oh isten!

Ezen hitre van szükséged, oh világ, hogy higyj istenben, — s hogy higyj

azon erényben, melyre Jézus tanit. Mi az, a mi az embert igazán emberré teszi, ha nem az erény? főkép azon erény, melyet Jézus oly felségesen tanitott, s még felségesebben mutatott meg saját példájával. Legyetek tökéletesek! Legyetek szentek! Tehát,

tökéletesedés mindabban, a mi jó, szép és igaz, s boldogság e tökéletesedésben : ez a mi rendeltetésünk, s ennek megközelitése az erény. Oh mily nagy az ember, ha értelmében oszlik a sötétség s terjed a világosság, ha szivében tisztaság lakik, ha lelke az isten- és felebaráti szeretetnek lesz tüzhelye, ha ugyanazon indulat van benne, mely volt a Jézus Krisztusban!

De az erény, mint neve is mutatja, erőbe, lelki erőbe kerül. Próbaköve : a küzdelem, a szenvedés. S dicsőség legyen a mi vezérünknek, a ki itt is elölment példájával, ki az ő mennyei atyjának akaratján megnyugodott, ellenségeinek megbocsátott. Mily felséges, e szenvedéssel rakott földi pályán ez égi szenvedőnek példáját követni : szenvedni, s nem csüggedni, hanem megnyugodni, türni, bizni, megbocsátani s nemesedni a fájdalomban!

S minthogy az erény kiküzdése tart a sírig, s a bün megmegujitja harcát ellenünk : oh mi vigasztaló az igaz bünbánat könnyeit hullatni annak keresztje alatt, ki váltságul önmagát adta érettünk halálra! mily fölemelő a szent példából erőt meritni a jóra, hogy ujonnan szülessünk a lélek által! oh mi boldogitó visszaszerezni igy a léleknek békességét, melyet e világ nem adhat s el sem vehet.

Ezen hitre van szükséged, oh világ, hogy higyj a jézusi erényekben, — s hogy higyj

az örök életben, a léleknek halhatatlanságában. Szent vallásunk tanitja, hogy ez az élet csak készülődés egy tökéletesebb életre; tanitja, hogy a sírnak éjszakája után örök életnek szép hajnala hasad; tanitja, hogy a lélek, mely itt szent vágygyal kereste az odafennvalókat, megtér istenéhez, a ki adta volt, hogy tökéletességben cselekedje az ő szent akaratját. Oh, de mi is volna ez a földi élet ezen vigasztaló reménység nélkül? Pályafutás volna cél nélkül, küzdés volna koszoru nélkül, szent vágy teljesülés nélkül! Mily nagy az ember ezen nemes hitével, ha az apostollal lelkének édes meggyőződéséből mondhatja : hol van halál a te diadalmad? hol van koporsó a te fullánkod?!

Ime, körülbelől ezek a mi hitünknek alapvonalai, mintegy sarkpontja, hogy t. i. hiszünk istenben, hiszünk a Jézus Krisztusban s a benne gyökerező erényekben, hiszünk a Szentlélekben, melyet isten kitöltött mireánk bőséggel a Jézus Krisztusnak, a mi megtar-

tónknak általa, hogy az ő kegyelméből megigazulván, örökösök legyünk az örökélet reménysége szerint.

Hát elhagyjuk-e, megváltoztassuk-e, felforgassuk-e ezt az alapot, ezt a régi hitet? kérdhetné valaki, midőn én uj hitet sürgetek. Távol legyen! Sőt azt mondjuk az apostollal, hogy más fundamentomot senki nem vethet azon kivül, a mely egyszer vettetett, s mely a Jézus Krisztus. Azt mondjuk vele, hogy nincsen más evangéliom; de ha szinte mi is, avagy a mennyei angyal hirdetne néktek valamit azon kivül, a melyet néktek hirdettünk, legyen átok.

Ah! midőn mi uj hitet sürgetünk, épen a régi hitnek, a Krisztusi igaz, tiszta hitnek megujulását sürgetjük, megujulását azon hitnek, mely az apostoloknak s apáinknak erős vára volt, felhőoszlopuk az öröm nappalában, tüzoszlopuk a szenvedés éjjelében. Ezen régi hitnek megujulását sürgetjük mi, mely a mai időben már sokaknál vagy végkép kialudott, vagy alvófélben van. Mily kevesen vannak ma, a kik őszinte, boldog szivvel vallhatnák: az isten nékem mindenem, ő benne nyugszik meg szivem! Mily kevesen, a kik mennek a Jézus nyomdokán: a szentségnek, a jellemnek, a becsületnek, az őszinte szeretetnek és igazságnak utján, mely vérrel és könynyel van ugyan jelölve, de a mely végre is való boldogságra és égbe vezet! Mily kevesen vannak, kik a halhatatlan léleknek örökkévaló javait keresnék, kik mondják: kihez, oh kihez mennék máshoz, oh uram? örökélet beszéde van tenálad!

Ellenben mily sokan vannak, kik a világot imádják, a kikre illik a zsoltáriró szava: a balgatag azt mondja az ő szivében, nincsen isten! Mily sokan vannak, kik előtt a Krisztus és az ő tudománya ujra botránkozás és bolondság, és nem istennek hatalma, nem istennek bölcsessége; mert nem hisznek benne, nem hisznek, mert nem ismerik az isteni tudományt! Mily sokan vannak, kik igy szólnak: együnk és igyunk, mert holnap meghalunk, s a lélekkel nem törődnek! Mennyi köztünk a közönyösség, a hidegség, a hitetlenség! Hát nincs-e okunk felkiáltani és kérni, buzgón kérni istenünket: adj nékünk uj hitet! Uj hitet: a Krisztusnak szellemét! Uj hitet: az apostoloknak lángoló hitét! Uj hitet: a reformátoroknak tüz-lelkét, apáinknak buzgóságát, vallásunk, egyházunk iránt!

Engemet erre emlékeztet ez az uj templom, hogy uj hitet kérjünk, s az uj hittel

II.

Másodszor u j é l e t e t, hogy a mi uj emberünk olyan legyen, mely isten szerint teremtetett v a l ó s á g o s s z e n t é l e t r e. Ugy van! az élet a hit próbája. Hordozhatod a hitet ajkadon, mutathatod is, mint a farizeus; mit használ az neked, ha hited nem ő s z i n t e, nem é l ő, nem m u n k á s? Legyen hited őszinte. Hiszed, hogy az isten egy: jól cselekszed, az ördögök is hiszik és rettegnek tőle. Ha hiszed az istent, szeresd őt. Oh fogózkodjál hitednek karjaival istenedhez erősen, teljes szivvel és bizodalommal az életnek minden körülményei közt! teljesitsd szent akaratját hiven a sírig, s akkor majd ezen te őszinte hited boldogit tégedet! Legyen hited mint az élőfa, mely jó gyümölcsöt terem; mert mit használ, ha valakinek hite van, cselekedetei pedig nincsenek? Ha igy szólsz a szükölködőknek: menjetek el békességgel, melegedjetek meg és egyetek eleget; mindazáltal nem adod nekik azokat, a melyek szükségesek volnának az ő testöknek tápláltatására — mi haszna van annak? Legyen hited, mely szeretetben munkás; mert ha angyaloknak nyelvén szólanál is, szeretet pedig nincsen tebenned, olyan vagy mint a zengő érc és a pengő cimbalom. Olyan hitre van szükségünk, mely kegyes és szeretetteljes életben nyilatkozik, hogy elmondhassuk: élek többé nem én, hanem él énbennem a Krisztus. De milyen ma sok ember élete? Épen olyan mint a hite. Hite ingadozó, hite nem valódi, ezért nem valóságos szent élet az ő életök is. Hol van a sziv, mely igy fohászkodnék fel: jobb nékem, oh uram, egy nap a te pitvaridban, hogynem másutt ezer nap! Sok embernek a pénzintézet ma a temploma. Sokan a kamatlábak szerint imádják már magát az istent is! Hidegen mennek el az ur hajléka mellett, s mint hajdan Jeremiás idejében, ugy ma is: Sion utja fölsír fájdalmába, — nincs, ki menjen az ur templomába! S mert a templomok üresednek, azért üres az élet is jótettektől, azért van ez tele bünnel és nyomorusággal! Ézsaiásokra van szüksége e kornak, kik sírva ostorozzák a bűnt nagybátran: ime, minden fejet elfogott a betegség és minden szivet az erőtlenség! Igen bizony, mert az igaz felebaráti szeretetnek gyökere sokaknál kiszáradott, az igazságnak lévele elhullott, a tökéletességnek gyümölcse megrothadott, s a lélekről istennek képmását egymásután törli le a bünöknek sokasága!

Ne mondjátok nekem ezek ellenében, hogy hiszen sok szép humánus tettel találkozunk az életben, én ezt nem tagadom; de ugy látom, hogy több bünnel találkozunk ott. Ne mondjátok, hogy a vallás szerepét az előrehaladott kor szelleme veszi a kezébe, s majd ez teremt erényt, erkölcsöt, miveltséget, boldogságot! Lehet-e ott valódi erény, valódi erkölcs, miveltség és boldogság, hol a lelkiismeret alszik, hol az isten már-már kitörölve a szivekből, hol a földet az éggel összekötő hitnek aranyszálai szétszakadoznak, hol a templomnak és szívnek oltárán nem ég többé a buzgóság szent tüze; hol az erkölcsi törvény lábbal tapodtatik, hol a léleknek himporát letörli a százkezü világi érdek, hol az emberek legfölebb csak arra néznek már tetteiknél, hogy mit mond rájok a világ, s nem arra, hogy mit mond rájok a lelkiismeret, s még egy, az isten! Erényeid, oh világ, igen sokszor csak fényes, vakitó bünök, hiuságnak, érdeknek, önzésnek szülöttei, miveltséged sokszor csak álnok simaság, felvilágosodásod a világosságnak árnyéka, igazságod az igazság palástjának rongya csak, kegyességed sokszor csak betanult, farizeusi kegyesség! A fényes külső, e festett koporsó iszonyu sötétséget, siralomra méltó romlást zár magába. Cáfoljatok meg, hogy nincs igazam, s én örülni fogok; de épen ti, a kiket még egy szent érzelem, a buzgóság hozott ide, ti mondjátok velem együtt, hogy fájdalom, pusztulunk, veszünk erkölcsileg, vallásilag is! Oh, nincs-e okunk felkiáltani és kérni istent teljes szivből: adj nékünk uj életet! Uj életet: ama Szentnek, ama Jézusnak tiszta életét! uj életet: azoknak életét, kik inkább meghaltak, semhogy vétkezzenek, s az igazság utjáról letérjenek! uj életet: egyszerü erkölcseit a régi apáknak, kik nem ismerték ugyan a mai kornak sima miveltségét, de mégis miveltek voltak, mert volt jóért lángoló, istent és embert szerető, tiszta, nemes szivök.

Engemet erre emlékeztet ez az uj templom, hogy uj szivet, uj életet kérjünk istentől.

De azt kérdhetné, és megvallom, méltán kérdhetné tőlem valaki: mit sorolod elő ezeket a bajokat épen itt és épen most? Hiszen ez a templom, melyet most istennek szentelünk, épen ezen megujult hitnek, megujult életnek fényes tanubizonysága, s mi azért jöttünk ide, hogy örüljünk nagy örömmel!

Igazatok van, édes testvéreim. S én is azért jöttem, hogy örüljek veletek. S örülök szivemből, mert teljesedve látom Üdvözitőm szavait: ha annyi hitetek volna mint a mustármag, és azt mondanátok ime a hegynek, menj el innét amoda, elmenne és semmi lehetetlen nem volna néktek. Örülök, mert a számban mustármagnyi kicsiny fejérvári evangélmi szent gyülekezet lélekben, hitben buzgóságban erős. Bizonyitja ezt az új szent hajlék.

S midőn én mind ennek dacára ama bajokat elősoroltam, ezt tettem azért, hogy örömünket annál teljesebbé tegye az az édes tudat, hogy istené legyen a hála! nem halt még ki mindenütt, nem halt még ki minden szivből az élő hit s ennek munkája!

Fölemlitém e bajokat, hogy ez a szent hely még senkit se tegyen elbizakodottá, hanem érezvén fogyatkozásainkat, megalázzuk magunkat isten előtt, kinek kegyelme müködött itt, s az ő kegyelme nem hiábavaló.

Fölemlitém e bajokat, hogy látván ezeket, most e szent helyen mint élőkövek épittessetek föl, hogy legyetek lelkiház, istennek élő templomai, s a jó példának mindenható erejével épitsétek azokat is, a kik istennek nem élő, hanem hitben gyenge, ingatag, roskadozó templomai. Oh mert midőn csak ez évben is érezzük, hogy mennyi kisértettel, mennyi keserüséggel teljes ez az élet: mi tart még fenn bennünket, ha a sziv még istenétől is elfordul, a kinél van egyedül a megtartásra való erő, kegyelem és béke?! Mi tart fenn bennünket, ha elfordulunk szent vallásunktól, mely, mint égi angyal, letörli könnyeinket és szól: küzdj és bizva-bizzál! — Az isten legyen nékünk mindenünk, mindenben, mindvégig!

Ez az isten adja meg néktek az ő gazdag dicsőségeért, hogy ez uj templomban állhatatosan erősödjetek meg az ő lelke által a belső emberben, hogy lakozzék a Krisztus hit által a ti sziveitekben. Annak pedig, a ki véghetetlen bőséggel mindeneket megcselekedhetik feljebb, hogynem mint kérjük vagy elménkbe béfogjuk, a mibennünk munkálkodó erő szerint: az istennek dicsőség legyen az anyaszentegyházban a Jézus Krisztus által minden időben és mindörökkön örökké! Amen.

Sántha Károly.
v.-palotai ev. lelkész.

EGYHÁZI REFORM.

Megjelenik havonként 2 iven.

Előfizetési ára:

egész évre 2 frt; egyes számok ára 20 kr.

Kiadó és felelős szerkesztő:

KOVÁCS ALBERT,

Pesten, Szénatér 6. sz.

3-ik évfolyam. 10. 11. sz. Pest, 1873. okt. nov.

A convent kérdéséhez.

„Az egyházkerületek egyetemes értekezlete kormányzati és birói szék egyszersmind. Kormányzati, vagy közigazgatási szék az oly ügyekre nézve, melyek az egyházkerületek egyetemét, vagy többségét illetik, de természetöknél fogva sem egyes kerület, sem a zsinat körébe nem tartoznak, vagy halasztást nem szenvedhetnek..... Birói szék pedig ezen főértekezlet annyiban, a mennyiben az egyházmegyei és egyházkerületi törvényszékeken kezdett perekben mint felyebbviteli törvényszék itél." stb.

Révész Imre 1857-ben.

El voltam rá készülve, hogy a debreceni Figyelmező erős támadást fog intézni mind a convent eszméje, mind az én conventi beszédem ellen. Révész ur ugyan nehány év előtt, mottóul felvett szavaiban, s azoknak még bővebb kifejtésében,*) ép oly conventet ajánlott a magyar egyháznak, minőt a folyó évi nyári gyülés; de akkortájban ő sok minden más eszmét is hirdetett, a minek most egészen az ellenkezőjét vallja, s akkori álláspontjába ép ugy beillett a convent eszméje, a mennyire ellenkezik az a mostanival. Aztán nálam is volt neki egy kis lefizetetlen adóssága!

A támadás be is következett, és pedig oly határt nem ismerő szenvedélylyel és gyülölködéssel, minő még az odiosus theologusi vitákban is csak a reformatio századában, és akkor is talán csak egy Melius Péter vagy Sámbár Mátyás müveiben fordul elő. Megvallom, engem ez a féktelen düh és gyülölet Révész Imre urtól ezen alkalommal igen kellemesen lepett meg, s optimistikus néze-

*) Vélemény a magy. prot. egyh. alkotmány főpontjai felett. 74. lap.

temben, melyet a szivekbe vésett erkölcsi érzék hatalmáról alkottam, ismételve jelentékenyen megerősitett. Révész ur érzi és tudja, hogy nekem felelettel tartozik másfél év óta, az a szivekben lakó biró nem hagyja nyugodni, másfél év alatt sem tudta elaltatni, pedig a kábitó tömjénfüst sem hiányzik körülte, — talán még a magyarázatot váró nagy közönség szavából is behatolhattak a világtól elzárt muzeumába egyes töredékhangok: azonban az egyenes kérdésre egyenes feleletet azon a téren nem adhat.

Most megjő erre a kedvező alkalom. A szó ugyan mindössze nehány historiai adat valódisága körül forog, s e téren a szenvedélynek semmi helye; azonban a végcél, melyért ezen adatok vizsgáltatnak, egy nagy fontosságu intézmény, mely ellen szenvedélyeket lehet ébreszteni. E kedvező alkalmat feltűnő mohósággal ragadja meg Révész ur, hogy megfizessen nekem a multakért, — hiszen olyan sokkal adósom! Valóban nagy ügyességgel oldja meg feladatát. Hogy a beszédemben felhozott adatok hamisitottak volnának, azt egyről sem állitja egyenesen, mert hiszen bárki saját szemeivel meggyőződhetnék azok valódiságáról a convent jegyzőkönyveiből; még azt sem vitatja tüzetesen, hogy az általam vont következtetések azon adatokból nem folynak; sőt egyáltalában ugy irja meg a convent történetét, hogy az ide vonatkozó legfőbb és minden mások felett döntő forrásokat, a jelen század első felében tartott conventek jegyzőkönyveit, gondosan kikerüli, jóllehet én csak ezeket használtam, s csak ezekből lettem volna leverhető, ha nincs igazam; hanem mindezek helyett valami egyenesen ugyan ki nem fejezett, de annál nagyobb dolgokat sejtető lappangó gyanusitásokkal rakja meg támadását, azután felzaklatja a sziv legsötétebb üregeiben lakó szenvedélyeket, felidézi sirjaikból mindazon rémeket, melyek valaha egyházunk életében borzasztók valának, s végül a felzaklatott szenvedélyeknek szabad kitörést enged a convent ellen és ellenem. E műtéthez aztán összehordja a legkülönbözőbb természetü adatok oly nagy halmazát, hogy a szegény járatlan ember elvész bennök, mint valami ismeretlen erdőben, s azt hiszi, hogy históriát kapott, pedig kapta egy embernek legyőzhetetlen szenvedélyét historiai szószban feltálalva. Mily nagy kár a jobb sorsra érdemes lángolásért! Hiszen oly jó historicus mint Révész ur igen jól tudhatja, hogy ha csak egyetlen egy adatomról bebizonyitja,

hogy hamis: én tönkre vagyok téve, s még igaz adataim is elvesztették élöket. Erre pedig, ha ugy van, nem volna szükség íveket összeirni, az egész kitelnék talán három sorból. Miért nem teszi hát ezt? Azért, mert itt nem a historikus Révész felel nekem, hanem az, a kit én másfél év előtt saját jobb meggyőződésével szembe állitottam; az a legyőzhetetlen gyülölség, melylyel azon kör iránt viseltetik, melyben én is élek, és a mely őt oly szép multjának megtagadására vezette: az beszél itt, és nem a történeti igazságot kereső Révész Imre. Csakis igy érthető, hogy azon férfi, a kiköztünk az egyház multjának részletes ismeretében legjártasabb, és a ki a történeti okmányok bizonyitó erejének megitélésében máskor annyi helyes belátást tanusitott: most ugy járhatott el, a mint eljárt, a mint alább ki fog tünni.

Nekem azonban, mint határozott optimistának, nagy vigasztalásul szolgál azon tény, hogy egy erős ember, ki elég bátorsággal birt egyszerre, minden indokolás nélkül ugy lépni fel a világ előtt, mint alig nyolc- tiz éves multjának teljes ellentéte; ki elég magasan képzeli magát arra, hogy midőn multjával szembe állitják s tőle ezért magyarázatot várnak, semmit nem felel, hanem a dictator és oraculum hangjával vezényel és jövendöl tovább: azért magában még sem nyugodt, s alkalmatlan ellenfelét, ki őt apostasiája miatt kérdőre vonta, s ez által hangot adott számosak lelkében feltámadt kérdéseknek, adandó alkalommal nagy szenvedélye egész gyülöletével szétzuzni igyekszik. Azt hiszem sikerülni fog e dolgozat folyamában kimutatnom, hogy ép oly eredménynyel, mint a dühében elvakult viador, ki kardjával önmagát sebesiti. Voltaképen nem én vagyok az, a kit ő conventi cikkei által elnémitni akart, hanem az az ellenség saját tanulószobájában, melynek felébresztése körül némi érdemet magamnak is tulajdonitok. Innen magyarázható ki az is, hogy bennem az ő támadásának eszközei semmi haragot, semmi indignatiót nem keltettek, — sőt ellenkezőleg azon édes érzéssel tettem le könyvét, melyet ébreszt bennünk mindig az erkölcsi világrend diadala. Azért szives olvasóm ne is várd tőlem, hogy én az ő személyes támadásait valami erélyes méltatlankodással visszautasitsam, — kár volna értök, ezek a fénypontjai az ő dolgozatának, — de annál inkább várd, hogy a kérdéses történeti tény mibenléte felől hű és igaz adatokat adjak.

Még egy szót, mielőtt a tárgyaláshoz fognánk. Én a református egyház egységének, s ezen egység egy közös főhatóság vagy convent általi kifejezésének igenis barátja vagyok. De ezen conventet nem azon oknál fogva ohajtom, mivel egyszer már volt, hanem a jelen szükségéért, a mit a közelebbi gyülésen a dunamelléki püspök ugy fejezett ki, hogy „ha soha nem lett volna is conventünk, most meg kellene azt teremteni," a mely indokot a debreceni püspök azonnal magáévá tett, s utána nyomban az egész gyülés ellenmondás nélkül elfogadott. A jogalkotásnál a történeti alap alatt csak a jelenben létező viszonyt értjük, s nem egyszersmind azt is, a mi valaha volt ugyan, de többé nincs érvényben, mert ennek életbeléptetése ép oly ujitás volna, mint egy egészen uj intézmény létesitése. Tanuságért elmegyünk ugyan nem csak a félszázados, hanem a sokkal régibb multhoz is; de parancs-szóért csak a jelenhez. Mivel a convent az utolsó negyedszázadban valósággal nem volt egyéb, mint barátságos eszmecsere: annak létesitése most ujitás volna, habár azelőtt félszázadon át létezett. Az eszélyes ujitó az efélét a törvényes állapotra visszatérésnek szokta ugyan nevezni, — igy nevezte még Luther és Kálvin is a maga reformatioját, jóllehet bizony ujitás volt az, még pedig ugyan radicalis.

Nekem tehát ezen állásponton tökéletesen mindegy akár volt valaha convent, akár nem; a kérdés előttem mindig csak az, hogy van-e rá szükség most. A mire szükség van, azt létesitni kell ha soha nem létezett is; a mire pedig semmi szükség többé, azt meg kell szüntetni, habár háromszor háromszáz éves multja volna is. Luther dejében már több mint ezer éves multja volt a coelibatusnak, sőt épen bibliai alapja is erősebb mint az oltárképeké, azért azon nagy szellem még sem habozott szétrombolni őseinek ama régi intézményét. Kálvin előtt több mint ezer éven át nem volt befolyása a világi elemnek az egyház igazgatására, azért ő mégis befolyást adott annak.

Ne gondold szives olvasóm, hogy ezen okoskodást már előre kibuvó ajtóul állitottam fel, hogy általa a kérdést más mezőre tereljem, melyen többé nem az irott okmányok, hanem a mindkét oldalról vég nélkül vitatható egyéni meggyőződések szerepelnek. Az ellenkezőt be fogod látni dolgozatom folyamában. Köztem és Révész ur közt ezen alkalommal nem arról van szó, hogy melyiknek minő

meggyőződése van az ujitásokról, az egyház szükségeiről, a convent lehető, de előre nem tudható eredményeiről, stb. Ezek fölött persze két jó dialektikus elvitázhatna élete végéig, s mégis mindkettő megtarthatná a maga „meggyőződését.“ Sokkal egyszerübb és egészen biztosan megállapitható dologról vitázunk mi, — csakis néhány történeti adat valódiságáról. Igenis, vitat ő egyebeket is, s már most én is hozzá fogok szólani azon egyebekhez is; de azokat nem ellenemben vitatja, mert én azokról még soha sem nyilatkoztam, — épen kérdésben lévő beszédem pedig mind csupa idézetekből áll. Ezen idézetekről, s ezekkel szemben az övéiről van köztünk szó; tehát a multról, mely fölött nem lehet két különböző vélemény, hanem csak egyféle biztos tudás, a mely nem függ attól, hogy melyikünknek minő véleménye van a jelen és jövő számára teendő alkotásokról. Szólani fogok én ezekről is; de a történeti vizsgálódástól egészen elkülönitve. Nem keresem tehát a kibuvó ajtót álláspontom előleges jelzésében. Erre talán okom sincs.

I.

Ha a convent történetét, vagy helyesebben kifejezve: a magyar ref. egyház szervezkedési mozgalmainak történetét, s ebben a szemeink előtt mozgó jeleneteket is tökéletesen megérteni akarjuk: még messzebb kell visszapillantanunk mint Révész ur teszi, t. i. nem csak a bodrogkereszturi conventig, hanem épen egyházunk alakulásáig.

Mikor a református egyház hazánkban szervezkedni kezdett, akkor már Magyarország három különböző, s egymással többnyire ellenséges lábon, sőt épen harcban álló fejedelem közt volt felosztva. A magyar egyházat tehát a kedvezőtlen viszonyok már első alakulásánál három részre szakitották. E részek ugyan, — valamint a politikailag háromfelé vágott országrészek is, — szellemben, törekvésben és célban egy egésznek érezték magokat; de egy közös, s az egésznek egységes szervezetét megállapitó nemzeti zsinatban soha össze nem gyülhettek. Az egyházi egység fenntartója az erdélyi fejedelem volt, az ő birodalmában alakult egyház volt az irányadó a török és a német uralom alatt élő hívekre nézve is, kik amazokhoz képest rendkivül sok zaklattatást és üldözést szenvedtek, ugyannyira, hogy beléletökben semmi intézmény meg nem szi-

lárdulhatott, s igazán el lehet rólok mondani, hogy csak a szentlélek tartotta őket össze.

Az ország szétdaraboltsága megszűnt részben a törökök kiűzése által, véglegesen pedig az erdélyi fejedelemség nehány évi vonaglása után a szathmári béke által 1711-ben. Ezzel elenyészett a ref. egyház szétdaraboltságának fennebb emlitett politikai oka, s egyházunk jobbjai azonnal gondoskodni is kezdtek az egyház sokképen megrongált hajójának kijavitásáról. Azonban a munka nem ment oly könnyen, sőt számtalan nehézségbe ütközött minden lépésnél, nem csak kivülről, hanem — fájdalom — belől is. A kormány betiltott mindenféle protestans egyházi gyülést, a törvényes hatóságok nem működhettek; ellenben az üldözések, bár most gyilkolások nélkül, nagyobb élénkséggel és határozottsággal indultak meg a védtelenül maradt egyház ellen, mint valaha, mig az erdélyi fejedelmek kardja, ha nem is volt elég hosszu arra, hogy halálos sebet ejtsen, de minden esetre elég éles volt arra, hogy némi tiszteletet parancsoljon.

A dolgok ily helyzetében a szegény és befolyás nélkül való papok többé nem voltak képesek segitni a bajon, s csakis leghatalmasabb világi uraink szerezhettek még az egyháznak némi enyhülést. És ők, — hogy Révész ur szavaival fejezzem ki magam, — „a mindenfelől végromlással fenyegetett egyháznak rendszeresen segitségére jöttek, s különben is az evangeliumon s az ős keresztyén egyház példáján alapuló jogaikat ténylegesen gyakorlatba vették“ a bodrogkereszturi conventen.*) Azaz : talán mindenki előtt tudva van, hogy miután az egyháznak semmiféle törvényes hatósága nyilvánosan nem gyülésezhetett, s különösen nem lehetett a csak imént lefegyverzett kuruc protestansoknak még gondolni sem egy nemzeti zsinat tartására : nehány derék világi férfiu a „szüret“ cime alatt összegyült Bodrog-Kereszturon, s elhatározta, hogy minden püspök mellé főkurátor és minden esperes mellé coadjutor curator adassék, és jövőben a püspökök és főgondnokok évenként jöjjenek össze közös tanácskozásra. Ez képezi a bodrogkereszturi convent határozatainak lényegét.

Ha már a b. kereszturi conventet az akkor érvényes jog szem-

*) Figyelmező 1873. 366. lap.

pontjából tekintjük, bizonyára törvénytelennek és illetéktelennek kell tartanunk, mert : 1-ször a világiak addig az egyház kormányzásából teljesen ki voltak zárva, s tehát törvényes jog és usus szerint nem csak az egyetemes egyházról, de még a legkisebb tractusnak legcsekélyebb dolgáról sem intézkedhettek; és 2-szor mivel addig az egyetemes egyháznak semmiféle alaku közös főhatósága nem volt, és nem is lehetett, mivel a magyar ref. egyház három külön fejedelem birodalmában élt; tehát az egész egyházra kihatólag sem papi, sem világi, sem vegyes gyülés nem intézkedhetett a törvényes ususban gyökerező hatóságok specialis megbizása nélkül. Az a régi kánonainkban gyakran emlegetett nationalis synodus voltaképen soha sem létezett, soha együtt nem ült, még Szathmár-Németiben sem, hanem csak mint kegyes ohajtás szerepelt törvénykönyvünkben. Azonban világi uraink Bodrog-Kereszturon öszszegyültek azon jognál fogva, melyet az egyház buzgó szerelme adott nekik, és azon kötelességnél fogva, melylyel mindenki tartozik az üldözöttnek ügye iránt, és összegyültek azon nehéz viszonyok közt ugy, a mint lehetett, nem vitatva a jogokat, nem várva összedugott kézzel, mig lefoly a patak; hanem keresve csak a kötelességet. Sőt Révész ur ezen gyülésnek még nagyobb jogosultságot is megenged, azt t. i., hogy a világi elem itt voltaképen csak ténylegesen gyakorlatba vette az evangeliumon és az ős egyház példáján alapuló jogait; s ugy itél felőle, hogy intézkedéseinek (kivévén természetesen a convent létesitését) „alapeszméje, indoka és célja helyes, üdvös és jogosult volt.“ *)

„Ámde — folytatja tovább Révész ur, — azon korbeli lelkészi elődeink különösen a reformált egyházban, nem igy gondolkoztak. Ők a bodrogkereszturi intézkedéseket az egyház törvényes szervezete s a papság jogai elleni merényletnek tartották . . . . végzeményeit pedig elfogadni és életbe léptetni, darab ideig a leghatározottabban vonakodtak.“ Igaz, ugy történt, s az irott jog és a másfél százados törvényes gyakorlat az ő részökön volt. Hanem azért ezen tényökkel egyházunk beltörténetének legszomorubb lapját kezdették megirni azon korbeli lelkészi elődeink, mely — fájdalom — maig sincs még tele irva, s mi is azt töltögetjük most Révész urral.

*) Figyelmező 1873. 366—7. lap.

Sajnálom, hogy Révész ur, a ki ezen egész conventi cikkében oly bőkezü még a jelen kérdésre semmi fontossággal nem biró adatok felsorolásában is, le egész addig, hogy ki mennyivel járult az ágens fizetéséhez: ezen lényeges pontnál mind az adatokban, mind az okoskodásokban nagyon fösvény. Pótoljuk a hiányt mi, a menynyire lehet.

A szives olvasó a bodrogkereszturi convent határozatából megláthatta, hogy egyházunk szervezkedési történetében az egyesitési törekvések és a világi elemnek a szervezetbe illesztése, s ez által közvetve a papság addigi jogkörének szükebb térre szoritása, egyszerre karöltve léptek fel. Itt tehát nem csak valami jogelméletről, pl. centralizatioról vagy decentralizatioról volt szó, hanem első sorban nagybecsü érdekről, a hatalomról; érdek ellen pedig nem létezik argumentum sem az evangeliumban, sem az ős keresztyén egyház példájában. E körülmény okozta azt, hogy a bodrogkereszturi gyülés óta „némely“ hierarchicus törekvésü papok a világiak jogosultságával együtt, mikor szerét ejthették, a convent jogosultságát is megtámadták, — hierarchia és particularismus ez órától kezdve hű szövetségesei lettek egymásnak egyházunkban; valamint másfelől a hierarchia-ellenes törekvések is mindig jelentékeny támaszt nyertek a convent intézményében. Ennek könnyen belátható oka az, hogy a convent szerkezetébe már a bodrogkereszturi gyülés a paritas elvét hozta be, s ezt még tökéletesebben keresztülvitte a budai zsinat. Itt tehát a világiak is tényleg befolytak a határozatok hozására, mig a kerületeken és megyéken részint nem, részint csak később, részint csak kisebb mértékben.

A bodrogkereszturi gyülés határozatai, — mind a világiak jogára, mind a convent intézményére vonatkozók, — minden nehézség nélkül léptek életbe a két dunai és a tiszáninneni kerületben; de nem ugy a Tiszántul. Ott még évtizedek mulva sem volt mindenütt curator, a papság nagy szivossággal védte kizárólagos kormányzói jogát a világiak ellenében, minden positiót uj ostrommal kellett tőle elfoglalni, még pedig néha oly magyaros jelenetek közt, hogy az esperes az először bemenő és leülni akaró segédgondnok alól hirtelen kikapta a széket, ez hanyat vágta magát, mire a nagytiszteletü ur rákiáltott: ott a kend helye! Mint a negyven évi pusztai vándorlásnál: ki kellett előbb halni a régi embereknek, s

csak az uj nemzedék tudta — nem annyira megszokni, mint inkább csak kényszerüségből türni, hogy a gyüléseken egy világi ember is helyet foglaljon.

E kétféle magatartásnak oka az, hogy a b.-kereszturi határozatok a három kerületre nézve nem tartalmaztak oly nagy ujitást, mint a tiszántuliakra nézve, részint mivel ezen sok üldözést látott szegény lelkészi elődeink körében, mint fennebb is jeleztem, a török és német uralom alatt semmiféle régibb intézmény nem verhetett oly mély gyökeret, s nem birt a hosszas traditio azon varázsával, mint a tiszántuli részekben, melyek nem csak üldözést nem láttak, hanem a fejedelmek alatt épen előjogoknak örvendettek; részint mivel ezek már addig is szokva voltak a kissebb és számosabb patronusokhoz, s szokva ahoz is, hogy a hatalomban ezekkel osztozzanak, sőt gyengeségök tudatában talán még az egyesülés szükségét is jobban érezhették, mint a hatalmas és erős Tiszántul. — Ellenben a tiszántuli papok hajdan nem szorultak semmiféle nagy ur pártfogására, mert őket a legnagyobb ur, az ország fejedelme pártfogolta. Ennek aztán szivesen átengedtek annyi jogot, a mennyit igényelt, de másnak semmit, s most sem akartak, midőn már a fejedelemség nem létezett. Hogy a viszonyok az erdélyi fejedelemség bukása által nagyon megváltoztak, hogy jövőre az egy hatalmas fejedelem pártfogását több kisebb patronus támogatásának, s főként az egész tömeg egyesült erejének kell kipótolni : azt ők megérteni hajlandók nem valának; hanem folyvást csak a papság jogait, a világiak illetéktelenségét és a régi kánonokat emlegették. Hogy ez alatt a róm. kath. clerus minő jó halászatot folytat a zavarosban, a gyengébb dunántuli és felső-magyarországi részeken, s mértföldekre terjedő vidékeken részint a misére kergeti, részint földönfutókká és bakonyi zsiványokká üzi a szegény kálvinistákat s helyökbe pápista tótokat és németeket telepit : azt természetesen a debreceni nagy torony miatt látni nem lehetett; ott pedig nem, volt semmi baj, mert Debrecen olyan privilegiummal birt, hogy ott a pápistának megtelepedni sem volt szabad.

Azon egész belküzdelemben, mely 1734-től 1821-ig folyt, sőt egyes utólövései most is hangzanak : a hierarchia ügyéért, s mellékesen a convent létjoga ellen is, csak a tiszántuli papok harcoltak; de koránt sem valamennyien, s annál kevésbé az egész kerület,

hanem csak „némely papok," a mint alább ki fog tünni. De ezen küzdelemnek főtárgya épen nem a convent volt, mint Révész Imre dolgozata után gondolnók, hanem az episcopalis, vagy helyesebben a hierarchiai rendszer harcolt ott a presbyterialismus, vagy — ezt is helyesebben kifejezve — a világi elemnek az alkotmányba illesztése ellen, s e harcnak igen találó traditionalis neve is a hierarchia és küriarchia küzdelme, s nem a centralisták és municipalisták harca. Ez csak egyes oldaltámadásokban jelenkezett. Reméllem, hogy a történet fonalának tovább gombolyitásánál ezen állitásom is kellőképen meg fog világosodni.

Sok küzdelem után, végre mégis midőn az 179⁰/₁-ki országgyülés megnyilt, a curatori intézmény már mindenütt keresztül volt vive, — azonban a nyomban bekövetkező események megmutatták, hogy némely tiszántuli papok még akkor, több mint félszázad mulva, sem voltak megnyugodva az ujitásban, s csak az alkalomra vártak, hogy ellene fellázadjanak; valamint a világiak sem érezték még elég szilárdnak állásokat.

Ugyanis, az 179⁰/₁-iki országgyülésen a világi protestansok megkisértették a vallásügyi törvénycikkbe becsusztatni a világi elemnek egyházjogi állását is. Alig értesült erről Sinay Miklós, az akkori debreceni oraculum és a tiszántuli hierarchicus törekvések vezére, azonnal a püspök és nehány esperes közreműködésével folyamodást készitett és nyujtott be a királyhoz a törvényjavaslat ellen. E hires folyamodvány veleje az, hogy az egyház törvényei szerint a világiakat semmi jog nem illeti az egyházban, tehát nem lehetnek tagjai a consistoriumoknak, nem lehetnek iskolai gondnokok, mivel az iskolákat fokozatosan a helybeli pap, esperes és püspök igazgatja, és igy még az iskolai alapitványokra való felügyelet sem illeti a világiakat, valamint az egyházi könyvek censurájában és a házassági törvényszékeken sem vehetnek részt.

E folyamodványról azt irja Révész Imre 1862-ben, (A magyar prot. egyház szabadságának védelme, stb. 87. lapján), hogy a benne foglalt tételek „nem csak az országgyülésen oly nemes elszántsággal küzdött magyar protestans nemesség közvéleményével, nemcsak a magyar protestans egyház **történeti multjával** és érdekeivel, de átalában a tiszta keresztyénség és protestantismus elveivel is igen nagy mértékben ellenkeznek. Szűk látkör és nyomorult egy-

oldaluság, uralkodásvágy s a nemesség iránti gyanakodás, féltékenység és irigység indithaták a tiszántuli superintendenst és espereseket, ezen soha eléggé nem kárhoztatható s megmérhetlen vészes következésü hierarchiai törekvésre, a melyben, **hogy titkon a róm. kath. klérus által is buzdittattak és gyámolittattak, biztos történeti nyomok mutatják**; a klérusnak tudniillik érdekében állott, minden eszközöket felhasználni, hogy a törvényterveket, s a magyar protestans egyháznak azok által biztositni kivánt szabadságát és consolidaltatását vagy egészen, vagy részben meghiusitsa."

Eddig Révész Imre.

A klérus és az iránta barátságos bécsi kormány sietett kivonni a hasznot a tiszántuli papok fellépéséből, s a felterjesztett törvényjavaslatok közül egyik sem nyerte meg a királyi megerősitést, és pedig a királyi leirat épen ezen folyamodványra hivatkozva tagadja meg azt: (Cum tamen medio tempore nomine Superintendentiae Tibiscanae...... diversae reflexiones exhibitae forent....). A megerősitést nyert XXVI-ik törvénycikkben már nem fordul elő ugyan a világiakra hivatkozás, csak egy helyen és nagyon mellékesen a 4-ik §-ban; de kimaradt belőle sok más lényeges pont is, mely az egyház szabadságának és önállóságának biztositását célozta. Révész ur itélete szerint (A m. pr. egyh. szabadságának védelme, 89. l.) „még a római katholikusok törvénytervei is teljes mértékben biztositni kivánták e részben a prot. egyház autonomiáját; és valóban biztositva is lett volna az, ha a tiszántuli superintendens végzetszerü folyamodványa be nem adatik."

Világi uraink tehát csak részben nyerték meg a csatát, de nem adták fel a győzelem reményét. Képzelni lehet azonban, hogy a tiszántuli főbb papok ezen szerencsétlen fellépése teljes mértékben elkeseritette őket a papság ellen, s most már nem elégedtek meg az egyetlen curator befolyásával, hanem a teljes paritas elvét akarták keresztül vinni, a mi nekik sikerült is a budai zsinaton. „Azonban — irja ismét Révész ur 1862-ben, ugyanazon könyvében — e zsinatok kánonai ellen egyfelől a protestans hierarchia, **másfelől a római katholikus klérus,** — tehát épen azon érdekek, melyek az országgyülés folyamán a törvénytervek ellen, — erélyesen küzdöttek és ki is vitték azt, hogy a zsinati kánonok a felség által

nem sanctionáltattak. Itt önként egy kérdés merül fel — folytatja tovább Révész ur, — az t. i. hogy igazságos és törvényes dolog volt-e a felség részéről . . . . . a budai és pesti zsinatnak szótöbbséggel és a törvényes formaságok megtartásával alkotott kánonait nem sanctionálni azért, mert azok ellen **egyes papok** folyamodtak. Ha egy pártnak vagy **töredéknek** bármely társadalomban s bármely törvényhozásnál ily nagy suly tulajdonittatik: akkor minden rend és minden törvényhozás merőben képtelenség fogna lenni.“

És ezzel a történet fonalán eljutottunk azon ponthoz, mely fölött a tulajdonképi vita foly, hogy t. i. mi volt a convent e század első felében.

Conventi beszédemben azt állitám, hogy jóllehet a budai kánonok a felsőbb megerősitést soha sem nyerték meg, de azért e század elején egyházi hatóságaink magokra nézve kötelezőknek tekintették, viszonyaikat azok szabványai szerint rendezték be, intézkedéseikben mint fennálló törvényre hivatkoztak rájok, gyakran kérelmezték megerősitésöket, — és igy a zsinat után a conventet is annak tartotta az egyház, a mivé azt a budai zsinat kijelölte, t. i. a négy egyházkerület legfőbb képviselő és közigazgató testületének és fő törvényszékének. *) Egész conventi beszédem ezen állitásom második felének a bizonyitása, mert épen arról volt szó, hogy mi volt a convent hatásköre e században, 1848-ig, de első felét annyira köztudomásu dolognak tartottam, hogy bizonyitására egy adatot se láttam szükségesnek felhozni. Tudtam én azt nagyon jól, hogy a budai kánonoknak is, a convent intézményének is voltak ellenségei; de azt is tudtam kik valának azok. Nem az egyház, nem a törvényes hatóságok, hanem egyfelől a római katholikus klerus, mely nem óhajtotta, hogy a ref. egyház viszonyai consolidalodjanak, hanem hogy azon zavarban maradjanak, melybe a háromfelé daraboltság, az erdélyi fejedelemség bukása és az üldözések által jutottak, mert a zavarosban könnyebb volt az ellenségnek halászni; különösen nem óhajtotta pedig az egésznek erejét kifejező centralis hatóság létesülését; másfelől pedig voltak azon együgyüek, ki-

*) l. Egyházi Reform 1873. 7. füz.

ket a klérus lépre csalt a hierarchicus mézes madzaggal, a Sinay Miklós lelkének és eszközeinek egyenes örökösei a tiszántúli kerületben. Épen olyan tudomásom volt és van e tárgyban, mint Révész urnak volt 1862-ben, nehány sorral fennebb közlött szavaiban; *) már pedig az ilyen „egyes papok“ és „töredékek“ sőt épen az ellenség practikáit nem tekinthettem az egyház fellépésének, s „nem tulajdonithattam néki semmi sulyt“ a „törvényes formaságok megtartásával alkotott kánonokkal szemben“, mert igy „minden rend és minden törvényhozás merőben képtelenség fogna lenni.“ Azonban Révész ur ezen köztudomásuaknak vélt, s mint látszik, jobb napjaiban általa is eként tudott állitásaimra most azt mondja, hogy „mindez, ugy a mint itt áll, merőben alaptalan állitmány! Nagyon érdekes lesz bebizonyitása.“ **) Nem tudom mennyire lesz érdekes; de megkisértem a bizonyitást; azonban részéről is minden esetre érdekes és érdemes lett volna megemliteni azon ujabb történeti felfedezéseit, melyek tizenegy év előtti tudását eként módositották. Mert a dogmatikai téren még el lehet mondani minden köpenyforditásnál, hogy megváltozott a meggyőződésünk, a mi néha meg is történik, ámbár ott is a köz illedelemre valamit adó tudós nyilvánosan számot szokott adni azon okról, mely rá oly nagy hatással volt, hogy meggyőződését átalakitotta, ezt még Frecska ur is megtette; de a historiai adatok körében nem az egyéni meggyőződések szerepelnek, hanem a tárgyilagos tudás. Tapasztalván már Révész ur mily jól ismerem én minden betüjét a mit irt, conventi beszédemet olvasva mindjárt elgondolhatta volna, hogy régibb röpiratainak is lehetett valami része az én félrevezetésemben, s utbaigazitásomra, valamint saját régibb tévedése helyreigazitására is, többet mondhatott volna, mint hogy ez merőben alaptalan állitmány.

Azonban, nem akarok azzal takarózni, hogy ő is ugy tudta ezt, mikor a historiát még csak azért tanulna, hogy ismerje. Vannak nekem ennél erősebb, tárgyilagos okaim is, s azokat előadom. Bizonyitandó állitásaim a következők:

1) A budai zsinat határozatait, dacára, hogy felsőbb megerősitésben nem részesültek, egyházi hatóságaink magokra nézve mégis kötelezőknek tekintették, a mi kitetszik onnan, hogy:

*) A m. prot. e. szabadságának védelme. 89. lap.
**) Figyelmező 1873. 413. lap.

a) viszonyaikat azok szabványai szerint rendezték be;

b) intézkedéseikben mint fennálló törvényre hivatkoznak rájok;

c) mind az egyetem, mind a kerületek gyakran kérelmezték a megerősitést. És:

2) Hogy az egyház ennélfogva a conventet is annak tartotta, a mivé a budai zsinat kijelölte.

Lássuk ezen állitásokat rendre, és pedig hosszas okoskodások helyett okmányokban olvasható száraz adatokból.

a) Első kérdés: vajjon igaz-e az, hogy egyházi hatóságaink a budai zsinat határozatait magokra nézve annyira kötelezőknek tartották, miszerint viszonyaikat is azok szabványai szerint rendezték be, azaz: hogy a budai ujitások tényleg életbe léptek?

Azon szervezetnek, melyet egyházunknak a budai zsinat adott, alapeszméje az egyháziak és világiak coordinatiója a közigazgatás és törvénykezés mindenik fokozatán. Ez a budai zsinat legfőbb ujitása, a többi mellékes, s itt fölösleges volna felsorolni. Ezen eszmét a zsinat egyenesen is kifejezte a 3-ik kánonban, *) s a részletekben is keresztül vitte, néhol egy kevéssé kedvezve a világiaknak.

E szerint már a 4-ik kánon elrendeli a községi presbyteriumok felállitását, melyeknek a pap nem fölötte áll, hanem csak egyik tagja; a következő kánonok pedig mindazon jogokat, melyeket addig a felsőbb hivatalnokok választásánál, s a legtöbb helyen, főként hol a reformátusok kisebbségben voltak, a gyülekezet közvetlen kormányzásánál is maga a pap gyakorolt: jövőre ezen presbyteriumokra ruházzák.

A 8-ik kánon a tractus szervezetét aként állapitja meg, hogy elnöke a világi gondnak és esperes legyen, kik mellé a gyülekezeti presbyteriumok szavazatával választassanak egyenlő számu egyházi és világi tanácsbirák; de rendkivüli esetekben a gyülekezetek is küldhetnek képviselőt. A 9-ik kánon szerint az egyház látogatásban az esperesen kivül a curator is részt vehet. Az eddigi szervezetben nem voltak meg a világi tanácsbirák, a gyülekezet képviselői és a curatorok vizitálási joga.

---

*) Quia ecclesiae ex auditoribus, et doctoribus constant, cuivis membro aequale ad potestatem ecclesiasticam jus esse debet.

Az egyházkerületi közgyülés tagjai a 15-ik kánon szerint: a püspök, főgondnok, egy egyházi és egy világi jegyző, a tractusok gondnokai és esperesei, s minden tractusnak egy egyházi és egy világi követe. Ezekhez járul a 16. kánon szerint négy egyházi és négy világi tanácsbiró. A régi szervezetből hiányoztak: a világi generalis notarius, a tractusok képviselői és a tanácsbirák.

A 18-ik kánon elrendeli a tractusok célszerübb felosztását.

A convent szervezete a 21-ik kánon szerint a következő: tagja minden püspök és főgondnok hivatalánál fogva; ezeken kivül minden egyh. kerületből egy egyházi és egy világi követ, egy évre választva. Addig a bodrogkereszturi határozat értelmében csak a püspökök és fögondnokok voltak tagjai.

A további intézkedésekben mindazon jogok, melyeket addig az esperes és püskök részint személyesen, részint a maga papi consistoriumával gyakorolt, most átadatnak ezen mixtum consistoriumoknak, tehát részt nyernek belőlök a világiak is, különösen az iskolák felügyelésére a Sectio III. cap. I. szerint.

Kérdés: életbe léptek-e valaha ezen intézkedések? Azt hiszem minden olvasóm tudja, hogy i g e n, hiszen nagy részint bennök élünk most is; de én nem akarok a köztudomással bizonyitni, hanem csak hivatalos okmányokkal.

Hogy a conventre vonatkozók életbe léptek, azonnal meggyőződhetünk, ha a conventi jegyzőkönyvekből elolvassuk a jelen voltak névsorát. A legrégibb jegyzőkönyv, mely birtokomban van, az 1812-iki. Ezt már a budai zsinat által kijelölt tagok alkotják, és attól kezdve valamennyit, mind végig. Ettől csak 1867-ben és 1873-ban történt eltérés. Nem tudok e tárgyban egyébre utalni, mint hogy a convent jegyzőkönyvei itt a pesti levéltárban, s tudomásom szerint a debreceniben is, mindenkinek rendelkezésére állanak, s azokból saját szemeivel meggyőződhetik a valóságról. *)

---

*) Általában kénytelen vagyok itt némi méltatlankodással megjegyezni, hogy más népek protestans egyházában egy ilyen vitánál, két ezer pap és két millió világi közt ezóta legalább ötven ember vállalkozott volna arra, hogy feljöjjön ide Pestre saját szemeivel meggyőződni a convent jegyzőkönyveiből vajjon annyira tele van-e az én conventi beszédem ferditésekkel, tehát meghamisitva közlött adatokkal, a mint Révész ur állitja a Figyelmező 412-ik lapján? avagy talán ugy áll a dolog a mint én állitom, hogy egyetlen egy betü ferdités sincs abban? Hiszen az itélethozás itt rendkivül könnyü, csak fel kell keresni és elolvasni az idézett jegyzőkönyvi pontot, s ha az szórul-szóra megegyezik az én idéze-

Nem ment ily gyorsan és ily könnyen a kerületek és tractusok ujra szervezése, vagy az akkor használt kifejezés szerint: coordinatiója. Itt szórul-szóra, bár rövidebb idő alatt, lejátszták azon jeleneteket, melyeket a bodrog kereszturi hasonló szellemü határozatok életbeléptetésénél láttunk. A tiszán inneni és dunai kerületekben semmi baj nem volt; ellenben Tiszántul, bár Sinay az ő practicáival együtt megbukott, de az ő szelleme hatalmasan dolgozott n é m e l y papokban, volt tanitványaiban, a világiak befolyása ellen. Nincs kezemben minden tiszántuli tractusnak minden jegyzőkönyve 1791-en kezdve, — de talán a világon sincs többé, — hogy láthatnám melyik tractusban mikor lépett életbe az uj szervezet; de az 1821-iki convent jegyzőkönyvéből kitünik, hogy némelyek már azon hires convent előtt a szerint voltak berendezve, némelyek pedig csak azután, de azután valamennyi, és rövid idő alatt. Ellenben a tiszántuli kerületi jegyzőkönyvekből nehány birtokomban van, s ezekből kitűnik, hogy a kerületi gyülés ott is már 1818-ban a budai kánonok szerint alakult össze, a tractusok képviselőiből is, s azóta folyvást az 1860-iki uj intézkedésekig.

Azonban n é m e l y hierarchicus papok a Tiszántul épen nem nyugodtak belé ezen ujitásokba, s 1819-ban egy névtelen folyamodást nyujtottak be ellenök a helytartó tanácshoz. Ebben, mindjárt az első mondatban sietnek bevádolni főgondnokjokat, ki akkor az államnak is egyik főhivatalnoka, alnádora volt, s a budai ujitásoknak főmozgatója, nem kevesebbel, mint f e l s é g s é r t é s s e l. (Suppremus noster Curator Dominus Emericus Péchy obligationum officii sui et fidei subditalis Sacratissimae Vestae Majestati debitae non satis memor). Azon „Péchyana innovatiok“, a melyek ellen kifogásuk van, a következők: 1) a tractusoknak célbavett uj felosztása, 2) a locale presbyteriumok szervezése a budai kánonok sze-

---

temmel, akkor az én beszédemben egy ferditės sincs. Fogadja itt szives köszönetemet azon „D u n á n t u l i“ férfiu, ki a szervezetkészitő bizottságnak tagja volt, a miért elbeszélte a közönség előtt a Prot. lapban, hogy én beszédem felolvasásakor a bizottság asztalára tettem a convent jegyzőkönyveit, s felkértem a bizottság tagjait, hogy idézeteimet azokban nézzék utána. Nem tette meg egy sem, mert csak nem tehetett fel senki rólam oly őrültséget, hogy ferditésekkel ámitsam a közönséget, midőn másfelől kezébe adom az eredeti hivatalos okmányokat, hogy azonnal beláthassa a csalást. Ily vakmerőséget a józan emberek közül csak Révész ur tud feltenni ellenfeléről; s csak ő merészkedhetik kimondani bizonyitatlanul. K. A.

rint, 3) a világi assessorok létjoga, 4) a tractualis curatornak az egyházlátogatásban részvétele, 5) a világiak befolyása a papok dislocatiójára. Hasonló szellemü folyamodványt nyujtott be nem sokára Benedek Mihály püspök is, melyben a mondottakon kivül azt is elpanaszolja, hogy most már a budai kánonok szerint némely esetekben a tractuale és superintendentiale consistoriumokon kivül népesebb közgyülések (conventusok) is szerepelnek.*)

Látható ezen pontokból, hogy a pőr akkor épen a budai kánonok életbe léptetése ellen és mellett folyt. Ezen pőr elintézésére ült össze az 1821-iki convent, mely a debreceni szótárban darab idő óta delegatum judicium nevet visel. A nevezett convent helybenhagyta a budai kánonok értelmében tett ujitásokat minden itt elsorolt pontra nézve, s elrendelte a coordinatio keresztülvitelét minden tractusban, a mi rövid idő alatt meg is történt. Az 1821-iki convent jegyzőkönyve különös királyi megerősitésben is részesült, s igy bár a budai kánonok felsőbb helyen megerősitve nincsenek; de a bennök foglalt intézkedések ily uton megvannak. Azóta nem volt többé lárma a budai ujitások ellen, s tényleg azokban élt a magyar ref. egyház 1860-ig. Nem volt ez oly nagyon rég, hogy számosan ne emlékezhetnének rá, s én azt hittem, hogy ezen nagyon ismeretes dolgot nem fogja kétségbe vonni Révész ur. Avagy kérdem: min alapszik a kerületi és megyei világi tanácsbirók létjoga s a kerületi gyüléseken a tractusok képviseltetése, valamint a közgyülés és consistorium megkülönböztetése már 1821 előtt is, ha nem a budai zsinat határozatain? És min alapszik a conventnek 16 tagból álló szerkezete, mellyel birt folyvást e század első felében, ha nem a budai zsinat 21-dik kánonján? Én erre nézve semmi más jogforrást nem ismerek, s azt hiszem Révész ur sem.

Egyébaránt hajdan, jobb napjaiban, ezen tárgyra nézve is, hogy t. i. mennyire léptek életbe a budai kánonok, máskép tudta ő a históriát, mint most. Sokszor idézett könyvében (A magy. prot. egyh. szabadságának védelme. 1862.) a 90-ik lapon ezeket irja: „Látván a magyar protestans egyház tekintélyes világi tagjai, hogy a budai és pesti zsinatok kánonainak sanctionaltatásához remény

*) E két folyamodvány hiteles másolatban olvasható a convent levéltárában, az 1821-iki Convent actái közt. K. A.

nem lehet: 1818 táján ama kánonokban foglalt egyházalkotmányi intézményeket, s **illetőleg magukat a kánonokat,** (Épen magokat a kánonokat?!) az egyes egyházkerületi közgyülések utján és által törekedtek **életbeléptetni, éspedig sikeresen.** (Dehogy?!) Ekkor **némely papok** (Csak ezek? s nem a tiszántuli kerület?!) ismét a felséghez folyamodtak (Láttuk mily nemes bevezetéssel!) A viszálkodás, valamint kezdetben a reformált egyház kebelében támadt: ugy most is annak kebelében pusztitott leginkább, (Az én tudomásom szerint csak a tiszántúli kerületben, n é m e l y p a p o k által). A felség tehát a magyar királyi helytartó tanácsnak 1821. január 16-án 1525 sz. a. kelt leirata szerint, a viszálkodások elintézését, a négy reformált egyházkerület köz konventjére bizta. Ezen convent **egészen autonomice** meg is alakult és működött; (Autonomice? Honnan vette az a u t o n o m i á j á t, ha az egyház szervezetébe beillesztve nem volt?) **a budai zsinat kánonai szerinti ujitásokat helybenhagyta, kanonizálta,** s a magyar ref. egyház **mostani törvényes alkotmányának** főbb intézményeit megállapitotta. A konvent határzatait a felség a magyar királyi helytartó tanácsnak 1821. julius 31-én, 20263 sz. alatt kelt intézménye által helybenhagyta, sanctionálta. Ezek szerint voltaképen az 1821-ik évi general convent oldotta meg az 1791-ki XXVI. t. c. 4. §-ában foglalt feladatot, ez állapitotta meg (?) az egyházi fokozatos felsőséget s a helytelenül ugy nevezett egyházi és világi elemek egymáshozi jogviszonyát és egyensulyát az egyházalkotmányban" . . ., „A közlött okmányokból és kétségtelen történeti tényekből önként és szükségképen következik, hogy . . . 1822 óta 1849-ig volt a magyar prot. egyháznak s törvényesen még ma is van oly alkotmánya, mely az egyház által a communis consensio szerint maxime congruusnak s viszonyainkhoz és vallásos elveinkhez alkalmazottnak itéltetik."

Révész urnak itt idézett szavai minden pontban a valódi történeti igazságot foglalják magokban, azon csekély kivétellel, hogy az 1821-iki convent csak helybenhagyta a budai zsinat kánonai szerinti ujitásokat, de nem állapitott meg semmi uj fokozatos felsőséget. Azon convent jegyzőkönyvében mindenütt csak helybenhagyásról s nem uj megállapitásról van szó. Azon convent csak bevégezte a budai kánonok keresztülvitelét, de nem kezdeményezte, s annyival kevésbé állapitott meg valami ujat. Egyébaránt e két dolog fo-

galmilag annyira különbözik, hogy Révész urnál is csak egy kis szabatossághiánynak tulajdonithatjuk a „megállapitás“ és „helybenhagyás“ kifejezések összekeverését.

Már ha Révész ur is ugy tudta 1862-ben, hogy egyházunkban magukat a budai kánonokat sikeresen törekedtek életbeléptetni 1818 táján, és hogy később az 1821-iki convent a budai zsinat kánonai szerinti ujitásokat kanonizálta, s e szerint 1822 óta 1849-ig ez volt a magyar prot. egyház alkotmánya : akkor talán még sem lesz merőben alaptalan állitmány azon én állitásom, hogy egyházi hatóságaink viszonyaikat a budai kánonok szabványai szerint rendezték be. Ezen rendezkedés nem ment ugyan minden zaj nélkül, s a mint láttuk a „némely papok“ még a felségsértés vádját is papirra tették miatta főgondnokjok ellen ; de azért mégis csak megtörtént biz az! Révész ur conventi dolgozatában nagyon bőven táplálkozik azon zajnak egyes töredékhangjaiból, de nagyon szűken, vagy épen nem is a valódi hivatalos adatokból. A mit ő megirt, az a „némely papok“ története, kik az 1791-iki törvényterv ellen protestáltak, kik a klérus hálójában evickéltek, kik főgondnokjokat felségsértéssel árulták be, ezek, igaz hogy a hierarchismus érdekében ép azon harcot folytatták a convent és a budai kánonok ellen, a melynek történetét ő megirta; de a hivatalos egyháznak más története van, az a melyet én itt és conventi beszédemben megirtam!

Azzal hizelgek magamnak, szives olvasóm, hogy az első kétséges pont bebizonyitása, irói gyengeségeim dacára is, anyagjánál fogva nem volt épen érdektelen.

b) A második bebizonyitandó állitás az, hogy : egyházi hatóságaink intézkedéseikben mint fennálló törvényre hivatkoztak a budai kánonokra. E tárgyra nézve kétségkivül elég lesz a jegyzőkönyvekből kiirni egy pár olyan pontot, melyben a budai kánonokra akként történik a hivatkozás, mint fennálló törvényre.

Az 1818-iki septemberi convent j. k. 9-ik sz. alatt ez áll : „Mind a felsőbb rendelések, mind a budai zsinat kánonjai által meglévén már határoztatva, hogy a sátoros ünnepek csak két napon tartassanak : ajánltatik a ft. superintendentiáknak, hogy stb.“

Benedek Mihály debreceni püspök fennebb emlitett panaszló

levelében a budai kánonok érvényessége ellen is kikelt. E tárgyban az 1821-ki márciusi conventen, az elnök Vay József ezen kérdést intézte a conventhez: „Ámbár az evangelica vallás principiumai szerint senkinek különös magános vélekedését erőltetni nem lehetne, helyben lehetne-e mindazáltal hagyni azt, hogy a Tul a Tiszai superintendens Benedek Mihály ur, a Budai Zsinat Canonjai ellen, melyeknek királyi megerősittetését nemcsak magának a zsinatnak végével jelen volt ugyanazon superintendentia követjei is alázatosan kérték, hanem azután is maga a Tul- a Tiszai superintendentia is több izben sürgette, Ő Felsége előtt kikelni hivatalos kötelességével ellenkezőnek nem tartotta? : Melyre egyező értelemmel megállapittatott, hogy magános vélekedését superintendens urnak magának hagyván; — másrészről lépéseit hivatalos kötelességével megegyeztetni annyival kevésbé lehetne, mivel ha minden választott superintendesnek, vagy főcuratornak jussa volna az előbb közmegegyezéssel tett rendeléseket kérdésbe venni, s azoknak ellenére dolgozni, ugy minden akár superintendens akár főcurator választásával az eddig fennállott rendnek fel kelletvén függesztetnie, ezen bizonytalanság, s a bévett rend felforgatása a függetlenségnek, az igazgatói hatalom meg nem esméréséneк egyenes utját nyitná fel." (j. k. 7. sz. b. pontja.)

Az 1821-ki októberi conv. j. k. 12. sz. alatt ez áll: „Kivánja ezen G. convent mindenek előtt a tractuale consistoriumokra nézve meghatároztatni azt, hogy a budai zsinat 10-ik canonja értelme szerént is a tractuale consistorium tagjai számának meghatározása magokra a tractusokra bizattatván, itt csak annyi jegyeztessen meg" .... stb. Ugyanezen convent j. k. 15. sz. h. pontja alatt ez áll: „A professorok, mivel a budai zsinat canonjai szerint is a Locale consistoriumhoz is csak eligibilisek, választhatók, just magoknak a superintendentiale consistorium assessorságához ne tarthassanak, hanem ha oda valósággal kiválasztatnának." És az i. pont alatt: „Az ujonnan választottak a budai zsinat actáiba kitett esküvés formájával eskettesenek meg." Végül, ugyanazon convent j. k. 20. sz. a. ez áll: „A budai zsinat 4. cánonja, s ennek következtében az 1818-ik esztendei julius 18-án tartott superintendentialis gyülés itt is felolvastatott 33 pontjába, a professorok hivása

iránt a nemes debreceni reformata ecclesiával tett egyezés szorosan megtartasson."

Azt hiszem, hogy miután az előbbi pontban láttuk, hogy a budai zsinat intézkedései tényleg életbe léptek: itt e nehány adat tulságosan is elég annak bebizonyitására, hogy egyházi hatóságaink intézkedéseikben mint fennálló törvényre hivatkoztak a budai kánonokra.

c) Harmadik bebizonyitandó állitás, hogy mind az egyetem, mind a kerületek gyakran kérelmezték a budai kánonok megerősitését.

Hogy az egyetem kérelmezte, a végre elég legyen megemlitenem, hogy 1820-ban a decemberi conv. j. k. 1. sz. szerint, miután már a király Pesten járása alkalmával is kérte, most e tárgyban ujból deputatiot nevezett ki Bécsbe.

Sokkal érdekesebb ennél e tárgynak története a tiszántuli kerület közgyülésén, mely egyszersmind a convent és a többi kerület körében lefolyt történetére is elég világot derit, és a melyet ezennel azon kerület jegyzőkönyveiből történeti rendben ide irok.

1794. novemberi gyülés j. k. 92. sz. a. „Felhozódott Tiszt. Superintendens uram által a napokban itt megfordult B. Prónay ő nagysága ezen tudósitása, hogy nem csak minden augustai valláson lévők, hanem a vallásunkon lévő három ft. Superintendentiák is már megegyeztek benne, hogy a budai zsinat kánonjainak megerősitések Ágens uraimék által a felső udvarnál sürgetődjön. — Ebben ezen consistorium is megegyez, szükségesnek tartván azt is kérni, hogy emlitett kánonainknak megnyerendő megerősitetése a mint legelőször is kérődött, e végre gyüjtendő zsinatban hirdettessék ki.

1795. apr. gyül. j. k. 40. sz. „A mult esztendőbeli 92-ik szám szerént elvégeztetett, hogy a budai zsinat kánonjainak megerősittetése a felső udvarnál sürgettessék, és e végre irodjon mind a három ft. superintendentiának, hogy az ezt magába foglalandó instantiának feltevődéséről tétessék rendelés.

1795. jul. gyül. j. k. 57. megemliti, hogy „a budai zsinat kánonjainak megerősödése felől mind a három ft. superintendentiáknak iródván a 40. szám szerint," a főcurator jelenti, hogy a beadandó instantia elkészitésével a tiszántuli kerület bizatott meg,

a szöveg végleges megállapitására pedig a kerület követeket nevez ki Pestre.

Az 1795. augustusi gyülés j. k. 61. és 74. sz. alatt arról tétetik emlités, hogy a mostanában történt változások miatt jó lesz a megerősités sürgetését halasztani, mig a dolgok avagy csak valamennyire megállapodnak. Az 1796. januári gyül. j. k. 16. száma hasonlókép utasitja a főcuratort, hogy a pesti conferentiában is igyekezzék a halasztás mellett lenni. Az itt emlitett „mostanában történt változások," nyilván az akkori kül-politikai események.

De már az 1797-iki márciusi gyülés j. k. 17. sz. a. ez áll: „Mivel továbbá félő, hogy ha a budai zsinat kánonjai most nem confirmálódnak, ezután azoknak confirmatiojához annyival kevesebb reménység lehet. Sőt ha azoknak confirmatioja el találna maradni, az 1791-dik esztendőbeli törvény is, mely a vallás dolgában hozódott, lassan lassan az erejéből kivevődnék: szükség lészen ezen consistorium nevével Méltóságos cons. Vay József urnak irni, hogy a zsinat kánonjai megerősitődését minél jobban lehet sürgesse."

Ugyanezen év szeptemberében ismét gyülése volt a kerületnek, midőn a j. könyv 55-ik sz. szerint jelentés történt az iránt, hogy a budai kánonok megerősitése közeli kilátásban lévén, időközben gr. Rédeinek, a főgondnoknak részére kiállitották a megkivántató credentionalist, hogy a bécsi deputatioban részt vehessen.

Azonban a megerősités most is csak elmaradt, s az 1798-iki aprilisi gyülés j. k. 36. sz. szerint ismét felmerülvén, „hogy a zsinat confirmatiojának sürgetésére Bécsbe deputatusok küldödjenek," a kerület azt végezte, hogy többé nem deputatiók, hanem instantiák által kell sürgetni.

Végül rendkivül érdekes e tárgyban az 1820-ki januári gyülés j. könyvének nehány pontja. Az 5. sz. szerint: „Felolvastatott a M. országi helvetiai vallást tartó ft. superintendentiák 1819-dik esztendőben sept. hava 1-ső és második napján Pesten tartott conferentiája protocolluma. Melyre e következő észrevételek tétettek: 3-szor Hogy ámbár a protocollumban nyilván ki nem tevődik, mind azáltal előre is gyanitani lehetett, most pedig tudva van, hogy a Bécsbe rendelt deputatioval főcél a budai zsinat kánonjának megerősitéseért leendő esedezés volt. Melyben hasonlókép ez a superintendentia meg nem egyez; nem tartván a budai zsinatban hozott

kánonokat sem a sz. irással, sem a Helv. vallástétellel, sem a reformatio ideje olta hazánkban készült kánonainkkal, sem külsőországi hitünk sorsosinak egyházi rendtartásaival, sem hazánk törvényeivel, nevezetesen az 1790, 26-dik articulus 4-dik §-ával (mely ezt tartja, hogy Principiis evangelicorum religionis ordo accommodatus constabiliatur), sem polgári állapotunkkal, ekklesiánk javával megegyezőknek." 6-szor „Nem hagyjuk jóvá, hogy a conferentia magát protocollumában Generale Consistoriumnak nevezi. A mi protocollumunkban eleitől fogva csak Conferentiának neveződik. Ha ez az uj név arra való, hogy a conferentia magát a budai zsinat canonjaiban leirt generale consistoriummá tegye: abban egyáltaljában meg nem egyezünk."

J. k. 6. sz. „Főtiszteletü Superintendens ur közlötte a consistoriummal . . . . . . a deputationak ő felségéhez benyujtott instantiáját." — „Sajnálkodását és kedvetlenségét jelentette consistoriumunk mind az eránt, hogy az emlitett instantia, noha superintendentiánk nevében is szól, annak hire, tudta és megegyezése nélkül készittetett és adódott be ő felségének; mind magának az instantiának formája és némely kifejezései eránt, mind az eránt, hogy abban a budai zsinat actáinak megerősitése kérettetik; mind végre kivált az eránt, hogy a budai zsinat kánonjai megerősittetésének könnyebben lehető megnyerése végett egész felekezetünknek, sőt mind a két vallást követő hazabeli evangelicusoknak állapotja ugy adatik elő, mintha abban se rend, se függés nem volna, és ennek a függetlenségnek a polgári társaságra nézve is káros következései volnának; mely baj és fogyatkozás törvényes kánonainknál fogva a mi superintendentiánkban ugyan teljességgel nincsen. Mert, hogy itt az 1818-ik esztendőbeli október hava 4 és 5. napjain a budai zsinat kánonjaihoz képest tétetett rendelések el nem fogadódtak, az nem a rend és függés nem létét mutatja, hanem a törvényes rendhez és függéshez való ragaszkodást, melyet hogy az ő felsége által meg nem erősitett budai zsinat rendeletének béhozása megzavarna, bizonyosnak tartják tractusaink."

Eddig az érdekes jegyzőkönyv, és meg kell vallani, hogy ez roppant erős argumentum ellenem, melyet Révész ur is gondosan felhasznált.

Lássuk közelebbről.

Idézett adataim elsőbbjei minden kétségen kivül valóvá teszik azon állitásom alaposságát, hogy a budai kánonok megerősitését mind az egyetem, mind a kerületek gyakran kérelmezték. Szükségtelennek tartom a többi kerület jegyzőkönyveiből is idézni, mert a tiszántulié indirecte ezekre nézve is bizonyit. Ellenben az 1820-iki gyülés jegyzőkönyve feltünő erős fellépést foglal magában ezen kerület részéről a kánonoknak mind tartalma, mind megerősitése, mind — mellesleg — a convent hatásköre ellen. Valóban feltünő és meglepő az ellentét ezen gyülésnek és a korábbiaknak magatartása közt mind a megerősités kérdésében, mind a kánonok tartalmának megitélésében; mert mig az 1797-iki márciusi (és 1798. aprilisi) gyülés ezen kánonokban egyszersmind az $179^0/_1$-iki vallásügyi országos törvény védbástyáját is látja, s épen ezen oknál fogva megbizza Vay Józsefet, hogy megerősitését minél jobban sürgesse: addig ezen 1820-iki gyülés, ugyanazon Benedek Mihály elnöklete alatt, ki az előbbi pontot mint generalis notarius fogalmazta, már azt veszi észre, hogy ezen kánonok ellenkeznek — egyebek közt — épen a nevezett $179^0/_1$-iki 26-ik törvénycikkel is. Meglepő az is, hogy mig régebb a róm. kath. klérus akadályozta a kánonok megerősitését, a minek az 1792-iki tiszántuli gyülés j. könyvében is nyoma van: most épen ezen tiszántuli kerület vette át a klérus szerepét.

Honnan e nagy fordulat, egyszerre, minden fokozatos előzmény nélkül?

Onnan szives olvasóm, hogy ezen 1820-iki gyülés is egy kis töredék a „n é m e l y p a p o k“ történetéből.

E merész állitásomat bővebben megvilágositja, s annak igazságát is bebizonyitja maga Révész Imre ur, — nem a mostani, hanem az 1862-beli, — már fennebb is idézett szavaiban: „Látván a magyar protestans egyház tekintélyes világi tagjai, hogy a budai és pesti zsinatok kánonainak sanctionaltatásához remény nem lehet: 1818 táján ama kánonokban foglalt egyházalkotmányi intézményeket, s illetőleg magukat a kánonokat, az egyes egyházkerületi közgyülések utján és által törekedtek életbe léptetni, és pedig sikeresen. Ekkor **némely papok** ismét a felséghez folyamodtak.“

Láttuk fennebb a 304—5. lapon e névtelen folyamodvány tartalmát. Nem sokára felment oda a Benedek Mihály debreceni püspök

folyamodványa is, melyben kikél ezen ujitások és a budai kánonok célbavett megerősitése ellen. És azután csak hamar összehívott „némely papokat,“ kik Debrecenhez közelebb laktak, névszerint: a szabolcsi, debreceni, békési, érmelléki espereseket, továbbá a n.-kunsági és szolnoki tractusok jegyzőit, egy debreceni közpapot, három debreceni professort és a generalis nótáriust. Ezen tizenkét pap, — kik közül hét debreceni volt, és csak öt vidéki, — elnevezte magát superintendentiale consistoriumnak, akkor, midőn már több mint félszázados gyakorlat szerint a kerületi consistorium kettős elnökség alatt állott, s a megyei gondnokok is tagjai voltak, — nem is emlitve, hogy közelebb már a tractusok képviselői is megjelentek ott, a budai kánonok értelmében. Itt felolvasták a Benedek Mihály folyamodványát, és „azt a consistorium nem csak jóvá hagyta, hanem magáévá tévén, meg is köszönte;“ azután pedig hozták azon mérges határozatokat, és még egy pár azokhoz hasonlót, a budai kánonok és a convent jogköre ellen. És épen midőn ezen kis revolutiot röktönözték, midőn a főgondnokjok ellen beadott folyamodvány szövegét felolvasták és elfogadták: egyszersmind azt irják jegyzőkönyvükbe, hogy az ő superintendentiájokban ugyan teljességgel nincs semmi rendetlenség!

Ez a gyülés tehát még a bodrogkereszturi convent előtti állapotok szerint is törvénytelen volt, az azutániak szerint pedig még törvénytelenebb, mert egyetlen világi ember sem volt ott jelen. És Révész ur mégis felhasználja határozatait a convent ellen, a mi mutatja, hogy ő nem az egyház történetét, hanem a „n é m e l y p a p o k é t“ akarta megirni.

Egyébaránt, ezen adat miként felhasználása az ő viadori nagy ügyességének legszebb bizonyitványa, — Lojola tanitványai megirigyelhetnék mesterségét. Előbb beilleszti adatai közé minden megjegyzés nélkül; azután több mint egy féllapon át vitt csűrés-csavarás, s a közbeszurt mondatok és historiák nagy halmaza és egy pár pont után, midőn már a kevésbé kritikus olvasó a harmadik mondat elejét el is felejtette, végre kisüti, hogy ezen gyülésen világi férfiu egy sem volt jelen. Igen ügyesen számitott arra, hogy ha e körülményt történetesen más is észre találja venni, ellene ne érvényesithesse. De azt, hogy a gyülés ezen körülmény által voltaképen törvénytelen volt, a világért sem magyarázza meg, sőt felhasználja

jegyzőkönyvét, mint kifogástalan jogforrást, holott az csak mint történeti adat használható a „n é m e l y p a p o k“ mesterkedéseinek megvilágositására. Érdekes ezen csürő-csavaró műtét adatai közt az, hogy mostani tudása szerint már „a tiszántuli ref. lelkészek **tetemes nagy része**“ volt az ellenálló; holott 1862-ben még ugy tudta, hogy csak „**némely papok,**“ s miután én most számszerint megmondtam kikből teltek ki azon papok, ugy vélem, hogy 12-őt a több mint félezer ellenében mégis csak inkább lehet „némely papoknak,“ mint a papok „tetemes nagy részének“ nevezni. Most ugy tudja, hogy e papok ellenállása „igen hatalmas és sikeres volt egyideig,“ — akkor a sikert a budai kánonok életbeléptetőinek tulajdonitja. Lássuk milyen hatalmas volt azon ellenállás, és mit kell érteni az „egyideig“ alatt:

Hire menvén ezen mérges conventiculumnak, közbeléptek a gyülésnek többi tagjai is, s e tárgyat még azon év augusztusában tartott gyülésen szőnyegre hozták. E gyülés j. könyve 52-ik számából látjuk, hogy az „igen hatalmas“ ellenállók közt most azon névtelen folyamodványnak teljességgel nem akart gazdája akadni, és senki semmit nem akart róla tudni, — és aztán a főcurator sem fürkészte tovább, jollehet azt hiszem neki is feltünt az, a mit most én észrevettem, hogy az öreg Benedek Mihály a maga felterjesztése 3-ik pontjában hivatkozik ezen névtelen irat tartalmára, s azt mondja róla, hogy irói a curátortól való féltökben akartak névtelenül maradni (Ob metum vindictae Curatoralis anonymi esse voluerunt); tehát neki ismernie kellett ezt; de tudott róla a conventiculum azon tizenkét papja is, mert gyülésében Benedek Mihály folyamodványa felolvastatott, „s azt a consistorium nem csak jóvá hagyta, hanem magáévá tévén, meg is köszönte.“ (j. k. 7. sz.). Azonban a curator, alkalmasint a püspök öreg kora iránt való kiméletből, nem kutatta tovább a szerzőt, s a versengő felek kibékültek, és „ezen egyháziak és világiak nagyon népes gyülésében a legalázatosabban kinyilatkoztatták, hogy a budai zsinat határozatainak, m e l y e k a k i r á l y i j o g o k k a l é s a h a z a i t ö r v é n y e k k e l m e g e g y e z n e k, s már 29 év előtt a legfelsőbb átvizsgálás alá terjesztettek, m e g e r ő s i t é s é t k é r j é k.“ (ex hac frequentiore tam ecclesiasticorum, quam secularium congregatione, actorum synodalium Budensium, jam a 29 annis Altissimae

revisioni substratorum, juribus regiis, et legibus patriis conformem, approbationem petere, humillime declaremus). — „Igy az egyezség megkészülvén — folytatja a jegyzőkönyv — Mélt. Főispán Lónyay Gábor ur ő Nagyságának, a ki ebben első eszköz volt, hasznos tanácsáért, és munkálkodásáért, háládatos szivből származott köszönetét nyilatkoztatta ki consistoriumunk, kivánván, hogy a felséges isten hazánknak és sz. vallásunknak javára és diszére számos esztendőkig nyujtsa ő nagysága becses életét, és végye körül minden áldásival.“

Ilyen hálálkodással ért véget azon igen hatalmas és sikeres ellenállás egy idő mulva, t. i. félesztendő mulva! Miért halgatta el Révész ur ezen fontos adatot?! Ugy látszik nem számitott arra, hogy ezen tiszántuli jegyzőkönyvek, melyek minden józan feltevés szerint csak azon egy levéltárban lehetnek meg, melynek kulcsa az ő zsebében áll: mégis megvannak még egy embernél, és az épen én vagyok!

Ezután a budai kánonok megerősitése kérelmezésének nincs tovább története, mert a kánonok tényleg életbe léptek, a hierarchicus ellenállás lecsendesült, sőt azon kánonok intézkedései indirecte a felsőbb megerősitést is megnyerték az 1821-iki conventek jegyzőkönyveiben.

Már: ha egyházi hatóságaink a budai kánonok megerősitését folyvást kérelmezték, mind addig, mig végre ebbe beleunván, azokat tényleg életbe léptették, és akkor ezek indirecte a felsőbb megerősitést is megnyerték: világos, hogy azon kánonokat, — saját magok alkotásait, — magokra nézve kötelezőknek tekintették. De ezen események idejében nem is volt olyan egyházunkban a közgondolkozás, hogy a királyi megerősitést az egyházi törvényekre nézve oly lényeges kelléknek tartották volna, mint az országos törvényekre nézve. Im a komjáti kánonok soha semmiféle királyi megerősitésben nem részesültek, s azért mégis érvényben voltak a dunai két kerületben közel kétszáz esztendeig. Sőt még az $179^0/_1$-iki 26. t. c. 4. §-a sem kivánja a megerősitést, (confirmationem), hanem csak a felülvizsgálást (superinspectionem), vagy a Révész ur forditása szerint „átnézést,“ a mire ő is nagy sulyt fektetett 1857-ben (Vélemény, stb. 54. l.); de azon törvénytervben, melyet a protestans rendek készitettek, még ez sincs a törvényalkotás kellékei közé iktatva, sőt nincs még a katholikus rendekében sem, hanem csak a mixta deputatio vette fel, de bizon nem a protestansok ohajtása szerint. Az

országgyülési rendek magok közt megegyezni nem tudván, a felségre bizták, hogy a különböző javaslatok közül válasszon. A közben megérkezett oda a Sinay Miklós és néhány Debrecen-vidéki pap felterjesztése is, s ez aztán döntő befolyással volt az uralkodóra, hogy leiratát a mixta deputatio nekünk legkevésbé kedvező terve szerint készittesse, s később a törvénycikket is ennek alapján szerkesztesse. Igy jutott be a királyi átnézés, de nem a megerősités szüksége az 179⁰/₁. 26. t. cikkbe. Azóta egyházunknak mind az öt kerülete megváltoztatta a régi kánonoknak talán minden pontját, s meg az 1821-iki konventek határozatait is, a nélkül, hogy valakinek eszébe jutott volna ezen ujabb határozatokra királyi megerősitést kérni, vagy ezeket, — saját akaratunk alkotásait, — nem tartani magunkra nézve kötelezőknek, mivel felsőbb megerősitésben nem részesültek. Aztán nem is vettem én csak ugy a levegőből, sőt még nem is csak a fennebb elősorolt tényekből vontam el azon egyenes állitásomat, hogy a magyar ref. egyház a budai zsinat kánonait, az alaki hiány dacára is, magára nézve kötelezőknek tartotta. Ha az ember Révész Imre dolgozatát olvassa, azt hinné, hogy eddig soha senki efélét nem mondott és nem hallott Magyarországon; pedig vitatták e kérdést egyházunkban egész 1821-ig, pro et contra. A hierarchismus természetesen ugy vélekedett, hogy nem kötelezők, s ez által is igyekezett elodázni a neki nem tetsző világi befolyás érvényesülését; de hogy nem ez a párt alkotta egyházunkban a többséget, hanem valóban áll róla Révész Imre régibb kifejezése, hogy csak „némely papok“ tartoztak hozzá: azt eléggé bizonyitják a későbbi események, s talán eléggé kitünt ezen dolgozat folyamából is. Magában a tiszántuli egyházkerület jegyzőkönyvében is van nyoma ezen kérdés vitatásának, az 1798-ik esztendőből, midőn „részszerint Domokos Lajos, részszerint Consiliarius és főcurator Vay József urak“ ezen kérdést vetették fel: „Nem lenne-e jó a zsinat rendeléseiből, melyek reánk nézve a királyi megerősités nélkül is kötelezők, a mit jó móddal és erőltetés nélkül lehet, béhozni aprókonként?“ A gyülés ekkor „nem“-mel felelt a kérdésre, de később, 1818-ban, mégis életbe léptette azokat. Tehát még a Tiszán tul is, a hierarchismus fészkében, voltak kik azon kánonokat királyi megerősités nélkül is kötelezőknek tartották, a többi kerületben pedig még többen voltak ilyenek, a három kerületről a

Péchy felelete, melyet az ellene emelt vádakra adott, már ugy szól, hogy rég a budai kánonok szerint igazgattatnak; s idővel, minél tovább késett a megerősités, annál élénkebbé vált egyházunkban azon tudat, hogy a fejedelem megerősitése nem épen lényeges kelléke az egyházi törvényeknek, mig végre az általános diadalra is jutott.

Azt hiszem nem is szükség már kivonnom a végső következményt, mert a szives olvasó maga is belátja, hogy épen nem alaptalan állitmány az, miszerint a budai zsinat kánonait e század elején egyházi hatóságaink magokra nézve kötelezőknek tekintették, viszonyaikat azok szabványai szerint rendezték be, intézkedéseikben mint fennálló törvényre hivatkoztak rájok. És igy Révész ur támadásából ezen a ponton csakis két grammatikai hiba kegyes megjegyzése marad dönthetetlen alaposságu igazság!

---

2) Menjünk a kérdés második felére, mely ez: „Miután a budai kánonokat az egyház magára nézve kötelezőknek ismerte, nagyon természetes, hogy a conventet is annak tartotta, a mivé az V-ik fejezet kijelölte, t. i. a négy egyházkerület legfőbb képviselő és közigazgató testületének és főtörvényszékének.“ Erre is azt mondja Révész ur, hogy merőben alaptalan állitmány. Lássuk.

Mig előbbi állitásomat conventi beszédemben egy szóval sem igazoltam: addig egész beszédem ezen utóbbinak igazolására készült, kizárólag a conventi j. könyvek alapján. Azon nézetben vagyok, hogy ha meg akarjuk ismerni valamely hatóságnak hatáskörét, meg kell néznünk 1-ször azon törvényt, melyen az alapszik. Ez a mi conventünkre nézve e század első felében nem más volt, mint a budai 19—24. kánon, mert — bármikép vélekedjék is valaki ezen kánonok érvényéről és a convent jogosultságáról, — annyi kétségtelenül meglátszik a convent jegyzőkönyveiből, a jelenvoltak névsorából, hogy ép azon elemek alkották, melyeket a budai zsinat kijelölt, valamint az is kétségtelen, hogy a budai zsinat előtt nem azok, tehát e változást csak a zsinat eszközölhette. 2-szor meg kell néznem azon hatóságnak jegyzőkönyveit is, mert a törvénynek szokott általános és rövid meghatározásai az életben felmerült rend-

kivül sokféle eseményekre való alkalmazás által nyernek bővebb magyarázatot. E tárgyra nézve nincs más használható forrás, csak ez a kettő. Magánosok véleményei, hirlapi tudósitások, s még a szaktudósoknak nyugodt, tárgyilagos elmélkedései is, azon eredeti források világos tételei ellenében soha sem érvényesithetők. Vagy concret példát vêve fel : ha én látom, hogy a conventet legfőbb törvényszékül jelöli ki azon törvény, melyen az létjogát alapitja, és ha a convent jegyzőkönyveiből is saját szemeimmel meggyőződöm, hogy az valósággal biráskodott is több esetben a kerületi consistoriumoktól felebbezett pörökben : akkor én azt legfőbb törvényszéknek fogom tartani, bármit mondjon is Fényes Elek, Fáy András, Révész Imre, vagy bármilyen fényes egyéniség.

Én a convent jegyzőkönyveiből kiirt tényekkel bizonyitottam be, hogy az : 1-ször az összes sérelmi ügyekben közvetlenül correspondealt a polgári hatóságokkal, s nem terjesztette ily tárgyu határozatait a kerületek jóváhagyása alá; 2-szor hogy az egyik kerületben felmerült bajt a másiknak férfiaival megvizsgáltatta; 3-or a kerületek intézkedéseiről rendes jelentést kivánt, azokat helyben hagyta vagy módositotta; 4-szer legfőbb törvényszéki itéleteket hozott, s azoknak haladéktalan végrehajtását szigoruan meghagyta a superintendentiának; 5-ször magát az összes iskolák főfelvigyázójának mondja több izben, s e tisztet gyakorolja is; 6-szor hogy a kerületek magok önként felebbezték ide a nehezebb ügyeket; és 7-szer hogy az összes jegyzőkönyvekben csak egy eset emlittetik arra, hogy a kerület tiltakozott a convent intézkedése ellen; de a convent ezt sem vette figyelembe. — Ezen adatok ellen csak egyetlen egy döntő argumentum létezik, az t. i. hogy azok nem léteznek a jegyzőkönyvben, és Révész ur ugy futólag ki is mondja, hogy beszédem „temérdek ferditésekkel teljes;“ de ugyan egyik idézetemben sem mutat ki bár egy betü ferditést sem, ő, ki oly gondos még a grammatikai hibák registrálásában is. Sőt általában feltünhetett a Révész ur lapja olvasóinak, mily nagy gonddal elkerüli a budai zsinat után tartott conventek jegyzőkönyveit, jollehet birtokában vannak azok, mig a régibbeket és a 48 utániakat ugyancsak bőven használja. Historizál ő azon legérdekesebb félszázadból is a convent felől eleget; de minden kigondolható más forrásból merit, csak a convent jegyzőkönyveiből nem, — kivéve

természetesen azon egyedül álló adatot, melyben egy kerületi tiltakozásról van szó. Azután lapja következő füzetében felhoz ellenem egy rakás hirlapi cikket, épen akkor, midőn első cikkét azzal kezdi, hogy mennyire nem ád ő a hirlapokra semmit, — természetesen mikor ellene nyilatkoznak. Nem kétlem, hogy maga is jól tudta mekkora értéke van egy hirlapi tudósitásnak vagy véleménynek egy hivatalos jegyzőkönyv ellenében, s azért a Révész Imre történetirói reputatioját a szegény ártatlan „Tiszántúli“ bőrével sietett megváltani. Sőt még ennél is ügyesebb viador ő! Még szerkesztői reputatiojára is gondja van, még azon álnév alatt is épen nem teszi azt, hogy egy hirlapi cikket egyenesen és határozottan szembeállitson egy hivatalos okmánynyal. Pl. midőn kimutatom, hogy a convent királyi megerősités által is legfőbb törvényszék lett, midőn felhozok a j. könyvekből nehány adatot, melyek szerint mint ilyen itélt is, épen a tiszántuli kerületből önként felebbezett perben is, s épen ezen kerületnek „meghagyatik, hogy a conventen hozott végső itéletet haladék nélkül hajtassa végre“ : nem mondja, hogy ez nem lehet igaz, mert Fáy András valamikor azon reményét fejezte ki egy hirlapban, hogy a convent óvakodni fog a biráskodástól a dunamelléki perben. Meglehet, hogy jámbor hivei némelyikének erős természete még ily otrombaságot is bevenne; de vannak nagyon kritikus emberek is, a kik előtt nem jó ilyet egyenesen kimondani. Tehát egy ügyes fordulatot tesz, és az én egyéniségemmel állit szembe nehány embert, s kérdése voltaképen azzá válik, hogy vajjon melyik különb ember, Kovács Albert-e, vagy Fáy András és a többi, — a midőn természetesen én is kénytelen vagyok ezen utóbbiaknak adni az elsőséget. Igaz, hogy köztünk nem erről van a szó, hanem nehány történeti adat valódiságáról, ezek körében pedig, a hivatalos jegyzőkönyv ellenében nem lehet bizonyitni egy hirlapi polemiával, a milyen a Fáyé; de a nagy közönség nem veszi észre a finom fogást, azt hiszi, hogy történeti adattal történeti adat áll szemközt, s Révész ur elérte célját.

Ugyan milyen historicusnak tartaná Révész ur azt, ki a 48-ki forradalom történetét az akkori hirlapok tudósitásaiból akarná megirni, még pedig annyira, hogy a hol azok ellenkeznek a miniszteri és haditanács jegyzőkönyveivel, ezek ellenében azoknak adna igazat? És milyen jogásznak azt, ki meg akarván ismertetni pl. a

delegatio hatáskörét, az ezt megalapitó törvényt és a delegatio jegyzőkönyveit figyelembe se venné, hanem a hirlapok polemiáiból s Bihar vármegye jegyzőkönyveiből állitna össze felőle egy képet? Avagy pondolja-e Révész ur, hogy ha én egy Symbolica theologiát akarok irni, a római egyház ismertetésénél tekintetbe vehetem a Hoványi „Felsőbb katholicismus elemeit,“ jollehet Hoványi azon egyháznak egyik főpapja volt, — s nem kell-e visszamennem épen a tridenti és vatikani zsinat eredeti jegyzőkönyveihez? És ha ezen eredeti forrásokból dolgozván, Hoványival gyakran ellenkezésbe jövök: szabad lesz-e engem Hoványiból corrigálni, azon alapon, hogy ő mégis csak jobban ismerhette a katholicismust, mint én, mert annak szolgálatában őszült meg, mint főpap? Ha az én dolgozatomban netalán tévedés van, az csak az eredeti forrásokból megigazitható, s nem pl. az olyan furcsa hirlapi okoskodásokból, hogy a conventet „ugyanazon kánonok, melyek felsőbb hatóságának alapjait teszik s léte biztositására hozattak, veszélyesnek s szabályozó tekintélylyel fenn nem állhatónak jellemezték, midőn megbuktatásának módját . . . . kimutatni szükségesnek látták.“ Talán magyaráznom sem szükséges, hogy ez azt teszi, hogy: a budai zsinat, mely a conventet megalapitotta, maga is veszélyesnek és fentarthatlannak nyilvánitotta azt, a mi kitünik onnan, hogy lehető módositása vagy megszüntetése törvényes utját kijelölte. Ugyan minő belátást feltételezhetünk a dolgokba azon embernél, a ki igy tud okoskodni? És e születlen beszédből Révész ur mégis argumentumot csinál ellenem, mert egy adat van benne arra, hogy egy pap élt 1843-ban a Dunán tul, a ki a conventet nem szerette! Az e tárgyban producált egész bizonyitási eljárása is olyan, mint a minőt közelebbről a magyar protestansegylet irányában követett. Ki akarván mutatni annak borzadalmas voltát, a világ minden nyelvü tudósaitól vett idézetekből összeállitott egy nagy doctum opust, csak a magyar prot. egylet tagjainak nyilatkozataiból nem idézett semmit, s az eként nyert kép alá mégis oda irta, hogy az a magyar protestansegylet. De hát jó gyomor és üres fő mellett az efélével is sikert lehet aratni, — az pedig van Ázsiában mind a kettő!

Igen ügyes fogás Révész urtól az is, hogy midőn azt akarjuk megtudni, vajjon hozott-e a convent régebb végérvényes határozatokat, vagy megállapodásai csak a kerületi felülvizsgálás után lettek

kötelezők : ő az egyenes kérdést mellőzve azt mutogatja, hogy a conventi követek utasitással voltak ellátva. Ez igaz, s észrevételemet megtettem rá conventi beszédemben; de ha egyéb adata nincs, ebből ép ugy nem következik a kerületi felülvizsgálás, mint nem a vármegyei utasitásból az, hogy az országgyülésnek a maga törvénycikkeit a vármegyék jóváhagyása alá kellett volna terjeszteni. Az utasitás megelőzte, a jóváhagyás követte volna a gyülés határozatait, ha létezett volna.

Az is ügyes dolog, hogy a régi conventnek az utasitásból származó függését oly módon állitja előtérbe, mintha most oly conventet akarna valaki szervezni, mely kerülettől és mindentől függetlenül parancsol, mint a budai basa a maga idejében. Nincs oly ártatlan intézmény vagy elv, melyet borzasztó szélső alakban is felfogni és eként gyülöletessé tenni ne lehetne; de vajjon megfelel-e ezen felfogásnak a tényleges igazság?

Azonban e sok rendbéli polemista ügyességek talán megjárnak a prokátorok civódásaiban, kik nem az igazságot, hanem a sikert keresik; de komoly tudós, ki a történelem által oktatni akar, visszautasitja magától. Keressük mi a történelemben az igazságot, és találjuk is meg azt, akár mellettünk, akár ellenünk bizonyit. Hiszen különben is, jelenleg már csak a római egyház az, melynek körében a történeti argumentumok feltétlenül kötelezők, mert ott mindig annak kell lenni, a mi volt száz meg száz év előtt; de oly szabad társulatban, minő a protestantismus, szabad megszünni annak, a mi van, és létesülni annak, a mi még nem volt. Itt valamely intézmény mellett vagy ellen az észokok becsesebbek a történetieknél, sőt még az is jogosult argumentum, hogy — „nem kell, mert nem kell,“ azaz : a személyes rokon- és ellenszenvek.

Egyébaránt, azon hierarchico-particularisticus törekvés, melynek ötven év előtt földre hullott zászlóját Révész ur most ismét felemelte, mint láttuk, máskor sem volt nagyon válogatós az eszközökben. Az 1821-iki okt. conv. j. könyve 15. száma is következőleg ismerteti : „Előre néztek és dolgoztak mindenkor; az oly rendelések, melyekből a külső rendnek az eklézsiák igazgatásába való befolyások kitetszett, az archivumból elvesztek, a protocollumból kihagyódtak, nem magok, hanem mások nevek alatt beszéltek (igy Sinay és a névtelen folyamodvány, melynél már most azt állitják, hogy

hirök tudtok nélkül készült). Az 1767. esztendei superintendentialis constitutionak ki kellett a protocollumból maradni. A studiorum systhemából a superinspectioról szóló §-nak ki kellett maradni, s a protocollatio a superintendens megegyezésével megváltoztatott. Ezen esztendei g. convent idejétől olta is kimaradott post authenticationem protocolli az a §-us, a melyben rendelés tétetett az archivumról és a superintendens pecsétjéről, s nem minden fundamentom nélkül lehet gondolni, oly végből, hogy a protocollumban annak nyoma ne légyen, hogy a superintendens halálával a pecsét a főcuratornál állott és az archivumot elpecsételtette."

De térjünk a felvett kérdés bizonyitására.

Midőn e helyen ismét arról van szó, hogy mi volt a convent hatásköre e század elején, — vajjon igaz-e, hogy az a négy egyházkerület legfőbb képviselő és közigazgató testülete és főtörvényszéke volt, a budai kánonok értelme szerint: a fennebb mondottak után tulajdonképen elég volna olvasómat egyszerüen csak utasitni conventi beszédem adataira, s Révész urtól várni előbb, hogy azok valamelyikében mutasson ki valamely ferditést, vagy hibás következtetést, — és ezt ezennel teszem is. Azonban, mivel e füzetet arra is szántam, hogy nehány száz példányban szétosszam azok közt, kik lapomnak nem rendes olvasói: bocsássanak meg rendes olvasóim, ha talán egyik-másik ott is látható adat ismétlésével fárasztom. Távol vagyok egyébaránt a nagy ismétlési szándéktól, teljesen mellőzni fogom itt a részletekbe bocsátkozást, a mire ott szükség volt, s szoritkozom csak azon nyilatkozatokra és intézkedésekre, a melyek elvi fontosságuak. Mellőzni akarom egyelőre az 1821-ki conventek j. könyveit is, bár alább azon „delegatum judicium" féle képzelődésre lesz valami észrevételem; de ezen jegyzőkönyvek nélkül is a többiekből kétségtelenül kitünnek a következő elvi fontosságu tételek:

1) A régi jegyzőkönyvek oly hangon szólanak, mint egy főhatóság j. könyvei, s nem mint egy javaslattételre kiküldött szerény conferentiáé; intézkedéseik alkalmazkodás és végrehajtás végett küldetnek a kerületekhez.

Meg lehet erről győződni bármelyik jegyzőkönyvből; de mutatványul magam is ide iktatok nehány adatot. Pl. 1817. szept. conv.

j. k. 4. sz. „A jelentő ft. superintendens s ágens urak ezennel meghatalmaztatnak, hogy, stb.“ 1819. szept. conv. 9. sz. „Mely jelentő levélnek mássa a szükséges tudomány s alkalmaztatás végett a ft. superintendentiákkal közöltetni rendeltetett.“ 1823. jan. conv. 10. sz. „Az eféle privatus kiküldöttek által lejendő kéregetés közönségesen az ország minden superintendentiájiba megtiltattatik.“ 1823. szept. conv. 9. sz. „Tudományul vétetik, s ezen jelentő levél mássa, a szükséges alkalmaztatás végett, mind a négy superintendentiáknak megküldetni rendeltetett.“ Ugyanez a 15. sz. a. „A superintendentiák megyéjében közhirré tétetni rendeltetett.“ 1832. szept. conv. 13. sz. „Ezen egyesség az illető három superintendentiák részéről megkészittetni rendeltetik.“

Már eképen mégis csak egy felsőbb hatóság szokott beszélni az alsóbbakhoz, s nem valami kedélyesen conversáló privát conferentia egy törvényes hatósághoz; és ez semmiesetre nem a javaslattétel azon alázatos hangja, melylyel az ujabb conventek j. könyveiben találkozunk. Szándékosan válogattam különben azokból, melyek a félremagyarázhatlan „rendeltetik“ kifejezést használják, jollehet a „megtenni ne terheltessék“ kifejezés is a j. könyvek nyelvén ugyanezt teszi, s jelen gyöngédebb korunk már csak akkor „rendel“ valamit, mikor a szelidebb kifejezések többé nem használnak.

2) Határozottan kimondott elvül van felállitva több helyen a j. könyvekben, hogy az összes felsőbb iskolák nem valamelyik kerületéi, hanem az egyetemes ref. egyházéi, s igy azok főfelvigyázója a convent.

Erre nézve épen a tiszántuli kerület 1818. juliusi közgyülése j. k. 34. sz. a. is ez áll: „Minthogy a debreceni collegium az egész országbeli reformata eklézsiáké, a tisztelt superintendentiának (a dunamellékinek) arra és annak professoraira tartozó consideratiói mindenkor tekintetbe fognak vétetni.“ Az 1825-iki szept. conv. 3. sz. szerint a helytartó tanács kérdést intézett az egyházhoz, hogy „az oskoláikra lejendő felvigyázás végett nem kivánnának-e egy generalis inspectort neveztetni?“ — mire a convent azt felelte, hogy „az oskoláinkra való főfelvigyázás g. conventünk által gyakoroltatván . . . részünkről generalis inspectorra szükségünk nincs. (Itt zárjelben meg kell jegyeznem, hogy a ki az 1821-iki conventeket delegatum judiciumnak tartja, és a melyik olvasóm előtt alább se

sikerülne bebizonyitnom az ellenkezőt: arra nézve a következnék, hogy azon conventeknek a fennforgott kérdésben hozott határozataiból elvi következtetéseket elvonni nem lehetne; de a mennyiben azon conventek egyenes elvet mondtak ki, ezek még sokkal inkább bizonyitnak, mint a többiek hasonló természetü nyilatkozatai, mert felsőbb megerősités által törvénnyé váltak. Helyben hagyja ezt Révész Imre is a legfőbb törvényszék kérdésére nézve, s talán nem fogja tagadni az iskolaügyre nézve sem. E tárgyban már az 1821. márc. conv. 22. sz. a. ez áll: „Valamint a többi anya*oskolák*, ugy a debreceni is sem nem egyedül a debreceni ekklésiáé, sem nem a Tiszántul lévő superintendentiáé, hanem az egész országban helyheztetett Helv. vallástételt tartó ekklésiáké.“ Az 1821-*iki* okt. conv. 20. sz. nem azon jogon tesz némely intézkedéseket a debreceni iskolára nézve, melyet mint delegatum judicium kapott, hanem „azon jusnál fogva, melyet magának ezen g. convent az ország minden vallásunkbeli oskoláira nézve kétségen kivül fenntart.“)

A convent nem csak kimondta ezen elvet, hanem tényleg gyakorolta is a főfelvigyázást. Pl. az iskoláknak tantervet készittetett (1823. jan. conv. 5. sz); vagy az otthon készült tantervek jóváhagyás végett ide felterjesztettek (1812. aug. conv. 1. sz.); vagyoni kimutatásaikat, számadásaikat felkérte és megvizsgálva (1817. nov. conv. 4. sz; 1818. dec. conv. 1. sz. 1819. szept. conv. 1. sz. sat.); a papi szigorlatok módját a legnagyobb részletességgel megállapitotta (1813. szept. conv. 13. sz.); s főként a papnöveldéket annyira az egyetemes egyház tulajdonainak tartották régebb, hogy a theol. tanárok választására a kerületek kölcsönösen befolytak mindenik iskolánál, s még 1840-ben is Kecskemét főiskolai rangja és joga „oly hozzátétellel“ ismertetett el a convent által (sept. conv. 8. sz.) „*hogy* ezentul a kecskeméti kollegiumban is a hittudományt tani*tók* választása a több kollégiumokban eddig is gyakorolt mód szerint mind a négy ft. egyházkerületek elöleges befolyásával történjék.“ Ezt is a 48-iki árviz seperte el, mint sok egyebeket!

3. Ép igy az egyetemes egyház tulajdonainak tekintették az összes alapitványokat, s a convent azok felett főfelügyeleti jogot igényelt és gyakorolt.

Pl. az 1822. szept. conv. 2. sz. „a mennyiben a hitünk sorsosi számára tétetett fundatiókra való felvigyázás ezen Gen. convent

legfőbb kötelességei közül való volna" — felkérte a Szondi-Kenessei alapitványok minden ágáról a jelentést, a mi fel is küldetett az 1823. jan. conv. 15. sz. szerint, hol viszont az mondatik: „a jelenlévő négy superintendentiák, kiket a törvény szerint mindennémü fundatiókra lejendő felvigyázat illet." Ez is elv, a mely ott tényleg alkalmaztatott is, s még máskor is (pl. 1815. szept. conv. 13. sz.; 1817. szept. conv. 5. sz,; 1830. aug. conv. 11. sz; 1832. szept conv. 4. sz.)

4. Az összes egyház-politikai és sérelmi ügyekben közvetlenül érintkezett a kormánnyal és megyékkel, nem várván megállapodásaira a superintendentiák jóváhagyását; s nem ritkán egyes sérelmek közvetlenül ide terjesztettek fel, az alsóbb hatóságok kikerülésével, magánosok és gyülekezetek által, mivel a convent volt a sérelmek specificus rendes hatósága.

E tárgyat még most is sokkal általánosabban ismertnek tartom, s az egyes esetek sokkal nagyobb számal fordulnak elő a jegyzőkönyvekben, semhogy adatokat felhozni szükségesnek tartanám. Csak azt emlitem meg, hogy a bécsi és budai ágensi hivatal, mely közvetlenül a conventtől függött, épen az ilyen természetü ügyek intézésére volt felállitva. (Egyébaránt a részletekre nézve meglehet tekinteni az 1813. sept. conv. 8. sz; 1816. sept. conv. 9. sz; ugyanennek 12. sz. nem a kerületekhez, hanem a két felekezet közös conventjéhez teszi át a sérelmet; 1818. sept. conv. 5. sz. sat.) Voltaképen most is, még 1873-ban is, ide relegálták a kerületek az eféle dolgokat; de most célt nem lehet érni bennök, mert ha a convent megállapodását még egyszer öt helyen egészen szabadon tanácskozás alá veszik, még a legjobb akarat, és még sokkal nagyobb közösségérzet mellett is, mint a milyennek mi örvendünk, állanak elő különbségek a határozatokban, s a minister nem tudja melyik kerületre halgassan, és inkább egyikre se halgat, mintsem a másikat egyenesen megbántsa; vagy ha talán nem nagy kegyében állunk, épen takarodzóul használhatja fel a mi különböző és ellenkező határozatainkat, hogy ügyünket elintézetlenül hagyja.

5. A convent legfőbb törvényszék volt.

Miután e tárgyra vonatkozólag még Révész ur is elismeri a „Figyelmezője" 380-ik lapján, hogy „annyi mindenesetre történt, hogy a general convent, peres ügyekben legfőbb felebbezési törvény-

széknek nyilvánittatott" — tehát én nem is idézek rá példákat, a rövidség kedvéért, hanem csak utalom a szives olvasót az „Egyházi Reform" 7-ik füzete 200-ik lapjára, hol találni fog ilyeneket. Révész ur ugyan ezen „nyilvánitás" körülményeiben is valami megrenditő autonomia-sértést és árulást lát, s az előzmények ismerete nélkül a szóban lévő jegyzőkönyvi pont külszine kedvez is az ő magyarázatának, valamint a H. t. tanácsnak köztünk fennmaradt gyászos emléke is hajlandókká tesz, hogy felőle minden roszat elhigyjünk: azonban most az egyszer még sem történt ellenünk semmi szörnyü és borzasztó, mert itt a H. t. tanács egy régi visszaélésről mondott le, s egyházunkat, legalább nagy részben, birói jogába visszahelyezte. Ugyanis, a mi perlekedő fajunk, látván hogy a H. t. tanács örömest avatkozik be egyházi pereinkbe, s nagyon szives kedvezéssel fogadja a hozzá folyamodót alperese rovására, folyamodott is oda sürün, minden egyházi forum kikerülésével, a mint ezt épen a kérdéses jegyzökönyvi pontban lévő, s Révész ur által is kiirt példa, valamint a tiszántuli püspök, a névtelen tiszántuli papok és sok mások esete is mutatja, kik egyenesen a H. t. tanács előtt akartak megkezdeni egy tisztán egyházi természetü pert. És a H. t. tanács egész 1821-ig itélt is ezen pörökben, a mi rendes forumaink meghallgatása nélkül. Most a nevezett hatóság egyházi pereinket az egyházi gradualis apellata utjára igazitja, s mintegy megigéri, hogy maga csak azután avatkozik a dologba, ha ezeken a per végig járván mégis hozzá apelláltatnék. Nem volt ugyan ez autonom biráskodási jogunknak teljes visszaállitása, de mégis jobb volt az addigi szokásnál, s egy százados sérelmünknek szüntette meg jelentékeny részét. És ha ezt a convent „háládatos tudományul" vette, sőt még a következő (1821 okt conv. 11.) szám alatt is „kedvező kegyelmes parancsolatnak" nevezte: talán még sem követett el semmiféle autonomia árulást és jobbágyi görnyedezést. Nem kétlem, hogy Révész ur is eként ismeri a mi egyházi perlekedéseink történetét, s csak a gyengébbek kedvéért mutat fel egy régi dolgot a mai felfogás világitásában. Persze most nem mondjuk a kormány leiratát „kegyelmes parancsolatnak", hanem egyszerüen csak „leiratnak"; de akkor az aféle „kegyelmes parancsolat", „alázatos felirás" a rendes hivatalos kifejés volt, mely még ama hires és mérges debreceni conventiculum jegyzőkönyvében is előfordul. Vagy látunk még azon korból ilyeneket is: „Pro . . .

Regimine praecibus ad Deum fusis." (Imádkozom istenhez a felséged kormányáért, — a tiszántuli püspök folyamodványában·) vagy: „De genu detegere cogimur" (térden állva fedezzük fel fő curatorunk hűtlenségét a király iránt, — a tiszántuli névtelen papok.) Nem kell hát minden kis fekete pontocskában a falon azonnal az ördögöt látni.

6. Magok egyházkerületeink is a conventet legfőbb közigazgató hatóságnak és főtörvényszéknek tartották, s önként, hivatalból felebbeztek hozzá.

Erre nézve elég legyen csak egy pár közigazgatási és egy törvényszéki adatot idéznem, épen a tiszántuli kerület életéből. Az 1823. jan. conv. 10. sz. szerint: „A tiszántuli superintendentia" egy kéregetési ügyet „oly célból előadván, hogy a g. convent által az eféle alamizsnák szedése eránt az egész országban egyforma és állandó rend határoztasson meg" — a határozat a lett, hogy „az eféle kéregetés közönségesen az ország minden superintendentiájiba megtiltattatik." Ugyanazon évi sept. conv. 12. sz. alatt ez áll: „Olvastatott a t. tuli superintendentia 1823-iki . . . cikkelye, melybe a tractusok költségére való fundus meghatározása a g. conv. tanácskozása s itélete alá terjesztődik", — és a convent kijelölte a forrásokat. Továbbá az 1823. jan. conv. 11. sz, szerint „a tiszántuli superintendentia bemutatta" a Tar János perét, „Mely ügy itt is voltaképen megvizsgáltatván, a Tiszántuli superintendentia ezen tárgyban hozott itélete a Gener. Conv. által is helyben hagyattatott, oly hozzáadással, hogy ha békési esperes Juhász István a Tiszántuli superintendentia itélete végrehajtásában továbbra is engedetlenkedne, mint engedetlen szolga, s így még veszedelmesebb elöljáró, hivataljából azonnal elmozdittasson, egyébaránt pedig eddig való engedetlenségiért is a Tiszántuli superintendentia Gen. Consistoriumába megpirongattasson . . . . . . sat. sat. Mely itéletnek végrehajtása végett ezen appellált papi ügy a hozzá tartozó minden actákkal együtt az illető Tiszántuli superintendentiának visszaküldetni rendeltetett." Ugyanezen ügy ismét felkerült még azon év septemberében tartott Conv.-re, hol a j. k. 17-ik száma alatt ez áll: „Meghagyatik a Tiszántuli superintendentiának, hogy az esedező papi ügyébe a közelebb tartott Gen. Conv. ülésében hozott végsőitéletet haladék nélkül hajtassa végre." És

végül: a Kőrös és Kecskemét közt folyó ezer éves viszály és ide került 1832-ben, s a kőrösi felterjesztésben ez áll: „Minekutánna a ft. superintendentia kérésünknek ide való feljebb vitelébe megegyezett, ezáltal a Mélt. és Ft. gen. conventnek e részben activitását és felsőbbi biráskodását önként elesmérte.“ Erre a convent végzése ez: „Oda utasittatik az illető Dunáninneni superintendentia, hogy ezen oskolák dolgát illető ajánlatokat mindegyik városi ecclesiától mindenek előtt irásban vétesse ki.“ sat.

Im ezek az okaim, melyek alapján állitom, hogy nem csak az alsóbb közegek rendezték be viszonyaikat a budai kánonok szabványai szerint, hanem azon zsinatnak a conventre vonatkozó intézkedései is tényleg életbe léptek, annak mind szerkezetét, mint hatáskörét illetőleg. A convent „rendelt“ és „megtiltott,“ mint egy felsőbb hatóság szokott; az iskolák és alapitványok főfelvigyázását mind elvül kimondta, mind tényleg gyakorolta; az állammal és idegen felekezetekkel szemben az egész egyházat képviselte; legfőbb felebbezési törvényszéknek nyilvánittatott még Révész Imre állitása szerént is, s e jogot tényleg is gyakorolta; és — mint néhány példából láttuk — magok a kerületek is önként elismerték a convent ilyen hatáskörét. Mikép lehet tehát merőben alaptalan állitmány az, hogy a convent a négy egyházkerület legfőbb képviselő és közigazgató testülete és főtörvényszéke volt?

Mielőtt dolgozatomnak ezen történeti részét befejezném, jöjjünk tisztába röviden még egy pár felvetett kérdéssel.

a) Mi igaz van abban, hogy az 1821. és 1822-iki conventeket lényegesen meg kellett volna különböztetnem a többitől, „mert azok egy jogosnak mondható királyi rendelet folytán delegatum judiciumok valának?“

E kérdésben is csak az eredeti okmányok világosithatnak fel, mert az az „egyházi köztudat,“ melyre Révész ur egy helyen (Figy. 461. l.) ellenemben hivatkozik, nagyon bizonytalan valami egy ötvenkét év előtt történt oly eseményre nézve, melynek actái soha ki nem nyomattak, s talán az egész világon csak két példányban vannak meg. Eredeti okmányok e tárgyban az illető királyi leirat és a kérdéses conventek jegyzőkönyvei; de azok efélét nem beszél-

nek, a delegatum judicium kifejezés, vagy ezzel egy értékü, sehol bennök elő nem fordul, pedig ily fontos körülményt lehetetlen lett volna elhalgatniok. Ellenkezőleg az 1821. márc. conv. j. k. 2. pontja azt mondja, hogy itt a király „a kebelünkbe támadott egyenetlenség eligazitását m a g u n k r a bizni méltóztatott.“ Ez a „magunkra“ inkább értelmezhető ugy, hogy „a mi rendes forumunkra,“ mint ugy, hogy „közülünk egy rendkivüli ad hoc törvényszék alakitását rendelte el, melyre a maga saját törvényes birói jogát ráruházta,“ — mert ezt teszi az a delegatum judicium.

Szóval, az e tárgyban keletkezett hivatalos actákból egyáltalában nem tünik ki, hogy azon conventek delegatum judiciumok lettek volna, sokkal előbb az, hogy ő felsége egy közvetlenül hozzá beküldött egyházi pert a maga rendes egyházi forumára visszaküldött. De ellent mond azon állitásnak a dolog természete is. Ugyanis, — hogy egy debreceni embert beszéltessek, kinek talán nagyobb hitele lesz oda át, — Kovács Ferenc debreceni jogtanár a maga „Egyházjog alaptanai“ 2-ik kiadása 181-ik lapján a delegalt biróságokra nézve ezeket mondja: „Csak r e n d e s birák ruházhatják át egy harmadikra a jurisdictiot.“ Ha tehát a királynak joga volt ref. egyházi perben törvényszéket delegálni, ebből az következnék, hogy neki a mi egyházi pereinkben rendes birói joga volt, s joga lett volna a saját birói jogát nem csak a mi conventünkre, hanem a királyi táblára vagy akár az esztergomi érseki székre átruházni. Azt hiszem, hogy Révész ur e jogok egyikét sem ismerné el! Szerencsére maga is nyilatkozott e tárgyban 1857-ben (Vélemény, stb. 76. l.) „Tagadhatatlan, — mondja — hogy mind a régibb, mind az ujabb időkben több esetek voltak arra, hogy az államhatalom, a magyar reformált egyház peres ügyeiben birói tisztet gyakorolt, ... de tudtommal legalább, egyetlen egy országos törvény, vagy kánon és zsinati végzés sincs, mely elvileg vagy tényleg, közvetve vagy közvetlen kimondaná s megállapitaná azt, hogy az államhatalom az egyháznak kebeléből és saját beléletéből keletkezett peres ügyeiben birói tisztet gyakoroljon.“ Való igaz; csak hogy igy vajjon min alapitja Révész ur azon nyilatkozatát, hogy a kérdéses conventek „egy j o g o s n a k mondható királyi rendelet folytán“ voltak delegatum judiciumok? Hol fedezett fel azóta egy olyan országos törvényt vagy kánont és zsinati végzést,

mely a királynak rendes birói jogot adott volna, hogy azt később egy delegatum judiciumra is jogosan átruházhassa?

Azt mondja tovább Kovács Ferenc, hogy „az átruházás terjedelmét a meghatalmazvány határozza meg, melyet a megbizott (delegatus) semmiség terhe alatt át nem léphet.“ E szerint azon conventeknek nem lett volna szabad más ügybe avatkozni, csak a tiszántuli perbe; már pedig látjuk a jegyzőkönyvekből, hogy ép ugy intézkedtek az egyház folyó ügyeiről akkor is, mint máskor szoktak; pl. a pesti kántor négyhangu kótáiról, az udvari ágens rendes évi jelentéséről, az iskolai vacatiokról, a házassági perek visszakéréséről, a bibliáról, külföldi egyetemekre menésről, a makói céhbeli mesteremberek sérelméről, stb. Már ha ezen conventek delegatum judiciumok voltak, épen nem lehet feltenni rólok, hogy ne tudták volna micsodák, s ne ismerték volna hatáskörük természetes határát is; valamint nem lehet feltenni azt sem, hogy a judex ordinarius a határon tullépést nekik elnézte volna.

Egy szóval, én a delegationak sem az ide vonatkozó okmányokban, sem a dolog természetében semmi nyomát nem találom; sem a királyi, sem a conventi acták nem nevezik annak, sem a convent, sem az állitólagos delegáló eljárása nem felel meg a delegátio szabályainak. De épen ellenkezőt bizonyitó nyomokat találok mindenütt. Azonban megengedem, hogy Révész ur kezében erre vonatkozólag igen fontos okmányok léteznek, talán a vámospércsi presbiteriumnak egy határozata, melyben autonomice kijelenti, hogy ő minek tartja ezen conventeket, vagy valami öreg papnak egy vidéki levele, vagy valami eféle; mert fontos okok nélkül ily nagy dolgot csak nem állit, — és reméllem, hogy velem is közli azokat, midőn én szivesen meggyőződöm az ellenkezőről, addig pedig legyen szabad nekem ezen egész találmányt csak a „n é m e l y p a p o k“ elmeszüleményének tartani, s Révész ur dolgozatában is ugy tekinteni, mint egy legujabb adatot ezek történetéből; de nem az egyházéból. Egyébaránt ezen alkalommal a convent hatáskörének ismertetésénél nem használtam ezen jegyzőkönyveket, — ezek nélkül is teljesen bizonyos a dolog.

b) Felhozatik ellenem nehány adat a Dunamelléki kerületi j. könyvek alapján készült statutumokból is. Az első egy 1833-beli határozat, mely szerint a nevezett kerület a g. conventet felebb-

viteli törvényszéknek nem tartja. Itt nyilván tévedésben volt a tisztelt egyh. kerület, mert hiszen még Révész ur állitása szerint is „annyi mindenesetre történt, hogy a g. convent legfőbb felebbezési törvényszéknek nyilvánittatott“ 1821-ben, s e nyilvánitás a királyi megerősitést is megnyerte. De, mint fennebb részletesebben kimutattam, épen a dunamelléki kerület is ide felebbeztette a Kőrös-kecskeméti pert 1832-ben, tehát azon határozat előtt egy évvel, „s ez által a conv. felsőbbi biráskodását önként elesmérte.“ De másküllönben is, közöttünk a kérdés nem az, hogy mikép vélekedett egyik kerület a convent biráskodási jogáról, hanem hogy van-e annak a convent multjában valami jogi alapja, és volt-e a convent annak gyakorlatában? Kétségtelen, hogy igen. Aztán tudnék én a mi rendezett és virágzó egyházi életünk mellett a tractusok és gyülekezetek j. könyveiből annyi dacolást idézni a felsőbb hatóságokkal szemben, hogy egy vastag könyv kitelnék belőle; mert a kerületek szerepét a conventtel szemben igen gyakran eltanulták és lejátszották a tractusok is a kerülettel szemben, s körül-belől az utolsó jelenetet is meg fogják csinálni, — és azután a gyülekezetek következnek.

A további idézetek azt tartalmazzák, hogy a dunamelléki kerület a „convent világi elnökének hivatalára nézve idősb főkurátort kivánja, egyházi elnökének pedig kivánja a legidősb superintendenst.“ Azaz: kivánja a fennálló gyakorlat módositását, a mi bizon nem csak egy kerületnek, de egy becsületes kálvinista harangozónak is jogában áll. Hanem azért ezen kivánságot Révész ur nehány sorral hátrább ugy commentálja, hogy „annak elnökségére nézve is másként intézkedik mint a budai zsinat.“ Már akár mennyire a convent fölött állónak tartja is Révész ur a kerületet, de azt csak még sem hiszi, hogy egy kerület otthon intézkedhetett volna annak elnökségéről, — és ezt az a kerület nem is tette, csak kivánta, hogy tétessék. Azonban az ő kivánsága soha meg nem tétetett, mert a kettős elnökség a conventen soha életbe nem lépett, csak az idéni javaslat vette fel.

c) Hirlapi tudósitásokon alapuló támadásaira fennebb általánosságban megtettem észrevételemet. Azok között csak egy van, melyet a tiszáninneni kerület iránt tartozó tiszteletnél fogva részletesen meg kell vizsgálnom, mivel abban a tudósitó ezen kerület

szájába adja a mit mond, s utána hiven Révész ur is, és velem szemben ugy teszi fel a kérdést: Vajjon ki mondott igazat, K. A., vagy a tiszáninneni kerület? Helyes volna a kérdés, ha az ott idézett dolgokat nem egy hirlapi tudósitásból, hanem a kerületi jegyzőkönyvből szórul-szóra irta volna ki; de igy az első kérdés még az lehet: vajjon az a vidéki levelező hiven tudósitotta-e a Prot. lapot a gyülésen történt dolgokról, vagy pedig — a mint 100 eféle tudósitásból 99-nél történni szokott — a maga észjárását irta meg tény helyett a lapnak?

Itt is csak maga a hivatalos okmány, a kerület jegyzőkönyve igazithat utba. Lássuk ezt.

A levelező és Révész ur szerint a vértesaljai tractus tudósitván a tiszáninneni kerületet a Duna mellékén támadt püspök választási zavarokról: „felkérte azt ez ügyben a biráskodásra (s itélethozásra, — teszi hozzá a levelező). Ellenben, a tiszáninneni kerület 1843. májusi gyülése j. k. 117. száma alatt, a dunamelléki zavar elbeszélése után ez áll: A vértesaljai egyház vidék „megkeresi egyházkerületünket: lenne szives ezen az egyházi rendszerre ártalmas következéssel folyható kellemetlen helyzetnek megszüntetésére egy minél elébb még e folyó évi januariusban megtartandó, és a képviseleti rendszer veszélyeztetése nélkül nem is halasztható **egyházi Convent** közbejöttével segédkezet nyujtani.“ Tehát a hirlapi levelező mindjárt a legelső lépésnél, magát a tényállást hűtlenül közli. És pedig mily roppant nagy különbség származik e hűtlen tudósitásból épen a most fennforgó kérdés lényegére nézve! Egy tractus, mely magát saját kerületi gyülése által jogában megsértve érzi, ez ellen a conventre mint felsőbb hatóságra apellál, s egy igével sem kéri a szomszéd kerületet „ez ügyben biráskodásra és itélethozásra“, hanem a convent által nyujtandó segitségre. Ha tehát a vértesaljai tractus nem kérte birónak a tiszáninneni kerületet, világos, hogy a biróság el- és el nem vállalása fölött ott vita sem keletkezhetett, s végzéskép elnökileg ki sem mondathatott, hogy a kerület nem érzi magát jogositva a biráskodásra, a mint ezt a tudósitó elbeszéli. Ez az egész részletesen leirt historia kétségen kivül csak a hirlapi levelező agyában történt meg; de a jegyzőkönyvben sem a vitának, sem az ebben hozott állitólagos végzésnek semmi nyoma, és nem is lehet,

miután a vértesaljai tractus nem a kerület, hanem a convent biráskodására apellált. „Hasonlókép nincs semmi legkisebb nyoma az illető tiszáninneni jegyzőkönyvben N. G. alispán „e tekintetből“ tett azon inditványának, hogy „a négy egyházkerület törvényes forummá szerkesztessék s alakittassék“; és semmi nyoma annak, hogy a többség „nem osztozék a conventnek törvényes forummá alkotásában, sat.“ De hogy is lehetne, mikor a valamennyinek alapját képező incidens, a vértesaljai tractus részéről, valymi lényegesen máskép történt, mint a levelező előadja!

Ugyanazon tiszáninneni jegyzőkönyv következő 118. száma alatt, ezen ügygyel kapcsolatban ez áll: „Fölvétetett a külső somogyi nt. egyházvidéknek is, tartalmára nézve az imént felolvasotthoz egészen hasonló, attól csupán annyiban eltérő levele, hogy ebben a kedvetlen állásu ügy elintézésére barátságos közbenjárása által venni részt kéretik egyházkerületünk; midőn a vértesaljai **convent tartásától vár orvoslást.**“ És erre következik a j. könyvben egy minden kálvinista egyházkerületi jegyzők által valaha produkált bombasztokon tul tevő hosszu órátió, telve remény felzöldüléssel, éltető lehellettel, varázs hatalommal és több efélékkel, melynek veleje, a mennyire ki lehet venni, az, hogy nem a convent, hanem ezen testvéri szózat által reméłli a tisztelt kerület a dunamelléki zavarok lecsendesitését. De ezen pontban sincs semmi nyoma sem a kinált biráskodás el vagy elnem fogadása fölött támadt vitának, sem az el nem fogadás elnökileg végzéskép kimondásának, sem az N. G. alispán inditványának, sem az erre vonatkozó ellenmondásnak, sem az ő felségéhez a zsinattartás ügyében intézendő kérés megrendelésének; de nincs az egész jegyzőkönyvben sem, és nem is lehet, mert a somogyi tractus is nem biráskodásra, hanem barátságos közbenjárásra kérte a kerületet, a mit ez azon cifra jegyzőkönyvi szózatban teljesitett is.

A kérdés tehát, kedves Révész ur, nem az, hogy vajjon ki mondott igazat a conventről, Kovács Albert-e, vagy a tiszáninneni kerület; hanem az, hogy vajjon hiven közölte-e a hirlapi levelező a tiszáninneni gyülésen történt dolgokat, és ha nem: vajjon neki és utána Révésznek van-e igaza, vagy a hivatalos jegyzőkönyvnek, — illetőleg a tiszáninneni kerületnek?

Ha köztünk historiai baklövésről lehet szó, az mindenesetre azon a részen van, hol a hivatalos okmányokat ilyen hazug hirlapi tudósitásokkal akarják megcáfolni. De én távol állok attól, hogy Révész urnál historiai baklövéseket feltételezzek; ő sokkal jártasabb történész annál, s ha dolgozatában a száraz hivatalos okmányokat az élénkebb formáju vidéki levelezésekkel helyettesiti, azt ő bizonyosan csak a gyengébbek kedvéért teszi; tejnek italával táplálja őket csupa jó indulatból, hogy szegényeknek unalmat ne okozzon, hanem inkább a lehetőségig egy kis tudós mulatságot szerezzen.

Egyéb támadásai Révész urnak az egész világ gyanusitásán és ellenem való személyes kifakadásokon alapulnak. Az elsők nem nagy főfájást okozhatnak a világnak; az utóbbiak pedig engem nem érdekelnek. „Jól ismerem a stylus Romanust!" Arról, hogy milyen tudatlan és milyen fiatal vagyok, irhat akármennyi dissertatiot, részemről bizonyosan replica nélkül fog maradni, — jóllehet alkalmasint az én fiatalságommal is ugy van ő, mint egyéb világi dolgokkal. Egykor fiatalnak látott, azóta évek teltek el, s a fiatalból őszbe csavarodott férfi lett; de az eféle változásokra ő bezárt muzeumában reflectálni nem szokott, s boldog azon hitben, hogy most is minden ugy van mint régen volt.

Végezzük be dolgozatomnak ezen történeti részét. A szives olvasó megismerhette és megbirálhatja a Révész ur adatait ellenemben. Egyszerü állitások és tagadások azok bizonyitás nélkül; sophismák és dialektikai fogások ott, hol tényekről van szó; a hajdan kárhoztatott „némely papok" történetének az egyház történetéül árulása; a kerületi kivánságoknak intézkedésekké csavarása; jegyzőkönyvi adatokkal szemben hirlapi levelezések; és meglepő ellenmondás saját régibb tudalmának és meggyőződésének. Minő ügy lehet az, melynek védelmére ilyen eszközökhez kell folyamodni!?

Igyekeztem a szives olvasónak kezébe adni mindkét törekvés ismeretéhez az adatokat, hadd bizonyitsanak azok mellettem vagy ellenem; de mindenesetre az igazság mellett. Mert nem reám és nem Révész Imrére van szüksége az egyháznak, hanem multja igaz képére, hogy belőle okuljon.

Tagadhatatlan tény az, hogy a convent hatásköre e század

elején nem az volt a mi most, nem volt az csak olyan privát conferentia, melynek megállapodásait a kerületek aként superrevideálták volna mint most; hanem főhatóság és főtörvényszék, mely a maga jogkörében végérvényesen intézkedett. Ellenben tagadhatatlan az is, hogy hatásköre mindig sokkal szükebb volt a kerületekkel szemben, mint ezeké a tractusokkal szemben; de bizon az sem kétes, hogy a kerületeké is mindig szűkebb volt és most is szűkebb a tractusokkal szemben, mint ezeké a gyülekezetekkel szemben, és viszont a gyülekezet önrendelkezési joga vagy autonomiája is nagyobb, mint a tractus rendelkezési joga a gyülekezet fölött; és végül az egyén önrendelkezési joga is nagyobb, mint a gyülekezet rendelkezési joga az egyén fölött. Ez a protestantismus természetéből foly, melynek elve szerint a jog az egyéné, s minél felsőbb foku az egyének társulása a gyülekezetben, tractusban, kerületben, nemzeti egyházban és végül az egész protestans világban: annál kevesebb tárgyra szoritkozik a hatáskör lefelé, mig a legfelső fokon, az összes protestantismus egyetemében, végkép megsemmisül, és csak erkölcsivé válik. Ezzel ellenkezőleg a katholicismusban a jogkör felfelé mindig szélesbül, mig legfelül, az egyetemet képviselő pápaságban absolut hatalommá lesz, ellenben legalól az egyénnél végkép megsemmisül, s a jog helyét a feltétlen engedelmesség foglalja el. Azt hiszem, hogy a legujabb conventi javaslatból is kétségtelenül kitünik, hogy a convent szükebb hatáskört ohajt magának a kerületekkel szemben, mint a mekkorával a kerületek élnek a tractusokkal szemben, sőt szükebbet, mint a mekkorával birt e század első felében.

A kérdés e szerint mi közöttünk csak az lehet: vajjon van-e a magyar református egyháznak olyan közös ügye, mely mindenkit egyaránt érdekel, s nem csak egy bizonyos kerületet, vagy tractust? Ha ilyen nincs, akkor a conventet nem szabad létesitnünk, sőt ha léteznék is meg kellene szüntetnünk; és ha ilyen soha sem is volt: akkor a convent létezése a multban — bár történetileg bizonyos, de jogilag abusus volt. Ha pedig mégis volna ilyen egyetemesen érdeklő közös ügyünk, akkor a kérdés az, hogy mit tarthatunk ilyennek, — és ha ezzel tisztába jöttünk magunk közt: akkor többé nem kérdés az, hogy azt csak egy helyen lehet elintézni és nem öt helyen, mert az öt fővel gondolkozás valami oly kiáltó fogalmi és jogi képtelenség, a melyet az emberek még soha sehol ki nem talál-

tak, hanem csak mi jó magyarok próbálgatjuk 1860 óta. Igy próbálgatjuk mi egyébaránt a parlamentaris rendszert is kiegyeztetni a municipalis intézményekkel; holott ez is ép oly képtelenség és ép oly magában álló, mint a mi egyházszervezetünk. Egymástól egészen független öt egyházkerület, s voltaképen egyház, minden közös ügy nélkül, nagyon jól képzelhető; igy volt eddig az erdélyi és magyarországi egyház, és valami ilyenforma a svájci szövetséges kántonok ref. egyháza is, bár Erdélynek régibb politikai különállása és a svájci egyes kántonoknak politikai nagy önállósága lényegesen különböző állapot Magyarország mostani politikai helyzetétől; de feltétlenül önálló öt kerület, mely mégis egy egészet alkosson, olyan közgyüléssel, melynek kötelessége volna valamit tenni az egésznek javára, de nincs joga semmit tenni vagy bár elhatározni: logicus főben össze nem férhető ellentétek, a gyakorlatban pedig kivihetetlen absurdum. Aut—aut! Tertium non datur!

Valami fájdalmas érzés az: nézni és halgatni napokig, mikép vitatják a mi conventünken okos emberek, komolyan, azon képtelenséget, s miután a jó békesség kedvéért ezt győzni engedik a kisebbség ohajtása szerint: mikép egyeztetik, közvetitik véleményeiket, s mikép igyekszik az elnök páratlan finom tapintatával ugy formulázni a határozatokat, hogy azok a lehetőségig mindent és semmit se jelentsenek, — és mindez azon előleges tudattal történik, hogy az egész erőfeszitésnek nincs semmi practicus haszna, a református egyháznak még sem lesz egységes véleménye és határozata, hanem lesz öt különböző. Nem, ily intézmény nem élhetett félszázadon át; az emberi józan ész következetessége ily hosszu időn át le nem bilincselhető nyomorék theoriák által; a komoly kalvinismus nem vállalkozhatott félszázadon át majdnem évenként ily üres szalma csépelésre. Ebből ötven év alatt a tények deterministikus logikája szerint vagy a teljes szakadásnak, vagy a teljes egyesülésnek kellett volna kifejlődni.

E gondolat vezetett a convent levéltárába, hogy a leghitelesebb forrásokból közvetlenül győződjem meg az ügy miben léte felől. És örömmel láttam ott igazolva az emberi ész következetességébe vetett hitemet. A convent intézménye sok támadásnak volt ugyan kitéve a szük agyu és önző hierarchismus részéről; de az uj absurdum csak 1860-ban oltatott be először hivatalosan annak tes-

tébe. Mint a gyilkos méreg dolgozik azóta e képtelen gondolat egyházunkban, szakadatlanul forr és pezseg a rothadás, mit bele vitt, már az alsóbb rétegekben is, s szétszaggatással fenyegeti egyházunkat öt, és talán ötször öt felekezetre; de az egésséges testrészek is dolgoznak. A mely órában az uj eszme a convent jegyzőkönyvébe iktattatott, az ellenmondás is nyilt harcba lépett ellene. Nem Pál Péter ellen harcol itt többé, hanem az eszme eszme ellen, s az egyes jelenetek, melyek felszinre vetődnek, a miskolci jubilaeum, a pesti convent, a tiszántuli gyülés conventre hivatkozásai, az élénk feljajdulások az egyesülés mellett, és egy lázas agynak borzasztó fegyvercsörtetése saját torzalkotása érdekében: többé nem elkülönözve itélhetők meg, hanem mint egy nagy eseménynek deterministicus következetességgel fejlődő részei. Egyházunk kétségen kivül jelentékeny átalakulás küszöbén áll; a következetes kálvinista agy nem tudja megszokni a beleplántált észtani képtelenséget, s ki fogja dobni magából. Nem Pál és nem Péter eszközli már itt a kifejlést, hanem a tények logikája, mely erősebb és eszesebb, mint az egyes emberek agyrémei.

Minél képtelenebb az ügy, annál makacsabbul viv érte annak fő megalkotója. A közel mult idők szerencsétlen eseményei és a jelen abnormis politikai helyzet nehány üres jelszóval is gazdagították a debreceni szótárt, minők: centralizatio, Pest, megvesztegetés, kormány, Oberkirchenrath, autonomia-árulás, s több e félék, melyek fájdalom ott még kelendőségnek örvendenek. Legujabban pedig Révész Imre, bár egyelőre egy csomó mentegetődzés közt, a hierarchismus rémét is felidézte sirjából, hová azt az 1821-iki conventek temették, hogy most adja vissza a particularismusnak azon szolgálatot, mit egykor ettől nyert. Azon ember, ki még tiz év előtt a Sinay Miklós folyamodványát és törekvését aként jellemezte, hogy az „a tiszta keresztyénség és protestantismus elveivel is igen nagy mértékben ellenkezik," hogy „szük látkör és nyomorult egyoldaluság . . . indithaták a tiszántuli superintendenst és espereseket ezen soha eléggé nem kárhoztatható s megmérhetlen vészes következésü hierarchiai törekvésre, a melyben titkon a róm. kath. klerus által is buzdittattak és gyámolittattak" : *) ezen ember most mind-

*) Révész I. A magyar prot. egyház szabadságának védelme. Sárospatak 1862. év. 87. lap.

ezekről, s főként önmagáról megfeledkezve, igy tud irni: „Mindenkor fájdalommal tekintettem azon ingatagságra és hütlenségre, a melynél fogva egykor, az egyben másban tévedhetett, de mindenesetre tiszta szándéku Sinayt és Benedeket, illetőleg az azok által képviselt eszméket, elveket és **érdekeket**, a tiszántuli református papok, mindjárt a küzdelem komoly fordulatának kezdetén, elhagyták". És azután igy buzditja tovább paptársait a cselekvésre: „Megis lakoltak és lakolunk érette, mert a Sinay és Benedek eleste után, az egykor oly hatalmas tiszántuli református papság kebelében semmi méltó testületi önérzet és közszellem nincs többé; pedig a tisztes lelkipásztori karnak mint ilyennek, mindenesetre birnia kellene bizonyos egyetértéssel és közszellemmel, a nélkül, hogy legtávolabbról is hierarchiára ásitoznék" *) Ez egy uj kétségbe esett eszköz, mely a küzdelembe vonatik; de hihetőleg nem sokára ez is a többi üres jelszóval együtt visszatér azon sirba, hová a politikai küzdtérről a haza árulás, földosztás és a többi alászállott, s magával fogja vinni régi fegyvertársát, a particularismust is. Ez az uj hierarchia harca olyan lesz már csak, mint Kaulbach genialis festményén a hunnok harca, melyben az elesett hősök árnyai még egyszer ujra kezdik a csatát — a levegőben!

(Vege köv.)

Kovács Albert.

EGYLETI ÉRTESITŐ.

A magyarországi protestansegylet választmányi gyülése nov. 10-én.

Egyletünk választmánya junius 8-ka óta nem tartott gyülést, mert az augusztusi marosvásárhelyi gyülés a kholera miatt elmaradván, természetesen elmaradt az azzal összeköttetésben tartatni szokott választmányi gyülés is. Mivel az idén nem volt közgyülésünk, a most összejött választmánynak a közgyülés teendőit is végeznie kellett.

Első tárgy volt a pénztári kimutatás, mely örömre is, szomoruságra is adhatott okot. Örömre azért, hogy jóllehet az egylet már

*) Révész I. Figyelmezője, 1873. 382—3. l.

tetemes kiadásokat tett irodalmi vállalataira, valamint missiói és humanisticus célokra, mindazáltal most is talált készen egy kevés pénzt, melyből a legszükségesebb folyó kiadásait fedezhette. És szomoruságra azért, hogy az egylet tagjai között még mindig nagyobb számmal vannak azok, kik eddig a szükség fedezéséhez semmivel sem járultak. Ha az egyletnek egy tagja sem mulasztaná el kötelességét, ezóta vagy öt-hat utazó lelkipásztori állomást lehetett volna alapitni vagy segélyezni az idegen népek közt szorványban élő magyar protestansok megmentésére. A pénztárnoki részletes számadást e folyóirat közzé fogja tenni, mihelyt a kiküldött bizottság megvizsgálja.

A „Keresztyén Család“ heti lap ügyében végleges határozatot hozott a választmány. Két évi tapasztalat után kitünvén, hogy a mi népünk még nem ismer más irodalmat, mint a melyet a ponyván pár krajcárért megszerezhet : elhatározta a gyülés, hogy néplapja kiadását egy időre felfüggeszti, ellenben az irodalmi vállalatokra befolyó pénzből, a skót egyházi társulatok példájára apró és olcsó könyvecskéket ád ki és azokat ugyanazon skót társulatok példája szerint a ponyván árultatja, és csak akkor inditja meg ujból néplapját, mikor már a népet a butitó és erkölcsrontó ponyvairodalomnál egészségesebb táplálékhoz szoktatta.

A theologiai könyvtár ügyében jelentette az elnök, hogy a gyülés által megrendelt felhivás közzététetett, s eddig mintegy 600 aláiró van. A gyülés elhatározta, hogy a vállalat 1874-ben okvetlenül indittassék meg. Az erre vonatkozó részletek alább egy felhivásban olvashatók.

Intézkedés történt a Károlyi-féle biblia forditás hibáinak kijavitása iránt is, aképen, hogy a Károlyi forditása mindott változatlanul hagyassék, hol teljesen hibátlan, s az igazitás csak a forditási hibákra, s a később eszközölt számtalan avatatlan igazitás által becsusztatott ferditésekre szoritkozzék, az eredeti kritikai szöveg alapján. Az egylet előbb csak a biblia szövegét fogja kiadni, és azután egy oly magyarázatos bibliát, melyben a szöveg szebb részei nem csak jegyzetekkel ellátva, hanem teljesen fel lesznek dolgozva a vasárnap délutáni biblia magyarázás számára. A forditás javitása már munkába is van véve, és remélhető, hogy egy része már az első évben megjelenik, valamint az is remélhető, hogy kia-

dásában a Theol. könyvtár előfizetőire nézve igen kedvező szerződést lehet kötni.

Az egylet pénztárában lévő készpénzből, a mennyiben a „Keresztyén Család“ deficitje igénybe nem veszi, utalványozni lehetett ezen évre is 100 forintot a tiszántuli kerületben lévő beregmegyei bilke-komlós-ilosvai prot. lelkész segélyezésére az ott szorványban élő protestansok házankénti megkereshetése céljából, és ezen összeg a tiszántuli ft. püspök ur kezéhez is el fog küldetni, honnan az illető lelkész ur meg fogja kapni. Az egylet által a mult évben felkarolt többi missiói állomás is elő van jegyezve a tavaszi gyülésre. Hasonlókép a humanisticus célokra gyült összeget az egylet pénztára 50 frtra kipótolva, a pesti protestans árvaház alapitói közé lépett, s az alapitó tagsági jogok és kötelességek gyakorlására Fördős Lajos elnök urat kérte fel.

Végül örömet keltett a gyülésben a titkár azon jelentése, hogy az egyleti évkönyvek elárusitása be van fejezve, s mind a két évi folyam az egyletnek tiszta jövedelmet hozott. Nem sokat az igaz; de ez az első tiszta jövedelem, mert eddig ugy a mi egyletünk, mint a magános protestans irók csak anyagi veszteséggel adhatták ki munkáikat. Ez a jövedelem is az irodalmi vállalatok erősitésére forditattik, mert a mit az egylet egyik csatornán bevesz a könyveiből, a másikon visszaadja a közönségnek, s még egy kevéssel meg is pótolja.

Ezek voltak a gyülés fontosabb tárgyai, a többi a rendes ügykezelés körébe tartozott.

Jelentés a „Protestans theologiai konyvtár“ ügyében.

A magyarországi protestansegylet f, évi november 10-iki gyülésében véglegesen elhatározta, hogy a theologiai könyvtárt 1874-ben meg fogja inditni, s annak szerkesztésével engem bizott meg, mint az egylet titkárát.

Ennélfogva van szerencsém tudatni a Theologiai könyvtár előfizetőivel az egyleti választmánynak a vállalat érdekében tett következő intézkedéseit.

1. Az előfizetők száma jelenleg 600, a mi lehetővé teszi, hogy évenként 45—50 ivnyi könyvet adjunk.

2) Az első 1874-ik évi kiadásra kijelöltettek a választmány által: első kötetnek Szeremlei Sámuel: „Vallás-erkölcsi és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon“ cimű munkája, mely a protestansegylettől 300 frtos pályadijat nyert, s már sajtó alá is adatott; második kötetnek Hase: „Handbuch der protestantischen Polemik gegen die römisch katholische Kirche“ cimű szellemdús és emelkedett álláspontu művének magyar forditása; harmadik kötetnek egy magyar prot. egyház történelmi munka, még pedig remélhetőleg „A szathmári békétől a türelmi rendelet kiadásáig“ terjedő korszak leirása, melyre a protestansegylet 600 forint pályadijat tüzött ki; ha pedig a birálók véleménye szerint egyik pályamunka sem volna a kiadásra alkalmas, azon esetben Bod Péter latin kéziratban lévő egyháztörténelmének gondos magyar forditása. A mennyiben ezeken kivül még több is szükséges volna, utasitva vagyok valamely kisebb theologiai munkát, a lehetőségig a bibliai tudományok köréből kiadni. Ez pedig körül-belől lesz Zittel: „Die Entstehung der Bibel“ cimü igen becses kis könyvének a forditása. A későbbi évek programmjára nézve mind az egyletnek, mind a közönségnek irányadóul szolgál az előfizetési felhivásban közzétett könyvjegyzék.

3. Minthogy egy ily vállalat életében idő folytán olyan véletlen körülmények is merülhetnek fel, melyek előre el nem láthatók, minők lehetnek valamely nagy fontosságu mű megjelenése a külföldön, vagy valamely becses eredeti magyar munka felajánlása; azonban a választmányi gyülés uj intézkedésre hirtelen összehivható nem volna, a nov. 10-i választmányi gyülés egy bizottságot nevezett ki Fördős Lajos elnöklete alatt Ballagi Mór, Farkas József és Kovács Albert tagokból, s utasitott engem, hogy a dolgot ezen bizottság megfontolása alá terjesszem és annak utasitásával éljek.

4. Minden akár eredeti akár forditott művet a szerzőn, s illetőleg forditón kivül még egy más ember is át fog nézni, s a könyv cimlapján a revisor neve is ki fog tétetni.

5. Minden itt megjelenő munkát a vállalat dijazni fog. Az irói honorarium a pályaművekre nézve az előre kitüzött pályadij az egylet pénztárából; más művek honorálásában nyomtatott ivenként 20 forintig vagyok felhatalmazva.

6. A Theologiai könyvtár keretében fog megjelenni a javitott biblia forditás is, de reméllem, hogy erre nézve sikerül az egyletnek oly kedvező szerződést kötni, hogy előfizetőink az uj forditást a megigért könyvilletményen felül, tehát egészen ingyen fogják kapni. A javitás munkáját az erre legalkalmasabb egyének már meg is kezdték.

Tisztelettel felkérem a Protestans Theologiai könyvtár megrendelőit, hogy az előfizetési pénzt, az első évre 4 forintot, egyszerre az egész évit, a felhivás értelme szerint legfennebb január 15-ig beküldeni sziveskedjenek, mert az addig, sőt előbb is, bizonyosan megjelenő első kötetnek postai utánvét mellett küldése kiadásaikat tetemesen szaporitná.

Fel vagyok hatalmazva január 15-éig az ujonnan jelentkező előfizetők elfogadására is; de az azontúl jelentkezők a már megjelent köteteket csak a jóval magasabbra tett bolti áron kaphatják meg, s némelyik kötetet talán ugy sem, miután nem szándékszunk sokkal többet nyomatni, mint előfizetőink száma.

Az előfizetési pénzek az ismeretes és olcsó postai utalványok által küldendők be, az én nevemre cimezve. Költség kimélés kedvéért a „Protestáns theologiai könyvtár" és „Egyházi Reform" előfizetési dija, valamint a protestans egyletnek szánt tagsági dijak, ugyanazon egy postai utalványon beküldhetők. Ezeken a szállitási dij 10 frtig terjedő összegért 5 krajcár, s a pénz rendeltetésének megirására is elég hely van rajtok.

Gyüjtőknek a Theologiai könyvtár tiz egyszerre beküldött előfizető után tiszteletpéldánnyal szolgál; ellenben a könyvárusoknak percentet engedélyezni nem fog, s a netalán előre levont percentnek az előfizető által kipótlását kivánja.

Szerkesztő és kiadó hivatal Pesten, szénatér 6. sz. a.

Kelt Pesten, 1873. nov. 25-én.

Kovács Albert
prot. egyl. titkár,
mint a Theol. könyvtár szerkesztője.

Szíves kérelem a protestansegylet tagjaihoz.

Az egyleti harmadik 187³/₄-iki év október 1-én elkezdődvén: tisztelettel kérem egyletünk tagjait, hogy a harmadik évi tagsági dijat hozzám beküldeni sziveskedjenek.

A tagsági dij az 1872-iki közgyülés határozata szerint, azokra nézve, kik egyszersmind valamelyik fiókegyletnek is tagjai, egy évre 50 krajcár, s ennek beszedéséről és a központi pénztárba juttatásáról az illető fiókegylet pénztárnoka gondoskodik; azokra nézve pedig, kik fiókegyleti összeköttetésben nem állanak, a tagsági dij évenként 1 frt, mely közvetlenül hozzám küldendő.

A rendes tagdijon kivül külön aláirási rovat áll nyitva önkéntes adakozások számára, az irodalmi vállalatok javára, missiói és humanistikus célokra. Kiknek tehetségében áll: szivesen kérem, hogy ezen rovatokról is megemlékezni kegyeskedjenek.

Az irodalmi vállalatokra szánt adományokból részint ujabb pályadijak fognak kitüzetve egyházunk története valamely másik szakaszának megirására, részint a népirodalmi vállalatok fognak gyámolittatni.

A hazai missió javára befolyó pénzekből, mint eddig, ugy ezután is az idegen nemzetiségek közt szorványban élő magyar protestansok megmentésére utazó lelkipásztori állomások fognak segélyeztetni.

A humanistikus célu adományokból, mig az egylet önálló intézetet alapithatna, a már létező hazai intézetek fognak segélyeztetni.

A hozzám küldött pénzekről az „Egyházi Reform“ utján nyilvánosan számolok.

A tagsági dijak a „Protestans theologiai könyvtár“ és „Egyházi Reform“ előfizetésével egyszerre, ugyanazon postai utalványon beküldhetők.

Kelt Pesten, 1873. nov. 25.

Kovács Albert
egyl. titkár.

A magyarországi protestans egylet pénztára.

Egyletünk pénztára az utolsó közlemény óta (l. „Egyh. Ref.“ 9. füz.) a következő adományokkal szaporodott:

Alapitványul: Tolcsvai Nagy Gedeon végrendeletileg hagyott 500 frtot. A boldogult volt az első, ki egyletünk ügyét mindjárt inditványozása után felkarolta, ő vezette be e kis folyóiratot is élénk „Buzditó szózatával,“ ő volt az első, ki végrendeletében egyletünkről megemlékezett, hogy az ő harmincszoros tagsági díja, melyet életében mindig legelőször befizetett, örök időkig befolyjon. Legyen áldott köztünk emlékezete!

Tagsági dijt fizettek az 187$^1/_2$-ki egyleti első évre: Bód Károly székely-udvarhelyi tanár 1 frtot, Fábián Mihály harkányi lelkész 1 frtot, Nagy Sóma jándi lelkész 1 frtot, Szakácsy Dániel országgyülési képviselő Pesten 1 frtot. Összesen 4 frt.

Az 187$^2/_3$-iki egyleti második évre fizettek:

a) Tagsági dijt: Dr. Arányi Lajos nyug. egyetemi tanár Pesten, 5 frtot; id. Kandó József vértesaljai egyházmegyei algondnok Pesten 2 frt, Szakácsi Dániel orsz. gyül. képviselő Pesten 1 frtot, Bód Károly tanár Székelyudvarhelyen 1 frtot, Fábián Mihály harkányi lelkész 1 frtot, Kiss Gábor tatai esperes 1 frtot, Nagy Sóma jándi lelkész 1 frtot, a kecskeméti fiókegylet 67 tagja 33 frt 50 krt. Összesen 45 frt 50 kr.

b) Irodalmi vállalatokra: Szeremlei Sámuel hódmezővásárhelyi lelkész 8 frtot.

c) Humanistikus célokra: Kiss Gábor tatai esperes 1 frt 50 krt.

A mai közlemény összege 559 frt.

Az 187$^3/_4$-iki uj évre már befolyt adományokat és tagsági díjakat csak a legközelebbi füzetben nyugtázhatjuk.

☞ E füzet boritékán lévő

Előfizetési felhivásunkat

lapunk 1874-diki negyedik évfolyamára, olvasóink figyelmébe ajánljuk. Szerk.

EGYHÁZI REFORM.

Megjelenik havonként 2 iven.
Előfizetési ára:
egész évre 2 frt; egyes számok ára 20 kr.

Kiadó és felelős szerkesztő:
KOVÁCS ALBERT,
Pesten, Szénatér 6. sz.

3-ik évfolyam 12. sz. Pest, 1873. decemb.

A convent kérdéséhez.

II.

Igaz ugyan, hogy a közmegegyezés a prot. egyházalkotmány alapelvei szerént legcélszerübben nyilvánulhat egy képviseleti egyetemes nemzeti zsinatban; de vajjon nem nyilvánulhat-e az egyházkerületek és egyházmegyék közgyüléseiben is, a minthogy a magyar reformált egyház kebelében, — mely az egyetlen egy budai zsinaton kivül, egy példáját sem mutathatja fel egész háromszázados multjából az egyetemes nemzeti zsinatnak, s melynek jelen positiv szervezetében is, az egyetemes nemzeti zsinat csak ohajtás tárgya, nem pedig ténylegesen létező valami, csakis ezekben nyilvánult és nyilvánulhatott.

Révész Imre 1857-ben.

A convent kérdésében a mai helyzet mindenki előtt ismeretes. 1860-ban sikerült a széthuzó elemeknek hivatalosan bevinni a jegyzőkönyvekbe, hogy a convent csak barátságos eszmecsere, s határozatai csak akkor birnak kötelező erővel, ha a kerületi gyülések helybenhagyják. Csak rövid hét évnek kellett eltelni, hogy ezen álláspont képtelensége kitünjék, s az ellenkező nézet, támaszkodva a historiai jogra és a józan okosságra, ellene sorompóba lépjen; sőt voltaképen már az 1863-iki gyülésen volt egy kis halvány előjátéka azon éles vitának, mely 1867-ben a convent hatásköre fölött keletkezett, és a „Prot. lap“ már akkor reflectált rá, hogy a mostani convent különbözik a korábbiaktól, mert azok „ha szükségesnek látták, a közös ügyekben mint a négy egyházkerület egyetemes képviseletei, az állami kormányhoz fölirásokat is intéztek,“ s az uj gyakorlatot csak az 1860-ki convent határozatából származtatja (l. 1863. évf. 1360. l.)

1867-ben magam is figyelmes hallgató valék a convent ülésein. Az első kérdés, mely ott vita alá került, épen az volt, hogy vajjon az akkor fennforgó egyházpolitikai és interconfessionalis ügyekben véglegesen fog-e az a convent határozni, vagy ez is csak olyan „barátságos eszmecsere“ lesz? Az utóbbi nézet győzött, és a convent cserélgette nehány napon át az eszméket, bár nem a legbarátságosabban, és azután szétoszlott, és otthon a kerületek határoztak ötféleképen, és a törvényhozás számba se vette ezen önmagában meghasonlott ország véleményét, és nem is vehette még a legjobb akarat mellett sem, mert nem volt olyan kérdés, melyre egyik kerület fehéret, a másik feketét ne mondott volna. E gyászos emlékü convent az addig hatalmasnak hitt és tisztelt kalvinismust sajnálkozás és guny tárgyává tette a hazában, és a mik köztünk azóta történtek, csak arra szolgáltak, hogy hová-tovább ellenünk forditsák a hon különböző vallásu jobbjainak közvéleményét. Mi, ez ország középosztályának és magyarságának jobbik fele, többé sem elég hasznot, sem elég kárt nem tudtunk okozni semmiféle törekvésnek, nem csak öt, hanem ötvenöt felé futottunk; a politikai kalandorok minden fajtái, a legszélső forradalmi és nemzetiségi izgatók, hitvány földosztók és népámitók, sőt plane ultramontanok is a mi jó kálvinista magyarjaink közt találták fel legjobb korteseiket. Nem akarom még hinni, hogy az a processus folyt egyházunkban, mely a fejétől megfosztott cadaverben, midőn a sírok legundokabb férgei marcangolják szét a tehetetlen tagokat; de legalább is az, a mi a vezető nélkül maradt gépben, melynek kerekei a hasznos munka helyett egymást tördelik szét.

Ez alatt egy compact elem tünt fel Magyarországon, mely egy század óta folyvást vesztett a közvéleményben; egy testület, melylyel még tiz év előtt mindenki megtagadta a közösséget: a róm. kath. klérus. Szolgálatát most sem kereste senki, s csak kevesen hitték értékesnek; de maga önként adta azon pártnak, melyé a hatalom volt. Az uj alkotmányos viszonyok nem tetszettek neki, elvben gyülöli azokat; de megmutatta, hogy azokkal is meg tud alkunni és azok közt is hasznossá tudja magát tenni. Szolgálatai által előbb csak erkölcsileg, később, a mi szakadozottságunk folytán politikailag is kényszeritni tudta a többséget, hogy iránta tekintettel legyen, — és ma a kath. klérus nem csak lábra állott

a 48-iki és 67-iki nagy esésből, hanem bölcs mérséklete által nagy részben visszaszerezte már azon tiszteletet is, melylyel két generatio alatt nem birt. Számosan, kik még nehány év előtt csak gyűlölettel és megvetéssel beszéltek róla, kik dogmáiból ma sem hisznek semmit, sőt politikájára is egészben véve félve gondolnak: azért nemcsak vele megalkunni kényszerülnek, hanem ugy kezdenek róla beszélni, mint fontos tényezőről a nemzetiségek és protestansok által támogatott destructiv törekvésekkel szemben. Még nem értek meg annyira a dolgok, hogy e körülmény a hazai törvényhozásban positiv kifejezést nyerjen, de megértek annyira, hogy a klérus kiváltságos helyzetének megszüntetése, melyet az uj aera megkezdett volt, darab idő óta abban maradt, és a liberalis és protestans férfiaknak a kormányban kitelt a levele.

Nem csak én látom és constatálom a dolgok ilyen fordulatát, hanem maga Révész Imre is tisztán fogja fel. „Az én meggyőződésem szerint — mondja ő — hazánk politikájára nézve oly válságos fordulat állott be, hogy mig az elmult századok folyamán“ (sőt még ebben is 67-ig) „a hazai ellenzék folyvást kitünő mértékben támaszkodott a protestantismusra is: most, ha az ellenzék kormányra jutna, az is a klérus szövetségét keresné.“ „A r. kath. klérus hazánkban ma, az időkhöz és viszonyokhoz képest épen oly hatalmas, mint bármikor a multak folyamán volt.“ Legcsudálatosabb pedig az, hogy ezen ténynek az okát is helyesen látja Révész ur, hogy t. i. „van pénze és van következetes centralistikus szervezete.“ *) A római egyház compact egysége a felekezetekre és önálló kerületekre szakadt protestantismussal szemben, visszaszerezte neki Magyarországon előbb a nemzet többségét, mely két századon át a protestantismusé volt, és azután a vagyont, melynek legnagyobb részét a mohácsi vész után elvesztette, s e hatalmas tényező most is, a neki nem kedvező parlamentarismusban képessé tette régi hatalma és tekintélye helyreállitására. A régi jelmondat, hogy az egység erőssé tesz, a szakadozottság gyengit, mindig és mindenütt igaz volt a történelemben, csak a legujabb debreceni historia fedezte fel, hogy minket a szakadozottság mentett meg. Nem akarok most a fölött vitázni, hogy vajjon mennyire lehet megmentésnek

*) Figyelmező 1873. 412. l.

nevezni azt, hogy mi a négyötöd résznyi többségből egyötöd résznyi kisebbséggé devalválódtunk épen azon század alatt, melyben az egység ellen az egymással szövetkezett hierarchia és particularismus az ismeretes harcot vivták; de azt látom, hogy ez idő szerint szakadozottságunk miatt többé senki sincs ránk semmi tekintettel, mert mi nem egy hárommilliós testületet, hanem csak hárommillió egyet alkotunk.

Sokan látták egyházunk jobbjai közül a veszélyt, melybe a protestantismus bekötött szemmel rohan, s igyekeztek megelőzni a végső katastrophát a belső szakadozottság megszüntetése által. Hosszasan várni, készülődni, lassanként érlelni: az ujabb korban nem igen van idő, mert most az események is gőzerővel és telegraphon járnak. Jó lehetett ez a halogató politika hajdan, mikor mindenki azt követte; de most, mikor többé senki sem követi, mikor minden ember és minden intézmény felhasználja az idő minden percét a cselekvésre: okvetlenül vészt fog hozni azon egy intézményre, mely a világ törvénye alól kivételt akar képezni.

A miskolci jubilaeumon egyházunk főbb emberei nagy számmal voltak jelen, s magánconferentiában elhatározták, hogy a legközelebbi conventen javaslatot fognak előterjeszteni a convent ujraszervezése, s illetőleg a ref. egyház szorosabb egyesitése iránt. Az a convent össze is jött nem sokára, s készitette az ismeretes szabályjavaslatot és azt a kerületi gyülések véleménye alá terjesztette.

Még csak a hirlapok utján ismeretes előttem, hogy két kerület, a tiszántuli és dunántuli ugy nyilatkozott, hogy a conventet csak a nemzeti zsinat szervezheti; ellenben a más három kerület még nem szólott a kérdéshez. Valószinü, hogy e három kerületnek a dolog lényege ellen nem lesz kifogása; azonban az már nem fog változtatni a helyzeten, a convent szervezésének ügye azért mégis el van halasztva, s még most, talán egy pár évig, a magyar református egyháznak sem teljes egyesülése, sem teljes szétszakadása nem lesz egészen bevégzett tény. Még az az utolsó esemény, mely a két alternativa közül egyiket ránk fogja kényszeriteni, nem történt meg; de már nem messze lehetünk tőle. Isten a megmondhatója mi lesz a végkifejlés, mert a két kerület határozata kivette azt az emberek intéző kezéből, s a vak események determi-

nismusa alá helyezte; de egy bizonyos, — a közeli kifejlés. Addig azonban szóljunk a tárgyhoz, mint függő kérdéshez, s vizsgáljuk meg az ellenvéleményt, főkép azon ujabb tételt, hogy a conventet csak a zsinat hozhatja létre, bár vizsgálódásunknak többé semmi practicus haszna nem lehet.

Legcélszerübb és legillendőbb volna ezen vizsgálódásomat a tiszántuli és dunántuli közgyülések vitájához kapcsolnom, ha azokról pontos gyorsirói naplók vezettettek volna, vagy bár az egyszerü jegyzőkönyvi határozatokat ismerném; de igy kénytelen vagyok e kérdésnél is Révész Imre ur észjárásával foglalkozni, mert ő ezen eszmének egyedüli ügyvéde az irodalomban, s talán a felfedezője is ő.

Révész ur nézete szerint „egy oly országos egyházi főhatóságot, mint a milyenről most szó vagyon, egyesegyedül egy tiszta népképviseleti alapon álló országos zsinat állithat fel,“ más ut, s névszerint épen a szándékolt ellenkezik 1) egyházjogi alapelvekkel és igazságokkal, 2) positiv törvényekkel, 3) sérti a vallásszabadságot, és 4) ellentétben áll a kerületek nem régi tényeivel. Lássuk ezen okokat rendre.

1) Az egyházjogi alapelvek azon okoskodásban rejlenek, hogy az egyház közakarata csak a zsinaton nyilvánulhat, tehát csak ennek lehet joga egy országos főhatóságot felállitni, a kerületi és megyei gyüléseknek erre sem külön, sem együtt legkisebb joguk sincs.

Én nem vonom kétségbe, hogy az egyetemes egyház közakarata nyilvánitásának leghelyesebb módja egy népképviseleti nemzeti zsinat. Való igaz ez elvontan tekintve; de vajjon mi következik belőle, ha ezt a mi positiv egyházszervezeti viszonyainkra alkalmazzuk? A magyar ref. egyháznak egyetemes nemzeti zsinatja még soha sem volt, még a legegyetemesebb budairól is hiányzott Erdély, s valamennyi kisebb-nagyobbról hiányzott a „népképviselet.“ Sőt: nemcsak hogy tényleg soha sem volt egyetemes zsinatunk, és igy annak szerkezetére nézve semmi gyakorlat, semmi praecedens nincs; de még törvénykönyveinkben sincs a zsinat iránt semmi részletes intézkedés, vagy a mi kevés van is, sem a mai

népképviseleti fogalmaknak meg nem felel, sem egyházunk mai tényleges szervezetével és egyéb viszonyaival öszhangzásban nem áll. A kérdés már az, hogy ilyen helyzetben vajjon mikép tudnánk mi egy „tiszta népképviseleti alapon álló országos zsinatot" előállitani? Mert mielőtt az a zsinat összejőne, még előbb el kellene határozni, hogy összejőjjön, azután meg kellene állapitani tagjainak számát, a tárgyalandó ügyeket, a zsinat helyét és idejét, és ezeket az 179⁰/₁. 26. t. c. 4. §-a értelmében király ő felségének jóváhagyás végett előlegesen bejelenteni; azután meg kellene állapitni a képviselők választásának módját, be kellene végezni az Erdélylyel való uniót és össze kellene hivni a zsinatot. Kétségtelen, hogy mindezen nagy fontosságu intézkedéseknek meg kellene történni, mielőtt a zsinat physikailag összeülhetne egy teremben, valamint kétségtelen az is, hogy mindezen intézkedések nem csak egyik-másik kerületet vagy megyét, hanem az egész ref. egyházat s annak épen legfontosabb ügyét érdeklik, s következőleg az egyetemes ref. egyház nevében és tekintélyével kell elintéztetniök. Hol és miként intézhetjük el?

Révész ur álláspontja szerint a conventen semmi esetre sem, mert ez csak privát conferentia, nincs joga határozatokat hozni, nekünk pedig nincs jogunk zsinat nélkül ezen változtatni, egyházjogi alapelveknél fogva. De a kerületi vagy megyei gyüléseken sem, mert Révész urral szólva: „Senki sem szólhat és intézkedhetik olyannak nevében, a kitől a végre felhatalmazva nincs. Az egyházkerületek gyülései semmi szin alatt nincsenek felhatalmazva arra, sem külön, sem együtt nem birnak azon joggal, hogy a hazai egyetemes ref. egyház nevében és tekintélyével intézkedjenek, mert ezen jogot soha senki nem adta nekik; sőt arra sincs joguk, hogy ilyen jogot másra átruházzanak, (pl. épen a conventre), mert senki sem adhat másnak oly jogot, a melylyel maga nem bir, vagy nagyobb jogot, mint a milyennel maga bir. A ki ily egyetemesen érdeklő intézkedéseket akarna tenni, annak nem mástól, mint egyesegyedül magától a hazai egyetemes ref. egyháztól kell e végre megbizatást és felhatalmazást nyernie; már pedig a hazai egyetemes ref. egyház akaratnyilvánitásának egyedül helyes és törvényes közege: az országos zsinat." Nem kétes tehát ezen alapelvek szerint, hogy a zsinatnak kellene mindezeket elintézni, vagy

elintézésökre valakit felhatalmazni, — ugy de miként tehetné azt, midőn ezeknek a zsinatot okvetlenül meg kell előzniök, hogy a zsinat összeülhessen? Vagy talán ugy vélekedik Révész ur, hogy a kerületeknek nincs ugyan joga a conventet szervezni, habár ez a zsinatnál sokkal kisebb jelentőségü, s szervezetére nézve bizonyos usus is fejlődött ki; de van joga szervezni a zsinatot, bár ez sokkal szélesebb jogu hatóság és semmi történeti multja nincs? Ez a vélekedés ugyan homlokegyenest ellenkeznék az ő egyházjogi alapelveivel; de az ő fejében, a mint látom, az eféle apró ellenmondások és képtelenségek jó barátságban megférnek egymás mellett.

De, nevezzük a dolgot a saját nevén! Oly logikai absurdum, minő az egy ref. egyház teljesen önálló öt kerülettel, és olyan közgyüléssel, melynek nincs joga határozatokat hozni: minden további fejtegetésében csak ujabb logikai absurdumokat eredményezhet. A convent csak eszméket cserélhet az egyetemes érdekü ügyek fölött, de megállapodásai csak a kerületek jóváhagyása után lesznek kötelezők; azonban a kerületeknek nincs joga egyetemes érdekü dolgokban határozni, mert erre megbizatást nem nyertek! Ez egészen oraculum-szerü gondolat, s nagy elméknek dicsőségére válik ilyet szülni; de mi kis elmék az ilyen mélységekbe behatolni nem birván, erőtelen nyelvünkön csak „circulus vitiosusnak“ tudjuk nevezni, s hogy kibontakozhassunk belőle, kénytelenek vagyunk egy ujabb kérdést feltenni, hogy kinek van hát joga az egyetemes érdekü dolgokban határozni? Erre azt feleli Révész ur, hogy: „Csak a zsinatnak, mert az egyetemes egyház akarata csak itt nyilvánulhat törvényesen.“ Nagyon helyes, ezt már meg is tudjuk érteni; hanem nyughatatlan véralkotunk ujabb kérdésre sarkal: Hogy tudnók mi megadott és fennebb vázolt egyházszervezeti viszonyaink közt az első zsinatot összehozni, hiszen ez a factor ismeretlen a mi egyházunk történetében, csak kegyes óhajtás annak positiv szervezetében, nincs felőle kimeritő és hasznavehető intézkedés törvénykönyveinkben, nincs oly közegünk, mely által az egyház közakarata nyilvánulhatna még sokkal csekélyebb hatóság szervezésére nézve is, nem hogy erre, mely nekünk legfontosabb ügyünk? Pedig bizonyos főfontosságu egyetemes érdekü dolgokat előre el kell intéznünk, hogy a zsinat physikailag összeülhessen, — ki teszi meg azokat, midőn

csak a zsinat van jogositva az egyetemes egyház nevében szólni és intézkedni, és senki élő embernek vagy testületnek nincs zsinati megbizatása? Ugyan mikép juthatunk tehát ezen egyházjogi alapelvek pontos követése mellett, törvényes uton, minden horribilis octroyálás nélkül valaha országos zsinathoz?

Én kész vagyok Révész ur egyházjogi alapelveinek határtalan bölcsességét elismerni, mihelyt találkozik egy ember széles e világon, a ki nekem ezen kérdésre feleletet tud adni; addig pedig ezen egész zsinatra hivatkozás, a mi viszonyaink közt „petitio principii“ nevet visel, a mi ép oly logikai szörnyeteg, mint a circulus és az öt bevégzett egészből álló egy egész.

Szerencsére azon helyzetben vagyok, hogy e kérdésre nézve is: vajjon az egyház közakarata „csak egyedül zsinaton nyilatkozhatik“-e, a mint most Révész ur állitja, vagy pedig nyilvánulhat a kerületek és megyék gyülésein is: Révész urat saját hajdani jobb meggyőződésével állithatom szembe.

1856-ban az osztrák kormány egy törvénytervet készitett a magyar ref. egyház számára, s azt a kerületek véleményezése alá terjesztette. Ezen alkalomból irta Révész ur „Vélemény a magyar prot. egyházalkotmány fő pontjai felett“ stb. cimü könyvét, mint maga előadja: oly célból, „hogy hitfeleit egy oly pontra helyezze, a melyről saját magyar protestans egyházunk főbb érdekeinek szempontjából, bármely egyházalkotmányi törvényterv felett saját meggyőződéssel nyilatkozhassanak.“ E könyvben is van szó arról, hogy vajjon a kérdéses törvénytervvel szemben a kerületeken az egyháznak valódi közakarata nyilatkozott-e, vagy talán ez egyedül csak a zsinaton nyilatkozhatik? És erre feleletül mondta Révész ur mottóul felvett szavait: „Igaz ugyan, hogy a közmegegyezés a prot. egyházalkotmány alapelvei szerint legcélszerübben nyilvánulhat egy képviseleti egyetems nemzeti zsinatban; de vajjon nem nyilvánulhat-e az egyházkerületek és egyházmegyék közgyüléseiben is, a minthogy a magyar reformált egyház kebelében, — mely az egyetlenegy budai zsinaton kivül egy példáját sem mutatja fel egész háromszázados multjából az egyetemes nemzeti zsinatnak, s melynek jelen positiv szervezetében is az egyetemes nemzeti zsinat csak ohajtás tárgya, nem pedig

ténylegesen létező valami, — csakis ezekben nyilvánult és nyilvánulhatott." *)

Épen csak ezt állitjuk mi is, hogy ámbár a közakarat legcélszerübben nyilvánulhat a zsinaton; de nyilvánulhat a kerületek és megyék gyülésein is, a minthogy a mi egyházunkban még eddig a nyilvánulásnak csak ez a módja ismeretes, mert a zsinat a mi szervezetünkben nem is ténylegesen létező valami.

---

2) Azon positiv törvények, melyek a conventnek zsinaton kivüli felállitását tiltják, Révész ur szerint a Geleji XII. can., és az 179⁰/₁. 26. t. c. 4. §-a.

A mi a Geleji kánonokra hivatkozást illeti: nagyon szorult helyzetben lehet az, ki maga mellett csak ezen régi, több mint kétszáz esztendős törvénykönyvet tudja idézni. Csak jogtörténeti forrás az már, és nem az egyház valóságos törvénykönyve, mert abból már csak az van érvényben, a mi mindig és mindenütt érvényben volt és lesz, de semmi többé a specialis intézkedésekből. 1646 óta, midőn ezen kánonok keletkeztek, nemcsak a különös részletes törvények változtak meg sokszorosan és változnak most is folyvást az usus és a kerületi jogalkotás által; hanem maga az egyházalkotmány alapeszméje is kétszer lett egészen mássá, először midőn a világi elem felvétetett az alkotmányba, és másodszor midőn a képviseleti rendszert behozták. Ezen ujabb egyházalkotmányi alapeszmék nem csak valami kis részben különböznek a Geleji kánonokban foglalt alkotmány alapeszméjétől, hanem ennek teljes és merő ellentétei, ugyannyira, hogy az 1821-ki convent az uj presbiteri rendszer érdekében kitevéssel fenyegette a Geleji kánonokra hivatkozó episcopalis papokat. Hogy lehet már mint valóságos törvénykönyvre hivatkozni azon codexre, melynek még az alapeszméjét is rég elvetette az egyház? Nem is teszi ezt senki komolyan, s én nem emlékszem, hogy az utóbbi tiz év alatt a mi törvényszékeink erre, vagy a dunai kerületekben a komjáti kánonokra birói itéletet alapitottak volna.

Egyébaránt, ha ezen komoly ügyből én is csak léha dialec-

---

*) Vélemény, stb. 24—25. l.

ticai játékot akarnék üzni, megemlithetném : 1-ször hogy a XII. kánont, még ha érvényben volna is, a fenforgó szervezeti kérdésre alkalmazni nem lehetne, mert ez egy szóval sem emliti az egyházszervezeti ügyet, hanem a Geleji Katona szokott részletezésével elszámlálja, hogy : in articulis fidei, ac fundamentalibus religionis Christianae capitibus, vel in ritibus, ac ceremoniis externis, Sacramentorumque administrationibus, — tehát a hitcikkeken és a liturgián senki a maga vagy kevés társai tekintélyével ne változtasson; és 2-szor ezek változtatására nézve is a világért sem zárja ki a kerületi gyülést (provincialis synodust) hanem csak előnyt ád e fölött a nationalis synodusnak. (A változtatás in provinciali vel vero nationali synodo fiat, — a kerületi, vagy még inkább a nemzeti zsinaton történjék.) Inkább alkalmazhatók ide a kánonok zárszavai, melyek a kánonok módositásáról szólanak; de ezek is egészen mást rendelnek, mint a mit Révész Imre kiolvas belőlök, elhalgatván a neki nem tetsző szavakat egy odavetett etcaeterával. Ezen zárszavak megtartandóknak mondják a kánonokat „donec diversum a Nationali, vel saltem Provinciali Synodo, decretum fuerit“ (mig a nemzeti vagy legalább a kerületi zsinat ellenkezőt határozna). A Geleji kánonok tehát, nem hogy eltiltanák a kerületi gyüléseket attól, hogy a szervezeti ügyben változtassanak, hanem épen felhatalmazzák erre, s még a dogmaticumok és liturgicumok elintézését sem tartják fenn kizárólag a nemzeti zsinatnak (XII. can.)

Ezen intézkedésnek teljesen megfelelt a gyakorlat is, mert kérdem : melyik nationalis synoduson módositottuk mi egyházalkotmányunkat, melyiken vetettük el a szatmár-németi alkotmánynak még az alapeszméjét is, hol inauguraltuk a képviseleti rendszert? Semmiféle nationalis synoduson nem, hanem részint a conventeken, részint a kerületi vagy provincialis synodusokon.

Sokkal érdekesebb ennél a másik tilalom, mely állitólag az 179⁰/₁. 26. t. c. 4. §-ában foglaltatik. Persze Révész ur az ő ismeretes módja szerint ebből azt olvassa ki, hogy „egy ily egyházi főhatóság felállitásától eltiltja a kerületeket“ stb., s már várnók a törvény félreérthetlen tilalmának ránk olvasását, a mely előtt aztán valóban le kellene tennünk a fegyvert; e helyett azonban nyerünk egy ily okoskodást : „mert az evangelikusok közmegegyezése és a

felség általi kihallgattatása csak egyedül országos zsinaton jöhet létre. Igy értették ezt magok az evangelikusok, mind 1791-ben, mind azóta a legujabb időkig.“

Szerencsére ismerek én egy nagy férfiut, a ki egykor épen specialiter ezt a 4-ik §-t, és ezt is épen specialiter az egyház közakarata nyilvánulásának szempontjából teljesen ellenkezőleg értette. Ezen nagy törvénymagyarázó sem más, mint Révész Imre. Ugyanis, midőn a Bach kormány 1856-diki törvénytervéhez szólván, ama fennebb közlött szavait mondá, hogy a közmegegyezés ugyan leghelyesebben a zsinaton nyilatkozhatik; de a mi viszonyaink szerint eddig tényleg a kerületeken nyilatkozott, — közvetlenül ezt tette utánok: „És igy a magas kormány **egészen a positiv jog értelmében járt el,** midőn a törvénytervet az egyházkerületek elé terjesztette; s mellettünk, kik zsinatot ohajtunk, az lenne a legdöntőbb, **ha** a törvény szövege (t. i. az 179⁰/₁. 26. t. c. 4. §. a.) a communis consensio nyilvánulásának egyedüli eszközéül határozottan a zsinatot jelölte **volna** ki s állitotta **volna** fel.“ *) Hát nem ezt jelölte ki? És pedig annyira nem, hogy a kerületek elé terjesztés történik egészen a positiv jog értelmében? És igy önöknek zsinatra hivatkozása mellett nem döntő a 4-ik §. szövege? Lám, lám, — milyen szerencsés vagyok én az én hajdani kedves, derék Révészemmel, a ki nekem mind az egyh. jogban, mind a dogmatikában legjobb mesterem volt, hogy az ő tekintélyére hivatkozva, ily röviden bevégezhetem a kérdés ezen legelhatározóbb fontosságu pontjának tárgyalását, azon hitben, hogy a ki a Bach kormányról elismerte, az a mi választottinkból, legkitűnőbb embereinkből alakult conventtől sem fogja megtagadni, hogy koránt sem tett és kivánt olyat, a mit a positiv törvények eltiltanak, hanem „egészen a positiv jog értelmében járt el, midőn a törvénytervet az egyházkerületek elé terjesztette;“ kivált ha még hozzá gondoljuk, hogy a zsinat elé nem is terjeszthette, mert az a mi szervezetünkben nem is tényleges létező valami. Menjünk tovább!

---

*) Révész: Vélemény, stb. 25. l.

3) A vallásszabadság sérelme akként foglaltatnék a convent felállitasában, hogy az idézett 179⁰/₁. 26. t. c. 4. §-a „azt is mondja, hogy az egyházszervezetnek megállapitásánál a vallásszabadságnak sértetlenül kell maradnia; már pedig az egyes gyülekezetek, lelkészek, illetőleg az egész egyház vallásszabadsága lényegesen meg van támadva és sértve akkor, hogy ha az ő törvényes és csak egyedül zsinaton nyilatkozható akaratjok és befolyások nélkül állittatik fel egy olyan nagy hatalmu egyházi főhatóság."

A mi a közakaratnak csak egyedül zsinaton nyilatkozhatását illeti: arra azt hiszem, a mondottak után nem szükség többé viszszatérnem. Kétségkivül sértené a vallás szabadságát, ha valaki az egyház befolyása nélkül akarna az egyháznak törvényt adni; de az egyház befolyása és akarata, mint a régi Révész Imre nekünk megmagyarázta, a kerületeken és megyéken is nyilvánulhat, s nálunk tényleg még eddig csak ott nyilvánult. Sértené azt is, ha pl. most a kerületek és megyék akarata általában a convent intézménye ellen fogna nyilatkozni, és mégis valaki, de nem képzelem ki, s még kevésbé azt, hogy minő eszközök által — a conventet felállitná; de e miatt nyugodtan alhatik mindenki, mert az eféle absurdumok kigondolása nem a convent és az egyesülés barátainak a mestersége.

De hát azzal a 4-ik §-al hogy vagyunk ismét? Ugy látszik annak már ez idő szerint az a rendeltetése, hogy mindent jelentsen, a mire Révész urnak szüksége van; persze egy kis magyarázat után. Az a szabadság-sértés itt ugy jő elő, hogy a törvény bizonyos jogokat ád egyházunkkal szemben a királynak, de kiköti, hogy azokat a vallás szabadságának sérelme nélkül gyakorolja. Ő felsége kormánya ezen jogokat 1856-ban nem a zsinat, hanem csak a kerületek megkérdezésével akarta gyakorolni, s akkor Révész ur nem hogy vallássérelmet látott volna benne, hanem ugy vélekedett, hogy a magas kormány egészen a positiv jog értelmében járt el, mert a törvény szövege nem mondja, hogy a közakarat csak a zsinaton nyilvánulhat. Hogy lehet hát most ugyanezen törvény alapján a vallásszabadság sérelmét kikovácsolni? — nem is emlitve azon nevezetes körülményt, hogy az épen nem is alkalmazható saját magunk eljárására, hanem csak a felségi jogok gyakorlásával állittatik szembe.

---

4) Végül „eltiltja az egyházkerületeket az emlitett egyházi főhatóság felállitásától, sőt ezen ügynek még csak tárgyalásába való bocsátkozástól is, az ő saját nem régi tényeikre való tekintet.“

Ennek bizonyitására felhozza Révész ur a kerületek azon nyilatkozatait, melyeket 1856-tól 1860-ig a Bach kormánynyal folytatott egyházalkotmányi harcban tettek, melyeknek egybehangzó értelme az, hogy az egyház a fennforgó alkotmány-kérdés elintézésére zsinat engedélyezését kéri a kormánytól, mert csak ez a jogos és illetékes közeg a közakarat nyilvánulására.

Nem akarom ezzel szemben ujból ismételni Révész urnak csak nehány sorral fennebb közlött szavait; sőt inkább elismerem, hogy egyházunk akkori őrállói nagyon bölcsen és eszélyesen cselekedtek. De két dolgot kell megjegyeznem, mely őket Révész Imrétől, a mostanitól, lényegesen megkülönbözteti, s igazolja azon közmondást, hogy si duo faciunt idem, non est idem. Az egyik az, hogy azon közvetlen elődeink kérték a zsinatot azonnal, s nem tették oda felterjesztéseik végére, hogy: „a mi pedig magát a zsinattartás kérdését illeti: erre jelenleg sem magunk nem vagyunk készen, sem az idők nem alkalmasok“ *), pedig 15—18 év előtt sem lehettek jobban készen, mint most vagyunk, és talán a Bach korszakot sem lehet a magyar kálvinistaság szabad mozgására alkalmasabb időnek tartani a mostaniaknál. A másik pedig az, hogy ők védelmezték ezen álláspontot az ellenséggel szemben; de bölcsességöket nem csak a harcban, hanem a békében is kitüntették, mert alig szünt meg a nyomás az ország és az egyház fölött, a félévi rövid szabadságot gyorsan felhasználták és ugy átalakitották az egyház szervezetét minden zsinat nélkül, hogy azt egészen uj alapra, a a népképviselet eszméjére fektették. Nem jutott akkor eszébe senkinek, még Révész Imrének sem az ő legsajátabb s még sokkal kevésbé régi tényeikre való tekintet, a jó barátnak nem vagdalták a fejéhez azt a kérdést, a mivel az ellenséget kiéheztették, magok közt nem emlegették a zsinatot, hanem cselekedtek gyorsan, mert érezték, hogy kevés az idő. Sőt még tulságosan is tul tették magokat saját házi bajaikon, még annyi bizalmatlanság-

*) Figyelmező 1873. 400. lap.

gal sem voltak egymás iránt, a mennyi szükséges lett volna, — és a győzelmi mámor ezen felmagasztalt pillanatában meglepetni engedték magokat a particularismus mindig éber önzése által, mely az alkalmat felhasználva, becsempészte jegyzőkönyveinkbe a „b a r á t s á g o s e s z m e c s e r e“ képzetét. Az ellenség nem tudott kárt tenni egyházunkban, a jó barát megtette azt.

Egyébaránt, ha elődeink azon nyilatkozatokat nem oly rendkivüli időben, minőt alig ért meg nemzetünk, és nem az ellenséggel szemben tették volna, hanem egészen rendes viszonyok közt a saját házi körükben, akkor is kénytelen volnék azt mondani, hogy ők bölcsek voltak a magok számára a saját viszonyaikhoz képest; de az élő nemzedéknek is kötelessége bölcsnek lenni magáért, mert ha talán a mi apáink mind meg annyi szellemóriások voltak is: azt, hogy miképen állnak a dolgok ma, s mi a teendő ezekben, nekünk, az élőknek, mégis jobban kell tudni mint ők előre kiszámithaták.

Azt hiszem szives olvasó, hogy sikerült bepillantanunk ezen zsinatra hivatkozás egész mivoltába, s indokainak erejéből és igazságából átláthattuk annak alaposságát. Egy oly testülethez utasitja Révész ur a magyar ref. egyház legfontosabb ügyeit, mely sem annak multjában soha nem létezett, sem annak positiv szervezetében tényleg nem létezik, melyről maga sem tudja, hogy mi, hanem csak azt mondja róla, hogy egy „o h a j t o t t v a l a m i;“ és azon közegektől akarja elvitatni, hogy bennök az egyház közakarata nyilvánulhatna, melyekben eddig tényleg nyilvánult és nyilvánulhatott. Teszi pedig ezt nem tévedésből és tudatlanságból; hanem a tényállás teljes ismeretével és öntudatával. Ily joggal akár a holdlakók zsinatjára utasithatja ügyeinket, mert annak és az országos zsinatnak tökéletesen egyenlő multja van egyházunk történetében, annak szerkezetéről, tagjai számáról stb. ép annyit tudunk mint ezéről, az és ez egyformán van beillesztve egyházunk positiv szervezetébe.

Ennek a szegény magyar egyháznak tehetetlen állapotával még soha senki oly kegyetlen játékot nem űzött, mint Révész Imre a zsinatra hivatkozás ilyen módja által. A beteg ember magával jóltehetetlenségének arculütése ez, — pedig Balog Ferenc és Ká-

mory szerint „Révész Imre a magyar református egyháznak lángoló szivü és hithű barátja, híve és védője," „a protestantismus zászlóvivője s a protestans tudományosság fáklyája." Fájdalom, ez a derék fáklya ezen kérdésben is, mint általában egyebekben, egészen más világosságot terjeszt most, mint nehány év előtt; ezen kérdésben is saját maga a leghatalmasabb vádlója mai álláspontjának. És annál nagyobb az ő bűne, minél világosabban megirta 1857-ben, hogy a mi egyházunk közakarata még eddig csakis a kerületi és megyei gyüléseken nyilvánult és soha sem a zsinaton, mert az a zsinat nem is ténylegesen létező valami; és az 179⁰/₁. 26. t. c. 4. §-ből most kiolvasott tilalom annál nagyobb visszaélés a tömeg járatlanságával, minél világosabban megirta nehány év előtt, hogy azon 4. §. szövege nem jelöli ki határozottan a zsinatot a közakarat nyilvánulása egyedüli eszközéül, s következőleg a törvénytervnek az egyházkerületek elé terjesztése egészen a positiv jog értelmében történik.

Még inkább kitünik ezen zsinatra hivatkozás perfidiája Révész azon nyilatkozatából, hogy „az ő határozott meggyőződése és tapasztalása szerint, a zsinattartásra, jelenleg sem magunk nem vagyunk készen, sem az idők nem alkalmasok." *) Itt az ő valódi indoka, és nem egyházjogi alapelvekben, melyek absurdumra vezetnek, vagy a positiv törvények tilalmában, mely nem létezik. Nem azon töprenkedik ő, hogy mikép nyilvánulhat az egyház közakarata, hanem hogy mikép lehetne megakadályozni annak nyilvánulását. Nem kell neki se convent, se zsinat, hanem kell particularismus, s tán még egy kis hierarchia is annak védszárnyai alatt.

De uraim, mi is legyünk tisztában a helyzettel! Az a zsinatra hivatkozás, a mi tényleges viszonyaink közt és azon mód szerint, a mint Révész által történt, nem egyéb, mint: álnév alá bujtatott egyházszakadás, és a mely órában nálunk közérvényre emelkedik az ő fejetlen okoskodása s bemegyünk azon circulusba, melybe ő be akar bonyolitni: attól kezdve kisebb-nagyobb református secták lehetnek még Magyarországon, de református egyház nincs többé!

---

*) Figyelmező 1873. 400. lap.

III.

Méltó okunk van annak ohajtására, hogy a magyar- és erdélyországi reformált egyház a lehetőségig egyesittessék.... Könnyü belátni, hogy ezen egyesülés által mily nagy erőt és hatáskört nyerne a magyar reformált egyház, mind az isten dicsőségének terjesztésére, mind önjogának és tekintélyének megalapitására és fentartására.

Révész Imre 1857-ben.

Csak kevés mondani valóm van még azon eszméről, melyet Révész Imre ezen mottóul felvett szavaiban kifejezett. Ne féljen a szives olvasó, nem fogom visszavezetni azon gondolatzagyvalékba, melylyel most ennek az ellenkezőjét igyekszik bebizonyitni. A centralizatio ellen és az alsóbb testületek autonomiája mellett a felsőbbekkel szemben mindig tetszetősen és sikerrel lehet beszélni, ha méltó ok van a szólásra; de nem azon szerteszét kalandozó összefüggetlen fecsegéssel, a mint ő beszélt. Maga az argumentatio szegénysége, sőt épen kikerülése legjobb argumentum a mellett, hogy csak vak lárma az, a mint ő csinál, melynek a fennforgó esetben nincs semmi alapja. Ellenben arról, hogy a convent ellenkezik a zsinat-presbyteri eszmével, sehogy és semmit nem lehet mondani, mert ez nem igaz. Végül arról, hogy a convent fog-e jobb jövőre vezetni, én nem tudok semmit mondani, — a jövőbe látni csak az ur istennek és az ő oraculumainak adatott.

Az emberi intézmények általában soha sem absolute jók és absolute roszak; hanem mindig csak a megadott viszonyok közt, mig azon viszonyok állanak, többé vagy kevésbé jók. A mely intézkedések és harci vagy védelmi jelszók jók voltak egyházunknak, mig más politikai és társadalmi viszonyok közt élt, azok meglehet nem jók most, midőn a világ arculata egészen megváltozott. A svájci, németországi, angol prot. egyházalkotmány hihetőleg otthon, az ottani viszonyok közt nagyon jó; de vajjon oly absolut igazság az, hogy irányadó vagy épen kötelező lehet egy oly országban is, melynek viszonyai lényegesen különböznek?

Való igaz az, hogy Északamérikában az egyházakban hiányzik minden nagyobb mérvü centralizatio, még pedig nem csak a protestansoknál, hanem a katholikusoknál is. Ott az állam törvénye

nem ismer országos vagy nemzeti egyházakat, hanem csak vallásos társulatokat, melyeknek határa a polgári község határán tul nem terjedhet. Minden gyülekezet, mely egy templom körül alakul, még a katholikus is, az állami törvények szerint teljesen bevégzett egészet alkot, s bizonyos megszabott mennyiségü vagyonnál többel nem birhat. Ezen fölül a gyülekezetek nagyobb foku együvé tartozása inkább csak erkölcsi lehet, mint jogi. Mindenesetre legnagyobb a katholikus egyházban, mert ez elég ügyes arra, hogy ezen kedvezőtlen állami törvények közt is a maga szigoru egységét fenntartsa és sokszorosan nagyobb vagyont tudjon összegyüjteni, mint a menynyivel birnia szabad.

És mi következik ezen tökéletes decentralizatióból? Egy felől következik a nagyon élénk vallásosság, mert a közönyös és hitetlen semmiféle gyülekezethez nem csatlakozik, hogy rosz példájával benne kárt tegyen, hanem teljesen kivül marad minden egyházi összeköttetésen, s igy kevesebb kárt okoz; ellenben a vallásos kedélyü ember oda csatlakozik a hová tetszik, vagy egészen uj gyülekezetet alakit, s igy a vallásos élet folyvást azon üdeségében van, mint a reformátori időkben, mint az uj felekezeteknél. Ott állandó a reformatió. Ez az előnye kétségen kivül megvan, s csak irigyelhetjük az amerikaiakat azon szerencsés helyzetökért, hogy nem kénytelenek egyéb következményekre valami kiváló tekintettel lenni. De másfelől a tapasztalás azt is kétségtelenül bizonyitja. épen Amerikában, hogy minél szorosabb egysége van valamely felekezetnek, annál jobban terjed az, és igy legjobban, sőt az ujabb időben épen megdöbbentő mérvben a katholicismus; ellenben a tiszta decentralizatióban élő independensek és congregationalisták legjobban apadnak.

Ugyanezen jelenséget tüntetik fel a katholikusok és congregationalisták Angliában is. De az már nem való, hogy Skóciában a reformátusoknak nincs egységes országos egyházok. Értsük meg csak jól ezt a dolgot! „Skót ref. egyház“ voltaképen nem létezik, hogy „több önálló és egymástól független testületekre“ lehetne oszolva, mint Révész Imre irja, mert ez valami olyanformát tesz, mintha azon testületek csak geographiai határok által volnának elválasztva, mintha pl. a magyar ref. egyház öt kerülete alkotna egymástól független testületeket. Hanem ott a ref. vallásu

emberek több valóságos önálló felekezetre vagy egyházra vannak oszolva, nem a geographiai határok szerint, mert mindenik el van terjedve az egész Skóciában, minden nagyobb községben van kettőnek, háromnak s többnek is külön temploma, presbiteriuma, vagyona, csak ugy, mint nálunk a három külön prot. felekezetnek. És ezen egyházak mindenike nagy belharcok folytán kifejlett szakadás által jött létre, s nem „a centralizatio iránti határozott ellenszenvből oszoltak kisebb testületekre.“ De aztán minden ilyen egyes felekezetnek megvan a maga centralis hatósága, mindenik egy országos egyház. Sőt ezeknek épen aféle esperességei és superintendentiái, tehát erős municipiumai nincsenek, hanem a gyülekezetek közvetlenül csak az országos centrumban vannak egyesülve. A szabad skót igen jól tudja, hogy a szűkebb municipalis centralizatio a maga kis zsarnokaival egy kicsivel még roszabb a szabadságra nézve, mint a nagy testület központjának nyomása. Mert nem csak az neveztetnék centralizationak, ha a magyar ref. egyház kerületei egy országos központi hatóságot alakitnának, hanem a mi superintendentialis intézményünk is oly valóságos és tökéletes centralizatio, kivált a tiszántuli és erdélyi kerületben, a milyennel már valóban nem bir egyik nemzet ref. egyháza sem. A külföldi reformátusoknál a hatalom sulypontja valóban az önálló gyülekezeteknél van, s az a különböző neveken előforduló központi hatóság csak azon ügyeket intézi, melyek az összes gyülekezeteknek és az egész országos felekezeti egyháznak közös ügyei; de ezeket végérvényesen, s nem csak mint „barátságos eszmecsere.“ Ez az igazi presbiter-zsinati egyházszervezet. Aféle pipázó conferentia az én tudomásom szerint a világon sehol sincs, hanem vagy valóságos főhatóság, vagy semmi, azaz : independens congregatiók. Ellenben nálunk az egyházi hatalom sulypontja a superintendentialis közgyülésben van, s ott volt e század elején is, midőn conventtel birtunk. Ez igazság szerint csak zsinati szervezetnek nevezhető, és szintén valóságos centralizatio. A presbiter-zsinati szervezetből mi csak a zsinatit birjuk, a maga főbb és legfőbb pásztoraival; a presbiterivel pedig csak ámitjuk magunkat, mint pl. a mi sárospataki kollegáink az egyetemi rendszerrel; csakhogy megforditva. Nálok a rendszer ugyan megvan, de az egyetem sehol sincs; nálunk pedig presbiteriumok volnának, de a rendszer hiányzik. Azt az állapotot,

a melyben mi vagyunk, nem hivják sem presbiter-zsinati alkotmánynak, sem decentralizationak; hanem „vármegyei particularismusnak."

Nagyon nehéz nekünk a külföldi reformátusok példáját mindenben szabályozóul venni, mert vajjon amerikai, skót és svájci állapotok vannak-e nálunk? Mind ezen országokban a reformátusok tulnyomó nagy többségben vannak, annyira, hogy egyéb felekezetek velök szemben tekintetbe sem jöhetnek. Ám szakadozzanak tehát annyi municipiumra vagy épen felekezetre, a mennyire tetszik, — kétségtelen, hogy ezen állapotnak is vannak előnyei, s ők helyzetöknél fogva jogositva vannak az előnyöket a hátrányok felett tulbecsülni. Azon skót különválások által, oly lényegtelen egyházjogi kérdések miatt, melyek iránt mi itthon még fogékonyságot se tudnánk ébreszteni, ismét csak ref. egyházak jöttek létre, és azon sok cifra methodista, baptista, wesleyan, ranter stb. amerikai név alatt mind egy-egy tökéletes puritán kálvinista felekezet lappang. Ott még a levegő és a csillag is kálvinista, még a hitetlen is puritán hitetlen, és Kalvinusnak ez is édes gyermeke.

Mennyire máskép állnak a mi dolgaink! Mi még teljes összetartás mellett is csak egy kis töredéke vagyunk e nemzetnek, s magunkra, szövetségesek nélkül, annak intézményeire még egyesült erővel sem tudunk elég befolyást gyakorolni. A mi feladatunkat és teendőnket a saját országos és nemzetiségi viszonyaink szabják meg, s nem valami theoretikus egyházalkotmányi rendszer, vagy a külföldi hitrokonok példája. Annak a rendszernek mi parancsolunk, hogy olyanná legyen, a milyenre nekünk szükségünk van, s nem a rendszer parancsol nekünk.

Im Németországon a protestans egyház még pár év előtt vagy 30—40 önálló egyházra volt szakadva a souverain országok határai szerint, és kormányoztatott általában a consistorialis rendszer szerint. És a német protestansegylet, melyet Révész ur egyházalkotmányi törekvéseiért oly szépen megdicsért, már tiz év előtt meginditotta a harcot nem csak a consistorialis rendszer ellen, mint Révész ur szavai után vélnők, hanem a szakadozottság ellen is, a német nemzeti prot. egyház érdekében. Céljául tűzi, mint alapszabályai legelső pontjában mondja, „a német ev. egyházak épitését a községi elv alapján" (ez a consistorialismus

ellentéte) . . . „valamint a tartományi egyházak szerves összeköttetésének előkészitését.“ Ez a tartományi vagy magyarországi nyelven szólva „egyházkerületi“ particularismus megszüntetésére törekvés, s e tekintetben a Protestanten-Verein alig érdemelte meg Révész ur dicséretét. Olyan argumentum ez is, mint a többi a mit produkált, egészen mást bizonyit, mint a mit ő kiolvas belőle. Schenkel a prot. egylet ismertetésére irt művében több helyen fájdalmasan emliti fel a német prot. egyház szakadozottságát az egységes katholicismussal szemben, mely baj kétségkivül annál sulyosabban nehezedik a protestantismusra, minél hatalmasabb a katholikus egyház, melylyel egy országban él.

A Protestanten-Verein ezen egyesitési törekvése egészen jogosult Németországon, és az egyesités kivitele életkérdés a német birodalomra nézve, mert a német nemzet nincs azon kedvező helyzetben mint a fennebb emlitett népek, hogy oka ne volna tekintetbe venni a római egyházat. Az ujabb időben Németország sorsában történt nagy változás még jobban kitüntette mind az egységes romanismus veszélyes voltát, mind a protestans szakadozottság hátrányait; s az okos német, bár mi theoretikusnak gunyoljuk, nem sokat bölcselkedett egyházalkotmányi theoriák, amerikai vagy zsinat-presbiteri vagy nem is tudom miféle rendszerek fölött, nem „érlelgetett lassan lassan;“ hanem gyorsan mint a villám csapása csinált magának egy mai szükségeihez való uj rendszert, a milyen még soha sem volt. Ugy hivják, hogy — „Bismarck rendszer,“ de a névvel ott nem sokat törődnek.

Nekem minden külföldi prot. alkotmányok közt leginkább tetszik a „holland rendszer.“ Ez az okos nép mindjárt a reformatio századában alaposan nyakára hágott a maga hierarchiájának, és többé semmiféle egyházalkotmányi theoria kedvéért nem szakadozott szét független congregatiokra és kerületekre, hogy a kisebb, de compact ellenség egyenként győzze le apró testületeit; hanem szoros egységben maradt, mert mindig látta azt, a mit egykor Révész Imre könnyen beláthatónak mondott, most pedig többé látni nem akar, hogy „az egység mily nagy erőt és hatáskört ád az egyháznak mind az isten dicsőségének terjesztésére, mind önjogának és tekintélyének megalapitására és fenntartására.“ És valóban az egyetlen holland nemzet az, melynek

körében a katholicismus sem most nem terjed, sem a reformatio után többé foglalásokat nem tett. Ezt a magyar, német, svájci, angol és amerikai népekről elmondani nem lehet.

Ha mi valamely néptől tanuságot vehetünk, az csak a holland lehet, mind a nép kisebb száma miatt, mind azért, hogy a holland ref. egyház alkotmánya, az országos egység kivételével, minden további rétegében leginkább hasonlit a mi egyházunk mai szervezetéhez. A gyülekezetek önállóságának mértéke, hatásköre, presbiteriumaik szervezete körülbelől megfelel a miénknek. A gyülekezet fölött áll a megye, mely még jobban megfelel a mi tractusunknak. Tagja minden pap és ugyanannyi világi. Ép oly hatáskörü közigazgatási testület mint a mi tractusunk, és ép ugy válik ki belőle az első folyamodási törvényszék, mint nálunk. Harmadik hatóság a tartomány, melybe minden megye küld egy papi s két megye egy világi képviselőt. Ez mind közigazgatási, mind törvénykezési tekintetben lényegesen megfelel a mi superintendentiánknak, csakhogy e forumon a közigazgatás és törvénykezés még annyira sincs elválasztva, mint nálunk. Negyedik és legfelső hatóság a közzsinat, melybe mindenik tartomány (összesen 11) küld egy papi képviselőt, a vallon és az indiai egyház is egyet, mindenik theologiai facultas egyet s a tartományok rendre három világit, kik mindnyájan a tartományi gyülés által választatnak. Van rendes állandó titkára és pénztárnoka, ugy hogy az egész 21 tagból áll. Elnökét a rendes papi tagok közül szabadon választja egy évre. „A zsinat gondoskodik az egyház általános javáról, felvigyáz a vallástanitásra, erkölcsiségre, az egyház tanára, egyházi hatóságokra, szerkeszti az egyházi törvényeket, melyek csak királyi megerősités után kötelezők, s második törvényszék azon esetekben, melyekben a tartományi kormány az első. A szervezeten csak a közzsinat változtathat a tartományok kétharmada e l ő l e g e s beleegyezésével. Ha valamely tartományra vagy megyére vonatkozó határozatot akar hozni, meg kell kérdenie az illető hatóság véleményét. Ha valamely tartomány, vagy megye akar csak reá tartozó dologban változtatni, a legközelebb fölötte álló testület megegyezésével teheti; ez megegyezését csak azon esetben tagadhatja meg, ha a változtatás az általános törvényekkel ellenkezik. A zsinat határozatait időközben végrehajtja s a folyó ügyeket vezeti a zsinati bizottság, melyet a

zsinat nevez ki. Tagjai az elnök, alelnök, titkár, három pap, három világi és egy theol. professor a zsinat tagjai közül választva.*) Ez a legfőbb hatóság ugyan „zsinat" nevet visel, s nem hivják „convent"-nek; de látható, hogy épen akként alakul össze a tartományi gyülések által választott képviselőkből, mint a mi tervezett conventünk, sőt még annyira sem felel meg a képviselet eszméjének, mint a miénk, azonban hatásköre sokkal nagyobb, mert legfőbb törvényhozó is.

Ezen szervezetben megvan az egység, a municipiumok nagy önállósága mellett, és a külföldi alkotmányok között ez az egy van csak, mely a miénkkel párhuzamba tehető, épen kifejlett municipiumai miatt. Hollandia régibb politikai viszonyainak a ref. egyházban is a municipiumok kifejlődésére kellett vezetni; de az egység akkor is mindig megvolt benne. Később a provinciák politikai szorosabb egyesitése vamivel nagyobbá tette az egyház egységét is, ugy azonban, hogy a tartományok az önállóság fennebb vázolt mértékét megtartották.

Kisértsük meg mi is, nem tudnánk-e oly okosak lenni, mint hollandi hitrokonink valának, kik municipalis szervezetöket az egyház egységével ki tudták békitni. „Könnyü belátni, hogy ezen egyesülés által mily nagy erőt és hatáskört nyerne a magyar reformált egyház, mind az isten dicsőségének terjesztésére, mind önjogának és tekintélyének megalapitására és fenntartására!"

Debrecen városára nézve ugyan nem nagy különbséget fog tenni az egyesülés, mert ott minden ember magyar és kálvinista, még pedig azt hiszem, hogy teljes tökéletes igazhitü. De próbáljuk a lehetőségig megerőltetni szemeinket, hogy a hortobágyi porfellegen keresztül láthassunk! Azon innen is terjed még Magyarország, és pedig a mondott szempontból egészen más viszonyok vannak benne, mint Debrecenben. Azon innen a lakosságnak csak a kisebbik fele magyar, és csak egy hetede református. És e készülettel nekünk két nagy harcot kell megharcolnunk, hogy e hazát még egyszer sajátunknak mondhassuk. Az egyik már harminc év óta foly a nemzetiségekkel, s ehez a harcosok jobbik felét a tiszta magyar és értelmes kalvinismusnak kellene szolgáltatni; de még eddig

*) L. Prot. lap. 1865-iki évf. 26. és 27. számaiban bővebben a hollandi ref. egyházalkotmány ismertetését, tőlem. K. A.

nem tett annyit benne, a mennyi tőle kitelhetett volna, ha egy akarat vezérelné és több anyagi erő állna rendelkezésére.

A másik hadjárat teljes hevességében folyamatban van már egész nyugati Európában a modern jogállam és a hierarchia közt, és meg fog érkezni hozzánk is rövid időn. Nem lesz szükség nekünk provocalni, mert ő fog minket. Csak azon állam számithat ebben biztos győzelemre, mely erős protestantismusra támaszkodhatik, a többi Spanyol- és Franciaországok sorsára, az állandó belháborukba fog jutni. A francia ref. egyházat épen akkor szakitották ketté az orthodoxok, forceirozott erőszakkal, midőn az állam és a hierarchia harca kitört, — ki tudja nem áll-e ezen orthodoxokról is az, a mit Révész irt a mi régibb orthodox hierarcháinkról, hogy „titkon a r. kath. klérus által is buzdittattak és gyámolittattak?*)

A francia protestantismus talán számaránya csekélységénél fogva elég erőt nem adhatott volna a küzdő jogállamnak; de a magyar protestantismus erre épen elég erős volna. Magára ugyan ez sem, s ha szövetséges nélkül inditná a harcot, bizonyosan elvesztené; de a modern állameszmének még ma sok barátja van nálunk minden felekezet fiai közt, s az ultramontanismus még nem végezte be szervezkedését. Nekünk őszintén és utógondolat nélkül meg kell kötni a szövetséget azokkal, kik velünk hasonló módon szövetkezni akarnak. Nem kell oly nagyon remegni attól a gondolattól, hogy valaki még a mi szüz vállainkra is talál támaszkodni, mert hiszen támaszkodtak és támaszkodnak arra most is elegen, és valakire mindenkinek támaszkodnia kell, — ha nem reánk, hát ellenfeleinkre. De mi mostani szétdarabolt állapotunkban senkinek sem tudunk tekintetbe vehető hasznot vagy kárt okozni; az ellenségnek nincs oka tőlünk félni, barátinkra nézve nem vagyunk elég megbizhatók.

Ilyen elemmel semmit sem lehet kezdeni. Ilyen elem, mely magában meghasonlott, nem hogy erőt tudna kifejteni kifelé, hanem magában is meg nem állhat és elpusztul. A mai nap szüksége nekünk a szorosabb egyesülést és egyöntetü cselekvést parancsolja, főként az egyház-politikai és interconfessionalis kérdésekben. Én nem állitom, hogy a convent által készitett szabályjavaslat a leg-

*) Révész : A m. prot. e. szabadságának védelme. 1862-ben 87. lap.

alkalmasabb ezen cél elérésére, nekem is lesz erre a kerületi gyülésen nehány lényegre tartozó észrevételem, — de hiszen csak rajtunk áll olyat csinálni, a milyen nekünk tetszik, — csak hogy ehez pisitiv javaslattal kell előállani, nem elég az aféle „nem akarom." „nem türhetem."

Még kevésbé állitom azt, hogy midőn egyházunk alkotmányát a változott viszonyok szerint módositni akarjuk, annak mai positiv szervezetét ignoráljuk s egy üres lapot tegyünk magunk elé, melyre valami theoretikus elvet felirván, abba mint egy öntőformába beleszoritsuk és kinyujtsuk az élő tagokat. A mi egyházunk mai kerületi szervezete, ha csak a második Carolina resolutiotól datáljuk is, másfél százados; de lényegében egykoru magával az egyházzal. Ily hosszu idő alatt erős érdekek fűződtek hozzá, melyek nekünk jobban parancsolnak, mint a világ minden alkotmányi theoriái, jobban mint a „legtökéletesebb zsinat-presbiteri elv" vagy az independentismusnak azon ügyesen becsempészett eszméje Révész urnál, hogy a „legkisebb vallási társulat is egy valódi eklézsia, egy teljes tökéletesen bevégzett önálló gyülekezet lehet, ha valóban az Ur neve tartja össze;" és „nincs más szabályozó és vezérlő centrumunk, csak az Ur Krisztus, — egyházmegyéket, kerületeket, espereseket, püspököket .... az isten országának sérelme nélkül mellőzni lehet, mihelyest szükség nem lesz rájok." *)

Hiszen lehet biz azokat, s Amerikában, Skóciában mellőzve is vannak; hanem — isten országának legfőbb érdekét minden esetre szem előtt tartva — : előbb a protestantismus egyesitett ereje által emeljük oda ezen mi földi országunk és egyházunk állapotát, a hol azon boldogabb országok állanak, s mikor ez meglesz : ám szivesen ráállok, vitassuk meg akkor ketten a püspökök és látható centrumok mellőzését. Hiszem, hogy akkor isten országának titkaiba is jobban be leszünk avatva mind a ketten, mint most vagyunk, s egyéb egyházjogi és dogmatikai differentiák is elenyésznek közöttünk.

Kovács Albert.

---

*) Figyelmező 1873. 403. lap.

Reformmozgalmak Svájcban.*)

Nyilt levelek a berni Münstergyülekezet egyháztanácsa elnökéhez Wurstenberger-Steigerhez, a reformegylet berni osztályától, Holsten tanár által.

Negyedik levél. Alaptényei és alaptanai az eredeti keresztyénhitnek és a reformerek.

Motto: Ha valaki bízik magában, hogy ő a Krisztusé, azt viszontag magában meggondolja, hogy miképen ő a Krisztusé, azonképen mi is a Krisztuséi vagyunk. 2. Kor. 10. 7.

Tisztelt uram!

És tovább!

„Minden egyháznak vagy egyházi pártnak, mely elismerésre igényt formál, meg kell bizonyitania, hogy az eredeti keresztyén hitnek alaptényeivel és alaptanaival megegyezik, jelesen, hogy a szentirás tekintélyét a hit zsinórmértékéül és az evangeliumot — mely a Jézus Krisztusról mint istennek fiáról, szent és igazról, a mi büneink engesztelőjéről, a világnak halálból feltámadott és mennybeemelkedett uráról és üdvözitőjéről szóló örvendetes izenet, elismeri.“

A mi a dolog lényegét illeti: e szavakban foglalt vádra a második levél megfelelt. Mert az a mi álláspontunkat az ujtestamentumi szentirások, és a Jézus Krisztus iránt — ugy gondolom ezt véli ön — nyiltan kijelöli. A honnan egyszerüen ama levélre utalhatnánk. De ha nem csalódunk, ön épen az e szavakban foglalt vádra különös sulyt fektet. Ezekben akarja ön, mert kétségtelenül — ez önnek meggyőződése? — élesen és határozottan megjelölni a reformerek tévelyét és jogtalanságát. Miután ők az eredeti keresztyénség alaptényeitől és alaptanaitól elestek, micsoda orcával merik mégis magokat keresztyéneknek nevezni?!

A honnan méltatlanságot követnénk el ön ellen és önmagunk ellen, ha e vádra meg nem felelnénk.

*) Lásd „Egyh. Ref.“ 1873-iki évf. 172. és 241. l.

Tehát a reformerek az eredeti keresztyén hit alaptényei- és alaptanaitól elestek!

Szabad legyen mindenekelőtt egy kérdést föltennem.

Az eredeti keresztyén hit alaptényei és alaptanai alatt kétségtelenül azon tényeket és tanokat érti ön, melyek az eredeti keresztyén hitnek alapját képezik?

Ne vegye rosz néven e kérdést! Fájdalom önnek tulajdon szavai teszik kétségessé, hogy vajjon az alap alatt nem azt érti-e a mi épen nem alap?

Értsük meg hát egymást.

Mi az alapja a vallásnak, közelebb a keresztyén vallásnak?

Nemde uram az ember tényleges életviszonyban áll istennel? És nemcsak kivülről a külső világból tapasztalja az isten szellemének hatását önmagára; hanem mélyen, lényének alapjáig behat ez a tényleges életviszony. Az ember, mint természeti szellemes egyén, kinek életközéppontja saját é n-jében van, bár tényleg különvált a végetlentől, az istentől; mégis az ő lényének szellemi alapjában tényleges egységben van a végetlen istennel. Mert ő benne élünk, mozgunk és vagyunk, az ő képmására teremtettünk. Az istennek ezen tényleges viszonya az emberhez előfeltétele minden vallásnak.

A vallás pedig akkor áll elő, ha az ember a közte és isten között fennálló viszonyt, mint saját életfeltételét, érzi és éli, s a mit ő érzelemben átél és a mint azt átéli, ugyanaz a gondolkodó lélekben az ember istenbeni életének öntudatává alakul. Midőn az ember tulajdon énjét az eredeti istenneli életegységtől, azaz istentől elszakitja, a midőn ő bűnösségében ezen elszakadást öntudatos és önakaratu istenneli ellentétté változtatja; midőn ezen elszakadást az istentől, mint saját lényegének alapjátóli elidegenedését fájdalmasan érzi, és ebben büneinek büntetését tapasztalja, és midőn bünbánólag az istenneli ujra egyesülésére küzd, vele ismét egyesül, s vele élettel-jességet és boldogságot élvez : ez egyszerü vonásokban vázolva a vallásos emberéletnek mindenütt egyenlő története.

De mégis ezen alapvonások az emberiség vallástörténetében különbözőkép fejlődnek. Mert az isten különbözőleg jelentette ki magát térben és időben az emberi öntudatnak; különbözőleg ismerte meg az ember saját é n-jét : ehez képest különbözőleg fejlődött az embernek istenhezi viszonya, ennélfogva az emberiség

vallása is. És pedig a folytonos fejlődésben minél mélyebben és tisztábban ismerte fel az ember a véges világnak lényegét és magát mint véges valóságot; minél inkább óva volt ez által, hogy a végest a végetlennel összekeverje : annál mélyebben megismerte istennek lényegét és annál tisztábbá lett a vallásos élet az emberi öntudatban.

E szerént az embernek eredeti vallásalapja ugy tünik föl a történelemben, mint a vallás bizonyos formáinak emelkedő sorozata

Mi hát a vallás alapja, egy bizonyos meghatározott vallásnak az alapja?

Láthatja uram, hogy a vallásnak alapja azon érzület, melyben az ember kedélyének mélyében realis életviszonyt érez istenhez, mely érzület öntudattá alakul. Egy bizonyos vallásnak alapja pedig ezen istenbeni életérzésnek és életöntudatnak történetileg különböző formája.

Mi hát végre a keresztyén vallásnak alapja?

Nem más, mint az ember istenhezi viszonyának, az ember istenbeni életének azon határozott formája, melyet Jézus saját érzületében átélve érezett, saját öntudatában fölismert.

Nem mást hirdetett ő az embereknek, mint istennek kijelentését saját lelkületében, nem mást, mint saját evangeliumát, azért, hogy a hivők átéljék a mit ő élt, s mint ő életteljességet és boldogságot érezzenek és nyerjenek.

És miképen hangzott ez az evangelium?

Kérdezzük meg Mátét, azon forrást, melyből Jézus eredeti alakját és hirdetését legtisztábban fölfoghatjuk.

Uj öntudat és uj életérzés volt ez a pogányokkal és zsidókkal szemben. Egy az isten, és ez az egy isten szellem és szent akarat. Az ember is a maga lényének alapjában szellem és erkölcsi akarat szentté lenni, mint isten. És szellemében s benső lelkületében találja föl istenneli egységét. De isten atyja az emberfiának. Ha a gyermek szabadon önmegtagadó szeretettel aláadja magát az atya akaratának, egygyé lesz ő vele, békesége van és boldog. Ha azonban a gyermek lényének érzékisége által üzetve, önző akarattal elszakitja magát az atya akaratától, ha a véges érzéki világba belevész, még ekkor is kinyujtja az atya szerető kezeit az elveszett gyermek után. Mihelyt pedig ki nem elégittetve a világ által béké-

telenséget érez önmagában, s önakaratával szakitva visszatér az atyához, könyörül az atya az elveszetten, a bünbánónak megbocsátja a bünt, ismét megadja neki a békét, boldogságot.

Ez, természetesen a lelkület nyelvén, a Jézus evangeliuma. Ez, és csakis ez az alapténye és alaptana az eredeti keresztyén hitnek.

Mert más alapot senki nem vethet azonkivül, a mely vettetett, mely a Jézus Krisztus.

Mit tekint ön uram az eredeti keresztyén hit alaptényeül és alaptanául?

A szentirás tekintélyét, mint a hitforrás zsinórmértékét? Igaztalan és megfordult álláspont.

Igen, ha ön a protestáns keresztyénhit alaptanát az ő első történeti valóságában akarta volna kifejezni, akkor önnek állitása, nem volna ugyan igaz, de legalább nem lenne helytelen. Mert ezen keresztyén hitnek is mérvadó forrása csak az isten igéje lehet. De isten igéje és szentirás ezen hitre nézve összeesnek egymással.

Mégis igaztalan önnek állitása már a reformátorok eredeti hitével szemben is. Rájuk nézve a hitnek mérvadó forrása csak a szentirásban foglalt isten igéje volt. És a törvény, mely szerént az isten igéjét a szentirásból kiszemelték, nekik ugy, mint a reformereknek, a Krisztus volt, ugy a mint ő az ő vallásos lelkületökben tanubizonyságot tett. Csak a hol tisztán és világosan a Krisztus tanittatott, az volt az isten igéje az irásban. Ezen törvényt tartva, vetette el Luther János jelenéseit, a zsidókhoz irt levelet, Judás és Jakab leveleit. „Nem akarom, ugymond, hogy ezek bibliámban legyenek!“

De egészen visszafordult önnek állitása az eredeti keresztyén hittel szemben.

Feledi uram, hogy az eredeti keresztyén hit legalább is husz évig gyakorolta hatalmát, mielőtt a kezdetleges szentirás előállott volna, feledi, hogy száz, sőt több éven át élt az eredeti keresztyén hit, mielőtt a szentirás befejeztetett volna; feledi, hogy ismét félszázad mult el, mielőtt a szentirás, mint mérvadó hitforrás lényegesebb részeiben elismertetett volna; feledi, hogy négy század mult el, mielőtt a szentirás főbb részeinek kanoni tekintélye megállapittatott volna.

Nem uram! Jézusnak hirdetése saját szájából, és a tanitványok hagyományai képezik az eredeti keresztyén hit alapját.

Ön pedig a nem létezőt tette a létezőnek alapjává, és az alapot a következménynyel fölcserélte.

Ha tehát a reformerek elvetették volna is a szentirást, mint a hitnek mérvadó forrását, a mit hogy nem tettek, a második levél megbizonyitotta, még akkor sem tagadták volna meg az ős keresztyén hitnek alaptanát.

Továbbá önre nézve az ős keresztyén hit alaptana „a Jézus Krisztusról, mint isten fiáról, mint igaz és szentről, mint büneink megváltójáróli örvendetes izenet."

Ha e szavakban valami vád akar lenni a reformerek ellen, ugy ön a Pál által hirdetett Krisztusról szóló evangeliumra s ezen evangelium alaptanára gondolt, hogy a Messiásnak kereszthalála mint helyettes engesztelő áldozat volt bemutatva a mi büneink miatt jogosan haragvó istennek, hogy ezen engesztelő halál alapján az emberek isten kegyelméből megigazulást nyerjenek. Tudta ön, hogy a protestans egyháznak nem orthodox tagjai száz év óta, mint ma a reformerek Pálnak ezen ó testamentumi zsidó, s a mi vallási és erkölcsi öntudatunknak ellentmondó tanától eltértek; de csak azért, mivel maga Jézus az ó testamentumi igazság és harag istenének helyette, az uj szövetségben a szeretet istenét jelentette ki.

Igen, de Pálnak evangeliuma a Jézus Krisztusról alaptana-e az ős keresztyén hitnek? Pál evangeliuma a Jézus Krisztusról egy-e a Jézus Krisztus evangeliumával?

Összetéveszti uram a keresztyén hitnek a Jézus halála utáni kifejezését az ős keresztyén hitnek alapjával.

Vagy egy volna a Pál evangeliumának alaptana a Jézus Krisztus evangeliumának alaptanával? Jézus tulajdon ajkaival is ezt a tant vallja-e?

Ott bizonyára nem, a hol az evangeliumot hirdeti. Olvassa meg csak első föllépését Jézusnak. Emliti-e csak egy szóval is a kereszthalált, mint engesztelést a bűnök bocsánatjára? Nyissa fel a hegyi predikaciót. Hol emliti csak egy betüvel is a kereszthalált, mint a bűnök bocsánatáért isten igazságos haragjának nyujtott engesztelő áldozatot? Térjetek meg, kiált a bünbe merült

emberiségnek; és bocsásd meg büneinket, igy tanit imádkozni a szeretetnek és könyörületességnek istenéhez.

Lehetséges volna-e ez, ha a keresztthalál, mint engesztelő áldozat a boszuságban elkárhoztatott emberiség büneiért, alaptana vagy csak tana volt is az ő evangeliumának?

Azonban csakugyan a Máté szerinti hagyománynak két helyén (20., 28 és 26, 26—28) beszél Jézus az ő halálkínairól, mint a bünök bocsánatáért való engesztelésről.

Mily értelemben, mi célból?

Tudnia kell uram, hogy a halál gondolata kezdetben mindjárt nem tünik föl Jézus öntudatában, hanem csak működésének későbbi folyamában. Ezen talányos halála a Messiásnak mind Jézusnak, mind a tanitványoknak öntudatába magyarázatot kivánt. Jézus megadta a magyarázatot egy ótestamentumi zsidós nézlet után. De ez a nézlet Jézus öntudatában az ő evangeliumának tana sohasem volt, habár Jézus halála után az apostol Jézus Krisztusról szóló evangeliumának alaptanává lett is.

Eltérve a reformerek a helyettes engesztelő áldozat zsidós tanától, azért az ős keresztyén hitnek alapjától el nem tértek; mert a Jézus Krisztus evangeliumától nem távoztak el.

Végül az ős keresztyén hitnek alapténye ön szerént uram, „a feltámadott és menybement ura és üdvözitője a világnak.“

Kétségtelen, hogy ez a nézet, mint valóságos tény a szónak vastag betüszerénti értelmében, a keresztyén hitnek tartalma volt Jézus halála után; mig a reformerek szerént a szellemnek tényeez, mint ez az apostoloknak és Pálnak is a szellemi látás ténye volt.

De bármily mélyen válasszon is el sok reformert a meggyőződés ezen első keresztyén hittől, azért alaptana lesz-e ama nézlet az ős keresztyén hitnek?

Bizonyára nem.

Mert micsoda jelentősége van ennek Jézus evangeliumában; Jézusnak az emberistenbeni igaz életéről tett uj kijelentésében?

Semmi.

És mi jelentősége van az első keresztyén hitben?

Ez kezdettől fogva csak bizonyitékul szolgált a kereszten meghaltnak Messiás voltára, de soha Jézus evangeliumának tana nem volt.

A honnan helyesen mondja Schleiermacher — a kinek kegyességét és keresztyénségét bizonyára ön sem vonja kétségbe — „Krisztus feltámadásának és menybemenetelének tényei, valamint ítéletre eljövetelének megjövendölése, önszemélyéről szóló tanaival közvetlen összefüggésben nincsenek.“ Ön pedig uram, itt a bizonyitékot fölcserélte az ős keresztyén hit alapjával.

Azért, ha sok reformer Schleiermacherrel az ős keresztyén hitnek Jézus messiásságára vonatkozó bizonyitéktól eltávozott, ezzel még az ős keresztyén hit alapjával nem szakitott, mindaddig, mig Jézus Krisztus evangeliuma mellett megmaradt.

Igy hát uram ezen vádjának sincs alapja.

S ha önnek utolsó oka nem alaposabb, még mindig alaptalan tettet követett el.

Önnek utolsó okát a következő levélben vizsgáljuk meg.

P. K.

EGYLETI ÉRTESITŐ.

Évi jelentés az alsó soproni fiókegyletről.

A soproni alsó ágostai ev. egyházmegyei „lelkészi értekezlet“-ről, mint a „protestans egylet“ egyik fiókegyletéről következő jelentést teszem az 1873-ik évi mozzanatainkról

1. Tagja van 9 lelkész és két káplán.

2. A tagok fizetnek ez évben is 5 forintot.

3. Az egylet szépen gyarapodó könyvtárral bir, melybe főkép a szabadabb irányu ujabb munkák szereztetnek meg. A meghozatott könyvek elsőben köröztetnek az egyes tagok közt, csak aztán tétetnek be a könyvtárba, mely az egyházmegye központján van Beledben.

4. Ez évre is beküldi egyletünk a tagsági dijt az egylet központi pénztára számára Pestre.

5. Az évenkint kétszer tartott értekezleteken a tagok által a theologiai tudományok elméleti s gyakorlati részét érintő felolvasások tartatnak, s megbiráltatnak, s eszmecserék fejlődnek ki egyes kétségesebb kérdések felett. Ez alkalmakkor tartatnak a lelkészi

gyónások is. Ez évben alólirt és Horváth Dávid farádi lelkész ur tartottak felolvasást.

6. Elnöke az egyletnek ez évben is : Trsztyenszky Gyula esperes; tiszteletbeli elnöke nt. Horváth János vadosfai lelkész; pénz- és könyvtárnok Gombótz Miklós beledi lelkész; jegyző Tóth Sándor szilsárkányi lelkész.

Mely jelentésem után a magyarhoni reform egylet nemes törekvésére isten legszentebb áldásait ohajtom, s fiókegyletünk meleg üdvözletét küldöm.

Nagy-Geresd, oct. 20. 1873.

Trsztyenszky Gyula,
evang. esperes.

A „Protestans theologiai könyvtár“ ügyében.

Van szerencsém a „Theologiai könyvtár“ előfizetőivel tudatni, hogy a könyvek bekötésére nézve sikerült egy pesti könyvkötővel oly előnyös szerződésre lépnem, mely szerint egy darab könyv, egész vászonba és oly diszes aranyozással és metszéssel, mint a szalonok asztalára való disz-könyvek, **csak ötven krajcárba** fog kerülni. Az előre látható tömeges megrendelés által válik ez lehetségessé, holott egyenként kötve a legegyszerübb papir-tábláju kötés is belekerül ennyibe.

Felkérem tehát azokat, kik könyveiket innen ily diszesen bekötve ohajtják kapni, sziveskedjenek a 4 frt előfizetési áron felül minden kötet után még 50 krt, és igy az első évre három kötet után 1 frt 50 krt beküldeni. A kik azonban csak egyszerüen füzve kivánják, azok csak 4 frtot küldjenek.

Pest. 1873 dec. 10. **Kovács Albert**
szerkesztő.

A magyarországi protestans egylet pénztára.

Egyletünk pénztára az utolsó közlemény óta (l. „Egyh. Ref.“ 10. 11. füz.) a következő adományokkal szaporodott :

I. Az 187½-ki egyleti első évre tagsági dijt fizettek: Boér Sándor orsz. főszámvevőszéki hivatalnok Pesten 1 frt, Ócsvay

Ferenc legfőbb törvényszéki biró Pesten 1 frt, Rozsnyai Mátyás Zombán 1 frtot. Összesen 3 frt.

II. Az $187^2/_3$-iki egyleti második évre fizettek: a) Tagsági dijt: Filep Kálmán, legfőbb törvényszéki tanácsjegyző 1 frt, Madas Károly, országgyülési képviselő 5 frt kamatot, és készpénzben befizette 100 frtos alapitványát, Ócsvay Ferenc Pesten 1 frt, Szilágyi Sándor, miniszteri titkár Pesten 1 frt, Törő Lajos rákos-csabai lelkész 1 frt, Szente János csőszi lelkész 1 frt, Rozsnyai Mátyás Zombán 1 frtot. Összesen 111 frt.

III. Az $187^3/_4$-ik egyleti harmadik évre fizettek: a) Tagsági dijt: Pesten: dr. Barsi József, az orsz. statistikai tanács tagja 1 frt, Farkas József tanár 1 frt, Filep Kálmán 1 frt, Komáromi Lajos tanár 1 frt, Kandó József vértesaljai egyházmegyei algondnok 2 frt, Kovács Albert tanár 2 frt, Laki Dániel tanár 1 frt, Ócsvay Ferenc 1 frt, Polgár Mihály dunamelléki egyh. kerületi világi főjegyző 2 frt, Somogyi Rudolf tanár 2 frt, Szakácsy Dániel orsz. gyülési képviselő 1 frt, Szilágyi Sándor 1 frt, Vámossy Mihály tanár 1 frt. Vidéken: Göncy Benő gödöllői lelkész 1 frt, Szente János csőszi lelkész 1 frt, Törő Lajos rákoscsabai lelkész 50 kr., Édes Ábrahám borsod-ábrányi lelkész 1 frt, Váradi József izsnyéti lelkész 1 frt, Szemes László sz.-jánosi lelkész 1 frt, Apostol Mihály varbói lelkész 2 frtot. Összesen 24 frt 50 krajcár.

b) Irodalmi vállalatokra: dr. Barsi József Pesten 2 frt, Farkas József Pesten 1 frt, Kovács Albert 2 frt, Polgár Mihály 1 frt. Összesen 6 frt.

c) Hazai missióra: dr. Barsi József 1 frt, Farkas József 1 frt, Kovács Albert 2 frt, Polgár Mihály 1 frt. Összesen 5 frt.

d) Humanistikus célokra: dr. Barsi József 1 frt, Farkas József 1 frt, Kovács Albert 2 frt, Polgár Mihály 1 frtot. Összesen 5 frt.

A mai közlemény összege: 154 frt 50 kr.

SZEMELVÉNYEK.

Az a mód, a hogy sokan Jézust felfogják, a hogy sokan róla beszélnek, rá emlékeztet engem arra, a mit gyakran lehet látni katholikus helyeken, a hol a babonás papság és nép azt hiszi, hogy Szűz Máriának tiszteletet tesznek akkor, a mikor képét ragyogó drága gyöngyökkel s pompás köntösökkel felékesitik. Ez eljárás az ép izlésü protestánst az első látásra megdöbbenti, s mintegy profanationak tekinti a Jézus szelid, szerény, nemes, tiszta és gyöngéd szivü anyjának ezt a szinészies felcicomázását. S nekem ugy tetszik, hogy valami hasonló vakhit nyilatkozik a bámulás ama határozatlan, fellengő jelzőiben is, a melyekkel Jézust sokan elhalmozzák, a minek természetes eredménye aztán, hogy az ő jellemének szelid és egyszerüen megható szépségét nem lehet látni. Az ő fönségét, a melyben nincs semmi cicoma vagy vakitó fény, a mely tiszta és minden követelés nélkül való, nem érzik és nem hiszik, vagy kereken tagadják, hogy Jézus az emberiség példányképe lehessen.

Channing.

A keresztyén vallás dicsősége abban a tiszta és emelkedett tevékenységben áll, melyet az emberi léleknek kölcsönöz. Nem lehell az emberbe félénk és aljas szellemet; ha azt tenné, nem érdemelne semmi magasztalást. Erélyt, bátorságot, szilárdságot ád az akaratnak; szeretetet, önzéstelenséget, kiható rokonszenvet a szivnek; józanságot, tisztaságot és erőt az értelemnek. Megszabaditja azt, a ki felveszi, a büntől, a szenvedélyek hatalmától; legjobb tehetségeinek teljes és szabad használatára juttatja; feltünteti és tündökölteti benne az isteni képet, a melyre teremtetett, és ez által a menny üdvét nemcsak megigéri, hanem meg is kezdi. Ebben áll a keresztyén vallás dicső volta.

Channing.

Előfizetési felhivás

az

„Egyházi Reform"

havi közlöny

1874-iki negyedik évfolyamára.

Megjelenik minden hónap közepén, két iven. — Előfizetési ára: egész évre 3 frt.

Midőn lapom előfizetési felhivásával negyedikszer lépek olvasóim elé, nagyobb aggodalomban vagyok, mint a midőn ezt mint ismeretlen tevém. Aggodalmam egyik forrása az, hogy kénytelen vagyok lapom előfizetési árát **3 forintra** emelni. E folyóirat a megindulásakor létezett nyomdai viszonyok közt is a legolcsóbb lapok közé tartozott, s szellemi munkásai még tömegesebb pártfogás mellett sem számithattak anyagi haszonra; de ezt nem is igényelték. Azóta azonban a nyomtatási költségek annyival fennebb emelkedtek, hogy az eddigi előfizetési árból a nyomdai kiállitást semmi esetben sem lehet fedezni, s épen azért már a mult évben valamennyi hazai lap tetemesen fennebb emelte előfizetési árát. Sem én, sem dolgozótársaim nem nézünk munkánknál a jutalomnak fizetésére; de kénytelenek vagyunk nézni arra, hogy munkánk tiszta anyagi kiállitásának költsége fedezve legyen. A másik ok, mely miatt aggódva lépek olvasóim elé, az, hogy a folyó évben az egyes füzetek megjelenési határidejét nem tudtam mindig oly pontosan megtartani, mint ohajtottam volna. Gátolt ebben mind a magam, mind legszorgalmasabb dolgozótársam gyakran ingadozó egészsége. De remélem, hogy e baj a jövő évben el lesz háritva, mindent el fogok követni, hogy elhárittassék, s olvasóim biztosan számithatnak minden hónap közepén a füzet megjelenésére.

Erre kényszerit már azon kis változtatás is, a mit lapom tartalmában tenni szándékozom. E lap eleitől fogva a nagy egyházi kérdések közlönye volt, s az fog lenni ezután is. Mint eddig, ugy jövőben is azon igyekszünk, hogy a közönség mind a hazai, mind a külföldi keresztyén világ legfontosabb mozgalmainak szinvonalán tartassék, hogy folytonos figyelemmel kisérhesse a nagy egyházi eszmék azon forrongását, mely pár évtized óta a keresztyénség mindenik rétegében észlelhető. De eddig ugyanezen feladatot leginkább csak elvont értekezések által igyekeztünk megoldani, köztudomásuaknak tekintve magokat az eseményeket; jövőre azonban az ilyen szabásu eseményeknek az ismertetését is bevonjuk lapunk

körébe, ugy hogy ez mintegy krónikája legyen az egyházi eszmeharcoknak. Ellenben mint eddig nem foglalkoztunk az egyház apró administrationalis ügyeivel, ugy nem tehetjük jövőben sem; nem engedi ezt lapunknak sem terjedelme, sem havi megjelenése.

A mi a hazai ügyeket illeti: ezek közül is csak az olyanok fognak helyet találni lapunkban, melyek elvi fontosságuak és az egész egyházat vagy annak tetemes nagy részét érdeklik; de ezek jövőre minden esetre fel fognak vétetni, holott eddig csaknem egészen mellőzve voltak.

Miután a protestansegylet által tervezett „Protestans theologiai könyvtár" a jövő évben valósággal meg fog indulni: a terjedelmesebb és elvontabb tudományos kérdések abban bő közlönyt fognak nyerni, s e folyóiratból kimaradhatnak. Ellenben az olyan tudományos napikérdések rövid megvitatása és ismertetése, melyek a gyakorlati élet fejlődésével közvetlen összeköttetésben állanak, továbbra is helyet talál lapunkban.

Különösen részletes figyelemmel fogjuk kisérni a „Magyarországi protestansegylet" működését, s e felől az olvasót mindig körülményesen értesitjük. Ha netalán az egylet a maga „Évkönyvét" nem szándékoznék többet az eddigi terjedelemben kiadni, gyüléseiről olyan terjedelmes ismertetést adunk, mely az évkönyvet fölöslegessé teszi.

Kiválóbb egyházi beszédek jövőre is helyet foglalnak lapunkban, a mennyire terünk engedi.

Azon reményben, hogy e kis folyóirat egy szükséges helyet tölt be egyházi irodalmunkban, bizalommal fordulok olvasóimhoz azon kérelemmel, hogy támogatásokat attól jövőre se vonják meg. Igyekezni fogok ezt jövőre is ugy szerkeszteni, hogy ne csak theologusok, hanem mivelt világiak és értelmes polgárok is sikerrel olvashassák, s a vallási és egyházi reformeszmék mozgalma és fejlődése fölött, ugy a hazában mint a külföldön, ez által mindig tájékozva legyenek.

Az előfizetési pénzeket kérem az ismeretes postautalványok utján, a könyvárusok mellőzésével, közvetlenül hozzám beküldeni, legfennebb január 15-éig.

Az „Egyházi Reform" és „Protestans theologiai könyvtár" előfizetése, valamint a protestansegyletnek szánt tagsági dij is, a postai költségek kimélése tekintetéből ugyanazon utalványon egyszerre beküldhetők.

Gyüjtőknek az „Egyházi Reform"-ból hét egyszerre beküldött előfizető után tiszteletpéldánynyal szolgálok.

Lakásom Pesten, szénatér 6. szám.

Kovács Albert,
kiadó és felelős szerkesztő.

TARTALOM.

Vezéroikkek.

Egyleti értesitő.

Szemelvények.

Egyházi beszédek.